

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 14

Том VIII (154)

Київ
2011

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский дом Дмитрия Бураго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 14

Том VIII (154)

Киев
2011

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Т. VIII (154). – 312 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.

Свідоцтво КВ № 12056-927ПП від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий дім Дмитра Бураго

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бураго

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **Л. П. Іванова**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ю. В. Мосенкіс**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Т. А. Пахарєва**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Склярєнко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелєва**.

КРУГЛИЙ СТИЛ:
**КИЇВСЬКА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНА ШКОЛА У ВИТОКАХ, ТРАДИЦІЯХ,
ПЕРСОНАЛЯХ: ВІД М.О. МАКСИМОВИЧА ДО НАШИХ ДНІВ**

УДК 821.01/4

*Карпенко М.О.,
(Київ, Україна)
Маймескул О.А.
(Київ, Женева)*

**М.П. ДРАГОМАНОВ НА ТЕРЕНІ ШВЕЙЦАРІЇ:
НАСТУПНІСТЬ ІДЕЙ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ**

*«Чи не найвизначніша постать після Шевченка
в українській суспільній думці XIX століття – Михайло Драгоманов...
Студент-викладач недільної школи, доцент Університету
Св. Володимира в Києві, видавець безцензурних українських
видань у Женеві, професор Вищої школи в Софії – між цими
офіційними віхами біографії вченого місяці й роки напруженої праці,
заглиблення в історію власного народу й народів Європи...» [1]
Р.С. Міщук.*

У статті розглянуто діяльність М.П. Драгоманова 70 - 80-х років XIX ст. в Швейцарії, де він поєднав наукове українознавство з громадсько-політичними студіями, що дозволило ввести українознавчі ідеї Київської історико-філологічної школи до європейського дискурсу, з проєкцією на широкий міжнародний інформаційний простір.

Ключові слова: М.П. Драгоманов, 70 - 80-і роки XIX ст., Швейцарія, наукове українознавство, європейський дискурс, Київська історико-філологічна школа.

В статье рассматривается деятельность М.П. Драгоманова 70 - 80-х годов XIX века в Швейцарии, где он совместил научное украиноведение с общественно-политическими исследованиями, что позволило ему ввести украиноведческие идеи Киевской историко-филологической школы в контекст европейского дискурса, с проекцией на широкий международно-информационный простор.

Ключевые слова: М.П. Драгоманов, 70 - 80-е годы XIX в., Швейцария, научное украиноведение, европейский дискурс, Киевская историко-филологическая школа.

The article examines the work by M.P. Drahomanov in 70 - 80-ies of the XIX century in Switzerland, where he combined scientific studies of Ukraine with public and political researches, which allowed introducing Ukraine-based ideas of Kyiv historical and philological school into the context of European discourse, with a projection to a broad international information space.

Keywords: M.P. Drahomanov, 70 - 80-ies of the XIX century, Switzerland, scientific studies of Ukraine, European discourse, Kyiv historical and philological school.

© Карпенко М.О., Маймескул О.А., 2011

Як уже не раз відзначалось [2], сутність ідей Київської історико-філологічної школи (далі – КІФШ) й славістичної діяльності її фундатора – першого ректора й професора російської словесності Університету Св. Володимира вченого-енциклопедиста Михайла Олександровича Максимовича (1804-1873) якнайкраще довелось визначити саме молодому Михайлу Петровичу Драгоманову (1841-1895). Повернувшись з першого університетського відрядження до Європи (1870-1873), він вшанував пам'ять видатного науковця статтею-некрологом «М.А. Максимович. Его литературное и общественное значение», де вийшов на високе узагальнення: «Якось Пушкін сказав про Ломоносова, що він сам був першим російським університетом. Невтомний трудивник на кафедрі в Києві й потім в хуторі... Максимович був для Київської Русі цілою науковою історико-філологічною установою, і разом з тим живою народною людиною» [3]. Аналізуючи творчий доробок вченого, який у 30-40-х роках XIX ст. на східнослов'янській основі своєї « нової схеми мов слов'янських» започаткував КІФШ з її гуманітарним енциклопедизмом й українознавчим спрямуванням, М.П. Драгоманов відчув і підкреслив цілісність інноваційного поєднання філологічного та історичного напрямів дослідження в єдиному науковому дискурсі. Справедливо відзначити: «Сприймавши основні постулати КІФШ, М.П. Драгоманов у своїй творчій діяльності послідовно реалізує принципи гуманітарного енциклопедизму. Працюючи переважно в галузі історичних наук, він створює також фундаментальні фольклористичні дослідження, глибоко розуміється на літературознавчих питаннях, виявляє значний інтерес до лінгвістичних проблем наукового українознавства [4], зокрема, як і М.О. Максимович, до створення українського правопису [5]. Він всіляко активізує ці форми діяльності, формуючи з 70-х років XIX ст. свій оригінальний українознавчий дискурс.

М.П. Драгоманову – видатному українському політичному та громадському діячу, ученому, публіцисту – довелося перебувати в Швейцарії двічі.

Перший раз – короткочасно в Цюриху, під кінець (весна – літо 1873) університетського відрядження (1870-1873 роки), з якого, за словами М. Грушевського, «Драгоманов повернув до Києва... далеко не той, яким поїхав літом 1870р.... Драгоманов виїхав членом київського наукового гурту, переповнений до краю його культурно-науковими планами, поруч котрих його інтереси до політичного та культурного життя Європи були більш загальнолюдським інтересом культурної людини, котрій ніщо людське не чуже, – ніж живим нервом діяльності» [6, 3].

У поїздці, яка мала, крім наукових студій (у Берліні відвідував лекції і бібліотеку – «займався римською та церковною історією» [7]; Відень – «збір матеріалів для порівняльного коментаря до «Історичних пісень малоросійського народу»; Гейдельберг та Флоренція – «для занять старожитностями», дослідження «Непобідимого Мітру» (*Deum Solem Invictum Mithram*), ради котрого я засів був в Італії»), радше ознайомчий характер, він глибше знайомився з політичним життям в Європі, зупинявся в Австро-Угорщині (у Відні, «де почав знайомитися зі слов'янами, зокрема – галичанами», налагодив контакти з гуртками); також – у Празі, Львові, в Німеччині («через Варшаву, Познань» – до Берліну, відвідував збори німецьких соціал-демократів, Гейдельберг, Лейпциг, Мюнхен), в Італії (Рим, Флоренція). Це дозволяло критично, в порівнянні з європейським досвідом, підходити до своїх попередніх політичних позицій, що поступово ставали новим підґрунтям для подальших історичних, філологічних, етнографічних, соціологічних розвідок

Саме в цей період розгортаються соціалістичні рухи та стає ще жорсткішою цензура в Росії. Емігрантський рух починається там близько 1850 року. Відтоді стала формуватися репутація Швейцарії як «*terre d'accueil*» («пристанище») для політичних біженців. Першим визначним російським емігрантом тут став О. Герцен (1847), який в 1865 році, разом з М. Огарьовим, прибув з Лондона до Швейцарії (Женева, Мюртен, Лозанна). У 1867 туди ж переїхав анархіст М. Бакунін (Цюрих, Женева, Лугано, Локарно, Берн), який у 1869 видає російською мовою «Маніфест комуністичної партії» К. Маркса, у 1870 створив російську секцію I Інтернаціоналу, в 1874 у Цюриху – «Російський альянс». У 1869-1872 там перебував його учень революціонер-«нігіліст» С. Нечаєв, засновник тасмного «Общества народной расправы». Практично в той же час (приблизно 1870) у Цюриху з'явився ідейний опонент Бакуніна – ідеолог народництва П. Лавров (Міртон). Він випускав журнал «Вперед», основний орган прихильників «лавризма» (у виданні головним помічником був С. Подолинський), перевидавав у Женеві заборонені в Росії «Исторические письма», що стали дуже популярними серед молодих революціонерів 70-х років.

У ці роки еміграція була значним фактором політичного життя Російської імперії. Серед тих, хто був змушений або бажав виїхати з Росії, були не тільки соціалісти та революціонери різних напрямків, які об'єднувалися в політичні угруповання, засновували видання та друкували їх, щоб контрабандно переправляти до Росії через перевірені мережі. Поряд існували організації, утворені за національними ознаками, – польські, єврейські, фінські, вірменські, які мали свої інфраструктури. Значною силою була *російська* студентська молодь (до неї належали й «українці та галичани»), з якою велась активна робота по згуртуванню, у тому числі – С. Подолинським (*Цюрихська колонія*). У 1873 році в Цюриху нараховувалося понад 250 студентів із Російської імперії («душ до 200», за Драгомановим, 300 – за РГИА [8]), з них 103 жінки (місцева вища школа була єдиною, що допускала їх до навчання поряд з чоловіками).

Зупинившись у Цюриху навесні 1873 року, в таку бурхливу атмосферу потрапив і Драгоманов. За М. Грушевським, його приїзд, разом з «молодшим товаришем і приятелем» М. Зіббером («началоположник українського марксизму»), був зумовлений «атаками» С. Подолинського, «ще молодшого представника київської молоді України», який «старався від самого початку втягнути в орбіту сеї роботи Драгоманова», надіслав йому начерк програми «Вперед», вироблений по приїзді Лаврова до Цюриху, заохочував писати й друкувати революційні українські брошури на взірці тих, що видавали російські революційні народники. Йому, очевидно, перед усім належить ідея «українського *Впереду*» – котрого видання і взагалі реалізація сих закордонних літературних революційних планів стали потім, через збіг несподіваних обставин, – місією Драгоманова» [6, 9]. Зустріч з Сергієм Подолинським, «сим представником нового молодечого руху, зосередженого в Цюриху, котрого він, Подолинський, був одним з найбільш щирих учасників та інтерпретаторів», виявилася дуже важливою для Драгоманова, оскільки дозволила познайомитися з тим рухом «сперше віч-на-віч в його тодішнім найбільш гарячій і бурхливій осередку, в російській колонії Цюриху» [6, 3]. Як відзначив Драгоманов у «Австро-руських споминах», «тоді вся молодіж російська в Цюриху,... москалі, як і українці (між студентами майже 75 процентів були з України), були гарячі соціалісти». Крім того, у Драгоманова налагоджуються зв'язки з російською політеміграцією, він зближається з Лавровим.

Друге перебування у Швейцарії (1876-1889) було довгочасним і безповоротним. Ставши політичним емігрантом, Драгоманов цілком це усвідомлював, визначаючи повернення на Батьківщину лише в разі прийняття конституції в Росії. «...Звільнений за так званим третім пунктом без права викладання (воно дорівнювало усуненню від усіх видів державної служби), Драгоманов змушений був виїхати за кордон» [9, 74]. Як відзначав він сам, «від призначеної царем комісії можна було чекати нових репресій проти української літератури, а тому треба було вживати заходи до продовження її за кордоном. Я почав готуватися до виїзду в Австрію... Я виїхав через Галичину й Угорщину до Відня... Таким чином, я був засуджений на еміграцію», яка співпала з відрядженням від Київського товариства «Громада». Дочка В.Б. Антоновича Ірина згадувала: «що далі, то все більше ставала неможливою пропаганда не тільки соціалістичних, а й українофільських ідей. І вже в кінці 1875 року перед Громадою повстала складна проблема: як бути далі. ...Батькові не дуже подобались надто радикальні погляди Драгоманова..., але все-ж він подав ідею відрядити Михайла Петровича за кордон, асигнувати певну суму грошей із фонду Громади й доручити йому організувати спеціальний орган, який би обслуговував потреби українців не тільки в Росії, а й у Галичині» [10, 8]. «У цьому йому допомогли київські громадівиці [члени «Громади»] і, в першу чергу, Яків Шульгін, котрий виділив 12 тисяч карбованців зі своєї спадщини на утримання родини Драгоманова й видання в Женеві збірників...» [9, 74]. Отже, «незважаючи на всілякі переслідування з боку царського уряду, друкарство в Україні розвивалося. Так, у ХІХ столітті коштом нашого земляка Василя Смирненка Михайлом Драгомановим у Женеві була заснована крупна українська друкарня». «Редагування «Громади» доручено було...Михайлу Петровичу; крім того він мав писати до неї, як спеціаліст, і статті з історії західноєвропейських релігій. Решта статей з українознавства мала бути представлена іншими спеціалістами, членами Громади...» [10, 8].

Спочатку думали оселитись у Відні, ближче до України, але «австрійський уряд почав конфісковувати українські брошури соціально-демократичного змісту, а тому вирішили перенести видання «Громади». Залишивши позаду цісарську поліцію, восени 1876 р. Драгоманов прибув до Женеві – не тільки «столиці емігрантів», а й потужного центру книговидання, в тому числі – революційного. Так контакти зі звичними, знайомими середовищами в Україні, Галичині значно віддалилися, натомість він наблизився до різнобарвного кола російської політеміграції.

Перші «російські» (кирилицею) видання вийшли у Швейцарії у 1860-х роках. У 1868 р. помітними подіями для Женеві стали опублікувані О. Герценом та М. Огарьовим останні номери «Колокола» та кілька зшитків «Полярної зvezди» у на той час єдиній безцензурній емігрантській типографії (*Вольная русская типография – Вольная русская книгопечатня* Герцена, перевезена з Лондону, перейшла до рук поляка Л. Чернецького; в ній працював складачем і був співавтором Агапій Гончаренко, один з перших політемігрантів з України, справжнє ім'я – Андрій Гумницький).

Найбільш численними були публікації 1870-1905 років. За цей час у Женеві вийшли з друку перше видання творів Герцена та два томи «Былого и дум»; серед «російських» періодичних видань можна назвати «Набат» і «Правду» анархістів, «Работник» соціал-революціонерів.... До цього періоду належить і різнобічна діяльність Драгоманова, яка не припинялася за будь-яких умов.

Два роки знадобилося для створення вільної української друкарні-видавництва, яка запрацювала у 1878 р., (спочатку користувалися друкарнями видавництв *H. Georg, Rabotnik* тощо), і налагодження випуску першого українського політичного видання за кордоном. У 1883 р. Драгоманов згадував: «Тут я видав з того часу 5 томів «Громади» і кілька популярних брошур українською мовою». У цій праці до нього приєдналися однодумці-співвітчизники, також змушені емігрувати, які об'єдналися в «Женевський гурток», що, за І. Франком, був «центром коли не українського духу, то української думки протягом цілих двадцяти літ» [11]. «Активними помічниками Драгоманова стали тут С. Подолинський, О. Терлецький, М. Зібер («що на знак протесту проти звільнення Драгоманова відмовився від кафедри в Київському університеті» [12]), М. Ковалевський, О. Черепакін, а згодом М. Павлик («галицький учений») та І. Франко. По суті всі вони були його справжніми сподвижниками, не шкодували для добровільно обраної місії ні сил, ні енергії, ні власних матеріальних засобів, часто наражаючись ще й на різні небезпеки та переслідування» [13, 137]. Пізніше приєдналися Я. Шульгин («євангельський хлопець» за кореспонденції Драгоманова – прізвисько, навівне відомим вчинком), а також Ф. Вовк («професор Київського університету, змушений покинути його в 1879 році» – там же) і А. Ляхощкий («*Кузьма і Сірко видавці*»), які стали ініціаторами та творцями «мініатюрного» видання, за І. Франком, славетного «захального Кобзарика» (55×85 мм) Т.Г. Шевченка [14], укладеного виключно з творів, заборонених цензурою, та оформленого як пачка цигарок. (Цей кишеньковий предмет не викликав підозри на митних кордонах, про що свідчили численні книжечки, вилучені пізніше в різних містах Російської імперії, незважаючи на постійний поліцейський нагляд). Усього тираж такого «Кобзаря» сягав майже трьох тисяч екземплярів (видано у три накладі).

А. Ляхощкий – «Кузьма», рекомендований Павликом, став добрим генієм видавництва, метранпажем і коректором в одній особі, довголітнім його керівником [15, 63]. Існує версія, що після ліквідації друкарні «Громади» він продовжив справу в меншій друкарні як її власник та ще довго (помер у 1918 р.) спеціалізувався на випуску соціал-демократичної та іншої протестної літератури.

Історія власне драгоманівської друкарні, очевидно, завершується 1882 роком, тоді як в інших джерелах фігурують пізніші дати, пов'язані з українським друкарством. Наприклад, у листі Лесі Українки до М. Павлика від 11 (23) лютого 1895 р. (Софія): «... Дядина просить Вас послати ювілейний номер в Париж... та *Кузьмі* (Genève, 11 route de Caroline, *Imprimerie Ukraine*)...» [16, 212] та в біографії вірменського анархіста Александра Атабекяна, який приєднався до цього руху після знайомства з надрукованим у 1885 р. памфлетом «*Paroles d'un Révolté*» Е. Реклю і почав працювати в колишній українській друкарні *Kuzman* («*qui était le seul lieu accessible aux anarchistes à Genève*»). Ставши вправним типографом, Кузьма піде з цієї друкарні після 1887 року [17]. Є й пізніші свідчення: на початку вересня 1914 р. В.І. Ленін передав швейцарському громадянину Е. Ніколе (*Emile Nicolet*), депутату-соціалісту женевського парламенту, керівництво випуском відновленої після річної перерви газети «Соціал-демократ» – партійного органу РСДРП, 22-й номер якої вийшов 1 листопада 1914 р. в друкарні під керівництвом *Ляхощького* [18]. За *Bikinedією*, «Українська громада Швейцарії була активною насамперед в 70-х роках ХІХ століття. У Женеві тоді діяла «Українська друкарня», заснована Михайлом Драгомановим, яка з 1876 по 1919 рік видала 112 українських книжок...» [19]. Таким

чином, Антон Ляхоцький виявився, як би не звалася його друкарня, продовжувачем традицій першого осередку української політичної еміграції – «Женевського гуртка».

Період становлення та друкування «Громади», як першої – збірника (1-5 т., 1878-1883 pp.), так і другої – журналу (№№ 1-2, 1881), був дуже складним морально та передусім матеріально, для Драгоманова (за спогадами Є. Бачинського [15]), утримання друкарні нерідко припадало на А. Ляхоцького, який заробляв випуском різного роду «метеликів» (прокламацій, програмок т.ін. малих форм) для російської колонії в Женеві. Джерелом недовгого (1881-1882) існування журналу «Громада» були кошти, що надходили С. Подолинському від батьків з Росії, і з припиненням фінансування, після появи програми часопису, проект перервався). Від самого початку, умови, пропоновані «Старою Громадою» при від'їзді Драгоманова за кордон (фінансування та подання матеріалів для друку), через ідейні розбіжності дотримувалися мінімально, і Драгоманову доводилося комплектувати випуски переважно власними статтями, до яких додавалися матеріали, підібрані Ф. Вовком (особливо щодо творчості Т. Шевченка: Ф. Вовк був упорядником закордонних дореволюційних видань «Кобзаря», в тому числі – виданих у Женеві), інші українські літературні твори, заборонені в Росії Емським указом (а саме роман Панаса Мирного та Івана Білика «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1880), збірка поезій П. Куліша, повість П. Мирного «Лихі люди» (1877)), роман «Люборацькі» А. Свидницького (1886), т. ін.), фольклорні дослідження (матеріали до яких надсилалися й Л. Українкою) тощо. Ця продукція була розрахована на транспортування до імперій – Російської та Австро-Угорщини, чим теж займалися члени «Женевського гуртка» (Ф. Вовк, О. Черепакін).

За два роки після виходу журналу-часопису «Громада» припинився випуск суспільно-політичного й культурно-наукового збірника-альманаха – через остаточний розрив зі «Старою громадою», на тлі загострення відносин з галицькими опонентами – з одного боку, та «Народной волей» - з іншого. Але друкарня, очевидно, продовжувала функціонувати, поступово зменшуючи обсяги («Спис праць М.П. Драгоманова», укладений М.Павликом, дає можливість спостерігати, як вони скорочувалися на користь друкарні «Вольного Слова» и припинилися «Політичними піснями українського народу XVIII-XIX ст.» (1885), поемою Т.Г. Шевченка «Марія» та «Письмом Н.И. Костомарова к издателью «Колокола»). Але продовжували видаватися інші матеріали, зокрема ті, що мали знайомити європейських читачів з українськими реаліями та проблемами (за словами І. Лисяка-Рудницького, Драгоманову належала «амбасадорська» роль «інформатора західноєвропейської громадськості про українську справу») [20, 351].

У додатку до «Автобіографічної замітки» вчений пише про це так: «У травні 1883 припинилося видання газети «Вольное слово», заснованої в серпні 1881 товариством «Земский союз» з метою пропаганди основ ліберально-політичної реформи й адміністративної децентралізації в Росії. Я взяв діяльну участь у цій газеті, вмістивши в ній багато статей, з яких найбільша – «Історична Польща і великоросійська демократія»... Стаття моя друкувалася у «Вольном слове», тоді як у «Земском союзе» вироблялася своя програма реформи Росії, і виявилось, що наші програми зійшлися в основах. У кінці 1882 р. мені було запропоновано спеціальним делегатом З[емського] союзу взяти на себе редакцію «В[ольного] Слова». Я погодився й намагався зробити з газети, спочатку заснованої з метою дати можливість різним опозиційним і революційним елементам в

Росії висловити вільно свої думки, прямо орган агітації на користь політичної свободи з земським самоуправлінням... Але в травні 1883 «Вольное слово» припинилося внаслідок розпорядження «Земського союзу» під впливом розчарування тих його («Земського союзу») членів, які розраховували на... скликання Земського собору на час коронації Олександра III» [7, 121].

Цей фрагмент тільки частково розкриває складну, можна сказати –трагічну, ситуацію, до якої потрапив Драгоманов в останні женецькі роки. Співпраця з часописом «Вольное слово», насправді органом таємної групи російських придворних-аристократів «Священная дружина», яка змагалася з легальною поліцією в боротьбі проти революційного руху й виступала начебто від імені фіктивного «Земського союзу» (російських конституціоналістів), була вимушеною через ряд причин. І. Лисяк-Рудницький зазначав, що «складність позиції Драгоманова полягала в тому, що він був рівночасно й українським, і російським діячем. Він зразу зайняв був помітне місце серед російської еміграційної колонії... Але відносини між Драгомановим і більшістю членів російської еміграції скоро попусувалися... Драгоманов гостро... критикував їх великодержавний шовінізм та централістсько-диктаторські нахили. Російські революціонери не могли йому простити його «лібералізму й конституціоналізму» та «українського націоналізму». Драгоманов зробився одіозною постаттю в світі російської еміграції, й особистих зв'язків не порвали з ним тільки окремі одиниці» [20]. Як передавав у своїх спогадах російський публіцист і громадський діяч В. Бурцев, «по своїм убеждениям он (Драгоманов) был умеренный, но выдержанный либерал... С конца семидесятых годов он начал резкую полемику с социалистами-эмигрантами – Лавровым, Плехановым и др. – о социализме, анархизме, бунтарстве, политической борьбе, терроре и т.д., и с этих пор за границей против Драгоманова стала вестись беспощадная борьба. В то же самое время единомышленники Драгоманова, либералы, его совершенно оставили без поддержки и, как он сам говорил, они его предали. В 1881 г. Драгоманов, одновременно с П. Аксельродом... и др. эмигрантами принял участие в газете «Вольное слово»,... под редакцией имевшего раньше отношение к Деп. Полиции... некоего Мальчинского. Но скоро... связи Мальчинского... были разоблачены, и стало известно, что «Вольное слово» издается на средства «Добровольной Охраны» («Священной Дружины»). Тогда Драгоманов, как он сам мне говорил, с опасностью скомпрометировать себя, для того, чтобы спасти единственно существовавшую тогда за границей газету «Вольное Слово», принял на себя ее редактирование. Свои сношения с издателями «Вольного Слова» Драгоманов вел, главным образом, через графа Шувалова. Этих связей... Драгоманову в эмиграции впоследствии никогда не могли простить. Решившись взять в руки скомпрометированную газету, Драгоманов надеялся сделать из нее независимый политический орган и повел ее совершенно самостоятельно... В «Добровольной Охране» были не очень довольны тем, как вел газету Драгоманов... Они потеряли интерес к «Вольному Слову» и в половине 1883 г. перестали его поддерживать. Тогда Драгоманов сделал несколько попыток убедить русских либералов продолжить «Вольное Слово» и не дать ему погибнуть. Но он и тогда не дождался от них никакой поддержки... Эти связи Драгоманова с «Вольным Словом» я [В. Бурцев] считал его большой ошибкой, но для меня его политическая независимость от «Добровольной Охраны» в редактировании «Вольного Слова» была вне сомнения... Но кроме связи с «Вольным Словом», Драгоманову не прощали и того, что он был либералом, а не социа-

листом, – противником террора и революции» [21]. Представників різних напрямків, які вірили Драгоманову, його порядності, прозорливості й відданості ідеї, на той час серед емігрантів залишилися небагато, таких як народники-українці С. Степняк-Кравчинський та В. Дебагорій-Мокрієвич. Проте згодом він все ж продовжував впливати на розвиток ліберально-конституційної думки. Так, наприклад, ліберальний журнал «Освобождение» (заснований П. Струве, 1902-1905) проголошував його своїм попередником [22].

Найбільше в цій ситуації самого Драгоманова хвилювала поведінка старих товаришів: «Біда моя в Женеві в останні роки була моральна, – в тому, що багато земляків, одномисленників і навіть ініціаторів «Громади» і т.п. прийшли до думки, під фальшивим розумінням слова «культура і культурна праця», що мов би то всі політичні заходи коло української справи, не тільки такі, як «Вольный Союз», але й такі, як видання пісень народних про політичне життя чи поезій Шевченка, заборонених у Росії, – непотрібні, або й просто «шкідливі» [23, 89].

І все ж перебування в Женеві було надзвичайно плідним для Драгоманова, людини натхненної та цілеспрямованої. В листі від 8 лютого 1886 року до «Старої громади» він писав: «Нагадаю тільки одно, що все, що писано європейцями про Україну за останні 10-15 років, було писано власне про цю (українську) словесність, і з того в останні 5 років – про мої женецькі її видання» [24, 538]. Саме там він зміг не тільки реалізувати багато своїх творчих задумів, а й донести їх до уважних читачів – однодумців з різних країн, прогресивних діячів, учених, для яких історія України та її особливості були не порожнім звуком. Підтримкою для цього були численні наукові товариства та з'їзди, як-от *Міжнародні конгреси фольклористів* у Парижі (1889), пізніше – в Лондоні, Чикаго (1891, 1893), *la Société d'ethnographie de Paris*, *Folklore Society of Chicago*, *Folklore Society of London*, *Императорское русское географическое общество* та інші, в матеріалах яких Драгоманов друкувався на правах члена або почесного члена. Адже його «женевський» стиль був синтезом науки, культури та політики. Він публікував статті про Україну, доводячи, що перебування під російською владою було тим «пропащим часом», коли «царська самоволя заїла вольності українські». Його статті про таємне оголошення української мови та культури скасованими, написані різними мовами та розіслані по періодичних виданнях різних країн, були спробами інформувати європейців про нещадні засоби, які вживав царизм проти того, що йому здавалося сепаратизмом (перша стаття – «*Russische Nivellirungs-Politik*» [25]. Пізніше ця тема буде звучати у зверненні до російських письменників у день відкриття пам'ятника А.С. Пушкіну [26], під час *Міжнародного літературного конгресу* у Відні [27]. Та найбільш вдала презентація теми мала місце під час *Міжнародного літературного конгресу* в Парижі 1878 року, де М.П. Драгоманов був офіційним делегатом від Росії. І. Тургенев, якому автор передав брошуру під назвою «*La Littérature oukraiñienne*»; представив її членам комісії, яку він очолював, таким чином: «*Le nom est bizarre; l'auteur, homme très distingué, a préféré ce nom à celui beaucoup plus connu de littérature petite russe. Il critique avec raison la façon de procéder de notre gouvernement vis-à-vis de la littérature oukraiñienne, qu'il (le gouvernement – O.M.) suppose, à tort, je crois, entachée de séparatisme*». За бажанням автора, який фігурує в документі під іменем *M. Dragousand*, брошуру внесли до архіву Конгресу, а також за рішенням комісії згадали в протоколі засідання. Так члени конгресу могли ознайомитися з матеріалом про

реальне становище на Україні. Він був опублікований двома мовами – французькою під назвою «*La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe*» [28] та пізніше значно ширше – італійською під назвою «*La letteratura di una nazione plebea*» [29], а також німецькою, іспанською та сербською. Відомо, що зберігся франкомовний екземпляр із численними позначками К. Маркса.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мішук Р.С. Сторінки великого життя // М.П. Драгоманов. Вибране. Вступна стаття. – К., 1991. С. 605;
2. Карпенко М.О. Витоки й становлення Київської історико-філологічної школи на терені Університету Св. Володимира: «нова схема мов слов'янських» М.О. Максимовича // Мова і культура. Вип. 6. Т.V., ч. I. К., 2003. С. 200-210;
3. Драгоманов М.П. М.А. Максимович. Его литературное и общественное значение // Вестник Европы. СПб, 1874. Вып. 3;
4. Карпенко М.О. Наступність розвитку ідей Київської історико-філологічної школи в Університеті Святого Володимира: М.О. Максимович і М.П. Драгоманов // Мова і культура. Вип. 6. Т.V., ч. I. К., 2003. С. 211;
5. Пропоновані правописні системи відповідно отримали назви. Див.: Півторак Г.П. «Максимовичівка» // Українська мова. Енциклопедія. К., 2000. С. 300-301. Півторак Г.П. «Драгоманівка» // Там же. С. 150.
6. Грушевський Михайло. Місія Драгоманова // «Україна». Науковий двомісячник українознавства. К., 1926. Кн. 2-3. С. 3-28;
7. Михайло Драгоманов: Автожиттєпис / Укл. І.С. Гриценко, В.А. Короткий, М.В. Томенко. К., 2009. С.77-116; далі цитати подаються в тексті за цим же виданням;
8. Российский государственный исторический архив (РГИА). Фонд 733. Опус 191;
9. Хорунжий, Ю(рій). Михайло Драгоманов – речник української демократії // Зона, 1995. №10. С.72-81;
10. Спомини Ірини Володимирівни Антонович про М.П.Драгоманова // Україна. Кн. 4 (18). – 1926. С. 120-134;
11. Франко І.Я. Зібрання творів. Т.41. – К.: 1964;
12. Полонська-Василенко Н. Історія України. Т.2. – Мюнхен, 1972-1976. Українське в-во.;
13. Федченко П. М. Михайло Драгоманов. Життя і творчість. – К., 1991, «Дніпро», 362 с.
14. Женева: Печатня «Громади», 1878;
15. Бачинський С. Українська друкарня в Женеві // Науковий збірник. – Нью Йорк, 1953, Українська вільна академія наук у США. 2. - С. 61-65, 95-104;
16. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом - Чернівці, 1910. Т.VIII;
17. Alexandre Atabekian et l'anarcho-communisme // Biographie d'un anarchiste arménien; trad. fr. G.Festa (02.2009) – «Abolishing the Borders from Below». - No 25 (Juillet 2006);
18. Piazola, Maurice. Lénine en Suisse – Genève: Editions Librairie Rousseau. 1965. 173 p.;
19. Література української діаспори – Вікіпедія;

20. Лисяк-Рудницький Іван. Перша українська політична програма: «Передне слово» до «Громади» Михайла Драгоманова // Історичні есе. Т.І – К., 1994. Основи С.349-375, С.351;
21. Бурцев, Владимир. Борьба за свободную Россию // Из воспоминаний (1882—1924). Т. I. – Берлин, 1924. Гамаюн. 381 с. С.50-52;
22. Литературная энциклопедия. Т.3. - Москва, 1929-1939;
23. Відповідь М.Драгоманова на ювілейні привітання 16.XII.1894 // М.П.Драгоманов. Вибрані твори. Т.1. – Прага, 1937;
24. Драгоманов М. До «Старої громади» (Перший лист до киян), 8 лютого 1886 // Літературно-публіцистичні праці: у 2-х томах. – К., 1970. Наукова думка, Т.2;
25. Neue freie Presse, 19 Juli 1876;
26. [Б.м.], 1880, рос., франц.;
27. «Вольное слово», 1881;
28. Genève: H.Georg, 1878;
29. Milano: Rivista Minima, 1882;
30. Лисяк-Рудницький Іван. Михайло Драгоманов // Між Історією й Політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Мюнхен, 1973. В-во «Сучасність».

УДК 811.161.2'373.23''8/11'' Максимович

Кравчук Г.Д.
(Київ, Україна)

ИМЯ И ЭТНОС В ДРЕВНЕРУССКОЙ АНТРОПОНИМИИ (в контексте исследований М. Максимовича)

В статье рассматриваются антропонимические данные, содержащиеся в древнерусских письменных, эпиграфических и археологических памятниках и произведениях М. Максимовича.

Ключевые слова: имя, антропоним, древнерусские, христианские, антропонимы.

В статті розглядаються антропімічні дані, які знаходяться в давньоруських письмових пам'ятках, епіграфічних і археологічних пам'ятках, а також в роботах М. Максимовича.

Ключові слова: ім'я, антропонім, давньоруські, християнські, антропоніми.

This article studies the development of the anthroponomical materials in the ancient and middle Russia.

Key words: name, antroponims, of the ancient Russia, Christians manes.

Личные имена имеют и имели все люди во все времена и во всех цивилизациях. В именах людей отражаются быт, верования, фантазия художественное творчество народов, их исторические контакты. Для того, чтобы у каждого народа появилось и начало

употребляться какое-либо имя, нужны определенные культурно-исторические условия. Все личные имена несут на себе яркий отпечаток соответствующей эпохи. Поэтому имена людей – часть истории народа.

Для изучения истории (в том числе и отечественной) важное значение имеет использование данных антропониими. Изучение конкретных проблем антропониими невозможно без комплексного использования письменных сфрагистических, эпиграфических источников, археологических материалов, достижений современной лингвистики. Однако, в настоящее время преобладают работы, затрагивающие антропониимические проблемы с точки зрения лингвистики. Исследований и конкретных разработок исключительно антропониимического материала с исторической точки зрения очень мало, а конкретно по антропониимике Киевской Руси они полностью отсутствуют.

В.А. Никонов убедительно показал, как сложнейшие вопросы исторических судеб народов могут быть решены с помощью фамилий. Выявляя частотность фамилий на определенных ареалах, автор связывал эти данные с историко-географическими процессами формирования территориальных общностей. Он неоднократно подчеркивал важность этих исследований для понимания этнической истории народов, их расселения, взаимных контактов. Например, среди русского населения Европейской части России В.А. Никонов впервые выделил четыре основных района, в каждом из которых господствовала одна фамилия. Так, на Севере преобладал Попов, в Северном Поволжье – Смирнов, в огромной полосе южнее и восточнее Москвы – Кузнецов, а на северо-западе Европейской части России – Иванов. Обнаруженные четыре огромных массива населения проживали в пределах сложившегося к концу XV в. Русского государства. Эти четыре массива, каждый из которых охватывал миллионы людей, – четыре историко-географические слагаемые России: земли суздальско-vlадимирские, псковско-новгородские, северные и земли нового освоения. К сожалению, на Украине пока таких разработок не существует.

Появление фамилий в Европе происходит также довольно поздно. Первые из них возникли на севере Италии в X-XI вв. В России же фамилии начали формироваться на несколько веков позже.

Исторический подход позволил исследователю сделать вывод, что в каждой стране становление фамилий проходило многие этапы, причем разными путями. В.А. Никонов определил характерные черты этого процесса: фамилии распространялись на территории страны постепенно; они возникали в определенных социальных слоях и обслуживали их интересы. Утверждая свой метод изучения фамилий, ареальное, пространственное их существование, ученый неоднократно указывал на большую ценность подобных изысканий для историков, прослеживающих маршруты больших и малых миграций. Он фиксировал внимание на той информации, которая заключена в оттонимических фамилиях работы В.А. Никонова по антропониимии проникнуты идеей о социальной функции личного имени. Они «существуют только в обществе и для общества, оно диктует неумолимо выбор их, какими бы индивидуальными они не казались. Личные имена социальны всегда и везде». Интересна попытка очертить реальность антропониимии, выяснить географию славянских, мордовских, среднеазиатских, «мусульманских» и пр. антропониимов. Их формативный анализ позволил автору показать направления миграции населения.

Поскольку фамилии возникали на основе личных имен и прозвищ, то многие древнерусские имена дошли до нас в современных фамилиях. До принятия христианства на Руси были распространены такие имена, которые отражали в себе целую гамму различных свойств и качеств людей, особенности их характера, поведения, речи, физические недостатки, время и очередность появления того или иного ребенка в семье и многое другое. Основой для таких имен становилось как просто соответствующие нарицательные существительные, так и сравнения с животными, птицами, растениями. Среди них было немало тотемных антропонимов. Многие личные имена и прозвища указывали этническую принадлежность их владельцев (названия народности, этнической группы), содержали в себе географические названия.

Так, например на страницах Лаврентьевской и Ипатьевской летописей встречаются такие языческие антропонимы, как Мальк Любечанин (т.е. из Любеча), отец Малуши; Варяшко, (т.е. выходец из варягов), воевода; Туры, варяг, поселившийся в Турове (в данном случае антропоним Туры выступает как прозвище) – договор с реками 480 г.; Ляшко (т.е. выходец из Польши), убийца князя Владимира, 1015 г.; Торчинь, повар Глебов, убийца его торки-народность, этническая группа), 1015 г.; Чюдинь, боярин киевский, (1068, 1072 гг.); Торчинь именем Беренди Овчюхъ Стополчь, 1097 г. (в данном случае антропоним Торчин выступает как прозвище в сочетании с языческим именем Беренди); Туряк, владимирец, 1097 г., Торчинь, воевода, 1100 г. и др.

Летописные статьи X-XI ст. фиксируют важнейшие этнические изменения, происходящие в восточнославянских «племенах» одновременно с процессами их политической консолидации.

В летописных сообщениях до 60-х годов IX ст. широко употребительными были: общее наименование «славяне» и региональные – «поляне», «северяне», «древляне», «словене». Первое не подменяло остальных, а лишь подчеркивало их этническую общность. После 60-х годов IX ст., а особенно в первые десятилетия X ст., постепенно закрепляется новое наименование для всех восточных славян – «Русь». Оно равноценно относилось и к стране, и к народу. Летописные выражения «Русь», «Русская земля», «Русские города», «Русские послы», «Русские люди», «Русин», которые содержатся в текстах договоров Киевской Руси с Византией и в других статьях, указывают на активный процесс распространения наименования «Русь» на все восточнославянские земли. В летописных статьях X ст. племенные прозвания практически исчезают и заменяются происходящими от названия городов Руси: «кияне», «новгородцы», «половчане», «ростовцы», «смоляне», «владимирцы» и т.д. Наименование «Русь» распространяется на всю территорию Киевской Руси и становится этнически различимой.

Летописи содержат множество примеров, когда на вечевых сборах Новгорода, Смоленска, Пскова и других городов Руси выступали киевские князья и послы, а к киевлянам обращались на таких же собраниях представители Новгорода, Смоленска, Галича. Многие киевские бояре являлись наместниками киевских князей в других землях Древней Руси. Так, например, упомянутый выше Чюдин и его брат Туки неоднократно упоминаются в «Повести временных лет». В 1068 г. Туки, Чюдин брат, выступает как приближенная особа киевского князя Изяслава. В летописном сообщении о перезахоронении останков Бориса и Глеба в новой церкви г.Вышгорода сообщается, что тогда «держа Вышегородъ Чюдинъ» (1072).

На страницах «Повести» он упоминает под своим этническим прозвищем – Чудин (Чюдин). Но в заголовке краткой редакции «Русской Правды» – «Правды Ярославичей» он именуется «Чюдин Микула». Здесь содержится сочетание этнического имени Чюдин и христианского Николай, переданного в диалектном варианте.

Граффити № 182 новгородского Софийского собора Никола Чюдин упоминается только своим христианским именем. А. Медынцева прочитала эту надпись следующим образом: «Святая София, помилуй раба своего Николу, пришельца из Киева града от своего князя Ярослава в церковь святых безмездников и чудотворцев Козьмы и Демьяна...».

Это граффито датируется 1 ноября 1052 г., через 4 недели после смерти Владимира Ярославича, о которой сообщают летописи (4 октября 1052 г.). Получив печальное известие, Ярослав Мудрый снарядил в дорогу своего гонца, которым и был Чюдин. Из надписи видно, что автор – киевлянин и близкий великому князю человек. В надписи присутствуют церковнославянизмы, некоторые графические особенности имеют аналогии в южно-славянских памятниках и свидетельствуют об образовании Никола Чюдина. Христианское имя Никола (Николай), переданное в форме «Никола», по мнению А. Медынцевой, свидетельствует о его южно-русском происхождении. Для новгородца было бы характерно написание «Микула» (хотя для Пскова также характерна форма «Никола», например, псковский святой Никола Чудотворец-XVI в., а для южно-русских регионов – «Микола»- Г.К.).

Большая часть настенных древнерусских надписей XI в. Начинается по формуле «Господи, помози рабу своему...». Эта формула широко отражена в древнерусских памятниках сфрагистики и эпиграфики. Известно много печатей, змеевиков, ювелирных изделий, содержащих данную формулу. Она встречается на обломках штукатурки в Киеве.

Для XI-XII вв. в южно-русском диалекте характерны окончания личных имен в дательном падеже на –ови-, -еви. В более позднее время таких окончания характерны для украинского и западнославянских языков. В Древней Руси вплоть до XIII в. Окончания на –ови, -еви (-ов, -ев) имели широкое распространение в новгородском и смоленском диалектах: «послави» ,»мастерови» (Смоленск), «Георгиеви», «Иванкови», «Михайлови» (Новгород), «Васильеви», «Лазареви», «Федорови» (Киев).

В древнерусских граффити Новгорода и Киева широко употребляется также, окончание на -у: «Господи, помози рабу своему Тудоровух (Новгород, София); «Господи, помози рабу своему, Ивану...» (Киев, София).

Большой интерес среди записей подобной группы («Господи, помози...») представляет граффито с именем Ставр: «Господи, помози рабу своему Ставрови, недостойному рабу твоему». Рядом находится еще одна запись, явно связанная с предыдущей : «Писал Ставр Городятинич». Данные надписи расположены в центральном нефе собора, на втором от алтаря кресчатом столбе, на фреске с изображением св. Николая, на высоте 1,1 м от уровня пола XI в. [1, 81-82]. Здесь, вероятно, в имени Ставр отражено этническое происхождение его носителя (Ставр - «из Таврии», Г.К.).

Аналогичной является надпись XII в. на изображении св. Онуфрия в южной части собора: «Пищан писал в дьяк ходи выоченником». Здесь указывается интересное языческое имя Пищан, отражающее этническое происхождение его носителя из славянского племени радимичей, которое по данным Повести временных лет проживало на берегах

реки Пищани. Там их разбил воевода Владимира Святославича Волчий Хвост. Летописец в связи с этим приводит известную по тем временам поговорку: «Пищане от Волчьего Хвоста бегут». Указанный в данном граффито Пищан ходил в Софию Киевскую к дяку изучать грамоту и песнопения. Вероятно, он хотел посвятить свою жизнь церковной деятельности. Исходя из надписи следует, что софийские дяки занимались подготовкой церковных кадров. [2, 150]. Не исключено, также, что антропоним Пищан является этническим прозвищем, а не именем, его подлинное имя пока неизвестно (Г.К.).

Духименность – один из интереснейших и наиболее сложных этапов эволюции древнерусского имени. Отсутствие каких-либо сведений о системе наречения именем на Руси в дохристианский период не дает возможности говорить с уверенностью о существовании духименности в то время. Однако, консервативность обычаев и обрядов позволяет предположить, что это явление возникло не с принятием христианства, а было известно как своеобразная система и в предшествующий период. Принудительная христианизация лишь способствовала распространению духименности среди населения Руси как знака протеста против населения канонических догматов. В Древней Руси даже княжеская верхушка продолжала носить свои звучные славянские имена, о чем свидетельствуют многочисленные источники. Поэтому Владимир Мономах писал в своем «Поучении»: «...Я... названный при крещении Василием, русским именем Владимир, отцом возлюбленным и матерью свою Мономахами». Владимир-Василий Всеволодович Мономах, сын Всеволода Ярославича, назван здесь славянским именем Владимир, христианским Василий, прозвище Мономах указывает его этническую принадлежность. Владимир Мономах был известен на Руси как раз под своим древнерусским (славянским) именем Владимир. Христианское же его имя – Василий упоминается крайне редко.

Польский ученый Тадеуш Скулина, изучив письменные источники X-XIV с., пришел к выводу, что языческие имена встречаются в текстах в следующей последовательности: до X ст. – 100 %, XI ст. – 71 %, XII ст. – 61%, XIII ст. – 46,8 %, XIV ст. – 19 %.

В отличие от языческих имен, некоторые антропонимы периода Древней Руси имеют чисто прозвищный характер (т.е. являются прозвищами, а не именами). Довольно часто прозвища отражают национальность, род деятельности и происхождение их носителей. Например, в «Повести временных лет» можно увидеть такого рода прозвания у различных категорий населения: «Иван, нарицательный Цимский царь Греческий *(Иоанн Цимский, император Византии); «Муж Корсунянин, именем Настась» (Анастас Корсунянин, настоятель Десятинной церкви); Болеслав Лядский (Болеслав I, король польский); «Стефан Угорский» (Стефан I, король венгерский); «андрих Чешьскы» (король чешский); «Стополк Окаянный» (Святополк, князь киевский, в такой же форме его имя упоминается и в граффити Софии Киевской); «Настас Десятинный» (Анастас Корсунянин); «Жидята» (Лука – епископ Новгородский); «Царь именем Мономах» (Владимир Мономах); «Болгарыня» (жена князя Владимира Святославича); «Семиян Болгарский» (царь болгарский); «Грекия» (жена князя Ярополка).

Немало представителей христианской церкви упоминаются по названиям своих метрополий и приходов. Так, епископ Переяславский выступает как «Петр Переяславский», епископ Юрьевский как «Михаил Гоугервский» («Гюревский»); чернец Игнат «Игнат Чернь» («ибо имя ему Чернь...»); Лука, епископ Белгородский – «Лука Белгородский», игумен Переяславский – «Сфреъм Переяславский», Мартин, игумен Юрьевский – «Мартинъ Гоугервский».

Некоторые князья также упоминаются по названиям своих княжеств. Наприер, «Вячеславъ» снѣ Ярославль смоленский); (Вячеслав Брючиславич, сын князя Брючислава Изяславича, князь Полоцкий); «Благоданный князь Всеволод, державный Русской земли» (Всеволод Ярославич, сын великого князя Ярослава Владимировича, великий князь Киевский).

М.А. Максимович – один из первых ученых Украины демократического направления, основоположник украинской этнографии, источниковедения, историографии, как науки, исторической географии, фольклористики. Он был исследователем городов и сел, фундатором археологического музея, издателем первых в Киеве гражданских историко-литературных журналов, переводчиком и поэтом.

Большинство выдающихся современников (Т.Г. Шевченко, А.С. Пушкин, Н.В. Гоголь, П.А. Вяземский, В.А. Жуковский, В.Ф. Достоевский и многие другие) высоко оценивали деятельность ученого. С восхищением вспоминали о нем А.И. Герцен, В.Г. Белинский, Н.А. Добролюбов, И.Я. Франко, о нем высоко отзывались прогрессивные ученые России и Запада.

В 1837 г. была издана отдельной книгой статья М.А. Максимовича «Откуда идет Русская земля по сказанию несторовой повести и по другим старинным писаниям русским». Это исследование посвящено памяти выдающегося русского ученого М. Ломоносова. Кроме исторических исследований, в этой работе Максимович показывает свою собственную периодизацию русской словесности. I период, древний – от 60-х годов IX века до последней четверти XIII в. II период, средний – от последней четверти XIII по XVIII вв. III период, новый – XVIII – первой четверти XIX вв.

В своем исследовании «О мнимом запустении Украины в нашествие Батыево и населении ее новопришлым народом. (Письмо М.П. Погодину)» М. Максимович опровергает господствовавший тогда тезис о мнимом запустении «Киево-Переяславской земли или Украины в нашествие Батыево», «...т.е. на два сорока лет, прошедшие от Батгя до Гедемина...»). Автор анализирует сведения древнерусских летописей (в частности Воскресенский список) и других письменных источников (Киево-Печерский патерик), ссылается на сведения итальянского миссионера Плано Карпини, он посещал Киев в то время (XII в.) и др. источники.

В этом исследовании М. Максимовича содержится довольно много древнерусских и древнеславянских антропонимов. Например, в рассказе о разорении Батыем Печерского монастыря он упоминает игуменов Печерских: «...красноречивый, зелоучительный Серапиан, поставленный в епископы владими́ро-суздальские (1274 г.), и Агапит, бывший (1288 г.) во Владимире-Волынском на погребении набожного князя Владимира». Имя Серапиан – из греч. Серапиан: Серапин – эпитет Юпитера и других богов по им. египетского бога жизни, смерти и исцеления. Антропоним Агапит (т.е. Агап), у сл. Агапий, из греч. Агапиос: агапао – любить, ср. агапы – братские трапезы, рацион христиан. Как известно Агапит был врачом Киево-печерского монастыря в древнерусское время. Имя князя Владимира (волынського) – древнеславянское от основ слов со значением владеть + мир – образование, параллельное германскому Вальдемар, в древности писалось Владимир, затем выравнивалось по типу сложных имен со вторым компонентом – мир. Как указывали мы в статьях, опубликованных ранее, в древнерусской антропонимике содержится очень много древнегерманских именных основ или их подобные образования в славянском переводе (см. статьи Кравчук Г.Д. в сборниках «Язык и культура»).

В указанном исследовании М. Максимовича упоминается, также, «Димитрий, тысяцкий киевский», отличившийся своим мужеством при обороне Киева от войск Батые. Димитрий (Дмитрий), у сл., из греч. Димитриос / Деметриос от имени греч. богини земледелия и плодородия Деметры, сестры Зевса, откуда его эпитет Деметриос / Дамантриас, Димитриан – возможно из греч. Деметреон / Димитрион – название месяца македонского календаря.

Далее автор упоминает «киевского вельможу Родиона Нестеровича, вышедшего с 1700 княжатами и детьми боярскими...». Здесь мы видим христианское имя Родион и отчество Нестерович, образованное от христианского имени Нестор. Родион – из греч. житель Родоса, Родосский. Нестор, разг. Нестер из греч. Нестор – имя старейшего участника Троянской войны возможно из греч. неомай /несамай – вернуться.

Полемизируя с Погодиным о происхождении названия «украинцы», Максимович упоминает Андрея Боголюбского или князя Андрея. Андрей – из греч. Андреас: андрос мужественный. Боголюбский – прозвище (калькирование из греч. – «любить бога»), либо фамилия возникшая из топонима («Боголюбово») в XVI и XVII вв.

Далее автор упоминает, также «норманство Рюрика...», имя Рюрик – древнерусское, из др. – герм. Хродрик: хрод слава + рик богатый, могущественный.

Полемизируя с Погодиным о «великороссах» и «малороссиянинах», Максимович приводит несколько «примеров». Так, в Примере 1, автор упоминает Игоря Святославовича, Игоря, Святослава и Рюрика. Он анализирует Киевский летописец и ссылается на очень интересный и малоизвестный источник – «Игорева Песнь». Антропоним Игорь Святославович содержит древнерусское имя Игорь скандинавского происхождения (из сканд. Ингварр: Ингвио – имя бога изобилия + варр охранять) и отчество Святославович от славянского имени со значением святой + слава. Это упомянутое выше калькирование по принципу древнегерманских именных основ.

В Примере 4 (указ. Произведения Максимовича) содержатся следующие антропонимы: князь Володимер (см. выше), «Святой Володимер как равноапостольный князь»; Нестор (см. выше), «Володимер Святославович» (см. выше); Ярополк (славянск. Имя от основ слов со значением ярый, яркий + битва, поход, войско; опять таки древнегерманское калькирование – см. выше); Олег (из сканд. Хельге: хельги святой); женский антропоним Рогнеда и отчество Рогвольдовна. Рогнеда Рогвольдовна – жена князя Владимира и дочь полоцкого князя (980 г.), Рогнеда – древнерусское имя из сканд. Рагхильд: древнегерманское рагин совет + хильд битва. Интерес представляет отчество Рогвальдовна от имени полоцкого князя Рогволда. Антропоним Рогволд двусосновной, возможно из древнегерманского рагин разум или древнерусского рог – символ богатства + германского Вальд от основ слов со значением владеть.

В своем «Очерке Киева» М. Максимович описывает древний Киев, начиная с 864 года и до современного ему времени. В этом произведении он анализирует не только письменные источники о древнем Киеве, но и приводит много данных археологии, например, надгробные надписи, исследует топонимы древнего и средневекового Киева.

По мнению М. Максимовича, «в каком веке он (Киев – Г.К.) начался, о том нет исторического свидетельства. Отец бытописания русского преподобный Нестор передал нас сказание только о строителях Киева, трех братьях – Кие, Щеке и Хориве, которые будучи князьями здешних славян, именовавшихся полянами, построили «над Днепром город,

во имя своего старшего брата». По византийским и арабским источникам, эти три князя были христианами и имели христианские имена (не исключено, что это – прозвища, происходящие от топонимов или гидронимов, ср. Киянка – ручей. – Г.К.).

Далее М. Максимоич указывает, что «в 864 году русские витязи Аскольд и Дир, плывшие по Днепру в Царьгород..., отвоевав его (Киев) у хазар, начали княжить в нем. Таким образом, Киев стал городом русским, а через два года крещением Аскольда и Дира в Цареграде началось христианство в Киеве и его теснейшее сношение с Грецией».

«Русские витязи» Аскольд и Дир были скандинавами по происхождению, т.е. «варягами», многие из них были наемниками в дружинах русских князей. Имена Аскольд и Дир – скандинавского происхождения, хотя и считаются славянскими. Например, имя Аскольд происходит из др. – сканд. Хоскальд/Хаскольдр. Аскольд и Дир – братья, бояре князя Рюрика, князья Киевские в 864-882 гг., упоминаются в «Повесте временных лет».

В 882 году Киевом овладел Олег «для Рюрикова рода» (см. «Очерк Киева» М. Максимовича). Антропоним Олег так же скандинавского происхождения (см. выше). М. Максимович называет его «Вещим Олегом», имея, вероятно, в виду известную «Легенду о Вещем Олеге». Олег Вещий (сконч. В 922 г.) – великий князь Киевский династии Рюриковичей.

Далее в своем «Очерке Киева» ученый указывает «крещение св. Владимира в Корсуне и народа русского в Киеве, в водах Днепра и Почайны» (988 г.). Великого князя Киевского Владимира, внука княгини Ольги и князя Игоря, автор наделяет здесь почетным званием «святой Владимир». Расшифровку антропонима Владимир см. выше.

Рассказывая о Киеве XI века во время правления Ярослава Мудрого, Максимович называет его (князя) Ярославом Благовластным». Такое почетное прозвание этого князя в источниках почти не встречается. Такое сочетание имени Ярослава Мудрого указывается только в некоторых скандинавских сагах и византийских хрониках. Ярослав – славянский антропоним от основ слов со значением ярый, яркий + слава. Прозвище Благовластный звучит как родовое прозвание у византийских императоров. Здесь, вероятно, М. Максимович именно это и имеет в виду (Г.К.).

В рассказе о монастырях и церквях древнего Киева, автор упоминает «преподобного Алимпия – иконописца, мозаика и вместе врача Печерской обители». Олимпий (разг. Алимпий) из греч. Олимпиос олимпийский – эпитет Зевса, Аскления и др. богов. Не исключено, также, что данное имя Печерского старца может звучать и как Алимпий из греч. алипос беспечальный, неомрачаемый, нестареющий (Г.К.).

Говоря «о том хлебосольстве и общественном веселье, которыми отличалась и жизнь в древнем Киеве М. Максимович упоминает «почетные пиры Красного Солнца Владимира». Такое прозвище великого князя Киева в X веке отражало языческие представления о князе, как о наместнике бога (ср.: Ярило – солнце), оно широко отражено в народных песнопениях и русских сказках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Высоцкий С.А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI-XIV вв., 1966.
2. Висоцький С.О. Київська писемна школа X-XII ст. Львів – Київ – Нью-Йорк, 1988.
3. Михайло Максимович. Вибрані твори / Упор. і вст. сл. В. Короткого. – К.: Либідь, 2004.
4. Суперанская А.В. Имя – через века и страны. – М.: Наука, 1990.
5. Суперанская А.В. Имя и эпоха (к постановке проблемы), в кн. «Историческая ономастика». – М.: Наука, 1997.
6. Русские имена в исторических лицах, церковных и народных праздниках, пословицах и примерах / сост. Н.И. Решетников. – М., 2002.

УДК 821.01/4.121

Карпенко М.О.
(Київ, Україна)

ЛІНГВІСТИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО В УКРАЇНОЗНАВЧОМУ КОНТЕКСТІ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ

*«Все, зроблене в першій половині XIX ст.
для української літературної мови як знаряддя національної
культури, поступається своїм значенням перед тим,
що вніс у скарбницю її Тарас Шевченко (1814-1861)»
(Л. А. Булаховський) [1].*

Один із законодавців сучасної східнослов'янської філології з найширшим діапазоном дії, мовознавець зі світовим іменем в галузі наукової славістики, українознавства, русистики, академік НАН України Леонід Арсенійович Булаховський (1888 – 1961) приділяв велику увагу творчості найавторитетніших носіїв національних літературних мов – видатних українських і російських письменників. Закономірно, що він був безпосередньо причетним і до опрацювання мовної спадщини великого Кобзаря – Тараса Григоровича Шевченка, тобто до сучасної лінгвістичної Шевченкіани як невід'ємної частини історії української літературної мови і лінгвостилістики. Тим більше, що саме Л.А. Булаховського дослідники вважають засновником відповідної наукової школи в Україні [2].

У цій якості його мовознавчі студії Шевченкових текстів зосереджені на двох взаємопов'язаних проблемах: 1) мовної майстерності, індивідуально-авторського стилю поета; 2) ролі Т.Г. Шевченка в формуванні, становленні й розвитку нової української літературної мови на народній основі, ствердженні її як самостійної й рівноправної в колі інших слов'янських і неслов'янських мов. Обидва напрямки виразно представлені

© Карпенко М.О., 2011

в публікаціях Л. А. Булаховського різних років і безумовно заслуговують на належне сприйняття й оцінку.

Щодо кожного з них досліднику не випадково імпонує образ: «Кілька налитих колосків, принесених з поля, можуть нагадати про величезну плодючу ниву» [3], спочатку віднесений ним до пушкінських текстів. Але поетичне слово Т. Г. Шевченка, як і поетичне слово О. С. Пушкіна, – саме такі «налиті колоски», що нагадують про «величезні плодючі ниви», – нової української літературної мови, засновником якої став Т. Г. Шевченко у 40-і роки XIX ст., і російської літературної мови нового часу, засновником якої у I половині XIX ст. був О. С. Пушкін. Отже, «неможливо сьогодні мати більш-менш повне уявлення про російську мову, не знаючи поезії О.С. Пушкіна, про українську, – не знаючи поезії Т.Г. Шевченка. Тому так важливо згадати судження Л.А. Булаховського про цих поетів, у мовленні яких він знаходив «блискучі й неперевершені зразки словесного мистецтва» [4]. Подібні оцінки неодмінно присутні в лінгвістичних працях Л.А. Булаховського, незалежно від того, якій темі вони присвячені. Щодо шевченкознавства вони отримали яскраве й переконливе висвітлення в публікаціях різного часу, присвячених Шевченковій творчості.

Як україніст Л.А. Булаховський розпочав роботу, переважно – науково-методичну, педагогічну, – ще в Харкові в 20-і роки XX ст. й ніколи не переривав її, навіть підчас Великої Вітчизняної війни, в евакуації – в Уфі й Москві, а в у 40 – 50-і роки, вже в Києві, вийшов на фундаментальні дослідження з наукового українознавства, тісно пов'язані з Шевченковою темою. Його спостереження й висновки в цій галузі складають суттєвий прошарок в лінгвістичній Шевченкіані. На жаль, ця сторона його наукової спадщини не знайшла докладного вивчення в унікальному колективному дослідженні «Шевченкознавство в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 1860 – 2003», підготовленому в інституті філології КНУ до 190-річчя від дня народження великого поета [5]. Поза розглядом також лишилися деякі Шевченкознавчі розвідки відомих філологів-лінгвістів, у 10-40-х роках XX ст. пов'язаних з Київським університетом (або наступними освітніми інституціями – КІНО, ВІНО, ІНО), – І.І. Огієнка [6], В.І. Масальського [7], В.С. Ільїна [8] та інші.

Створення Л. А. Булаховським цілісної, теоретично й практично орієнтованої концепції історії нової української літературної мови в чомусь спиралося на підготовку й апробацію аналогічної концепції історії російської літературної мови I половини XIX ст., але найперше – на глибоке осмислення українського мовного матеріалу, зокрема Шевченківського. Його презентація в опублікованих працях свідчить про сучасні методологічні основи, тому ці праці вдало передували створенню повного словника Т.Г. Шевченка, без якого, на думку І.І. Огієнка, для наукового вивчення Шевченкової поезії бракувало джерельної бази. Цей видатний шевченкознавець долучився до Шевченкової теми, ще будучи студентом Університету Св. Володимира в Києві (випуск 1909 року), активним учасником славетного «Семинария русской филологии» (1907 – 1914) проф. В.М. Перетца, згодом приват-доцентом, професором Київського університету (до 1918), і проніс цю тему через все своє складне творче життя [9].

Він свідомо наголошував на необхідності видання фотографічних копій «з оригіналів усього «Кобзаря», публікації «Кобзаря» за правописом оригіналів й монографічного дослідження про Шевченків правопис («таке видання дасть нам змогу добре проаналізу-

вати і Шевченкову вимову, а це важливе для граматики поетової мови взагалі»; примітка: «Ці праці, бодай нариси їх, я вже виготовив на основі існуючого неповного матеріалу») [10].

Він виготовив і свій «Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови» (Вінніпег, 1961), але думки про повний словник не полишив – тому, що був переконаний: «Для належної праці кожен шевченкознавець повинен мати кількатомовного повного «Словника Шевченкової мови». Видання й опрацювання його мусить бути т.зв. академічне. Видано вже, скажімо, словника мови Пушкіна – на його зразок конче мусить бути виданий і словник мови Т. Шевченка. На три або й чотири томи. Основою цього Шевченкового словника стане «Кобзар», але з додатками мови зо всього, що позосталося від Шевченка українською мовою, наприклад, його листування» [11].

Інші слушні рекомендації: щоб на кожне реєстрове слово давалось ціле ілюстративне речення; був повно застосований статистичний метод до кожного слова, форми; було докладно прокоментовано кожне слово з урахуванням того давнішого значення, в якому живив його автор. І нарешті: «Конче потрібний для праці й словничок поетичних прикрас Шевченкової мови – епітетів, порівнянь і т.ін. Він би показав характер поетики, її глибоку народність, її художню красу і т.ін. Усе це без повного «Словника Шевченкової мови» дослідити не можна» [12].

Цитоване чітко орієнтує на всебічну лексикографічну інтерпретацію Шевченкової поезії. Це написано І. І. Огієнком, коли, за його словами, «з України прийшли відомості, що повний «Словник Шевченкової мови» вже складений і видрукований» [13], тобто після 1964 року, й свідчить як про Огієнків фундаментальний задум щодо лінгвістичного шевченкознавства, так і про актуальність питання, що саме в 60-х роках ХХ ст. жваво обговорювалося східнослов'янськими лексикологами й лексикографами – в зв'язку з виходом «Словаря языка Пушкина» [14] та активізацією створення письменницьких / авторських словників у процесі становлення нового жанру – поетичної лексикографії, що відкрив широкі перспективи досліджень та узагальнень для східнослов'янського мовознавства, спираючись на давні (від «Енеїди» І.П. Котляревського) його традиції лексикографічної інтерпретації художнього тексту.

Подібні рекомендації щодо повноти письменницьких / авторських словників були, зокрема, обговорені й прийняті учасниками Всесоюзної наукової конференції з мови художньої літератури (Ленінградський університет, вересень 1961) за ініціативою її організатора Б.О. Ларіна (1893 – 1964), що, як і І.І. Огієнко, був у студентські роки активним учасником «Семинария русской филологии» проф. В.М. Перетца в Університеті Св. Володимира. Певно, набуті в цьому науковому осередку знання й навички в світлі ідей КІФШ підтримали співзвучність високоавторитетних теоретичних викладок знах у світі вчених-славістів, яких можна вважати однодумцями в галузі поетичної лексикографії: саме Б.О. Ларіну належить остаточне чітке визначення вичерпної повноти письменницького словника за 4-ма вимірами: повноти словникового реєстру, повноти семантичної розробки кожного слова; повноти граматики-стилістичної характеристики та ілюстративної цитації [15].

Підготовку й апробацію такої методики здійснено в перших випусках «Словаря М. Горького», заснованого під керівництвом Б.О. Ларіна та Л.С. Ковтун міжвузівським колективом укладачів цього словника в 60-х роках ХХ ст. з центром у Ленінградському

університеті (міжкафедральний словниковий кабінет, з 1964 року – МСК імені проф. Б.О. Ларіна) [16].

Лексикографічні проблеми ніколи не залишали байдужим і Л.А. Булаховського. Він високо цінував словники різних типів, висував до них «вимоги належної повноти включеного в них матеріалу й відповідної точності й тонкості його обробки» [17], розробляв типологію [18], рецензував [19], був разом з М.Я. Калиновичем та М.Т. Рильським співредактором «Русско-украинского словаря» (1948, 1955). Як керівник Інституту мовознавства АН УРСР всіляко сприяв лексикографічним задумам щодо письменницьких словників, словопоказчиків, індексів до текстів І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, І. Франка та інш., хоч, на жаль, побачити більшість з них опублікованими йому не довелося. Цікавився він і першими томами довгоочікуваного «Словаря языка Пушкина».

Щодо вивчення Л.А. Булаховським мовної майстерності, ідіостилів великих поетів слід врахувати: пушкінські студії представлені в нього дещо раніше й ширше, ніж шевченківські. Про це свідчать публікації – «Русский литературный язык первой половины XIX века», «Курс русского литературного языка» та ряд інших. Предметом спеціального аналізу стало пушкінське мовлення в доповіді вченого «Мовна майстерність Пушкіна» на науковій сесії пам'яті О.С. Пушкіна в Харківському університеті (лютий 1937), пізніше – у праці «Художественный язык Пушкина» (1947) [20].

Своєрідність пушкінської творчості Л.А. Булаховський розкриває через вибір слова та слововживання поета, виходячи з того, що справжній художній смак виявляється не в безумовній відмові від якогось слова чи звороту/виразу, а в чутті співвідношення й доцільності. З цих позицій він відзначає ряд типових для пушкінської поезії характеристик, які в цілому дають реальну уяву про «ключові» моменти мовленнєвої творчості поета. До них належать пушкінські епітети, семантика присудків як «найважливіших засобів виражальності», синтаксично розгорнуті прикладки, предикативні прикладки й означення, засоби й форми метафоризації, майстерність пушкінських «переходів», «інвенції змістовних відступів» та інш. [21].

Так, дослідником відзначено оригінальність пушкінських повторів, варіювання дієслівних форм:

«Бегут, меняясь, наши лета,

Меняя все, меняя нас»;

– вагомість розгорнутих прикладок:

«Несчастью верная сестра,

Надежда в мрачном подземелье

Разбудит бодрость и веселье...»;

«Ямщик лихой, седое время

Везет, не слезет с облучка...»;

– неповторність численних так званих “зосереджень”/ “скупчень”, зразком яких можуть бути заключні рядки “Послания в Сибирь”:

«Оковы тяжкие падут,

Темницы рухнут, и свобода

Вас встретит радостно у входа,

И братья меч вам отдадут» [22];

– оригінальність “переходів”/ “розривів”, які демонструють унікальне пушкінське вміння поєднувати, не змішуючи, різноманітні лексичні елементи, чому поет блискуче вирішує “найбільш важкі/ найважчі, як здавалося б, художньо незбагненні завдання переходу від образів та відчуттів одного порядку до образів і почуттів, вже лише наближення яких до перших, здавалося б, загрожує зривом, викривленням художньої настанови”. Дослідник саме так сприймає репліку в мовленнєвій партії Дон Гуана (“Каменный гость”), де йдеться про Командора:

«Когда за Ескурьялом мы сошлись,
Наткнулся мне на шпагу он и замер,
Как на булавке стрекоза, – а был
Он горд и смел – и дух имел суровый».

Він загалом вважає, що “пушкінська методика передачі голосів дивовижна й для нашого часу, а в історичному аспекті, серед того, що було створено його попередниками й сучасниками, є взагалі якимось художнім дивом” [23].

До виразних особливостей пушкінського мовлення зараховує Л.А. Булаховський також явище, назване ним «інтимізацією». Визначення цього поняття українською (*інтимізація*) та російською (*интимизация*) мовами належать досвідченому досліднику, який прагне осмислити глибини поетичної майстерності, знайти найяскравіші лінії характеристики поетичного *ідіостилу* – як О.С. Пушкіна, так і Т.Г. Шевченка – й знаходить їх зокрема в сфері мовленнєвих засобів інтимізації. Як висновок він пише: «Для поезиї Шевченка характерна низка прийомів, які об’єднуються в одній спільній настанові на те, що можна було б назвати *інтимізацією*. Це, по-перше, художні засоби, покликані щільніше зблизити самого поета із зображуванним, по-друге, своє збудження читача – поділити з автором елементи його творчої праці, ближче ввійти в коло його почуттів і настроїв, зробившись ніби учасником самого живого процесу художнього вибору. Тими або іншими засобами інтимізації користуються взагалі всі, хто говорить і пише. Але певна кількість тонких або надто вміло застосовуваних засобів характеризує лише великих майстрів слова... Шевченко з надзвичайною майстерністю користується більше, ніж будь-хто інший з українських поетів, однією особливістю української мови – вдячним засобом, як показав саме він, створювати враження інтимності образів і забарвлюючих їх почуттів» [24].

У пушкінських текстах дослідник фіксує різноманітність інтимізуючих засобів, за допомогою яких автор знаходить можливість «захопити свого читача, злити його емоції з емоційністю зображуваного» [25] – в «Руслане и Людмиле», «Домике в Коломне», «Евгении Онегине», «Полтаве». Але з особливою силою інтимізація вражає його в шевченківських текстах, про що свідчать спеціально присвячені їй праці Л.А. Булаховського – «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. Інтимізуючі займенники» (1942) та «Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. Звертання» (1943), написані в Уфі (куди було евакуйовано АН УРСР), підчас Великої Вітчизняної війни, коли ім’я й слово великого Кобзаря лунало з особливою силою. В першій статті в полі зору – інтимізовані займенники *той, та, те (той, ота, оте)*, які в українській мові створюють своєрідну *аперцепцію*, перекидаючи «місток» від слухачів / читачів до того, хто говорить / пише, наче нагадуючи про щось давно знайоме. Подібне слововживання «має далеко менше поширення» в інших слов’янських мовах, а в українській отримує чітку спрямованість, стилістичну вагомість»:

«Найдеш у гаї *тую* калину,
То й пригорнись,
Бо я любила, моя дитино,
Її колись.
Мені здається,
Що се я,
Що це ж *та* молодість моя...»

«Ти розкажи, моя зоре,
Про *тую* Марину...» [26].

Інтимізуючі займенники у Т.Г. Шевченка концентрують емоційну насиченість щодо найдорожчих почуттів, вони переважно співвіднесені з «ключовими» словами Шевченківської лірики – *доля, воля, правда, Україна; степ, море, вода, земля, листя; люди, молодість, журба*.

«І над криницею верба
Нагнулася, як *та* журба...» [27].

Підкресливши, що така форма інтимізації виникла саме в українській мові, дослідник звертає увагу на іншу форму, поширену в російській поезії першої половини XIX ст., де прийнято вживання особового займенника, як, наприклад, у пушкінському тексті:

«Товарищ, верь: взойдет *она*,
Зведа пленительного счастья...».

Вбачаючи тут інтимізацію «європейського типу», запозичену російською мовою з західноєвропейських літературних зразків (найперше – французьких), Л.А. Булаховський вважає, що вона «менше до душі Шевченкові, ніж рідне, чуттєво найближче» і що поет, іноді звертаючись до інтимізації такого типу, «стилістично перетворює його в корінне українське, що має свої аналоги в мовленнєвому вживанні народної маси» [28], – суміщає два інтимізуючі займенники (чого не має російська поезія), зберігаючи типові ознаки свого особистого ідіостилу:

«І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповіє тобі душу,
Й не знаєш, де дітись...
І ждеш *його, того* світу,
Як матері діти...» [29].

В наступній статті йдеться про такий активний у поезії Т.Г. Шевченка засіб інтимізації, як звертання, – з широким діапазоном експресивно-оцінних характеристик, виразними епітетами, повторами:

«Привітай же, *моя* ненько! *Моя* Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину...»

«*Доле*, де ти?
Доле, де ти?
Нема ніякої...

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті!
І вам, лицарі великі,
Богом не забуті!» [30].

Серед основних лінгвістичних (і термінологічних) інновацій Л.А. Булаховського – *інтимізація, деетимологізація, вкраплення, надфразні єдності* – саме інтимізація (як мовленнєвий процес і «відкладення» цього процесу в художньому тексті) привернула до себе найбільше уваги дослідників [31]. Можна назвати кілька публікацій, де процес інтимізації розглядається саме на підставі теоретичних викладок Л.А. Булаховського, хоч іноді без достатніх посилань на нього. Певною мірою є підстави пов'язати розробку цієї теми з традиціями лінгвопсихологічної теорії ХЛШ та О.О. Потебні, а також з традиціями КІФШ в Київському університеті, де вчений, працюючи ряд повоєнних років, керував роботою аспірантів, науковим студентським гуртком славистики, докладаючи багато зусиль для збереження й розвитку ідей і традицій КІФШ, започаткованої першим ректором і професором-славистом М.О. Максимовичем в 30 – 40-х роках XIX ст., а з початку XX ст. підтриманої в українознавчих вимірах славетним “Семинарием русской филологии” (1907 – 1914) проф. В.М. Перетца, де скоро намітився синтез традицій КІФШ і ХЛШ. Ці українські наукові школи мали багато спільних рис ще від часу формування ХЛШ. Раніше за О.О. Потебню до українознавчих ідей КІФШ був безпосередньо причетний ще з юності випускник Харківського університету М.І. Костомаров, під впливом “Малороссийских песен” М.О. Максимовича (М., 1827), а згодом молодий І.І. Срезневський та члени його харківського гуртка (з 40-х років XIX ст.).

Невипадково проф. С.П. Денисова вважає: «Навіть пунктирно окресливши історію вивчення інтимізації в контексті КІФШ, можна з упевненістю говорити про те, що українські вчені були засновниками цілих лінгвістичних напрямів, які активно розвивалися не лише в межах цих шкіл, а виходили й далеко за їх межі. Таким прикладом може бути вивчення інтимізації, пропоноване Л.А. Булаховським і творчо розвинене його наступниками та їх учнями (І.К. Білодід, С.П. Денисова, М.О. Карпенко, А. Корольова, А.В. Швець, О.К. Яснович та інші.)» [32]. З цього видно, що характеристика процесу, типового для ідіостилю Т.Г. Шевченка, стала відчутним поштовхом для докладного розгляду даного лінгвостилістичного явища в проекції на теорію художнього мовлення в цілому, а лінгвістична Шевченкіана дослідника постала як цілісний лінгвоорієнтований фрагмент наукової славистичної концепції Л.А. Булаховського в її східнослов'янських вимірах.

Для I половини XIX ст. ці українознавчі виміри пов'язані з завершенням формування нової української літературної мови, в чому провідна роль належить Т.Г. Шевченку. Згодом (1907) І.С. Нечуй-Левицький писав про це: «Вже Шевченко не пішов за давнішніми письменниками та й в деяких формах за небіжчиком Кулішем, своїм сучасником, а пішов за народною живою мовою. Слідом за ним пішов Старицький, Кропивницький, Карпенко-Карий, Панас Мирний, Коцюбинський, Кримський і багато інших» [33].

Не зайве додати, що позиція Т.Г. Шевченка ще в 40-х роках XIX ст. багато в чому була визначена й підтримана творчою співпрацею з його сучасником, другом, однодумцем М.О. Максимовичем (1804 – 1873), який вперше ввів до наукового обігу численні народнопоетичні тексти («Малороссийские песни, изданные М. Максимовичем» ч. I-IV. М.,

1827) і, спираючись на них у своїх історико-філологічних студіях, як з повагою писав і.І. Огієнко, «перший науково довів, що наша мова – мова самостійна й без перерви розвивається від найдавніших часів» [34]. Значну підтримку новій українській літературній мові на народній основі згодом надав І.Я.Франко, якого Л.А. Булаховський доречно цитує: «Кожний, хто брався писати тою мовою [літературною українською – М.К.], наскільки черпав із книжкової традиції, мусив зачинати від Котляревського, Квітки, Шевченка, Марка Вовчка, Нечуя-Левицького, мав бачити, що тут, у мові тих письменників, лежить основа того типу, яким мусить явитися вироблена літературна мова усіх українців» [35]. Саме цей тип має на увазі Л.А. Булаховський: «Роль могутнього виразника почуттів народної маси її рідною мовою припала Тарасові Григоровичу Шевченкові (1814-1861). І завдяки саме йому українська мова на письмі набуває значення літературної, набуває визнання й пошани, насамперед серед того народу, який її породив і вipleкав, а також серед інших слов'янських народів» [36]. «Шевченко за місцем свого народження, дитинства й порівняно тривалого перебування мовну базу мав у говірках Південної Київщини» [37].

Аналізуючи ці говірки, дослідник звертається до різних рівнів характеристики, виходячи з того, що «за передумову піднесення до ролі національної письменої мови саме південно-східного наріччя (точніше його полтавсько-київських говорів), що склались на основі близьких до говірок Київщини (середньої Наддніпрянщини), стала його найбільша лексична, фонетична та граматична уніфікованість» (підкреслено мною, – М.К.) [38]. Наведено низку прикладів лексики з коментарями: «ми знаходимо за порівняно численними архаїзмами або рідше новотворами звичну лексику літературної української мови» [39]. «Майже те саме маємо... й відносно фонетики, морфології та синтаксису» [40]. Так пишеться щодо полтавських говорів та переважної більшості говірок південної Київщини.

У цьому зв'язку Л.А. Булаховський згадує ситуацію перших років ХХ сторіччя: «Для характеристики стану української літературної мови на початку ХІХ [треба ХХ – М.К.] сторіччя показові нарікання на західноукраїнський («галицький») вплив, нарікання, чи не найгостріші з боку І. Нечуя-Левицького в серії його статей, що друкувалися в журналі «Україна» (К., 1907). Письменник підкреслював «штучний, книжковий характер» західної мови й захищав східну літературну мову, яка склалася на базі живих народних говірок» [41].

У дослідника є всі підстави визнати: «*Все, зроблене в першій половині ХІХ ст. для української літературної мови як знаряддя національної культури, поступається своїм значенням перед тим, що вніс у скарбницю її Тарас Шевченко (1814-1861)*». Мова української поезії його генієм була піднесена на рівень, який забезпечив їй широке визнання, і, що важить найбільше, в самому народі закріпила впевненість у мові як способі його національної художньої творчості» [42]. В той же час він свідомий, що жива мова багатомірна й постійно розвивається, збагачується, а геніальний поет всіляко цьому сприяє: «У мові Шевченка чудово стоплені виправдані своєю художньою дієвістю елементи насамперед фольклорної поезії, кращі з нечисленної спадщини елементи літературної романтики, з якою Шевченко міг зустрітися на українському ґрунті; приведені в рух багатства емоційних засобів (від полум'яного гніву до найніжнішої ласки) з мови широких мас селянства Наддніпрянщини; урочиста й почасти/подекуди емоційно-розсудлива сти-

хія та яскрава фразеологія книжної церковнослов'янщини в їх виразно художній спрямованості та все те з поточної мови українського села, чого не могла цуратись поезія, яка виникла в душі спостережливого й усіма своїми симпатіями пов'язаного з простим народом поета-кріпака» [43].

Не допускаючи ніяких обмежень, дослідник накреслює можливі сфери мовних впливів: «Зазначаючи, що сучасна українська літературна мова є в своїй основі Шевченкова, тим самим констатують, що діалектна стихія, відбита в цій літературній мові, є південнокиївською (чи ширше – середньонадніпрянською). Звичайно, Шевченкову мову, як і мову кожного письменника, надто геніального, не слід уявляти собі обмеженою матеріалом його рідної говірки; таке уявлення й поготів абсолютно виключено для літературної мови в цілому, яка розвивалась за зразком його творів. Справді, і Шевченкові, в міру його інтелектуального й художнього розвитку, ставало тісно в межах рідного говіркового слова з натуральною для селянського побуту його часу обмеженістю і тематики, і жанрів, що могли бути з нею пов'язаними». І далі: «Аналіз Шевченкової мови виявляє в ній і наявність чималої домішки русизмів, переважно для кола понять, яких бракувало українському селянському життю, і особливо церковнослов'янської лексики як джерела піднесення, урочистості тощо, переключених зі сфери церковності на емоції героїки, на пафос гніву та обурення або використаних з протилежною настановою – іронії та сарказму» [44].

Зрозуміло, що провідний вчений-славіст, детально аналізуючи окремі поезії, іноді навіть окремі Шевченкові поетичні рядки, розглядав їх під кутом зору загальнолінгвістичним і не міг не вийти на висвітлення й вирішення актуальних проблем. Це стосувалося, як бачимо, процесу та його наслідків / «відкладень» при інтимізації, а також інших питань, що всебічно обговорюються фахівцями, – про діалектну основу української літературної мови; про церковнослов'янські / старослов'янські елементи в українській і російській літературних мовах, у художньому мовленні; нарешті про твори Т.Г. Шевченка російською мовою.

Останні в 1944 році стали об'єктом спеціального дослідження Л.А. Булаховського. При цьому, на думку дослідника, Т.Г.Шевченко в російських поемах «Слепая» та «Тризна» «виступає як творча особистість, залишаючись у своїй художній стихії, ... не маючи потреби хоч найменше відійти від своєї поетики, вибудованої в українських творах» [45]. Перед нами – типові нервові сплетіння його світогляду та художньої манери, в її основі – української; разом з тим – церковнослов'янські елементи, які в цих поемах – специфічна риса авторської поетики, – про що дослідник захоплено пише: «Коли він, могутній талант, торкається тематично й стилістично з дитинства близької та зрозумілої йому, через першу отриману ним освіту, мовної стихії – церковнослов'янських лексем і фразеологізмів – він стає щодо російських майстрів цього жанру не учнем, а геніальним суперником, натхненним орлом, який злітає до самих вершин величності і повної сили й почуття поезії». Ні М.М. Язиков, ні сам О.С.Пушкін, не кажучи про менших майстрів, не відмовились б від честі бути автором таких партій російських поем Шевченка, як :

«Без малодушной укоризны
Пройти мытарства трудной жизни,
Измерить пропасти страстей,
Понять на деле жизнь людей,

Прочесть все черные страниц,
Все беззаконные дела,
И сохранить полет орла
И сердце чистой голубицы –
Се человек!» [46].

«Шевченків Лексичний склад – джерело української літературної мови, але це тільки верхів'я великої повноводної ріки сучасної мови, що розлилася широко і річище якої все ширшає» [47].

«Шевченко підніс на шабелі національного значення українську літературну мову, і його мова й досі лишається в багатьох випадках мірилом законності вживання того або іншого українського слова». Це мірило використовується неодноразово в працях з української мови: «Протетичне в усталилось у слові *вогонь* (пор. *огневий, огненный* тощо рос. *огонь*), хоча не чужа літературному вжиткові й форма *огонь*, пор. хоча б: «І озветься до вас із *вогню* Отой голос могутній» (Франко). У Т. Шевченка й під наголосом: «... Подай душі убогій силу, Щоб *огненно* заговорила». За «Російсько-українським словником» (Ш, К., 1927), *огонь / вогонь* визнавались паралельними формами» [48].

«*Лічити* «лечить, ухаживать за больным» больше не употребляется в литературном языке (в этом значении выступает глагол *лікувати*; первое существует только в значении «считать»); выражение *лічити зуби* «лечить зубы» воспринимается как «считать зубы, ударить в лицо, бить». Т. Шевченко еще употреблял *лічити «лікувати»* (см. словарь Грінченка)» [49].

«До випадків діалектної метатези слід також віднести слово *шеретувати* (вжите Т. Шевченком: «Мельник меле, *шеретує*») «перед помолом обдирать шелуху на зерне» (в словнику Грінченка) [50]. «Сполучник *щоб* з'явився як скорочення *щоби* і майже цілком переміг останній: у «Кобзарі» Т. Шевченка, напр., нема жодного прикладу *щоби*. Характерно, що у словнику Грінченка, хоча поряд із *щоб* стоїть *щоби*, прикладів на нього не подано» [51].

Висловлюючи загальнолінгвістичні характеристики, вчений шукає й знаходить мотиваційну підтримку в текстах великого поета, в наукових розробках попередників-лінгвістів, найперше – лексикографів. Для нього є важливим кожен шевченківський фрагмент, рядок, слово – як осмислений, творчо вистражданий глибоким знавцем, авторитетним носієм живої української мови.

У лінгвославістичному науковому дискурсі Л.А. Булаховського з його енциклопедичними вимірами тісно сплетені різнослов'янські тематичні лінії – стосовно кожної з численних слов'янських мов. Дослідження лінгвістичної Шевченкіани вченого-славіста, навіть у скромних масштабах, за його задумом, розпочаті концептуальною метафорою: «Кілька налитих колосків, принесених з поля, можуть нагадати про величезну плодючу ниву» [3], надають мотивовану можливість чітко визначити центральну лінію – східнослов'янську, зокрема українську. Це переконливо вписує даний науковий дискурс в українознавчий контекст Київської історико-філологічної школи, започаткованої М.О. Максимовичем на основі « нової схеми мов слов'янських », де українська мова вперше отримала самостійний статус. Поза українознавчим впливом КІФШ – першої наукової школи Університету Св. Володимира – не залишилися інші українські школи та прогресивні наукові інституції, як і наукова славістика в цілому, що мусила перебудувати

у II половині XIX ст. свою первинну класифікаційну систему Й. Добровського під впливом « нової схеми » М.О. Максимовича [52]. Життєва сила ідей КІФШ в поєднанні з потєбнянськими традиціями ХЛШ підтримана багатьма дослідниками-славістами. Серед них провідне й почесне місце належить Л.А. Булаховському.

Лінгвістична Шевченкіана Л.А. Булаховського як цілісність ніколи раніше не фіксувалась ні самим автором, ні дослідниками (або редакторами) його наукової спадщини. Проте за своїм значенням вона на те заслуговує. Навіть перша спроба її аналізу переконливо свідчить, що це – вагомий фрагмент багатогранного наукового дискурсу видатного вченого-славіста, для якого, в співзвучності з традиціями КІФШ та ХЛШ, на першому плані – українознавча проблематика.

Отже лінгвістична Шевченкіана Л.А. Булаховського являє собою водночас суттєвий компонент поліаспектного дискурсу східнослов'янського мовознавства й сучасного наукового українознавства та певний етап у його розвитку, зокрема щодо історії нової української літературної мови, « в її живих фактах і в її так само живих творчих тенденціях » [53], визначених з увагою до багатовікової праці народу-мовотворця й достойно підтриманих його геніальним сином – Т.Г. Шевченком.

У працях Л.А. Булаховського з історії української мови, теорії літературних мов спостерігаємо органічне поєднання / сплав двох традиційних ліній наукового українознавства XIX ст.: етнолінгвоцентричної (згодом – лінгвоетноцентричної), характерної для КІФШ, починаючи від М.О. Максимовича (30 – 40-і роки), та лінгвопсихоцентричної, типової для ХЛШ, починаючи від О.О. Потебні (60 – 70-і роки). Завдяки синтезу цих ліній врешті сформовано ядро інноваційної лінгвославистичної концепції Л.А. Булаховського на східнослов'янській основі, яскраво висвітлено її оригінальність і перспективність [51].

До ХЛШ автор цієї концепції тяжів як вихованець (випускник 1910) Харківського університету, де довгі роки незмінно зростав авторитет ідей О.О. Потебні; з українознавчими ідеями М.О. Максимовича та КІФШ він був знайомий теж з часів харківського студентства й тоді немало зробив для україністики, але найактивніше їх реалізував у публікаціях 40 – 60-х років XX ст., спочатку в евакуації (Уфа, Москва), а згодом – в Києві, будучи (1944 – 1961) директором Інституту мовознавства АН УРСР, а в 1944 – 1946 рр. – також завідуючим кафедри української мови Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (далі – КДУ), у 1946-1960 керівником відновленої ним кафедри слов'янської філології КДУ.

Саме на повоєнні роки припадає підготовка та випуск друком основних праць академіка, де йдеться про історію української літературної мови: « Питання походження української мови », « Об образовании восточнославянских национальных литературных языков », « Походження сучасної української літературної мови », « Розвиток української літературної мови », « Історичний коментарій до української літературної мови » та багато інш.

Окремі мовленнєві процеси, мовні засоби й явища, що їх використовує поет для створення художніх ефектів, єдиного художнього ідіостилу.

Як бачимо, обравши кілька конкретних вимірів, типових для ідіостилу поетів, їх мовленнєвої діяльності, Л.А. Булаховський вводить їх до широкого контексту загаль-

номовних характеристик у своїх теоретичних працях з історії української літературної мови, відкриваючи значні лінгвістичні обсяги Шевченкової теми.

Отже, увага до лінгвістичної Шевченкіани Л.А. Булаховського, навіть при першому наближенні до цього, свідчить, що високо цінуючи творчий / вагомий внесок ученого до світової славістики, маємо повне право не менш високо оцінити й його українознавчу працю, долучену до скарбниці українського мовознавства ХХ ст.

«Рукопис «Сліпої» дозволяє з великою мірою ймовірності охарактеризувати російську вимову Т. Шевченка» 561.

«Російські поеми Т. Шевченка, що досі не привертали до себе серйозної уваги з погляду мовного та мовнотилістичного, проте, гадаємо, становлять собою своєрідні й безперечно цікаві твори, які цілком заслуговують на увагу дослідників поезії Т. Г. Шевченка» 560.

... вивчення їх не байдуже «як для проблематики історії літературної мови, так, зокрема, і для характеристики саме Шевченкової поетики» 560.

- питання про стосунки до норми
 - індивідуальне в поемах
 - літературні зв'язки
 - стилістична цінність поем
- питання цим не вичерпуються. 577

«До випадків діалектної метатеми слід також віднести слово *шеретувати* (вжите Т. Шевченком: «Мельник меле, *шеретує*») «перед помолом обдирать шелуху на зерне» (в словнику Грінченка)» 275.

«Все зроблене в першій половині ХІХ ст. для української літературної мови як знаряддя національної культури поступається своїм значенням перед тим, що вніс у скарбницю її Тарас Шевченко (1814-1861). Мова української поезії його генієм була піднесена на рівень, який забезпечив їй широке визнання, і що важить найбільше в самому народі закріпила впевненість у мові її як способу її національної художньої творчості» 235.

«У мові Шевченка чудово стоплені виправдані своєю художньою дієвістю елементи насамперед фольклорної поезії, кращі з нечисленної спадщини літературної романтики, з якою Шевченко міг зустрітися на українському ґрунті; приведені в рух багатства емоційних засобів (від полум'яного гніву до найніжнішої ласки) з мови широких мас селянства Наддніпрянщини; урочиста й почасти/подекуди емоційно-розсудлива стихія та яскрава фразеологія книжної церковнослов'янщини в їх виразно художній спрямованості та все те з поточної мови українського села, чого не могла цуратись поезія, яка виникла в душі спостережливого й усіма своїми симпатіями пов'язаного з простим народом поета-кріпака» 235.

«Мова Шевченка найважливіший момент в історії українського слова. На ній виховувались наступні покоління. Але й їм ще залишалось зробити дуже багато» ... 235

«І написали воєводам По всьому царству: так і так. Що кесар бог, Що *більш* од бога!» (Шевченко) 495.

«Сполучник *щоб* з'явився як скорочення *щоби* і майже цілком переміг останній: у «Кобзарі» Т.Шевченка, напр..., нема жодного прикладу *щоби*. Характерно, що ц у словнику Грінченка, хоча поряд із *щоб* стоїть *щоби*, прикладів на нього не подано» [513, т.2].

«Отак... я міркував собі, йдучи, Поки доплентався до хатини» (Шевченко) [519].

Південно-східне наріччя / як говірка основа й мало в собі *все важливе* для того, щоб стати дохідливим для переважної більшості українців. Через це полтавець Іван Котляревський, слобожанин з Харківщини Григорій Квітка-Оснoв'яненко, селянин із Звенигородщини (Київщини) тарас Шевченко в своїх рідних говірках, користуючись ними як майстри слова, знайшли всі засоби, щоб стати українськими письменниками взагалі» [234].

«Де б молитися, верзе тут погань» [539] – замість – про сполучник

Про поетику Шевченка: мовні засоби інтимізації

Інтимізуючі займенники.

«Хоч саме віршова українська мова дістала під пером Т. Шевченка, Лесі Українки та ін. ще в дореволюційний період обробку й стала досконалим засобом вираження різноманітних уявлень і емоцій, перед новим поколінням поетів – важке завдання вдосконалити її. У плеяді блискучих українських поетів цього часу, гордості українського народу, поряд з П. Тичиною і М. Бажаном, М. Рильський займає почесне місце не тільки як багата творча індивідуальність, але й як майстер мови, що прекрасно володіє всіма засобами народної мови в її живих фактах і в її так само живих творчих тенденціях» [600].

ЛІТЕРАТУРА

1. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови // Л.А. Булаховський. Вибрані праці у п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 235.
2. Білодід І.К., Лукінова Т.Б. Леонід Арсенійович Булаховський // Передмова до: Л.А. Булаховський. Вибрані праці у п'яти томах. Том перший. К., 1975. С. 19.
3. Булаховський Л.А. Художественный язык А.С. Пушкина // Там же. Том третій. К., 1978. С. 534.
4. Карпенко М.А., Дальпиац Ф. Поэтическое слово А.С. Пушкина и Т.Г. Шевченко в интерпретации Л.А. Булаховского // Вісник Київського інституту «Слов'янський університет». Вип. 8. Філологія. К., 2000. С. 23.
5. Шевченкознавство в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. 1860-2003. Відп. ред. проф. Л.М. Задорожна. К., 2004. Іскорко-Гнатенко В.І. Тарас Шевченко у прижиттєвій критиці. К., 2009.
6. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. К., 2002. 439 с.; Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. К., 1995. 254 с.

7. Масальський В.І. Мова і стиль поезії Т. Шевченка // Мовознавство. №15-18. К., 1940. С. 133-152; він же. Мова і стиль поезії Т. Шевченка // Пам'яті Т. Шевченка. К., 1939. С. 317-385; він же. Мова і стиль поезії Т. Шевченка // Пам'яті Т. Шевченка. К., 1949. АКД; Кримський А.Ю. Рецензія кандидатської дисертації В.І. Масальського // Українська мова. К., 2001. № 4. С. 59-69.

8. Ільїн В.С. До питання про синоніміку Т. Шевченка // Пам'яті Т. Шевченка. К., 1949. С. 363-396; він же. Порівняння в українських поезіях Т. Шевченка. АКД, КДУ. К. 1946; він же. Мова Т. Шевченка і розвиток сучасної української літературної мови // Полтавсько-київський діалект – основа української національної мови. За ред. Л.А. Булаховського. К., 1954; він же. Мова творів Т. Шевченка. Загальна характеристика. Лексика. Синоніміка. Фразеологія. Синтаксис // Курс історії української літературної мови. Том І. К., 1958.

9. Див.: Тимошик М.С. Канадська шевченкіана Митрополита Іларіона // І.І. Огієнко (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко. К., 2002, С. 7-40.

10. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Чергові завдання шевченкознавства // Там же. С. 379.

11. Там же. С. 383.

12. Там же. С. 384.

13. Там же.

14. «Словарь языка Пушкина. Том I-IV. Под ред. В.В. Виноградова. М., 1959-1961.

15. Ларин Б.А. О новых словарях // Вестник ЛГУ, 1960, №20; Ларин Б.А. Основные принципы словаря автобиографической трилогии М. Горького // Словоупотребление и стиль М. Горького. Изд. ЛГУ. 1962; Ковтун Л.С. Словарь М. Горького (лексикография в университетах страны) // Вестник ЛГУ, 1966, №2; «Тезисы докладов межвузовского симпозиума составителей «Словаря М. Горького». К., 1966; Ларин Б.А., Ковтун Л.С. и коллектив авторов. Принципы составления Словаря М. Горького // Словоупотребление и стиль М. Горького. Описание семантико-стилистической системы писателя. Изд. ЛГУ. 1968. С. 144-190.

16. Перші випуски «Словаря М. Горького» – «Словарь автобиографической трилогии М. Горького» (Ленінград, Л.С. Ковтун) и «Словарь драматургии М. Горького» (Саратов, М.Б. Борисова) були підготовлені й вийшли в світ в 60 – 70-х роках ХХ ст.

17. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. Серія друга // Вибрані праці у п'яти томах. Том перший. К., 1975. С. 155.

18. Булаховський Л.А. Про типи словників // Українська мова в школі. К., 1955. №1, №2.

19. Булаховський Л.А. Потрібна справа. Рец. на: Ларин Б.А. Проект древнерусского словаря. Принципы, инструкции, источники. М.-Л., 1936 // Мовознавство. К., 1938. №13-14. С. 105-109.

20. Булаховський Л.А. Художественный язык А.С. Пушкина. Лекція для вчителів-заочників. К., 1947. Українською мовою: Мовна майстерність Пушкина // Мовознавство. К., 1937. № 12. С. 3-35.

21. Булаховський Л.А. Художественный язык А.С. Пушкина // Вибрані праці у п'яти томах. Том третій. К., 1978. С. 534.

22. Там же. С. 545.

23. Там же. С. 547.
24. Булаховський Л.А. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка // Там же. Том другий. К., 1977. С. 573.
25. Там же.
26. Там же. С. 575, 577.
27. Там же. С. 579.
28. Там же. С. 580.
29. Там же.
30. Там же. С. 585.
31. Див.: Денисова С.П. Категория интимизации и лингвистические средства ее выражения (в русской художественной прозе конца XIX – начала XX века). КНУ. АҚД. К., 1991; вона ж. Функціонування лінгвістичних засобів інтимізації в російській художній прозі (кінець XIX – початок XX ст.) // Актуальні проблеми сучасного літературознавства. К., 1990; Корольова А.В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті. КНУ. АДД. К., 2002.
32. Денисова С.П. Изучение интимизации в контекстах Киевской историко-филологической школы // Слово. Символ. Текст. Сб. научных трудов, посв. 80-летию проф. М.А. Карпенко. К., 2006. С. 62.
33. Цит. за: Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Вибрані твори в п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 32.
34. Огієнко І.І. (Митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. Вінніпег, 1949. К., 1995.
35. Цит. за: Булаховський Л.А. Літературна мова в Західній Україні // Вибрані твори в п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 33.
36. Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Там же. Том другий. К., 1977. С. 25.
37. Там же.
38. Булаховський Л.А. Там же. Том другий. К., 1977. С. 29.
39. Булаховський Л.А. Там же. Том другий. К., 1977. С. 30-31.
40. Там же.
41. Булаховський Л.А. Там же. Том другий. К., 1977. С. 31-32.
42. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови // Л.А. Булаховський. Вибрані праці у п'яти томах. Том другий. К., 1977. С. 235.
43. Там же.
44. Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Там же. Том другий. К., 1977. С. 25.
45. Булаховський Л.А. Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови I половини XIX ст. // Там же. Том третій. К., 1978. С. 566.
46. Там же. С. 572.
47. Булаховський Л.А. Походження сучасної української літературної мови // Там же. Том другий. К., 1977. С. 26.
48. Там же. С. 25.
49. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови. Фонетика // Там же. Том другий. К., 1977. С. 269-270.

50. Булаховский Л.А. Об омонимах в славянских языках // Там же. Том третій. К., 1978. С. 322.

51. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови. Фонетика // Там же. Том другий. К., 1977. С. 275.

52. Булаховський Л.А. Історичний коментарій до української літературної мови. Синтаксис // Там же. Том другий. К., 1977. С. 513.

53. Булаховський Л.А. Максим Рильський – поет-патріот // Там же. Том другий. К., 1977. С. 600.

УДК 821.01.03. Драгоманов

Якімова А.М.
(Софія, Болгарія)

ДО ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕКИ М.П. ДРАГОМАНОВА В СОФІЇ

В статье анализируется актуальное состояние научной библиотеки М.П. Драгоманова в Университетской библиотеке в Софии и собрание сочинений М.А. Максимовича в ней.

Ключевые слова: научная библиотека, уникальная коллекция.

The article examines the current state of Scientific library Dragomanov in the University library in Sofia and the collected works of M. Maksymovych it.

Key words: Scientific library, a unique collection.

Бібліотека Драгоманова продовжує привертати до себе увагу багатьох вчених і дослідників. Болгарська дослідниця Ліляна Петкова вважає, що „особиста бібліотека Драгоманова є унікальною колекцією іноземної наукової літератури гуманітарного профілю. Вона є однією з небагатьох особистих бібліотек 19 ст. і єдиною у своєму роді спеціальною науковою бібліотекою університетського професора тих часів, що збереглася в наших книгосховищах” [1: 37].

Як відомо, у листі від 17.01.1898 р. Людмила Драгоманова запропонувала Історико-філологічному факультету викупити бібліотеку вченого. Факультетська рада створила комісію у складі Л.Мілетича, Д.Агури і В.Златарського для оцінки вартості бібліотеки. Комісія констатувала, що бібліотека Драгоманова складається з „фундаментальних і цінних творів загального характеру, придбання яких зробило би великий і цінний внесок у бібліотеку Вищої школи” [2: 33]. За згодою Міністерства народної просвіти бібліотека Драгоманова була викуплена за 10 000 левів і у липні 1899 р. поступила в Університетську бібліотеку (УБ) у кількості **4350** томів.

У бібліотеці зберігається „Списък на Книгите от Драгомановата библиотека записани в каталога, а задържани от Господа Драгоманова”, в якому зазначено 229 книг. Л.Петкова, посилаючись на документи пише, що Людмила Драгоманова залишила для родини 322 тома.

© Якімова А.М., 2011

Другий - „Списък на Книгите на Покойния профессор Драгоманов, които фигурират в списъците му за предаване в библиотеката на Висшето училище, а още не са предадени” нараховує 130 книг.

Третій список без заголовку, багато книг в ньому викреслено. Це красномовно свідчить про те, що була проведена робота по його опрацюванню, але ще треба встановити з якою метою.

У 1985 р. в Університетській бібліотеці створюється Відділ стародруків, рідкісних і цінних видань, який протягом 20 років очолювала Ліліяна Петкова.

У 1989 р. почалася робота по збиранню бібліотеки Драгоманова, розпорошеної у фондах УБ. Була утворена робоча картотека, в якій зберігаються розшукані в інвентарній книзі й точно установлені книги з бібліотеки Драгоманова.

За інвентарною книгою знайдено **825** назв, з яких **586** розшукано за каталогами.

У робочій картотеці книги розташовані таким чином: кирилиця, латинь та книги, які відсутні в каталозі.

Частина книг Драгоманова залишилася в бібліотеці проф. Івана Шишманова й через неї пізніше попала в УБ. Як, наприклад, “L’UOMO PREISTORICO. Osservazioni critiche”, Marcellino Venturoli (1872) з власноручним підписом М. Драгоманова й штампом „Проф. Ив. Д. ШИШМАНОВ”. Вона зберігається у Відділі рідкісних видань разом з “The English and Scottish Popular Ballads” Francis James Child з художньо виконаним дарчим написом „1864-1894. Першому українському фольклорісту Михайлу Петровичу Драгоманову від рідного Гадяча” та трьома виданнями „Киевлянина” М.Максимовича (1840, 1841, 1850).

Щодо М.О.Максимовича, то у робочій картотеці значаться такі його твори: Украинские народные песни. Ч. I, Москва, 1834; Сборник украинских песен. Ч.I, Киев, 1849; Киевлянинъ. Издал М. Максимовичъ. Кн. I-III. 1840-1850. Киевъ, Украинаецъ. 1864; Письма о князях Острожских. Киевъ, 1866; Украинские труды. Москва, 1868; О первыхъ временахъ Киевскаго Божоявленскаго Братства. Киевъ, 1869; О создании Киевской церкви св. Кирилла. Киевъ, 1869; Объяснительные параграфы о Киевѣ. Киевъ, 1869; Собрание сочинений, I-III. Киевъ, 1876-1880. Всього 10.

У розвідці „М.О.Максимович в бібліотеках Болгарії” (2003) автор статті встановила, що у фондах УБ зберігається 9 творів Максимовича [3: 282-283]. З них тільки одна праця вченого відсутня у робочій картотеці – *Украинскія стрѣлы древнѣйшихъ временъ, собранныя надъ Днѣпромъ, возлѣ Михайловой горы. Москва, 1868*. Проте з часом можна буде встановити як вона попала у фонди УБ.

Власне, вже можна зробити дві важливі констатації: твори Максимовича попали в УБ через особисту бібліотеку Драгоманова; в Університетській бібліотеці Св.Климентя Охридського в Софії знаходиться найповніше зібрання оригінальних творів Максимовича в Болгарії.

Унікальну цінність бібліотеки Драгоманова розкриває у своєму ґрунтовному й глибоко науковому дослідженні Ліліяна Петкова, звертаючи увагу на наступне:

- беручи до уваги те, що тогочасні болгарські бібліотеки перебували все ще на початковому етапі фондонакопичення, бібліотека Драгоманова мала надзвичайно цінне значення для дослідницької роботи болгарських учених;

- хронологічно видання відносяться переважно до другої половини 19 ст.; більшість з них вийшли з друку до створення Університетської бібліотеки і тому ретроспектив-

но поповнили її фонди цінною іноземною літературою в липні 1899 року, після того як Софійський університет відкупив бібліотеку вченого по його смерті;

- найціннішою частиною бібліотеки вважається колекція російських журналів з понад 20-ма заголовками у 200-х томах;

- зібрання книг в бібліотеці майже на всіх європейських мовах: 49 процентів російською мовою, за ними слідує видання французькою, німецькою, англійською мовами; значна частина літератури на слов'янських мовах – українській, польській, сербській, чеській і болгарській;

- за своїм змістом бібліотека представляє дбайливо, системно і компетентно зібрані капітальні праці і основні твори з історії, фольклору, етнографії, філософії, соціології, педагогіки і ін., а найбагатшою є література з історії від древності до другої половини 19 ст.;

- найповніше укомплектована література про Росію і Україну: історія і археологія, фольклор і етнографія, філологія і художня література, етнографія, філософія, соціологія, політика;

- дуже велика кількість праць із славістики;

- виключно багата колекція літератури з фольклору усіх слов'янських народів, майже усіх західноєвропейських і східних народів, до якої входять як збірники народних пісень, приказок і легенд, так і наукові дослідження народної творчості;

- багато довідкових видань;

- багато каталогів бібліотек, описів слов'янських рукописів, біографічних словників свідчать про бібліотечно-бібліографічну культуру великого вченого.

Як видно з викладеного, бібліотека Драгоманова продовжує залишатися предметом досліджень науковців УБ, у творчих планах яких є ідея щодо проекту по впорядкуванню бібліотеки відомого вченого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петкова, Лиляна. Личната библиотека на М.П.Драгоманов // Библиотекар, 1989, № 3. С.33-37.

2. Там само.

3. Якімова А.М. М.О.Максимович в бібліотеках Болгарії // Наукове видання „Мова і культура”. - К, 2003. Випуск 6. Том V/1. - С. 280-283.

ПУБЛІКАЦІЇ М.П.ДРАГОМАНОВА ТА ПРО НЬОГО В БІБЛІОТЕКАХ ШВЕЙЦАРІЇ

Стаття є чи не першою спробою виокремити й систематизувати швейцарські публікації М.П. Драгоманова, більшість яких, нелегально переправлених у 70 – 80-х роках XIX ст. до України і Росії, відіграла значну роль у науковому українознавстві, наступності Київської історико-філологічної школи М.О. Максимовича.

Ключові слова: М.П. Драгоманов, швейцарські публікації, Україна, Росія, нелегально, наукове українознавство, М.О. Максимович, 70 – 80-і роки XIX ст.

Статья является едва ли не первой попыткой выделить и систематизировать швейцарские публикации М.П. Драгоманова, большинство которых, будучи нелегально переправленных в 70 – 80-х годах XIX века в Украину и Россию, сыграло значительную роль в научном украиноведении, преемственности традиций Киевской историко-филологической школы М.А. Максимовича.

Ключевые слова: М.П. Драгоманов, швейцарские публикации, Украина, Россия, нелегально, научное украиноведение, М.А. Максимович, 70 – 80-е годы XIX века.

The article is perhaps the first attempt to identify and systematize Swiss publications by M.P. Drahomanov, most of which being illegally transferred to Ukraine and Russia in 70 – 80-ies of the XIX century, played a significant role in scientific studies of Ukraine, continuity of traditions of Kyiv historical and philological school of M.O. Maksymovych.

Keywords: M.P. Drahomanov, Swiss publications, Ukraine, Russia, illegally, scientific studies of Ukraine, M.O. Maksymovych, 70 – 80-ies years of the XIX century.

Специфіка Женеви другої половини XIX сторіччя, куди М.П. Драгоманов приїхав, маючи передусім репутацію багатогранного вченого-дослідника, та завдання, отримані в Києві, вимагала найперше його реалізації як відомого українського громадсько-політичного діяча та публіциста, хоча й з величезним потенціалом творчих ресурсів в обох ланках. І. Лисяк-Рудницький відзначав, що «свою наукову діяльність Драгоманов почав від праць над античною історією..., але згодом ...перейшов до слов'янської, зокрема української, етнографії та фольклористики... Як літературний критик і етнограф був найвизначнішим на Україні представником історично-порівняльної методи й дав цінні дослідження усної словесності. ... Драгоманов використовував фольклорний матеріал як джерело дослідження історії громадських ідей на Україні, що й відбилося на його політичному світогляді» [1, 106]. У цьому напрямку перша «слава» знайшла його в пресі ще в середині 1860-х років, зокрема як кореспондента «Вестника Европы», «Санкт-Петербургских ведомостей», «Отечественных записок», «Знания», «Недели», «Киевского телеграфа», деяких журналів Галичини, автора статей про проблеми суспільно-політичного життя Російської імперії, її внутрішньої та зовнішньої політики. Після чого Драгоманов став постійним об'єктом нагляду відповідних служб і невдовзі – одним із перших постраждалих від репресій...

Але ці неприємності мали й частку позитиву – широку популярність серед російської читачької публіки, включно з революційною еміграцією, з якою йому довелося зустрітись в одному з найбільших емігрантських центрів Європи. Коло його знайомств важко окреслити, оскільки політичні та наукові контакти часто перетиналися, але такі імена, як Елізе Реклю, Кропоткін, Лавров, Бакунін, Аксельрод, Герцен та багато інших, з ким він спілкувався, співпрацював, часто можна зустріти поряд з іменем «Драгоманов» як у мемуарах його сучасників, так і в дослідженнях пізнішого часу.

Найкраще збереглися матеріали в поліцейських архівах, з яких зараз можна багато що почерпнути. Наприклад: «23 avril 1887. Rapports de la Sûreté générale sur l'organisation des nihilistes à Genève. On distingue les Russes réfugiés et instruits, qui fréquentent Elisée Reclus [французький емігрант, визначний географ], *Dragomanov*, Leger,... et les révolutionnaires actifs: Ditescoulo ..., Melzer...» [2, 288]; «19 août 1890. Etat nominatif des réfugiés russes et affiliés résidant à Genève le 1 janvier 1890, et liste des Russes surveillés par la Police de Genève : Président du groupe : G.Plekhanoff...Serpinsky, *Dragomanov*, P.Bercoss, Antoine Bielinsky... ». «19 janvier 1887. Rapport sur l'imprimerie nihiliste de Genève, 7, route de Carouge. Directeur: Jesinsky ; propriétaire : Joukowsky ; collaborateurs : *Dragomanov*, Bokhanovsky, Plekhanoff, Kasinska...». Дійсно, місцем зборів емігрантів-одномудців найчастіше бували друкарні. У 1867 «слов'янських» типографій було тільки три. З появою друкарні «Громади» (1878) піднявся й престиж українського осередку, очолюваного Драгомановим.

У наведеному виданні зафіксовані такі дані: «Charles Ferdinand Gilek (Basile). Les rares mentions de son nom dans les dossiers de police révèlent qu'il travaillait comme imprimeur pour différents groupes d'émigrés. En 1879, son patron était le *grand publiciste ukrainien Michel Dragomanov*, émigré à Genève depuis 3 ans» [3, 317]; «En 1879, son [de Troussov] patron était le *grand publiciste ukrainien Michel Dragomanov*, émigré à Genève depuis trois ans» [3, 303]; «...un rapport de filature indiquait que Gaspariantz et plusieurs de ses compagnons avaient tenu une réunion «chez le Russe du nom de Kuzma». Or nous savons par ailleurs que *Kuzma* était le pseudonyme d'un typographe ukrainien établi de longue date à Genève ; en 1879, il travaillait déjà comme prote pour la *Gromada*. Après le départ de *Dragomanov* pour la Bulgarie, en 1889, on le trouve pour un temps employé à...» [3, 319]; «En été 1880 se constituait autour de *Dragomanov* et de *Liakhotzki* (*Kuzma*) une imprimerie juive libre (Frei Judische Buchdruckerei); elle avait son adresse au siège de la rédaction de la *Gromada*, 11 rue de Lausanne» [3, 326]; Таким чином, уся публічна діяльність відбувалася під наглядом поліції, або женевської, або «des commissariats spéciaux de la sûreté française à la frontière suisse», з якими М.П. Драгоманову довелося зустрітись, наприклад, по дорозі до Парижу на Міжнародний Конгрес.

Матеріали тих часів зберігаються сьогодні у «російських» фондах Швейцарії (так позначають, у широкому сенсі, всі матеріали, написані або надруковані кирилицею, незалежно від мови; у каталогах – електронних та паперових – назви подаються у транслітерації відповідно правилам *ISO* (*Organisation internationale de normalisation*), іноді – з перекладом, або за англосаксонською системою – *Library of Congress*), які є унікальними. Завдяки тому, що у XIX столітті країна прийняла багатьох російських підданих – емігрантів, серед яких значна частина належала до різних громадсько-політичних рухів, тільки тут можна побачити цілі колекції їхніх історичних публікацій. Швейцарці вчасно

збагнули цінність такої друкованої продукції (прокламації, листівки, книжки, журнали, газети тощо), виданої у Женеві або Цюриху, яка таємно переправлялася до Російської імперії. Все зібране було згодом старанно збережено в головних бібліотеках країни. Більшість емігрантських публікацій революційного характеру знаходиться у *Національній бібліотеці Швейцарії* (Берн); там же зберігаються й суто літературні, на думку швейцарських бібліографів, твори, видані в Швейцарії, що належать перу Л. Толстого, А. Чехова, Т. Шевченка, інших авторів. Значна колекція політпропагандистських брошур 1890-1905 років (на кшталт «метеликів» С.Подолінського та О.Терлецького) зберігається в *Публічній та Університетській бібліотеках* Женеві.

До інших бібліотек, що містять матеріали «російських» фондів, належать: в Базелі – Публічна бібліотека Базельського університету (*Öffentliche Bibliothek der Universität Basel*); у Берні – Швейцарська національна бібліотека *Bibliothèque Nationale Suisse* (*Schweizerische Landesbibliothek / Nationalbibliothek*), *Bibliothèque de l'Europe de l'Est* (*Stiftung Schweizerische Osteuropa-Bibliothek*); у Фрібургу – *Bibliothèque cantonale et universitaire (Kanton- und Universitätsbibliothek)*, *Bibliothèque de l'Osteuropa-Institut, dependant de l'Université de Fribourg*; у Женеві – *Bibliothèque des Nations Unies* (*United Nations Library*), *Bibliothèque publique et universitaire (Öffentliche Bibliothek der Universität)*; у Лозанні – *Bibliothèque Cantonale et Universitaire (Kanton- und Universitäts-Bibliothek)*; у Цюриху *Zentralbibliothek Zürich*, *Slavisches Seminar der Universität Zürich*, *Historisches Seminar der Universität Zürich, Sammlung Alte Drucke*; у Бюлле – *Bibliothèque publique et scolaire (Musée gru→rien)*. Один спільний твір В. Антоновича і М. Драгоманова – «Исторические песни Малорусского народа» (Т.І – Київ: Типография М.П.Фрица, 1874, сс.379+189) – знаходиться у Польському народному музеї (*Museum Narodowe Polskiego*) у Рапперсвілі (Rapperswil, St.Gallen).

Продукція видавничої діяльності Драгоманова частково збереглася, незважаючи на час і на те, що така продукція була, перш за все, експортною та нелегальною, через що дорогою до читача нерідко підлягала конфіскації поліцією в різних країнах. Окремі екземпляри збереглися в Женеві, де й випущені, а також (у меншому обсязі) практично в усіх великих бібліотеках зазначених міст, очевидно, завдяки книжковому обміну. Такі друки діляться на: а) тексти самого Драгоманова та в) редаговані ним кореспонденції інших осіб.

До текстів Драгоманова та пов'язаних з ним, наявних у бібліотеках Швейцарії, належать (виклад латиницею, за винятком автентичних назв, відповідає оформленню в каталогах; тексти упорядковані за роком видання):

Оригінали:

- *Детоубийство*, совершаемое русским правительством. Женщины процесса московских социалистов / *Detoubijstvo, sovershaemoe russkim pravitel'stvom. Zensciny processa moskovskich socialistov* / Michail Petrovic Dragomanov – Genève : édition «Hromada», 1877, 16 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève ; Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).

- *Idem* - New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 135 (rus.) (*RERO Genève*).

- *A l'opinion publique des peuples civilisés ! / [«...Dragomanov, Oukraïnien, de Poltava...Lakhotziy, Oukraïnien, de Kiyev...»]* – Genève : Impr. Ch.Pfeffer, [187-?], 4 p. (fr.) (*Bibliothèque de Genève*).

- *Турки внутренние и внешние: письмо к издателю «Новаго времени»* / Turki vnutrennie i vnesnie : pis'mo k izdatelju "Novago vremeni" / M.Dragomanova – Zeneva ; Bazel' [etc.] : H.Georg, 1876, 30 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève – livre, livre sur microforme ; Schweizerische Nationalbibliothek Bern - livre*).

- *Idem* - New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 147 (rus.) (*RERO Genève*).

- *Внутреннее рабство и война за освобождение* / Vnutrennee rabstvo i vojna za osvobozenie / M.Dragomanova – Genève; Bule ; Lyon : H. Georg, Libraire-Editeur, 1877, 34 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève - livre, livre sur microforme*)

- *Idem* - New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 148 (rus.) (*RERO Genève*).

- *До чего довоевались?* / Do cego dovoevalis'? / M.Dragomanov – Zeneva : Georg, 1878, 26 p.(rus.) (*Bibliothèque de Genève*).

- *Idem* - New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 137 (rus.) (*RERO Genève*).

- *La littérature oukrainienne proscrite par le gouvernement russe. Rapport présenté au Congrès littéraire de Paris <1878>* / Michail Petrovic Dragomanov – Genève : Georg, 1878 (fr.) (*Schweizerische Nationalbibliothek ; UB Bern – Zentralbibliothek*).

- *Терроризм и свобода, муравьи и корова: Ответ на ответ «Голоса»* / Terrorizm i svoboda, murav'i i korova: Otvet na otvet "Golosa" / M.Dragomanova – Zeneva : Impr. Du "Rabotnik" et de la "Hromada", 1880, 16 p. (rus.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern - livre ; Bibliothèque de Genève - livre sur microforme*).

- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 146 (rus.) (*RERO Genève*).

- *Было бы болото, а черти будут* / Bylo by boloto, a certi budut ! / Michail Dragomanov – Zeneva : [s.n.], 1880, 16 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève*).

- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 134 (rus.) (*RERO Genève*).

- *Соловья баснями не кормят: письмо к генералу Лорису-Меликову* / Solov'ja basnjami ne kormijat pis'mo k generalu Lorisu-Melikovu / Michail Petrovic Dragomanov - [Genève] : Impr. du «Rabotnik» et de la «Hromada», [1880], 8 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève*).

- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 145 (rus.) (*RERO Genève*).

- *Le tyrannicide en Russie et l'action de l'Europe occidentale* / par M. Dragomanov – Genève : Impr. Du « Rabotnik » et de la « Hromada », 1881, 16 p. (fr.) (*UB Bern – Zentralbibliothek*).

- *Нові українські пісні про громадські справи* / Novі ukrajins'ki pisni pro gromads'ki spravy, (1764-1880) / M. Dragomanov – Женева: Печатня «Работника» і «Громади», 1881, 132 с. (ukr.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).

- *Дионисий III Санкт-Петербургский и Платон II Московский: сравнительно-историческая игра природы* / Dionizij III sankt-peterburgskij i Platon II moskovskij : sravnitel'no-istoriceskaja igra prirody / M. Dragomanov – Zeneva / Женева : Tipogr. « Vol'nago slova », 1882, 47 p. (rus.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern – livre ; Bibliothèque de Genève – livre, livre sur microforme*).

- *Idem* - New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 136 (rus.) (*RERO Genève*).
- *К биографии А.И.Желябова* / K biografii A.I.Zeljabova / M.Dragomanov – Genève : Impr. de “La Parole libre”, 1882, 48 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève*).
- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 138 (rus.) (*RERO Genève*).
- *Народная воля о централизации революционной борьбы в России* / Narodnaja volja o centralizacii revoljucionnoj bor’by v Rossii / Michail Petrovic Dragomanov – Genève : Imprimerie de la «Parole libre», 1882, 32 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève*).
- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 141 (rus.) (*RERO Genève*).
- *Собрание политических сочинений* / Sobranie politiceskich socinenij [œuvres politiques] / Michail Petrovic Dragomanov - ...1882 (rus.) (*Schweizerische Nationalbibliothek, Bern*).
- *Політичні пісні українського народу, XVIII-XIX ст. Частина I* / Politicni pisni ukrains’kogo narodu, 18-19 st. / Michail Petrovic Dragomanov – Женева: Печатня «Громади» 1883 (-1885) (ukr.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).
- *Опыт украинской политико-социальной программы: свод и объяснения* / Opyt ukrainskoj politiko-social’noj programmy : svod i ob’jasnenija / M.Dragomanova – Zeneva / Женева : Tipogr.Gromady, 1884, 111 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève – livre, livre sur microfonde*).
- *Idem* - New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 143 (rus.) (*RERO Genève*).
- *Накануне новых смут* / Nakanune novych smut / M.Dragomanov – Zeneva / Женева: [s.n.] 1886, 24 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève*).
- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 140 (rus.) (*RERO Genève*).
- *Народні школи на Україні серед життя і письменства в Росії. З видання «Громада»* / Narodni skoli na Ukraini sered zit’t’a i pis’menstva v Rossiji <Les →cole populaires en Ukraine> Z vida’n’na «Gromada» / Michail Petrovic Dragomanov – Genève ; Bule ; Lyon ; H.Georg Libraire-Editeur, 1877, 152 p. (ukr.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).
- *Либерализм и земство в России* / Liberalizm i zemstvo v Rossii / M.Dragomanova – Genève : H.Georg, 1889, 64 p. (rus.) (*Bibliothèque de Genève; Schweizerische Nationalbibliothek*).
- *Idem* – New Haven Conn.: Research Publ., 1973, Collection Russian revolutionary literature 139 (rus.) (*RERO Genève*).
- *Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство у 4 томах* / Rozvidky Michajla Dragomanova pro ukra→ns’ku narodnju slovesnist’ i pis’menstvo / Укл., пер. М.Павлик — Львів : НТШ, 1899-1907 (ukr.) (*Bibliothèque Uni Basel – Schweizerisches Institut für Volkskunde*).
- *Собрание политических сочинений М.П.Драгоманова* [œuvres politiques] / Издание редакции «Освобождения» / Sobranie politiceskich socinenij / Michail Petrovic Dragomanov / Izdanie redaktsii «Osvobozhdeniia» – Paris: Société nouvelle de librairie et d’édition, 1905-1906 (rus.) (*UB Bern Osteuropabibliothek ; Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).

- *Mykhaylo Drahomanov. A Symposium and Selected Writings / Edited by Ivan L. Rudnytsky* – New York : Published by the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S. Inc., 1952, 225 p. (angl.) (*Bibliothèque de Genève*).

- *M.P. Drahomaniv. Notes on the Slavic Religio-Ethical Legends: The Dualistic Creation of the World / transl. by Earl W. Count* – Bloomington: Indiana University Publications, 1961, Russian and East European Series, vol. 23, 153 p. (angl.) (*Fribourg – Bibliothèque cantonale et universitaire – Beauregard; UB Basel Universitätsbibliothek*).

- *Драгоманов М.П. Вибране («...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні») / Vybrane «...mij zadum zlozhyty очерк istorii civilizacii na Ukraini»* / Упор. та автор істор.-біограф. нарису Р.С.Міщук; Прим. Р.С.Міщука, В.С.Шандри. — Київ: Либідь, 1991, 688 с. (ukr.) (*Université de Genève: - Dépôt des bibliothèques universitaires; Zentralbibliothek Zürich*).

- *М.Драгоманов Спроба української політико-соціальної програми: збір і пояснення / Sproba ukrains'koï polityko-social'noï programy* : zbir i pojasnennja / Укл. Андрусак Т. у: Шлях до свободи – Львів: Світ, 1998, с.121-188 (ukr.) (*Bibliothèque de Genève*).

- *Михайло Драгоманов: Документи і матеріали 1841-1994.* / Mychajlo Drahomanov. Documenty i materialy 1841-1994 / Упор: Галина Болотова та ін.. – Львів: НТШ, 2001 - 746 с. (Видано спільно з Центральним державним історичним архівом України ім. М. С. Грушевського та ін.) (ukr.) (*Zentralbibliothek Zürich; UB Bern – Bibliothek Slavistik*).

- *Михайло Драгоманов: Вибрані праці.* [у 3-х т., 4 кн.] / Vybrani pratsi / редкол.: В.П.Андрущенко та ін., (гол.); упоряд. та примітки В.Ф.Погребенник. – Київ : Знання України, 2007. (ukr.) (*FB-BCU – Bibliothèque de l'Institut interfacultaire de l'Europe orientale et centrale*).

Редагування та коментарі:

- *Письмо В.Г. Белинского к Н.В. Гоголю. С предисловием М. Драгоманова / Pis'mo V.G. Belinskago k N.V. Gogolju / Michail Petrovic Dragomanov* – Женева : Типография «Работника» и «Громады», 1880, 8 с. (rus.). (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).

- *Письма К.Д. Кавелина и И.С. Тургенева к А.И. Герцену. С объяснительными примечаниями М. Драгоманова / Pisma K.D. Kavelina i I.S. Turgeneva k A.I. Gercenu* - Женева : Украинская типография, 1892, XII+227 с. (rus.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern*).

- *Konstantin Kawelins und Ivan Turgenjews Social-politischer Briefwechsel mit Alexander Iw.Herzen / Mit Beilagen und Erläuterungen von Prof. Michail Dragomanow. Autorisierte Uebersetzung aus dem Russischer von Dr.B.Minzes.* – Stuttgart : Verlag J.G.Cotta, 1894 (all.) (*UB Bern – Zentralbibliothek; UB Bern – Bibliothek Geschichte; UB Bern – Schweizerische Osteuropabibliothek; UB Basel Universitätsbibliothek; UB Bern – Bibliothek Slavistik*).

- *Michail Bakunins sozial-politischer Briefwechsel mit Alexander Iw.Herzen und Ogarjow / Mit Beilagen und Erläuterungen von Prof. Michail Dragomanow. Autorisierte Uebersetzung aus dem Russischer von Dr.B.Minzes* – Stuttgart : Cotta'sche Buchhandlung, 1895, 420 S. (all.) (*Schweizerische Nationalbibliothek*).

- *Письма М.А. Бакунина к А.И. Герцену и Н.Р. Огареву с приложением его памфлетов, биографическим введением и объяснительными примечаниями М.П. Драгоманова / Pis'ma M.A. Bakunina k A.I. Gercenu i N.P. Ogarevu.* – Женева: Украинская типография, 1896, 562 с. (rus.) (*Schweizerische Nationalbibliothek Bern ; UB Bern – Bibliothek*

Slavistic ; Bibliothèque de Genève ; Lausanne – Bibliothèque cantonale et universitaire (BCU/D).

- *Correspondance* de Michel Bakounine : lettres à Herzen et à Ogareff <1860-1874> / publiées avec préface et annotation par Michel Dragomanov ; trad. De Marie Stromberg – Paris : Perrin, 1896, 383 p. (fr.) (*Schweizerisches Sozialarchiv ; Zentralbibliothek Zürich, Sammlung Alte Drucke ; Schweizerische Nationalbibliothek ; Fribourg – Bibliothèque cantonale et universitaire – Beaufregard ; Lausanne – Bibliothèque cantonale et universitaire (BCU/D) ; Bibliothèque de la faculté des lettres et des sciences humaines ; Bulle – Bibliothèque publique et scolaire (Musée gruérien) ; Bibliothèque de Genève*).

Про М.П. Драгоманова:

- Л.Г. Дейч. Русская революционная эмиграция 70-х годов М. Бакунин, Л. Варынский, С. Дикштейн, М. Драгоманов, Н. Жуковский, П. Кропоткин, П. Лавров, З. Ралли, А. Эльсниц и П. Ткачев / Russkaja revoliucionnaja emigracija 70-ch godov... - Петербург: Государственное издательство, 1920, 88 с. (rus.) (*Historisches Seminar der Universität Zürich ; Osteuropäische Geschichte*).

- Д. Заславский. М.П. Драгоманов Критико-биографический очерк / Michail Petrovic Dragomanov. Kritiko-biograficeskij oserk – Киев : Изд-во «Сорабокоп», 1924, 172 с. (rus.) (*Schweizerische Nationalbibliothek*).

- П.М. Федченко. Михайло Драгоманов: Життя і творчість / Mychajlo Drahomanov: zyttyja i tvorciŭ – Київ : Дніпро, 1991, 362 с. (ukr.). (*Zentralbibliothek Zürich ; Slavisches Seminar des Universität Zürich*).

- Андрусяк Т. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини) / Sljach do svobody. Mychajlo Dragomanov pro prava ljudyny— Львів : Світ, 1998, 189 с. (ukr.) (*Bibliothèque de Genève ; Slavisches Seminar der Universität Zürich*)

- М.А. Maslin. Dictionnaire de la philosophie russe / Trad. par F. Lesourd – Paris – Lausanne : Editions l'Age d'Homme, 2010, 1007 pages (fr.) (*Zentralbibliothek Zürich ; UB Basel Universitätsbibliothek*).

- *Dictionnaire historique de la Suisse*. Dragomanov, Michel [Mychajlo Drahomanov] – Hautherive: éditions Gilles Attinger, 2005. Vol. 4. 827 p.

Остання публікація є важливим доказом того, що тринадцятирічне перебування Драгоманова на землі Швейцарії не лишилося непомітним. Він увійшов до історії цієї країни, де стільки зробив і пережив та яку любив і дуже поважав. Словникова стаття відзначає: «Il édita dans son «*Imprimerie ukrainienne*» soixante-neuf publications, dont trente et une en ukrainien, langue frappée d'interdiction dans l'empire russe...Il s'agissait notamment de ses propres traites, de sa revue *Hromada* ainsi que d'œuvres interdites de la littérature ukrainienne et russe (Tarass Chevtchenko, Alexandre Herzen). Cosmopolite et socialiste de tendance anarchiste modérée, D. combattit aussi bien le centralisme répressif du gouvernement russe que le «*chauvinisme*» et le «*machiavélisme*» des révolutionnaires russes. Il aspirait à une Ukraine autonome dans le cadre d'une fédération démocratique russe sur le modèle de la confédération suisse...». Положення про швейцарський федеративний устрій як фактор політичної свободи («Шістсот років Швейцарської спілки (1291-1891) [4] фігурувало поряд з монархічно-конституційним англійським ладом [5, 382] та іншими країнами з обмеженою державною централізацією [6, 63-64].

А сьогодні в Женеві, на одному з сучасних житлових будинків за адресою *rue Dancet 14*, – меморіальна дошка з написом: «*A cet endroit se trouvait la villa Revaclier, dans laquelle vécut et travailla de 1878 à 1889, l'éminent écrivain, historien et humaniste ukrainien Myhaïlo Drahomanov (1841-1895)*». Тоді це був район, що тільки забудовувався зовсім неподалік від нових будівель Женевської академії (вона щойно (1873) отримала статус «Університету»), і, можливо, нагадував М. Драгоманову київський район Новое Строение, де в 1842 році постала велична восьмиколонна новобудова Університету Св. Володимира – незабутньої *Alma Mater*, яка вшанувала свого вірного сина меморіальною дошкою на фасаді Головного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка, поруч з меморіальною дошкою М.О. Максимовича. Через багато років «вони символізують не лише видатні заслуги перед славетним університетом і народом України, але й плідний, концептуальний зв'язок між двома яскравими творчими особистостями, об'єднаними Київською історико-філологічною школою» [7, 210-216].

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисяк-Рудницький Іван. Михайло Драгоманов // Між Історією й Політикою. Статті до історії та критики української суспільно-політичної думки. – Мюнхен: В-во «Сучасність», 1973.
2. Lesure, Michel. Les mouvements révolutionnaires russes de 1882 à 1910 d'après les fonds F7 des Archives Nationales // Cahiers du monde russe et soviétique. Année 1965. Volume 6. P.279-326.
3. Mysyrowicz, Ladislas et alt. Imprimeries révolutionnaires russes et «orientales» à Genève, 1865-1917 // Candaux, Jean-Daniel, Lescaze, Bernard. Cinq siècles d'imprimerie genevoise. – Genève: [s.n.], 1981.
4. М.Драгоманов. Шістсот років Швейцарської спілки (1291-1891). – Львів: Видав-во редакції «Народа», 1892. 33 с. С. 30-31.
5. Драгоманов М. Лист до М. Павлика від 11 березня 1881 р.// Переписка М.Драгоманова з М. Павликом (1876-1895). – Чернівці: Друкарня «Руської Ради», 1911. Т.3 (1879-1881).
6. Драгоманов М.П. Великорусский интернационал и украинско-польский вопрос. – Казань: Типогр. Окружного штаба, 1906.
7. Карпенко М.О. Наступність розвитку ідей Київської історико-філологічної школи в Університеті Святого Володимира: М.О. Максимович і М.П. Драгоманов // Мова і культура. Вип. 6. Т. V/1. К., 2003.

УДК 811.111'42

Малиновська І.В.
(Київ, Україна)

THE IMPACT OF THE ENGLISH LANGUAGE ON THE MULTIVERSUM OF PHILOSOPHY

Стаття присвячена характеристиці англomовного філософського дискурсу в аспекті суттєвих особливостей, що іманентно притаманній англійській мові. Наголошується на провідній ролі англійської мови у світовій філософії. Аналізуються деякі граматичні і лексичні категорії англійської мови, які дозволяють їй найбільш адекватно передавати філософську рефлексію.

Ключові слова: мова філософії, філософський дискурс, лінгвальні засоби філософської рефлексії, концептуалізація, вербалізація філософських понять.

Стаття посвящена характеристике англоязычного философского дискурса в аспекте имманентно присущих английскому языку особенностей. Акцентируется ведущая роль английского языка в мировой философии. Анализируется ряд грамматических и лексических категорий английского языка, которые позволяют ему наиболее адекватно передавать философскую рефлексию.

Ключевые слова: язык философии, философский дискурс, лингвальные средства философской рефлексии, концептуализация, вербализация философских понятий.

The paper deals with the English philosophical discourse vs relevant peculiarities of the English language. The role of English as the global language of philosophy has been emphasized and a number of grammatical and lexical categories which serve to most adequate conveying of philosophical reflection has been analyzed.

Key words: language of philosophy, philosophical discourse, lingual means of philosophical reflection, conceptualization, verbalizing of philosophical concepts.

“Three passions, simple but overwhelmingly strong, have governed my life: the longing for love, the search for knowledge, and unbearable pity for the suffering of mankind. These passions, like great winds, have blown me hither and thither, in a wayward course, over a deep ocean of anguish, reaching to the very verge of despair. ... This has been my life. I have found it worth living, and would gladly live it again if the chance were offered me”.

Bertrand Russell [13, 3–4]

The fact that the English language has become a world language in general and a world language of science is commonplace and can hardly be argued [2; 7, 106–114; 8; 11 та ін.]. In terms of philosophical thought, the English discourse of philosophy is also getting more and more powerful and universal source of globalization of academic discourse per se. The quotation

© Малиновська І.В., 2011

from Bertrand Russell's autobiography placed as an epigraph helps to understand the power of an irresistible desire to know the truth and a willingness to serve it which is so characteristic of the outstanding representatives of the English philosophical thought, which allowed it to advance to a leading position in the world of philosophy. This message, full of passion and energy, passed via the English language is, virtually, one of the factors of its world dominance today.

This study aims at tracing those peculiarities of the English language which allowed it to be an effective means for conveying philosophical reflection. To this end we would emphasize three relevant foci, which are conceptual framework of the English-speaking philosophy (ESP) as a context of research, the issue of ordinary language vs construed language and some lexical and grammar categories as well as syntactic structures inherent in the English language as compared to other European languages.

In fact, the English philosophical language as against the language of science has never been approached by linguists, remaining an exclusive domain of philosophers. The reason was the complexity of its identification and difficulties in reducing its discourse to individual lingual units [3]. It's only to-day, when a new methodological paradigm of linguistics with its developed armamentarium of discourse and conceptual analyses has been established that such research has been made possible. In this article the above paradigm as applied to the language of science is understood according to its characteristic provided by V. Demiankov in his well-known fundamental publication [1, 239-245]. We are based on basic approaches of the text studies and discourse studies which are now broad scientific disciplines and study not only the text, but textual approach to language units at a lower level, the communicative aspect of the constitution of discourse, an element which acts as the text, and many other related issues. Academic text is at the center of cognitive linguistic research, both as the reflection of the prevailing conceptual systems, and as a productive interaction of individual ideas, opinions, hypotheses as the stages of formation of a particular area of knowledge.

The difficulties of the analyses of the philosophical language lie also within the area of controversies between different theories of language. Obviously, it is necessary to follow the development of the philosophy language at the backdrop of the development of both philosophy and linguistics. The ideas about language as a subject of reflection and research are not identical in different kinds of theories of language. For over two thousand years of the European learned tradition of philosophical studies of language and empirical theory of language did not have a strict distinction and it's only in the last two centuries that different approaches were formed into separate areas of research, both within philosophy and positive science. Still, even to-day different abstractions of the language used in various kinds of theories, are worth considering in their interactions and transformations in connection with the development of theoretical philosophy, the ELPh being an immediate medium of these processes and their verbalized representations. There are several abstractions of the language used in philology, linguistics and logic, and analytic philosophy and hermeneutics, and structuralism and semiotics.

Different principles of idealization of language are used in logic and linguistics, the subject of research in linguistics being natural language, whereas formal languages are the subject of logic. The relative simplicity of language, studied by logicians, allowing them to investigate the structure of these languages more clearly than is achievable for linguists who analyze extremely complex natural languages. The language studies by logicians use relationships that have been copied from the natural language and logic this way logic can make a significant contribution to

the general theory of language. In all likelihood, the results of analysis undertaken by logicians, can not be applied to the empirical data of natural languages directly, and their studies ignore some of the characteristics of natural languages. Therefore, languages, logicians analyzed, can be considered as an idealization of natural languages. So, within the research of the language of philosophy, we have to decide upon whether ELPh is a formal, idealized or a natural (ordinary language vs common sense, in terms of analytic philosophy) language. Though it is sometimes postulated that logic applies the idealization procedure while linguistics uses purely empirical methods [4], hardly it is true of ELPh. Balancing between empiricism and logical analysis, ESP developed a foundation for finding an equilibrium between logical idealization and empirical research methods while studying the English language of philosophy.

English has been positioning itself as a language of philosophy in the medieval age. Since 16th century it has been gradually turning into a world philosophical language eating up one by one the positions of Latin, German, and even Chinese on the world arena. English-speaking philosophy took fascinating and controversial paths whose relevance to continental philosophy was sometimes obvious and sometimes obscure. This paper traces the English-language side of the period, while also taking into account those continental thinkers who deeply influenced twentieth-century English-language philosophy (ELPh) and its language as well as those who were influenced by ELPh ideas and language.

THE English language may be said to have become for the first time the vehicle of philosophical literature by the publication of Bacon's *Advancement of Learning*, in 1605. He was the first to write an important treatise on science or philosophy in English; and even he had no faith in the future of the English language. In the *Advancement*, he had a special purpose in view: he wished to obtain help and co-operation in carrying out his plans; and he regarded the book as only preparatory to a larger scheme. The works intended to form part of his great design for the renewal of the sciences were written in Latin. National characteristics are never so strongly marked in science and philosophy as in other branches of literature, and their influence takes longer in making itself felt. The English birth or residence of a medieval philosopher is of little more than biographical interest: it would be vain to trace its influence on the ideas or style of his work [6]. Francis Bacon was one of the leading figures in natural philosophy and in the field of scientific methodology in the period of transition from the Renaissance to the early modern era. Being the first independent British philosopher, he broke the tradition of writing in Latin. He founded something quite new, a scientific philosophy based on direct observation of nature. Francis Bacon set scientific standards for all British philosophy after him and set up a basis for the ELPh terminology [10]. Among lexical novelties introduced by him into English were numerous terms belonging to the lexico-semantic fields of law, religion, and state, and society, ethics and natural philosophy.

E.g.: *general theory of science, empiricism, structured modes of action, things as they appear, the doctrine of twofold truth, doctrine of the two worlds, mind idols, crooked mirror, proofs and demonstrations, induction and invention, action of the mind, caption and contradiction, judgment of the consequent, invention of the "mean" or middle term, general nature of the mind.*

Thomas Hobbes (1588-1679) was a pupil of Francis Bacon and a contributor to scientific philosophy and political philosophy. The concepts and terms he employed in his speculations later were borrowed by many national philosophies and are still in active use: *right of the*

individual, the natural equality of all men, the artificial character of the political order, self-interested cooperation, social contract, natural state mankind, state of nature [12].

John Locke (1632-1704), the first of the great empirical philosophers, was an important political philosopher. Lexically, his English texts were a mixture of common language elements and terms in the form of adapted Latin borrowings. Syntactically, his writings also tended to the simplicity of ordinary speech patterns which can be illustrated with the following: “*The simple ideas we receive from sensation and reflection are the boundaries of our thoughts*”; “*For if any one [proposition] may [be in the mind but not be known]; then, by the same Reason, all Propositions that are true, and the Mind is ever capable of assenting to, may be said to be in the Mind, and to be imprinted: since if any one can be said to be in the Mind, which it never yet knew, it must be only because it is capable of knowing it; and so the Mind is of all Truths it ever shall know*” [14].

The same lingual peculiarities characterize George Berkeley’s texts, who continued the lines of thought laid down by John Locke and became the first British idealist: “If sensations and reflections, which are ideas in our minds, are all that we have, can anything exist that is not an idea? If something does exist, and we can form no idea of it, we cannot possibly know it” As a result, Berkeley claimed, it is not possible that things “should have any existence out of the minds of thinking things which perceive them” [14].

David Hume (1711-1776) was one of the most influential British philosophers whose ideas influenced even Immanuel Kant. He concentrated on the concepts of *philosophy of common sense, skepticism, experience, source knowledge, the reality of matter, reason, sense impressions, ultimate nature of reality, mental geography and anatomy of the mind*, thus setting the agenda for British and Continental philosophy for the next centuries as well as for some areas of cognitive linguistics of today. English became a powerful medium in transmitting his ideas all over the world intellectual area. Jeremy Bentham (1748-1832) and John Stuart Mill (1806-1873) developed the *theory of utilitarianism*, which was verbally represented with such units as *good law, custom and individual happiness, and happiness of the greatest number for all*.

Francis Bradley (1846-1924) was an authoritative representative of moral philosophy and a great philosophical writer in terms of style. He developed a conceptual sphere of moral philosophy with the concepts of *moral responsibility, determinism and indeterminism and self-realization*.

Charles Darwin’s theory gave rise to evolutionary philosophy. Herbert Spencer (1820-1903) as its brightest representative and the author of the very term *evolution*, taught that the law of the universe was that everything grew more and more complicated and individual in nature as time passed. This idea was verbalized with the help of the following representations: *progression in complexity, survival of the fittest, natural selection, structural functionalism, evolution of complexity, social organism*.

The 20th century philosophy was marked by the advent of realism, its major representatives being George Moore and Bertrand Russell (1872–1970). Together with Alfred North Whitehead they worked on mathematics and logic and followed with the analysis of language. Their texts are in a way more formal than theirs precursors’ and abundant of reconsidered basic concepts, such as *reality, appearance, truth, language, knowledge, probability, perception, experience*

(*individual experience*). Moreover, in his attempt to discern the relationship between appearance and reality B. Russell coined a lot of new terms to verbalize his scholarly innovations: *sense-data* (the particular things we perceive during the act of sensation. act of sensation),

knowledge by description, immediate knowledge of truths as intuitive truths, perceptual and a priori knowledge, knowledge by acquaintance and knowledge by description, totality of human knowledge, theory of epistemology.

The list of “giants” will be completed with the name of John Stuart Mill, the greatest British philosopher, according to Colin Heydt from the University of South Florida [9]. His creativity developed at the cross-currents of different philosophical thoughts of his time, including American pragmatism which dominates a lot of theoretical and political areas of the present time. His terminological work lies basically in the sphere of semantics and collocation and is characterized with the reconciliation between philosophical reflection and common sense. Russell thought that terms such as ‘the average man’ could lead to confusion. In the sentence *The average woman has 2.6 children*; the term *average woman* should be understood as a logical construction. The term is not an atomic fact but a complex mathematical statement relating the numbers of children to the numbers of women. Russell thought that terms like *the State* and *public opinion* were also logical constructions and that philosophers were mistaken in treating these concepts as though they really existed. Here is a bright illustration of his academic style which, formally, employs ordinary language: *“The laws of the phenomena of society are, and can be, nothing but the laws of the actions and passions of human beings united together in the social state. Men, however, in a state of society, are still men; their actions and passions are obedient to the laws of individual human nature. Men are not, when brought together, converted into another kind of substance with different properties”* [9].

This brief outline of the history of ELPh as a world language would be incomplete without mentioning further development of conceptual framework of analytic philosophy, linguistic philosophy and pragmatism in 20th- early 21st centuries. English works by L. Wittgenstein (1889-1951) on ordinary language philosophy, Gilbert Ryle (1900-76) on linguistic philosophy and Richard Rorty (1931-) on analytic philosophy and pragmatism contribute to further expansion of ELPh.

But it was not only due to the efforts of outstanding intellectuals that ELPh obtained its global status. ELPh is a definite exception to other national languages, as it was postulated by J. Austin and other representatives of linguistic philosophy who formulated the so-called “Linguistic turn”. Initially it was based on ordinary language and was not designed as a tool for self-analysis. This philosophical tradition focused the understanding of being on the understanding of language which meanings and forms must show how thought is formed and how human mind works, and how individual meanings correlate with social consciousness. However, linguistic philosophy is faced with the same irresistible for today’s philosophical thought contradiction: knowing the human being through language, philosophy drives itself to a standstill because of “imperfections” of its language, as well as due to the inability to create a totally logical language of philosophy. And yet, the language of English philosophy to a greater extent than the other national languages mentioned got rid of imperfections by avoiding professional jargon, esoteric language and complex metaphysical constructions, and borrowed its common sense from ordinary language.

Emphasizing special interaction between the English philosophy and the ELPh L. Wittgenstein believed that being plunged into the national language, philosophy exists in its natural environment, and this fact prompted one of the most brilliant philosophers go to write his papers in English in the late period of his work. Representatives of linguistic philosophy - David

Hume, George Berkeley, George Bentham, J. Moore, L. Wittgenstein, John Austin - repeatedly claimed that the English language provides unique resources to the most accurate transmission of philosophical reflection. This is especially true of the category of agent (an agent or a reduced availability of the full ellipse), substantivizing (zero substantivization) and nominalization (nominalization statements), and word formation.

However, it is impossible to assert that the category of reduced subject is verbalized by means of passive voice forms only in the philosophical text. It is not less frequent in the scientific text as such, while is practically not used by some English-speaking philosophers authors (e.g., P. Woodruff) and is, to some extent, an idiolectal preference. As for other European languages, they have a slightly different, but quite effective set of appropriate linguistic resources which is testified by great texts in German or French.

The next unique resources proper suitable for the expression of philosophical reflection is the gerund, the present participle form and progressive forms of the English verb, id est, all those forms that are built with the help of an operator *-ing*. The English language is the language of nominalization. In fact, any verb may take the form of nominative without substantivization, which means that all characteristics of a verb are preserved while the whole utterance is nominalized. The gerund functions as a universal equivalent and exchanger of grammatical forms. It adds to the speech the meaning of the time stream, thus contributing to its dynamism as well as , makes it articulatory uncertain. Practically, each philosophical text is abundant of gerunds which, together with specific forms of agency, are able to express the reflection on the events themselves, without reflection on the facts, to minimize the gap between the object and the subject of the action.

One of the basic argument of the representatives of linguistic philosophy is that ELPh gets use of the philosophical resources of ordinary language, even when naming their basic concepts of abstract truth, reality, being, mind, knowledge, etc. However, this thesis is entirely faithful to the same extent in which it holds in relation to the English, and just about any other European language. It is the everyday language, with a fixed in it the wisdom of previous generations, embodied in its differences in terms of their verbal notation, is the source for the tools of philosophical arguments about the important things for her: being and consciousness, which was repeatedly mentioned the great - from Aristotle to Mamardashvili.

Limited inflected morphological forms, on the one hand, and the freedom to design various derivatives, on the other, is recognized as another specific feature of the English language which makes it very suitable for expressing philosophical concepts. These are derivatives of the nominative adjectives which are formed with the suffix *-ity*, *-hood*, *-ness*, *-y*, for example, *nothingness*, *wholeness*, *sameness*, *otherness*, *innerness*, *vagueness*, *goodness*, *rightness*, *ordinariness*, *appropriateness*, *unaccountability*, *compositionality*.

Style is also a factor of popularity of ELPh. Contemporary Anglophone philosophers seek to use stylistically neutral language, which produced a lot of convenient and easy forms to make the message clear and unambiguous. It caused many philosophers from other European and overseas countries to create their works in English using its specific forms as a kind of philosophical jargon. Numerous extensive studies on the current role of English as an international language give all reason to believe that it is not only simple complexity of the English language, but a range of other linguistic and sociolinguistic factors that has led to its universality in the late twentieth century. As a result, today we see that on the international arena

the multiverse of philosophies (the term belongs to the authors of the European dictionary of philosophies [5, 3-5] exists in the universe of the English language.

ЛИТЕРАТУРА

1. Демьянков В.З. Доминирующие лингвистические теории в конце XX века / В.З. Демьянков// Степанов Ю.С., Фрумкина Р.М., Руденко Д.И., Прокопенко В.В., Кубрякова Е.С., Демянков В.З., Серио П.П., Постовалова В.И. Язык и наука конца 20 века. – М.: Институт языкознания РАН, 1995. С.239- 320.
2. Колегаева И.М. Текст как единица научной и художественной коммуникации// И.М. Колегаева. – Одесса: Изд-во ОГУ, 1991.-120 с.
3. Малиновська І.В.Лінгвістичний аналіз філософського дискурсу: питання ідентифікації і характеристики (на матеріалі сучасного англомовного філософського дискурсу)/ І.В.Малиновська//Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи// НАН України.Центр наукових досліджень і викладання внозем.мов; редкол. А.Д.Белова (гол.ред) [та ін.] – К.:Логос, 2009. – С. 146-157.
4. Лебедев М.В. Философия языка на фоне развития философии: [Електронний ресурс] / М.В.Лебедев//Философия. – Режим доступу: <http://istina.rin.ru/cgi-bin/print.pl?sait=3&id=1386>
5. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей/під керівництвом Б.Кассен.- Том перший. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с.
6. The Beginnings of English Philosophy: [Електронний ресурс]/ The Cambridge History of English and American Literature: An Encyclopedia in Eighteen Volumes. - Vol. 14. - 1907–21. – Режим доступу: <https://www.bartleby.com/214/1402.html>
7. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English language/ D. Crystal. – 2nd edition. - Cambridge: Cambridge University Press, 2010. - 499 p.
8. Graddol D. The Future of English? A guide to forecasting the popularity of the English language in the 21st century/ D.Graddol. – L.: British Council, 1997.
9. Heydt C. John Stuart Mill (1806-1873):[Електронний ресурс]/ Colin Heydt// Internet Encyclopedia of Philosophy: a Peer-Reviewed Academic Resource. – Режим доступу: <http://www.iep.utm.edu/milljs/>
10. Klein Ju.Francis Bacon:[Електронний ресурс]/ Juergen Klein //Stanford Encyclopedia of Philosophy. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/francis-bacon/>
11. Kachru B.B., Nelson C.L. World Englishes // Sociolinguistics and language teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998 – pp. 71–102.
12. Philosophy of language: [Електронний ресурс]/Opentropia Encyclopedia. – Режим доступу: http://encycl.opentropia.com/term/Philosophy_of_language
13. Russell B. The Autobiography of Bertrand Russell: [In 3Vol.]/ Bertrand Russell. – Vol.1. – London: George Allen and Unwin, 1967.
14. Stanford Encyclopedia of Philosophy:[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/locke/>

УДК 81'23 (=111+161.1) (024)

Прокофьева Л.П., Дурнова Н.А.
(Саратов, Россия)

МЕТОДИКА ФОНОСЕМАНТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЧИ

У статті на основі отриманих автором експериментальних даних пропонується методика аналізу мовної реалізації з точки зору фоносемантики. Розглядається можливість дослідження звуко-кольорової складової будь-якого тексту з наступною культурологічною, соціальною, психологічною, лінгвістичною інтерпретацією.

Ключові слова: фоносемантика, звуко-кольорова асоціативність, аналіз мовної реалізації.

В статье на основе полученных автором экспериментальных данных предлагается методика анализа речевого произведения с точки зрения фоносемантики. Рассматривается возможность исследования звуко-цветовой составляющей любого текста с последующей культурологической, социальной, психологической, лингвистической интерпретацией.

Ключевые слова: фоносемантика, звуко-цветовая ассоциативность, анализ речевого произведения.

In the article on the basis of author's experimental data the method of discursive analysis from the point of view of phonosemantics is proposed. The possibility of investigations of sound-color associations is examined with the cultural, social, psychology and linguistic interpretation.

Key words: phonosemantics, sound-color association, discursive analysis.

Магию и силу слова люди осознали давно: все мы интуитивно чувствуем, что словом можно спасти, а можно и уничтожить, что слово лечит и помогает ориентироваться в мире. Явление это получило название суггестии, и хотя традиционно его относили к областям религии, магии, психологии и медицины, научное исследование феномена началось сравнительно недавно. В работах последних лет высказывается правомерное предположение, что суггестивные тексты генетически близки именно стихотворному мышлению, отсюда ориентация суггестивной лингвистики в первую очередь на идеи и методы фоносемантики, которая «занимается тем, что в традиционных терминах называется связью между звуком и значением» [1]. Но если тексты специальной суггестивной направленности – это всегда *звучащие* речевые произведения, то правомерно предположить, что *любой* звучащий текст обладает свойствами воздействия не только на сознательном, но на подсознательном и даже бессознательном уровнях, хотя, безусловно, в разной степени. Строгие научные исследования начались, к сожалению, позже

практического (неконтролируемого и, соответственно, с неизвестными результатами) использования элементов суггестии в речи, поэтому за фоносемантикой в околонаучных и более широких кругах интернет-пользователей закрепилось, совершенно незаслуженно, негативное мнение. Многочисленные семинары по нейролингвистическому программированию (НЛП) предлагают за короткое научить воздействию на аудиторию только силой *правильно построенной речи*. Целью данной статьи не является вступление в дискуссию, что такое «правильная речь» с точки зрения фоносемантики, тем более мы не можем пока дать оценку последствий такого бесконтрольного вмешательства в подсознательное и бессознательное, но можно уже констатировать, что лакуна начала заполняться, все чаще стали появляться совместные исследования теоретиков и практиков, лингвистов и психофизиологов, биологов и культурологов.

В настоящее время в разных языках активно продолжается изучение одной из подсистем фоносемантики - ониматопеи (звукоподражательной подсистемы), так как подобные «слова» (морфемы, звукокомплексы) существуют в любом языке. Что касается русского, то обширного, устойчивого его описания с данной точки зрения, удовлетворяющего всем параметрам классификации, разработанной С.В.Ворониным, еще не создано, но существуют более или менее успешные попытки (Карпунин, 1979; Казарин, 2000; Шляхова, 2003). Основу же звукосимволической подсистемы составляют такие слова, в которых происходит передача «речевым звуком образа, ощущения, движения, впечатления обозначаемого предмета» [2: 55], поэтому их исследование невозможно без четкого понимания объекта изучения и его природы.

Исследование звучащей речи в современной лингвистике имеет давнюю традицию и проводится с использованием разнообразной аппаратуры и компьютерных программ разного уровня. Принципиально возможно построение модели компьютерного анализа речи с точки зрения современной фоносемантики на базе экспериментальных данных по звуко-цветовой ассоциативности (ЗЦА) в русском языке. Полученная в ходе наших экспериментов ассоциативная звуко-цветовая картина в значительной мере соотносится с данными по цветовой ассоциативности графонов, описанной как в исследованиях А.П.Журавлева, Г.Н.Ивановой-Лукьяновой, в наших ранних работах [3; 4; 5], но отмечаются и некоторые расхождения (Таблица).

Таблица

Сравнительные данные по ЗЦА графонов и звуков русского языка

Графон	Цвет	Звук	Цвет
А Я	красный красный	[Λ] [a]	красный (синий) красный
Б	белый	[б] [б']	Белый синий
В	синий	[в] [в']	синий синий
Г	синий, коричневый	[г] [г']	синий черно-белый

Д	черный	[д] [д']	черно-коричневый красно-желтый
Е	зеленый	[э] [ь]	красно-желтый белый
Ё	зеленый	[о] [ь]	бело-желтый белый
О	желтый, белый	[А]	синий красный (синий)
Ж	желтый	[ж]	желтый
З	зеленый	[з] [з']	зеленый зеленый
И	синий	[и]	синий
Й	синий, белый	[j] [и неслоговое]	синий сине-белый
К	красный	[к] [к']	красно-коричневый красно-черный
Л	красный, синий, желтый	[л] [л']	синий синий
М	красный	[м] [м']	красно-синий сине-красный
Н	синий	[н] [н']	синий синий
П	черный	[п] [п']	черно-белый черно-белый
Р	красный	[р] [р']	красный красный
С	синий	[с] [с']	сине-желтый сине-желтый
Т	черный	[т] [т']	черно-белый сине-белый
У Ю	синий, зеленый красный	[у]	синий
Ф	фиолетовый, красный, синий	[ф] [ф']	сине-красный сине-красный
Х	черный	[х] [х']	черный черный
Ц	желтый	[ц]	желтый

Ч	черный	[ч]	черный
Ш	черный	[ш]	черный
Щ	черный, белый	[ш']	желто-красный
Ы	черный, коричневый	[ы]	черный

Уже первый взгляд на полученные результаты позволяет заметить большое количество совпадений в оценке графонов и звуков. Полное совпадение обнаружено в 48,3%, частичное - еще в 35,4%. Существенные различия отсутствуют. Этот факт может свидетельствовать о том, что нет резкой границы между цветовым восприятием звуков и графонов для носителя русского языка, поэтому и постоянный спор о единице исследования перестает быть актуальным. Эту мысль подтверждают и статистические законы: в наших экспериментах наблюдается прямая зависимость между количеством информантов и совпадениями в оценках - увеличение первого параметра вызывает рост второго. Другая интересная закономерность обнаруживается при сравнении оценок твердых и мягких согласных. За исключением [д] и [д'], [б] и [б'], [г] и [г'] твердые и мягкие звуки в оценках информантов совпадают полностью или частично. Обратим внимание, что цветовая гамма мягких вариантов несколько «мягче», «приглушеннее» твердых. Ср.: [т] - черно-белый, [т'] - сине-белый. На эту особенность восприятия прямо указывали в анкетах многие информанты. Таким образом, обнаружили вариации в системе ЗЦА на уровне фонетики.

Для проверки гипотезы о способах отражении ЗЦА в речи и тексте, появилась необходимость выработать методики такого анализа. Согласно статистике в процессе создания любого речевого произведения время от времени возникают случайные звукоповторы, но средние частотности - величины случайные, колеблющиеся в некоторых пределах вследствие ограниченности набора фонем, дифференциальных черт и конечности допускаемых языком сочетаний, причем в этом случае они, скорее всего, лишены смысла и функций. Другое дело, если текст создается с сознательной (подсознательной) установкой на звукопись, в этом случае такие повторы либо отсекаются автором, либо включаются в структуру наравне с другими.

А.С. Штерн была разработана строгая методика обнаружения связи между коннотативным значением текста и его суммарным фонетическим значением, основанная на оценке отклонения частот звуков от их обычных речевых частот [6]. Аналогичным способом звуковой символизм в художественной речи исследовали многие другие (О.Д. Кулешова, 1984; Н.М. Камбаров, 1990; Н.П. Пинежанинова, 1992; И.Ю. Павловская, 2001). Вторая методика была предложена А.П. Журавлевым (1974). Она заключается в автоматическом вычислении суммарного фонетического значения всех звукобукв (графонов) текста, в результате чего компьютер выдает набор признаков, характеризующих содержательную сторону звуковой формы стихотворного текста. Подобная методика на материале немецкой поэзии и ее переводов применялась А.Ф. Петрухиным (1978), русской - Л.В. Зубовой (1990), Е.Г. Сомовой (1991).

В неподготовленной речи звуки встречаются с определенной частотностью, и носитель языка интуитивно заранее «ожидает» встретить каждый звук некоторое число раз.

Конечно, это «ожидание» не воспринимается сознанием, пока доля каких-либо звуков в речи находится в пределах нормы. Заметное же отклонение резко повышает их информативность, символика звуков проявляется в сознании (подсознании), окрашивая фонетическое значение всего текста. «Скопление фонем определенного класса (с частотой, превышающей их среднюю частоту) или контрастирующее столкновение фонем антитетических классов в звуковой ткани строки, строфы, целого стихотворения выступает, если воспользоваться образным выражением Э.По, как «подводное течение, параллельное значению» [7:224]. Эти слова Р. Якобсона касаются звуков в поэзии, но равно справедливы они и для любой речи. Безусловно, значимость звукописи в художественном тексте возрастает многократно по сравнению с обычной речью.

Логичным в этой связи выглядит предположение, что звуко-цветовая ассоциативность, присутствуя в сознании каждого носителя национального языка, при нормальных частотностях в речи существует в латентном состоянии, тогда как в случае намеренного (или ненамеренного) изменения частотности может активизироваться и переходить с уровня бессознательного на подсознательный, образуя своеобразный эмоциональный «шлейф», связанный в том числе и с неосознаваемыми ассоциациями цвета речи. Вероятно, усиление воздействия звуков может проходить как в пределах одного речевого высказывания, например, в кульминационных его моментах, когда автор сознательно или подсознательно использует суггестивные возможности фонетики, так и в речевых произведениях разного типа. Таким образом, этот потенциально двухфазовый процесс может включать либо один, либо два этапа декодирования звуко-цветовой информации, и схематически может выглядеть так (см. Рисунок):

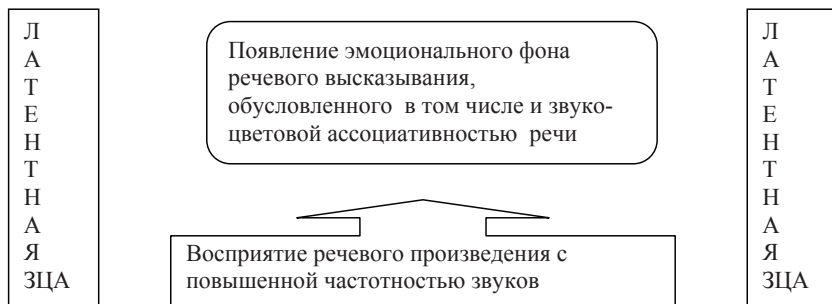

Рис. Процесс декодирования звуко-цветовой информации в речи

Для проверки этой гипотезы была написана специальная компьютерная программа ZVUK, которая позволила анализировать речевое произведение небольшого объема с точки зрения его звуко-цветовой ассоциативности (программист – А.В. Демидов). Алгоритм ее действия таков:

1. Вводится текст, причем чтобы предусмотреть возможность фиксации индивидуального или текстового своеобразия, ударение проставляется вручную.

2. Программа автоматически производит универсальное транскрибирование текста на основе методик, выработанных Московской фонетической школой.

3. Из банка заложенных данных программа использует сведения о цветовой наполненности всех звуков русского языка; статистику по средней встречаемости звуков в речи (данные Ленинградской лаборатории экспериментальной фонетики); формулы определения допустимых незначимых среднеквадратичных отклонений и поправочные коэффициенты для ударных и начальных звуков (усиление в 2 раза), полученные нами опытным путем [8]. В исследованиях Р.Г. Пиотровского находим обоснование константы для первого элемента слова, подтвержденные экспериментальными измерениями информативности букв русского языка. Исследователь доказал, что энтропия первой буквы в слове в несколько раз выше, чем всех остальных [9: 82].

Вводные установки программы: длина строки в тексте не должна превышать 80 символов; строка не должна состоять более чем из 20 слов; перед словом должно стоять ударение. Если его нет, то слово присоединяется к предыдущему в данной строке (ударением является цифра, указывающая на номер ударной гласной в слове, считая от начала); первое слово строки обязательно должно содержать номер ударной гласной; пустая строка является строкой с нулевым количеством символов; идущих подряд пустых строк должно быть не больше 3; буква ё в тексте заменяется на символ *.

С помощью данной программы было произведено исследование корпуса речевых произведений разных типов, жанров, форм: 1-2-минутных записей устной монологической речи лекторов, заговоров, молитв, мантр, глоссолалий, поэтических и прозаических произведений малых форм, инсценированных актерами и записанных на аудиокассеты для прослушивания. Главной целью было проследить, может ли в звучащем тексте с установкой на аудиальное восприятие реализоваться потенциальная возможность звуко-цветового ассоциирования и в каких типах речевых произведений она может проявиться максимально ярко. В процессе работы программа выдает дополнительную информацию о максимальной текстовой частотности звука в сравнении со средней, о степени информативности максимально частотных звуков в каждой единице анализа (строке, строфе в стихотворении; предложении, абзаце в прозаическом тексте; а также комплексную информацию обо всем тексте и всех его звуках), таким образом исследователь получает почти исчерпывающую информацию о звуковой стороне анализируемого речевого произведения.

Результаты анализа подтвердили гипотезу о возможности фиксации звуко-цветовой информации в потоке речи, но не выявили значимых способов ее репрезентации, так как 95% речевых произведений получили нейтральную *бело-синюю* оценку. В оставшиеся 5% вошли тексты с намеренными звуковыми повторами, превышающими средние цифры в 10-15 раз. Особо значимые данные были получены в результате исследования факта проявления ярких ЗЦА в детских стихах [10]. На основе анализа различных речевых произведений сделаны два существенных вывода:

1. Звуковая сторона текста в потоке речи находится по большей мере в неосознаваемом состоянии, соответственно, ЗЦА не «всплывает в светлое поле сознания» и не оказывает существенного эмоционального воздействия на реципиента. Особую группу представляют специальные суггестивные тексты, значимость звука в которых существенно превышает даже семантическую составляющую. Так, православная молитва,

буддийские мантры демонстрируют повышение информативности используемых звуков и передают заложенное на уровне ЗЦА значение. Так, в мантрах семантическая составляющая символизируется и осознается только в случае владения всей полнотой информации вероучения: «ОМ представляет Путь Универсальности, МАНИ – Путь Единства и Самотождества всех существ, ПАДМЕ(А) – Путь Раскрывающегося Видения и ХУМ – Путь Интеграции» [11], в глоссалалиях в принципе не осознается, в православной молитве максимально подчеркивается. Но, тем не менее, даже в таких текстах общая оценка обычно однозначно *синяя*. При этом возможная интерпретация эмоциональной составляющей синего цвета вполне согласуется с установками и задачами суггестивного текста (*спокойствие и умиротворенность, расслабление, погружение в медитацию*). Интересно, что именно синий цвет является одним из ведущих и в буддистской традиции (ср. основной фон картин Н. и С. Рерихов), и в русской (цвет Богоматери, покровительницы русской церкви, отраженный, например, на картинах В. Васнецова, К. Васильева и мн.др.):

Существенное исключение составляет анализ различных глоссалалий, примеры которых находим в словаре русских фоносемантических аномалий С.С. Шляховой (2004) и ее докторской диссертации «Фоносемантические маргиналии русской речи» (2006). Исследование любой из них дает постоянную картину *красного* цвета вне зависимости от того, анализируются ли камлания шаманов, глоссалалии хлыстовцев или харизматов-пятидесятников. Если соотнести цвет с его эмоциональным наполнением (*энергия, напор, воздействие*), то становится очевидным, что задачи суггестии выполняются именно на фоносемантическом уровне, тем более что лексический уровень по умолчанию затемнен, а часто и вообще асемантичен.

2. Исследование речевых произведений на основе цветовой ассоциативности звуков русского языка не дает возможность обнаружить различия типов, видов, жанров текста, т.к. в потоке речи фонетическое значение гласных звуков во многом нивелируется за счет редуцированных, оценивающих как *бело-синие*, тогда как информативность звуковых повторов, организуемых согласными, падает в ходе действия фонетических законов редукции и ассимиляции. В результате цветовая составляющая речи остается скрытой и не воспринимается реципиентом. Написанный же текст, изначально задействуя кроме аудиальной визуальную составляющую, может активизировать ЗЦА, воздействуя на реципиента одновременно по нескольким каналам восприятия [12].

ЛИТЕРАТУРА

1. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л.: Издво ЛГУ, 1982. – 244с.
2. Шляхова С.С. Тень смысла в звуке: Введение в русскую фоносемантику: Учебное пособие. – Пермь: Перм.гос. пед. ун-т, 2003. – 216с.
3. Журавлев А.П. Фонетическое значение. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 160с.
4. Иванова-Лукьянова Г.Н. О восприятии звуков. // Развитие фонетики современного русского языка. – М., 1966. – С.143-149.
5. Прокофьева Л.П. Цветовой фон поэтического текста (К проблеме выделения единиц, носителей звуко-символического смысла // Исследования по художественному тексту. Ч.1. – Саратов: СГПИ, 1994. – С.62-65.

6. Штерн А.С. Объективные критерии выявления эффекта «звуковой символизм»// Материалы семинара по проблеме мотивированности языкового знака. – Л., 1969. – С.69-73.
7. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика.// Структурализм: “за” и “против”. – М.: «Прогресс», 1975.
8. Прокофьева Л.П. Понятие позиции звукобуквы в аспекте звуко-цветовой ассоциативности // Семантика языковых единиц. – М.: МГОПУ, 1998. – С. 331-333.
9. Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. – Л.: Наука, 1968. – 116с.
10. Прокофьева Л.П., Определеннова О.В. Детский текст в контексте советской словесной культуры (лексический и фоносемантический аспекты) // Мова і культура. (Науковий журнал). – Киев: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2009. – Вип.12. – Т.IX (134). – С.58-64.
11. Говинда Лама Анагарика Основы тибетского мистицизма согласно эзотерическому учению великой мантры ом мани падме хум. – СПб.: Издательство «Андреев и сыновья», 1993.
12. Жданова Е.С., Прокофьева Л.П. Суггестия «сгущенного» смысла (фоносемантическая интерпретация «Заключения смехом» В. Хлебникова). // Творчество Велимира Хлебникова в контексте мировой культуры XX века: VIII Международные Хлебниковские чтения. 18 - 20 сентября 2003 г.: Научные доклады и сообщения: В 2 ч. / Сост. Н.В. Максимова. – Астрахань: Изд-во АГУ, 2003. –Часть 1. – 227 с. – С. 154 - 159.

УДК 811.111.43

Трусов С.С.
(Київ, Україна)

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена розгляду деяких питань, пов'язаних з соціолінгвістичною природою інституційного дискурсу як такого і, зокрема, дискурсу Ради ООН з прав людини. Даний дискурс розглядається в якості складно організованої статусно-рольової комунікації, спрямованої на вплив на її учасників з метою забезпечення захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: дискурс, тип дискурсу, підвид дискурсу, дискурс Ради ООН з прав людини, лінгвальні та соціальні функції дискурсу в області прав людини.

Статья посвящена рассмотрению некоторых вопросов, связанных с социолингвистической природой институционального дискурса как такового и, в частности, дискурса Совета ООН по правам человека. Данный дискурс рассматривается в качестве сложной организованной статусно-ролевой коммуникации, направленной на воздействие на ее участников с целью обеспечения защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: дискурс, тип дискурса, подвид дискурса, дискурс Совета ООН по правам человека, лингвальные и социальные функции дискурса в области прав человека.

© Трусов С.С., 2011

The article deals with a number of issues concerning sociolinguistic nature of the institutional discourse in general as well as the UN Council on Human Rights in particular. The above mentioned discourse is understood as a complex status and role system of communication aiming at influencing its participants in order to ensure human rights and freedoms.

Key words: *discourse, type of discourse, institutional discourse, UN Council on Human Rights discourse, lingual and social functions of human rights discourse.*

Інтерес до мови як явища соціального, який так яскраво проявився у методологічній парадигмі сучасного мовознавства, продовжує спонукати його розвиток у напрямку пізнання нерозривного зв'язку мови і суспільства. Сьогодні як ніколи актуальним є теза одного з основоположників соціологічного напрямку науки про мову А.Мейє, який ще на початку минулого століття зробив висновок, що зрозуміти мову можна лише з урахуванням її соціальної природи.

Прогрес у вивченні соціальної природи мови з того часу втілювався у відносно самостійній складовій науки про мову – соціальній лінгвістиці, предметом якої є вивчення форм існування мови у її соціальній обумовленості, суспільних функцій і зв'язків мови з соціальними процесами, залежності мови від них і їх відображення в її членуванні і структурі [6].

Виходячи з цього, у статті зроблено спробу визначити соціологічні особливості використання англійської мови в умовах Ради ООН з прав людини (РПЛ). З цією метою об'єктом дослідження обрано англійськомовний дискурс РПЛ. Характерною соціологічною особливістю РПЛ є те, що офіційними-робочими мовами цього міжнародного органу є 6 мов: англійська, французька, іспанська, російська, арабська і китайська. Проте, вибір саме англійськомовного дискурсу зроблено на підставі аналізу робочого матеріалу дослідження, в результаті якого автором було виявлено тенденцію домінування англійської мови в якості «загальної» робочої мови Ради ООН з прав людини (під час дискусій і обговорень в ході 17 сесії (30 травня – 17 червня 2011 року) РПЛ більше 60% учасників виступали англійською мовою) [11].

Вивчення мови «в її соціальному контексті» (У. Лабов), тобто вивчення того, «як мовою користуються люди, які належать до тої або іншої спільноти» (В.І. Беликов, Л.П. Крысин), пов'язано з рішенням таких загальних і конкретних проблем соціолінгвістики, як вивчення соціально обумовленого варіювання мови, опис групових мов та мовленнєвої поведінки людини як члена соціальної групи, вивчення соціальних умов вибору різних форм ввічливості і впливу соціальних ролей на мовленнєву поведінку, тощо.

В результаті проведеного соціолінгвістичного аналізу, ми можемо охарактеризувати дискурс Ради ООН з прав людини (головного органу ООН у галузі прав людини та допоміжного органу Генеральної Асамблеї ООН) як статусно-рольову комунікацію, ціль якої – сприяння загальній повазі та захисту прав та основних свобод людини для всіх на справедливій та рівній основі; розгляд ситуацій, пов'язаних з порушенням прав людини, включаючи грубі та систематичні порушення; та надання по ним своїх рекомендацій, сприяння розвитку міжнародного права в сфері прав людини, ухвалення рішень та формування політики в сфері просування та захисту прав людини (*резолюція 48/141 генеральної асамблеї оон об утворенні поста верховного комісара по поощренню и защите всех прав человека (принята 20.12.93 на 48-ой сессии генеральной ассамблеи*

оон) забезпечення ефективної координації та інтеграції діяльності, що стосується прав людини, у рамках системи ООН.

Вище наведено задекларовані цілі дискурсу РПЛ, проте як спостерігач упродовж декількох років за роботою цього міжнародного органу та на підставі проаналізованого матеріалу, автор має підстави стверджувати, що цілі цього дискурсу також пролягає і у політичній площині: соціальний контроль (створення передумов для уніфікації поведінки, думок, почуттів і бажань великої кількості соціальних груп (універсалізація світової свідомості); легітимізація дій та політики влади (визнання учасниками дискурсу РПЛ влади, як такої, що вдається до системних та грубих порушень прав людини, дає підстави іншим країнам для проголошення її нелегітимною – приклад Лівійської Арабської Джамахірії); орієнтація (через формулювання завдань і викликів сучасності – формування реальності у свідомості міжнародної спільноти); соціальна солідарність або диференціація (відчуження соціальних груп, які вдаються до грубих порушень прав людини); агональна (ініціювання та вирішення соціального конфлікту)[9]. Навести приклад, які для цього використовуються мовні засоби.

Важливою особливістю дискурсу РПЛ є те, що цей вид інституційного дискурсу пересікається з багатьма іншими. Дискурс РПЛ пересікається з політичним – боротьба за владу над ідеями між різними соціальними групами всередині данного дискурсу; юридичним – вироблення правових норм та стандартів (Конвенцій, факультативних протоколів до них) в сфері міжнародного права прав людини; дипломатичним – налагодження та підтримання конструктивних і продуктивних діалогу і співпраці між учасниками дискурсу; науковим – залучення науковців в якості доповідачів, або незалежних експертів.

Оскільки залежно від того, у процесі якого спілкування – особистісного чи статусного – формується дискурс, дискурси можуть бути особистісними (неінституційними) та інституційними [4].

Інституційний дискурс – статусно-орієнтований. Інституційний дискурс представляє собою спілкування представників різних соціальних груп в обумовлених рамках статусно-ролевих відносин і виокремлюється на підставі двох признаков: ціль і учасники спілкування [3].

Дискурс РПЛ характеризується інтерактивністю: спілкування базової пари, рівної за статусом – представниками держав-членів Ради, а також між статусно нерівними – мандатарії спеціальних процедур з членами Ради та спостерігачами, спостерігачі з членами Ради, члени Ради з Головою РПЛ, тощо.

Опис різних видів інституціональних дискурсів, які обслуговують суспільні інститути, знаходиться в активній динаміці. В рамках соціолінгвістичної дослідницької парадигми є роботи, які аналізують такі види дискурсів, як політичний (Т. ван Дейк., Р. Водак., Е.И Шейгал., М.Р.Желтухина, М.Ю. Кочкин, А. Н. Райкова), військово-політичний (А.В. Олянич), педагогічний (В.И Карасик., О.В.Коротеева, О.А. Каратанова), медичний (Л.С. Бейлісон), тощо. Сучасна диверсифікація науки і практики лишає цей перелік відкритим: він постійно розширюється за рахунок осмислення нових явищ інтелектуальної і практичної діяльності людини. Дискурс РПЛ є інституційним за наявністю інших конститутивних ознак, а саме: специфічних обставин спілкування, що проходить в межах регулярних і спеціальних сесій Ради; хронотопом дискурсу РПЛ є Палац Націй, що у Женеві, зала XX, сесії відбуваються тричі на рік (весна, літо, осінь).

Говорячи про дискурс РПЛ як інституційний необхідно також зазначити шаблонність його побудови. Як і будь-який інший дискурс, дискурс РПЛ має будову у вигляді поля, в центрі якого знаходяться ті жанри, які максимально відповідають основному призначенню даної комунікації – просування і захист прав людини: заслуховування доповідачів, колективний огляд УПО, проведення тематичних обговорень (день прав дитини, день прав жінок, інвалідів, тощо).

З позицій соціолінгвістики дискурс – це спілкування людей, що розглядається з погляду їх приналежності до тієї чи іншої соціальної групи або стосовно тієї чи іншої мовленнєвої поведінки; або ж як цілеспрямована, соціальна дія, компонент, що бере участь у взаємодії людей і механізмах їх свідомості (когнітивних процесах) [7, 130 – 133].

До складу РПЛ входять 47 держав-членів, які обираються на основі принципу справедливого географічного розподілу більшістю членів ГА ООН шляхом прямого таємного голосування. Місця в Раді розподіляються наступним чином: група африканських держав – 13 місць, група азійських держав – 13 місць, група держав Латинської Америки та Карибського басейну – 8 місць, група східноєвропейських країн – 6 місць та група західноєвропейських країн – 7 місць [12].

Матеріали даного дослідження вказують на те, що дискурс РПЛ носить здебільшого характер багатоакторного форуму, одним з фундаментальних, з точки зору організації дискурсу, принципів якого є діалог. Цікаво, що лексема «*dialogue*» (англомовний номінатив цього принципу спілкування) зустрічається у кожному виступі дипломатів та посадовців ООН. Визначення «*constructive*», «*objective*» та «*unbiased*» «*dialogue*» є безперечною цінністю цього дискурсу.

В дискурсі РПЛ кожен учасник має свою ціль. В різних жанрах цього дискурсу цілі можуть відрізнятися. Серед цілей дискурсу РПЛ можна виділити наступні: визначити проблемну ситуацію і виділити предмет вивчення (сесія, спеціальна сесія, дискусія); проаналізувати історію питання, що розглядається (довідь Спеціального доповідача, мандатарія Спеціальних процедур, Незалежного експерту, Спеціального представника Генерального секретаря ООН); дати оцінку проведеному дослідженню (сесія, спеціальна сесія, дискусія); ухвалити висновки та рекомендації (голосування резолюції).

Головним чином своє завдання учасники дискурсу вбачають у вербально виражених дії: «*promote*» та «*protect*», «*advance*» та «*strengthen*», «*support*» та «*assist*», «*cooperate*» та «*discuss*», «*respond*» та «*remedy*», «*prevent*» та «*fight against*», «*advance*» та «*enhance*», «*encourage*» та «*urge*», «*commend*» та «*condemn*», тощо.

Основною цінністю англomовного дискурсу РПЛ, його центральним, основоположним концептом є «*human rights*», при чому у більш ширшому розумінні учасників комунікації цей концепт має такі лексико виражені характеристики, як *universal*, *interrelated* та *interdependent*.

Виходячи з того, що соціолінгвістичний підхід до вивчення дискурсу передбачає проведення аналізу учасників спілкування як представників різних соціальних груп і аналіз умов спілкування в широкому соціокультурному аспекті, автором було виявлено наступне.

Учасники англomовного дискурсу РПЛ: дипломати (вони є членами Ради і безпосередньо приймають рішення), високопосадовці країн (політики), посадовці ООН (Верховний комісар ООН з прав людини, Спеціальні представники Генерального секретаря

ООН), мандатарії Спеціальних процедур РПЛ (Спеціальні доповідачі, Незалежні експерти), Головуючий сесії (один з представників країн-членів РПЛ; його виокремлення пояснюється нижче), національні інституції з прав людини (омбудсмени, правозахисні комісії, медіатори, захисники прав людини), неурядові правозахисні організації (науковці, правозахисники, юристи), міжурядові організації (ЄС, Організація ісламської конференції, Африканський Союз, МЕРКОНСУР, Рух неприєднання, тощо) та перекладачі, які, як зазначив у своєму виступі Голова Ради на відкритті 17 сесії, є «незамінними провідниками» комунікації цього форуму, але з точки зору впливу на формування дискурсу, як вважає автор, є пасивними.

Представники держав, які не членами РПЛ, міжурядових організацій, національних інституцій з прав людини та неурядових організацій мають статус спостерігачів.

У більш ширшому розумінні, Статус учасників дискурсу розкривається через звернення до них, які йдуть у традиційній послідовності: *Mr. President, Distinguished Members, Your Excellencies, Colleagues, Ladies and Gentlemen*, хоча учасники англomовного дискурсу РПЛ не обов'язково перераховують їх усі у своїх виступах, але як показало дослідження послідовність є суворою.

Цікавою особливістю виступів на РПЛ є те, що Головуючий на сесіях Ради виступає як суперагент комунікації про що свідчать повторювані звернення до аудиторії через нього.

Серед учасників дискурсу РПЛ представлена майже уся різноманітність культур (західно-європейська, арабська, африканська, латино-американська, східна), політичних систем, релігійних вірувань (християни, мусульмани, іудаїсти, буддісти, індуїсти), соціально-економічного розвитку (постіндустріальні, індустріальні, країни, що розвиваються, нерозвинуті країни).

Як показують результати дослідження це має безпосередній вплив на концептуальне наповнення англomовного дискурсу РПЛ.

Лексичними домінантами/базовими концептами дискурсу є такі номінативи, як *human rights, democracy, accountability, impunity, international law, human rights violations, freedom, justice, transitional justice, development, civilance, dialogue, discrimination, human rights situations, transitional justice, humanitarian assistance, civil, political, social, economic and cultural rights, rule of law, good governance, reform, reconciliation, consensus, security*.

Як було виявлено в ході дослідження, ці базові концепти англomовного дискурсу РПЛ є головними соціальними цінностями, для реалізації яких Рада з прав людини виробляє універсальні підходи та срийняття, формуючи таким чином «деонтичну настанову», в її філософському розумінні відомим соціологом Максом Вебером (він їх називає «політичними цілями»). Так, ми також бачимо вплив англomовного дискурсу РПЛ на конструювання деонтичної картини сучасного світу [5].

Виявлення цих базових концептів/цінностей англomовного дискурсу РПЛ дозволило автору статті побачити лексичні особливості мови учасників цього дискурсу зумовлені їх належністю до тих чи інших соціальних груп.

Так, наприклад, особливий наголос представники західних демократичних країн роблять на *civil and political rights, repressions, freedom of expression, freedom of assembly, transitional justice, civil society, international crime, illegal immigration, peace and security*.

В свою чергу країни, що розвиваються та Сходу (або як їх прийнято на міжнародному рівні називати – країни Півдня) активно застосовують такі лексичні номінації: *social, economic and cultural rights, right to development, sovereignty and integrity of state, racism, xenophobia, poverty, equality and mutual respect, respect for self-determination, sustainable growth, double standards*.

Особливим чином англomовний дискурс РПЛ наповнюють представники мусульманських країн та Арабського світу, говорячи про *religious intolerance, defamation of religion, freedom of religion, occupation of Palestinian and other arab territories, Holly Koran*.

Тобто ми бачимо чітку межу між загально дискурсивними цінностями та соціально-специфічними цінностями англomовного дискурсу РПЛ.

Дуже важливим з точки зору інституційної природи англomовного дискурсу РПЛ є соціолінгвістичний аналіз мови Верховного комісара ООН з прав людини та Головуючого сесії РПЛ.

При лінгвістичному аналізі виступів Верховного комісара ООН з прав людини, яка відіграє роль лідера/провідника в роботі Ради з прав людини, автор побачив її особливість в консолідуючій ролі інституційного англomовного дискурсу РПЛ, адже переважна більшість вищезначених лексичних одиниць знайшла в них відображення. З цього також можна зрозуміти дискурсивні цілі Верховного комісара: консолідація учасників дискурсу в просуванні та захисті прав людини як універсальних цінностей, підтримання конструктивного і об'єктивного діалогу та оцінці подій в сфері прав людини у світі. Більше того, простежується дискурсоформуюча функція Верховного комісара, яка наповнила дискусію 17 сесії Ради з прав людини такими лексичними одиницями як: *Arab spring, historical wind of change, peaceful revolutions, legitimate aspirations of people*. На цьому прикладі ми також бачимо вплив змін у суспільно-політичній сфері світу на формування дискурсу РПЛ. Як зазначав у своїй публікації Баранов А.Н.: «Мова є суспільним явищем, тому зміни політичного, економічного та соціального характеру, що відбуваються у суспільстві, знаходять у ній своє відбиття» [1].

Лексичні особливості мови Головуючого сесії зумовлені його основною функцією, яка полягає в координації та організації засідань та дискусій учасників сесії РПЛ, забезпечені дотримання інституційних правил та норм, скеровування дискусій у відповідності до узгодженого порядку дня. Він говорить про *items of agenda, organisation of general debate, interactive dialogue, panels, follow-ups, constructive spirit of discussions*.

Досліджуючи тексти виступів, промов та доповідей Спеціальних представників Генерального секретаря, Незалежних експертів, Спеціальних доповідачів з тематичних питань (двох останніх прийнято називати *mandate holders of Special procedures* - мандатарії Спеціальних процедур), автор дійшов висновку, що разом з більш тематично звуженим використанням базових концептів і цінностей англomовного дискурсу РПЛ у своїй мові (наприклад в галузі прав дітей, боротьби проти торгівлі людьми, бізнесу та прав людини, незалежності суддів та адвокатів) можна виділити специфічні для них цінності і концепти, як то: *standards, norms, challenges, guiding principles та recommendations*. Враховуючи це, можна виділити їх основні цілі: інформування, вироблення норм та рекомендацій, просування та сприяння об'єктивному аналізу їх тематичного питання учасниками сесії РПЛ. Спеціальні представники та мандатарії Спеціальних процедур - це здебільшого досвідчені вчені в тій чи іншій тематичній галузі, експерти, які хоч і представляють різні

регіони світу і культури, намагаються зробити свою мову об'єктивною і незаангажованою, як показало дослідження.

Говорячи про результати соціолінгвістичного аналізу інших учасників англomовного дискурсу РПЛ - національні інституції з прав людини та неурядові організації - автор вважає за необхідне відзначити зроблений висновок про те, що вони як і Спеціальні представники і мандатарії Спеціальних процедур говорять про специфічні тематичні питання, що певним чином обмежує їх вплив на англomовний дискурс РПЛ в загальному плані, проте дозволяє дуже активно впливати на обговорення окремих тематичних питань або ситуацій та надавати незалежну інформацію з місця подій (*from the field*), а також призивати членів Ради звернути увагу на конкретну проблему. Дуже часто результатом їх дій є проведення днів, присвячених конкретному праву людини, або категорії людей, Спеціальних сесій, тощо.

Соціолінгвістичні особливості мовлення цих учасників дискурсу можна порівняти з тими, про які йшла мова в контексті порівняння лексичного наповнення мови представників різних регіонів та культур.

Усе вищенаведене показує, що англomовний дискурс РПЛ є результатом наукового, ідеологічного та релігійного осмислення політичних і соціокультурних реалій сучасного світу, адміністративної діяльності Ради ООН з прав людини. Будучи різновидом інституційного дискурсу, РПЛ, з одного боку, за своєю природою тяжіє до усталеності, а з іншого, - завдяки своїй убудованості у швидкоплинне політичне життя, - дуже активно та швидко реагує на зміни, які відбуваються у світі, що позначається, перш за все, на його лексичній структурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов А.Н. Что нас убеждает? / А. Н. Баранов. - М.: Знание, 1990. - 63с.
2. Вебер М. Избранные произведения/ М.Вебер. - Избранные произведения: пер. с нем./Сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н. Давыдова; Предисл. П.П. Гайденко. - М.: Прогресс, 1990. - 808 с.
3. Карасик В.И. О типах дискурса / В.И.Карасик // Языковая личность: институциональный и персональный дискурс: Сб. науч. трудов. - Волгоград, 2000. - С. 5-20.
4. Макаров М.Л. Основы теории дискурса/М.Л.Макаров. - М.: Гнозис, 2003. - 273 с.
5. Малиновська І.В., к.ф.н., доц., Трусів С.С.. Світоформуючий дискурс в аспекті інтердискурсивності (на прикладі дискурсу політичної філософії і прав людини ООН)/ І.В. Малиновська, С.С.Трусів// Лінгвістика ХХІ століття: нові дослідження і перспективи, Національна академія наук України: Центр наукових досліджень і викладання іноземних мов. - Київ: Логос. - 2010, стор. 154-165.
6. Мейе А. Ведение в сравнительное изучение индоевропейских языков/А.Мейе. - [Русский перевод]. - М.-Л., 1938. - 471 с.
7. Моїсєєва Н.О. Політичний дискурс – форма соціальної взаємодії/ Н.О.Моїсєєва // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. - стор. 130 – 133.
9. Рада ООН з прав людини [Електронне джерело]. - Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/news/mfa/ua/13015/humanrights.doc>

10. Шейгал Е.И. Семиотика политического дискурса: дис..... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Е.И. Шейгал. – Волгоград, 2000. – 175 с.
11. UN Human Rights Council[Электронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.un.org/webcast/unhrc/archive.asp?go=110606>
12. United Nations Human Rights Council [Электронне джерело]. - Режим доступу: <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil>

УДК 821/29 (477)(043.3)

Пустовіт Т.М., Дудатьєва В.М.
(Вінниця, Україна)

АКРОВІРШ ЯК ВИД ТАЙНОПISY В ДАВНІЙ РУСІ
(соціокультурні аспекти криптографії)

У статті розглядаються особливості акровірша як форми тайнопису в контексті потреб давньоруського соціуму у втаємниченні певних відомостей. Показано, що у давньоруському акровірші, який поєднав в собі форму та зміст художнього твору з прийомami приховання інформації у письмовому тексті, знайшли відображення складні соціокультурні процеси, що відбувались у давньоруському суспільстві.

Ключові слова: криптографія, давньоруський тайнопис, акровірш, соціокультурні процеси.

В статье рассматриваются особенности акростиха как формы тайнописи в контексте потребностей древнерусского социума в сокрытии определенных сведений. Показано, что в древнерусском акростихе, соединившем в себе форму и содержание художественного произведения с приемами засекречивания информации в письменном тексте, нашли отражение сложные социокультурные процессы, происходившие в данный период в древнерусском обществе.

Ключевые слова: криптография, древнерусская тайнопись, акростих, социокультурные процессы.

The article deals the specific features of acrostic as a form of cryptography in the context of the needs of Ancient Russian society in concealing certain information. It was shown that the Ancient Russian acrostics, combining form and sense of the artwork with the methods of concealment the information in the written text reflected complex socio-cultural processes that took place during this period in the Ancient Russian society.

Key words: cryptography, Ancient Russian cryptography, acrostic, socio-cultural processes.

Термін «криптографія» («тайнопис») використовується для позначення сукупності методів перетворення елементів тексту з метою його захисту від певної особи або групи осіб. Криптографія є одним з важливих засобів, що дозволяють зберегти в таємниці знання. Криптографічні методи з'явилися з виникненням писемності і успішно розвиваються в теперішній час у зв'язку з вдосконаленням інформаційних технологій та технічних засобів обробки та передачі інформації.

У різні культурно-історичні періоди завдання, що вирішувалися за допомогою криптографії, були різними. Їх специфіка впливала на створення конкретних криптографічних методів, принципів, що лежать в їх основі, на визначення галузей використання крипто-

графії. Завдання, що стояли перед криптографією, умовно розділяють на два типи. Перший тип пов'язаний з використанням криптографії у релігійній, окультній, та магійній та подібних практиках з метою приховати певні знання від непосвячених. Криптографія в цьому випадку сприймається подібною до магійного мистецтва. Другий тип завдань був пов'язаний з реалізацією практичних потреб передачі інформації, яка містила секретні відомості. При цьому застосування криптографічних методів позбавлено містичного забарвлення – вони використовуються у боротьбі за політичне, військове, економічне панування [1].

У центрі даного дослідження – питання еволюції форм і галузей застосування криптографії в контексті потреб давньоруського соціуму у прихованні знань. Дослідження цього питання дозволяє зробити необхідний внесок у вивчення історії розвитку духовної культури людини доби руського середньовіччя, оскільки багато з того, що являло для певної групи життєву цінність, нерідко отримувало втілення у використанні зашифрованих текстів. Тому вивчення обраної теми дозволяє розкрити нові аспекти соціокультурного розвитку Давньої Русі. Окрім цього, актуальність вказаної проблеми безпосередньо пов'язана також з реаліями сучасного розвитку криптографії, методи якої на сьогоднішній день стали об'єктом уваги дослідників у різних галузях знань. Це, безумовно, пов'язано з важливістю забезпечення конфіденційності інформації у сучасному суспільстві. В такому контексті аналіз явищ минулого має велике значення, оскільки дозволяє відтворити еволюцію ідей мислителів минулого, які започаткували принципи і методи криптографії, що використовуються у наш час.

Реалізація на практиці конкретних криптографічних методів обумовлена наявністю головної причини застосування криптографії – прагненням певної групи людей приховати свою таємницю від інших. При наявності такої причини для використання криптографії є необхідним дотримання декількох умов: наявність таємного писемного повідомлення; наявність методу шифрування; можливість обміну шифрованими повідомленнями.

Найважливішим засобом, який дозволяє передавати інформацію сучасникам і нащадкам, з часів винайдення алфавіту є писемність. При вивченні історії культури суспільств, релігійні традиції яких пов'язані з релігіями Священного Писання, чітко виявлено особливе ставлення до знаків писемності. Ці традиції виявляються і в добу формування давньоруської культури, що нерозривно пов'язана з християнським світоглядом. В цілому для середньовіччя, як західноєвропейського, так і давньоруського, є характерною підвищена значущість писемного слова та ставлення до письма як до дива, що неодноразово відмічалось дослідниками [2].

Увага до письмового тексту, розгляд з різними цілями комбінацій літер, властиві добі середньовіччя, з одного боку, та прагнення окремих груп до таємниці, з іншого боку, поєднуючись в певних умовах, призвели до створення передумов розвитку криптографії. Тому, безумовно, аналіз її розвитку має бути пов'язаний з вивченням низки соціальних та культурних проблем доби руського середньовіччя.

У Давній Русі існувало декілька систем тайнопису, серед яких можна назвати, наприклад, систему «чуждих письмен» (тайнопис глаголицею, латиницею, грецькою абеткою), систему змінених знаків (тайнопис інок Луки, «полусловиця» тощо), системи «нарочито придуманих» знаків (умовні алфавіти), системи заміни літер («тарабарське письмо», «проста лігорея», «мудра лігорея», письмо у квадратах) та ін. [3]

У даній статті ми розглядаємо таку давньоруську систему тайнопису як акровірш, зокрема, акровірш-шифр, в якому текст, що читається за першими літерами, зазвичай, не має прямого відношення до змісту вірша, вводячи у твір нову, побічну інформацію. Такий тип акровірша часто використовувався у різні часи як засіб обійти цензурні або інші заборони. Ця система, давніша за вищезгадані, у давньоруських текстах зустрічається значно частіше і вирізняється великим розмаїттям. Як правило, акровірші були іменними. В.І. Даль називав акровірш «иместишие». Назва цієї тайнописної системи – акровірш (від грец. «край» і «рядок») – мала на Русі багато синонімів. Максим Грек, що приїхав на Русь в XVI ст., писав: *Сицево же замышление наречется у нас акростихись, а по вашему – началострочие, или началогание, или краеграние* [4: 17]. Окрім названих, були у вжитку також – «акростихиада», «краестрочие», «первобуквие» та ін. Як ми побачимо нижче, деякі синоніми відображали певну специфіку техніки створення прихованого запису. Скажімо, було відмічено, що синоніми назви «акровірш» з коренем *-грано-* застосовуватися тільки до церковнослов'янських текстів [4: 28].

Специфікою акровірша є те, що на слух він не сприймається. Щоб виявити акровірш, потрібно бачити написаний текст. Той, хто читає, або заздалегідь знає про існування у тексті тайнопису, або виявляє його самостійно. Зрозуміло, що для розкриття тайнопису потрібно знати його ключ, тобто правило, за яким складач створив свій запис.

Як приклад акровірша можна навести вірш Володимира Самійленка:

У мене є одне кохання,
Котре не зраджу я вовік;
Росло воно не день, не рік,
А із мною виростало
І квіткою рясною стало...
Не одцвіте моє кохання,
А буде в серці до сконання [5].

Прочитавши перші літери рядків зверху донизу, отримаємо сховане слово *Україна*. Акрівірш такої побудови називають класичним, або «правильним». Він отримав широке розповсюдження у XVII ст., коли у слов'янській поезії склався силабічний вірш. Скажімо, поет і музикант диякон Іоаннікій Коренев у вірші «Глагол до читача» залишив власний докладний розпис акровіршем: *Диакон Иоанникий Тимофеев сын Коренев*. Його сучасник чернець Тихон Макарієвський у «Стихах к хотящему пети» розписався акровіршем: *Трудился о сем монах Тихон Макариевский*. Чернець Герман до одного зі своїх творів включив акровіршовий запис: *Герман сие написа*. Старець Чудовського монастиря, перекладач і вчений, у додатку до перекладу Симеона Солунського записав акровіршем молитву, в якій втаємничив своє ім'я: *Ефимиос*. Іменні акровірші складали Каріон Істомін, Димітрій Ростовський, Петро Попов, Аверкій та багато інших [4].

Акрівірші-«краестишия» використовувалися також у таємному діловому та приватному листуванні. Цікавим прикладом є листування старців Іларіона та Феоктиста. Іларіон у своєму довгелезному вірші першими літерами строк висловив прохання: *Старец господар Феоктист, даи ми книгу списат*. Феоктист у відповідь склав ще довший вірш, в якому за допомогою подібного прийому склав відповідь: *Старец господар Иларион, потруженная тобою любезне восприях и противу твоего, аще и не тако, но обаче, восписах ти вся, но ты же мя в том проси, никому не возвести* [4: 69].

Через відсутність традиції силабічного вірша «правильний» акровірш до XVII ст. на русі не мав розповсюдження, але його різновиди зустрічаються у великій кількості, починаючи з XII ст., а за деякими даними – з XI ст. [4: 27].

Серед акровіршів окрему групу складають так звані «неправильні» акровірші. Назву «неправильних» вони отримали через те, що записувалися не тільки першими літерами рядків, але й двома і більше літерами, якими починалися рядки, а також першими складами і словами рядків. Звичайно, така свобода дій суттєво полегшувала автору складання досить довгих тайнописних записів. Разом з тим настільки вільний вибір робить неможливим знаходження закономірності у чергуванні літер, складів і слів, що читаються. Випадковість чергування цих елементів виключає можливість правильно скласти універсальний ключ. Інакше кажучи, для кожного конкретного запису читач повинен мати той ключ, за яким цей запис складався.

«Неправильні» акровірші отримали велике розповсюдження головним чином завдяки непересічним здібностям Пахомія Логофета, який жив у XV ст. і володів всіма вузькими спеціальностями книжника: і письменника, і редактора, і переписувача. Йому належать чисельні іменні акровірші. Наприклад, у тропарях «Канонів Стефану Пермському» Пахомій Логофет писав: *Повелением владыки Филофея епископа – рукою многогрешного и непотребного раба Пахомия Сербина. У тропарях «Служби Антонію Печерському» він записав: Повелением святейшего архиепископа Великого Новаграда Владыки Ионы благодарное сие пние принесеса Антонию Печерскому рукою многогрешного Пахомия блже от Святые Горы. У приписці до «Апостола» Пахомій Логофет залишив ще один свій іменний акровірш: Монах Пахомио* [5: 85].

Зустрічаються іменні акровірші, в яких ім'я та словесний штамп, до якого воно включено, подані абрєвіатурою. Наприклад, у запису: *Сию книгу писа а г р б в д* звичайно бачать такий варіант прочитання: *Сию книгу писа азъ грешный раб Божии Владиславъ* (іноді припускають, що особисте ім'я того, хто писав, може бути іншим). Подібний різновид акровіршевого тайнопису називають «первобуквие» [6: 76].

Відомий ще один різновид акровірша, в якому послідовно читаються літери, розділені частинами тексту. Наприклад, Костянтин Костянський (XV ст.) втаємничив надпис зі своїм посвяченням так, що він читається за першими літерами, з яких починаються назви глав його трактату: *Саможержавному деспоту Стефану – раб Константин* [7: 78].

У давньоруських текстах виявлені чисельні варіанти того чи іншого різновиду акровірша. Найчастіше втаємничені записи проявляються при читанні знизу вгору. В деяких акровіршах до звичайного вертикального запису додається ціле слово або весь горизонтальний (верхній або нижній) рядок, написаний відкритим текстом, – це так звані кутові акровірші.

Отже, як ми бачимо, переважна кількість втаємничених записів являють собою іменні підписи авторів або перекладачів художніх творів релігійної тематики, які, як правило, були ченцями, людьми духовного звання. І потреба у прихованні свого підпису у Давній Русі була обумовлена поєднанням вимоги анонімності тексту (пов'язаної з ідеєю чернецького смирення та послуху), з одного боку, та прагненням яскравої творчої особистості до самовиявлення, з іншого боку. Таким чином, у давньоруському акровірші, який поєднав у собі форму і зміст художнього твору з прийомом приховання певних відомостей в письмовому тексті, знайшли відображення складні соціокультурні процеси, що відбувались в даний період у давньоруському суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабаш А.В., Шанкин Г.П. История криптографии. Часть I. – М.: Гелиос АРВ, 2002. – 240 с.
2. Добиаш-Рождественская О.А. История письма в средние века: Руководство по изучению латинской палеографии. – 3-е изд., доп. – М.: Книга, 1987. – 301 с.
3. Сумароков А.П. Тайнопись в «Слове о полку Игореве». – М.: Изд-во МГУ, 1997. – 47 с.
4. Былинин В.К. Русские акrostихи старшей поры (до XVII в.)// Русское стихосложение. – М.: Наука, 1985. – 285 с.
5. Самійленко В.І. Поетичні твори. Прозові твори. Драматичні твори. Переспіви та переклади. Статті та спогади. – К.: Наукова думка, 1990. – 608 с. – (Серія: Бібліотека української літератури).
6. Сперанский М.Н. Тайнопись в юго-славянских и русских памятниках письма// Энциклопедия славянской филологии. – Вып. Vt.-Jl., 1929.
7. Лавровский П.А. Старорусское тайнописание// Древности: Труды Московского Археологического Общества. – М., 1870 – Т. 3. – 134 с.

УДК 81.432.1

Лукањська Г.А., Олексієнко Л.І.
(Кременчук, Україна)

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ВЛАСНИМИ НАЗВАМИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ

У статті розглянуто основні підходи до виявлення національно-культурної специфіки англійських фразеологічних одиниць, проаналізовано їх особливості та здійснено коротку характеристику фразеологізмів на їх основі.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, власна назва, національно-культурна специфіка.

В статье рассматриваются главные подходы выявления национально-культурной специфики английских фразеологических единиц, проанализированы их особенности и представлена краткая характеристика фразеологизмов на их основе.

Ключевые слова: фразеологическая единица, имя собственное, национально-культурная специфика.

The article discusses the main approaches to defining national and cultural peculiarities of English phraseological units with proper names, their peculiarities are analyzed and short characteristics of these units is made on their basis.

Key words: phraseological unit, proper name, national and cultural peculiarities.

© Лукањська Г.А., Олексієнко Л.І., 2011

Національно-культурна своєрідність фразеологічних одиниць виступає предметом дослідження багатьох сучасних дослідників. Такий інтерес до даної теми пояснюється високою популярністю проблеми «Мова та культура», що в останні роки розвивається в тісному зв'язку з антропологічною лінгвістикою. Вивченню даної проблематики приділяли увагу такі вітчизняні і зарубіжні дослідники, як Ч. Фріз, Н.Г. Комлев, В.Г. Костомаров, Д.Г. Мальцев, А.В. Кунін, Н.М. Кирилова, В.М. Телія, А. Вежбицька, Ю.С. Степнов та інші, які переконливо свідчать про необхідність та актуальність дослідження фразеологічних одиниць з точки зору їх національно-культурної значимості.

За принципами антропологічної лінгвістики мову необхідно вивчати в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням та духовно-практичною діяльністю [1: 15]. Тому саме фразеологічна система, що, за загальноприйнятою думкою, являє собою найбільш національно-визначене та самобутнє явище, є найкращими джерелом для дослідження даної проблематики.

Фразеологічний фонд будь-якої мови містить певну кількість фразеологічних одиниць, компонентам яких є власні назви. За підрахунками А.І. Молоткова, вони складають близько 2% від загального складу.

Дана стаття присвячена висвітленню основних підходів до виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць, що містять в своєму складі компонент – власну назву.

Можна виділити наступні оніми (тобто власні назви), що входять до складу фразеологічних одиниць:

1). **Антропоніми**, що дають широкий спектр категорій імен, що в свою чергу пов'язано з історією, культурою, особливостями психології людей, з традиціями та іншими. Вони мають понятійне значення і володіють наступними ознаками: ідентифікація того, що носій даного антропоніма людина, наприклад, *Peter*, а не *London*; ідентифікація належності до національно-мовної спільноти, наприклад, *William, Jack*, а не *Павло* чи *Gans*; ідентифікація статі людини, наприклад, *John*, а не *Jessica*.

2). **Зооніми**, що являють собою особливий розділ ономастики з власними традиціями та чітко вираженими національно-культурними особливостями в різних народів. Наприклад, *to kiss the hare's foot* – *занізнутись*, *to let the cat out of bag* – *відкрити таємницю*, *to have a frog in one's throat* – *захрипнути*, *to be on high horse* – *поводитися самовпевнено*. Як і антропоніми, зооніми поділяються на індивідуальні та групові та мають офіційні та неофіційні форми.

3). Міфоніми відносяться до найбільш своєрідного сектору ономастики. До його складу входять назви тварин, рослин, народів, географічні та космічні об'єкти, імена людей, які в реальності ніколи не існували. Завдяки цьому вони представляють собою неоціненне джерело для вивчення національної та культурної специфіки народу, якому вони належать. Саме вони допомагають розкрити особливості свідомості, мислення та духовності своїх носіїв. Особливе місце серед них належить теонімії (імена богів), що найяскравіше представлені в релігії, та демонімії (назви різноманітних духів). Наприклад, *before the Flood* – *до (всесвітнього потопу)*, *the brand of Cain* – *Каїнова печать*, *Augean stables* – *Авгієві конюшні*.

4). **Топоніми**, що охоплюють категорію географічних об'єктів. Серед топонімів виділяють три основних компоненти: класифікуючий, побутовий та індивідуальний. То-

понімічними денотатами можуть бути назви країн, континентів, морів і тому подібне. Наприклад, *to meet one's Waterloo* – зазнати повної поразки, *to go to Tumbuku* – йти світ за очі, *to go off the land of Nod* – погнутися в сон.

5). **Етніоніми**, що представляють собою особливий розділ лексики. До їх складу входять назви етнічних спільнот (нації, народи, племена). Етніоніми в свою чергу поділяють на автоетніоніми (тобто власне назви народів і племен) та аллоетніоніми (назви, що були дані їм іншими народами). Не дивлячись на те, що деякі лінгвісти вважають, що етніоніми не входять до складу ономастичної лексики, вони містять цінну історичну інформацію для вивчення народів світу та дослідження розвитку мов.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що на характер власної назви впливає ряд таких факторів, як географічне середовище, культура та релігія народу, соціальне середовище та інше. Оскільки власні назви нерозривно пов'язані з різними сферами людської діяльності на певних етапах, вони представляють собою значний історичний та національно-культурний потенціал. Говорять, що ім'я (назва) – це один з продуктів людської культури [2: 101], оскільки виникає воно в колективі, тому й відображає риси, що для нього важливі. Епоха та рівень знань людини накладає відбиток на ім'я [2: 102], тому воно, в свою чергу, може повідати згодом про національні та культурні особливості тієї чи іншої епохи.

Однак, говорячи про проблему національно-культурної своєрідності фразеологізмів, до складу яких входить компонент – власна назва, слід пам'ятати, що на даний момент існує декілька різних підходів до виявлення національно-культурної складової фразеологічної одиниці. Всі вони мають різну методологічну базу, відмінні методи дослідження та різняться ступенем охоплення фразеологічного матеріалу.

Згідно іманентно-семіологічному напрямку лінгвістики було розроблено декілька основних підходів до виявлення національно - культурної специфіки фразеологізмів: лінгвокраїнознавчий та контрастивний.

Лінгвокраїнознавчий підхід носить поверховий характер виявлення національно-культурної специфіки фразеологізмів. Класичним прикладом відображення національно-культурного компоненту в межах даного підходу є вираз *to carry coal to New Castle* – їхати в Тулу зі своїм самоваром або *there is no joy in Mudville* – у селі Гадюкіно знову йдуть дощі.

Контрастивний підхід являє собою певну протилежність. Згідно його принципам, увага, на відміну лінгвокраїнознавчому підходу, загострюється не на без еквівалентному компоненті фразеологізму, а навпаки – на наявності відповідності йому в мові. Як відомо, категорія національного та інтернаціонального у сфері фразеології знаходиться в певній єдності. Тому предметом контрастивного підходу до виявлення національно-культурної своєрідності фразеологізмів є співставлення фразеологічних аналогів різних мов з метою виявлення їх національного колориту. При цьому, такі види міжмовних фразеологічних еквівалентів як омоніми, пароніми, лексико-граматичні варіанти, синоніми і тому подібне, несуть в собі певні відмінності в денотативному, оцінковому, емотивному, стилістичному та мотиваційному значенні фразеологізмів. Саме ці відмінності і є основною причиною національної своєрідності фразеологічних одиниць в різних мовних системах [3: 18].

Поряд з вищезазначеними підходами до виявлення національно-культурних особливостей фразеологізмів, в тому числі й тих, до складу яких входять власні назви, зна-

чне місце займає також **лінгвокультурологічний підхід**. Його мета полягає в вивченні співвідношення фразеологізмів та знаків культури. При цьому головна увага звертається на систему еталонів, символів, стереотипів тощо, які, як вважається [3: 18], є одні з найкращих засобів для опису національно-культурної специфіки фразеологічної системи.

Згідно даному підходу В.Н. Телія розуміє існуючий в фразеологічній системі глибинний зміст «як здатність фразеології виступати в ролі експонентів культурних знаків, не лише синхронно включаючись в діючу систему культурно-національного світобачення, але й транслюючи її фрагменти з покоління в покоління» [4: 308].

На думку В.Н. Телії, основною метою лінгвокультурологічного аналізу фразеологічних одиниць з власними назвами являється «виявлення та опис культурно-національних конотацій, що узусально супроводжують значення в формі образних асоціацій з еталонами, стереотипами та іншими культурними знаками...» [4: 308].

Згідно лінгвокультурологічному підходу, національно-культурна своєрідність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони містять в собі певний комплекс уявлень носіїв мови про той чи інший еталон, стереотип чи концепт національної культури. Проаналізувавши фразеологізм, до складу якого входить власна назва, можна виявити національно-культурну конотацію того поняття, духовної культури, що вивчається, а здійснивши такий аналіз комплексу подібних фразеологічних одиниць, ми маємо повну картину досліджуваного концепта в фразеологічній картині світу.

Проте для виявлення лінгвокультурологічних конотацій понять духовної культури необхідний не лише поглиблений рівень аналізу фразеологізмів, але й дещо інший методологічний підхід, тобто інше розуміння фразеології. На думку Л.М. Ковшової, для лінгвокультурологічного аналізу необхідні також когнітивні процедури [5: 2].

Оскільки в наш час лінгвістика тісно зблизилася з психологією (особливо з когнітивною), а в центрі уваги когнітивної лінгвістики знаходиться пізнавальна функція мови, можна говорити про те, що в сучасній лінгвістиці лінгвокультурологічна парадигма невіддільна від когнітивно-інтерпретаційної парадигми дослідження.

Згідно когнітивній парадигмі, фразеологізм – це мікротекст, що структурується в ході інтерпретації носієм мови всіх типів семантичної інформації фразеологізму в семантичному просторі культурних знань, що належать суб'єкту спілкування [5: 3].

Виділяють наступні типи когнітивних процедур, що співпадають з макрокомпонентами значення фразеологічних одиниць з власними назвами: 1). *денотативна*, що розуміє собою обробку фразеологічних одиниць з метою отримання інформації про якості того, що вона означає; 2). *оцінкова*, що являє собою інтерпретацію фразеологічних одиниць з налізу з метою визначення лінгвокультурологічних конотацій; 3). *мотиваційна*, що включає операції з вигаданими гештальт-структурами; 4). *емотивна*, що є своєрідною емоційно-оцінковою реакцією на образну гештальт-структуру як відбиток пережитих емоцій; 5). *стилістична*, що означає заходи по соціальному маркуванню умовного мовлення.

Однак в рамках когнітивної лінгвістики окрім нового розуміння фразеологізмів та методів їх аналізу з метою визначення лінгвокультурологічних конотацій понять фразеологічних одиниць, було запропоновано також особливий **когнітивний підхід** для їх виявлення.

Спіраючись на ідеї Вайсгербера та Гумбольдта (згідно яким мова розглядається як діяльність та споглядання світу) сучасна когнітивна лінгвістика активно користується

у вивченні фразеологічних одиниць номінативним підходом. При цьому значна увага приділяється ономазіологічному аспекту, який допомагає вивчити особливості та закономірності мислення носія мови, які, на думку багатьох, і є однією з основних причин виникнення національної своєрідності фразеологізмів.

Суттєву роль при цьому відіграє також ідеографічний опис фразеологічних одиниць. Як стверджує Ковшова, «лише на достатньо великих ідеографічних масивах стає очевидним зв'язок образного змісту ідіом чи фразеологічних сполучень з культурно-національним світобаченням, тобто ціннісно-орієнтованим менталітетом народу-носія мови» [5: 4].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що когнітивний підхід до виявлення національно-культурної своєрідності фразеологізмів, в тому числі й тих, до складу яких входить компонент – власна назва, «передбачає аналіз окремих фразеосемантичних полів з метою опису в їх рамках фразостворюючих моделей, сукупність яких показує як національні особливості мовного поділу світу, так і особливості лінгвокреативного мислення при створенні кожного окремого фразеологізму» [1: 17]. Когнітивний підхід можна вважати способом дослідження менталітету нації [1:17].

На думку О.Є. Чікіної [1: 18], зазначені підходи можуть розглядатися як етапи аналізу національної фразеології: I етап – виявлення безеквівалентних екстралінгвістичних факторів, відображених у фразеології; II етап – виявлення структурно-семантичних особливостей міжмовних фразеологічних аналогів; III етап – виявлення національно-культурних конотацій ключових слів і концептів культури, що містяться в фразеологізмах; IV – виявлення особливостей національного поділу мовної картини світу і особливостей функціонування національного менталітету, як лінгвокреативного мислення.

Таким чином, на знові сукупного застосування лінгвокраїнознавчого, контрактивного, лінгвокультурологічного та когнітивного підходу зазначають, що національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць може проявлятися на трьох рівнях: 1) в сукупному фразеологічному значенні; 2) в значенні окремих лексичних компонентів; 3) в прямому значенні вільного словосполучення, яке було переосмислено.

В сукупному фразеологічному значенні національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць пов'язана з так званими безеквівалентними фразеологізмами, що існують в будь-якій мові. Подібне явище пояснюється в першу чергу тим, що серед носіїв мови існує певна вибіркковість фразеологічної номінації. Однак, в той же час, в мовній картині світу іншого народу присутні концепти, що передають семантику безеквівалентних фразеологічних одиниць. Тому «семантика безеквівалентних чи лакунарних одиниць передається з допомогою лексичних одиниць чи словосполучень, що при передачі на іншу мову також передаються за допомогою окремих лексем чи їх набору, дескриптивного перекладу чи калькування, коли образ, на основі якого побудовано фразеологізм однієї мови, зрозумілий представникам мови рецептора» [6: 123].

Слід однак зазначити, що як в українській, так і англійській мові кількість подібних фразеологізмів незначна. Фразеологізми, що мають відповідності у вигляді еквівалентів чи аналогів в іншій мові значно переважають. Небагаточисленними в обох мовах є також і фразеологізми, що місять в своєму компонентному складі національно-культурний компонент. Національна специфіка фразеологічних одиниць створюється шляхом спеціальних для даного народу слів, що входять до складу фразеологізмів. Ними можуть

бути «або позначення якихсь реалій, відомих лише носіям однієї чи кількох націй, що пов'язані між собою спільністю культури чи релігії, або своєрідні топоніми, антропоніми, гідроніми, що характерні для якоїсь однієї країни» [7: 66].

Яскравим прикладом є антропонім, що входить до складу фразеологічної одиниці англійської мови *from John o' Groat's to Land's End*, що означає «з півночі на південь Англії, з одного кінця країни до іншого». Проаналізувавши етимологічне походження даної одиниці, дізнаємося, що Джон-о'Гротс – це крайня північна точка Великобританії, що названа так в честь голландця Яна Грота, який оселився на півночі Шотландії в XIV столітті [8: 89].

Національно-культурна специфіка фразеологічних одиниць може відображати також історію народу, його своєрідні звичаї та традиції, його характер та менталітет. Наприклад, саме таким є англійський фразеологізм *have kissed the Blarney Stone*, тобто «лестити». Цей фразеологізм ґрунтується на стародавньому повір'ї, яке говорить про те, що той, хто поцілує камінь з ірландського замку Бларні, отримує здатність лестити [8: 54].

Поширеними є також випадки, коли фразеологізми в різних мовах можуть мати однакове значення, хоча й базуватися на різних образах, маючих яскраво виражений національний характер. Наприклад, *beware of silent dog and still water* – в тихому омуті чорти водяться. В англійців лихо асоціюється з сплячою собакою та спокійною, наче перед бурею водою. Для українців прихованою і невидимою загрозою є нечиста сила. Даний фразеологізм тісно пов'язаний з фольклором, що по-різному відображає картину світу різних народів.

Фразеологізми називають національно-специфічними одиницями мови, «які акумулюють і передають з покоління в покоління культурний потенціал народу, в них проявляються особливості будь-якої національної мови, ... неповторним чином виражається дух та своєрідність нації» [9: 157].

В.А. Маслова також вказує на тісний зв'язок фразеологічних одиниць з фоновими знаннями носіїв мови, з культурно-історичними традиціями народу, що говорить даною мовою. На її думку, фразеологічні обороти приписують об'єктам ознаки, які асоціюються з певною картиною світу, виражають своє відношення і дають певну оцінку [10: 82].

Однак поряд з цим зазначають, що не слід перевищувати роль національно-культурного компонента в фразеологічній картині світу, оскільки в фразеологічних системах як української, так і англійської мови існує значна кількість інтернаціоналізмів та фразеологізмів, що пов'язані з загальнолюдськими знаннями про властивості реального світу. Відмінності в їх образній основі пояснюються «не настільки їх культурною своєрідністю, як несумісністю техніки вторинної номінації в різних мовах» [10: 84]. Дане ствердження є досить спірним, що робить цікавим і доцільним подальше дослідження даної проблематики.

На основі розглянутого матеріалу, ми можемо зробити висновок, що висвітлені вище підходи до виявлення національно-культурної специфіки фразеологічних одиниць безсумнівно мають розглядатися як єдине ціле. Лише сукупне застосування лінгвокраїнознавчого, контрастивного, лінгвокультурологічного та когнітивного підходів допоможе визначити повну картину національно-культурних особливостей фразеологічної системи мови та розповісти про її народ-носій. В свою чергу мовна картина світу дає можливість отримати інформацію про склад мислення та тип світогляду нації, подивитися на

світ очима носіїв англійської культури. Слід також зазначити, що національно-культурна специфічність мови та мовна картина світу можуть бути різними навіть для народу, який проживає на одній території, оскільки іноді специфіка проявляється на рівні локальних реалій та мікрореалій, що в перспективі може слугувати предметом подальших детальних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чикина Е.Е. Выявление национально-культурной специфики фразеологизмов: современные подходы. – М.: ГИС, 2001. – С.15-19.
2. Артемова А.Ф. Английские имена собственные и пополнение словарного состава / А.Ф. Артемова, О.А. Леонович // Иностранный язык в школе. – 2005. – № 1. – 101 – 105с.
3. Кириллова Н.Н. Предмет и методы исследования идиотнической фразеологии. Л., 1988. – С. 18.
4. Телия В.Н. Культурно-национальные коннотации фразеологизмов // Славянское языкознание. XI международный съезд славистов. – М., 1993. – с. 308.
5. Ковшова М.Л. Культурно-национальная специфика фразеологизмов (когнитивные аспекты). – М., 1996. – С. 2-4.
6. Арсентьева Е.Ф. Национально-культурная специфика фразеологических единиц / Е.Ф.Арсентьева // III Международные Бодуэновские чтения: И.А.Бодуэн де Куртенэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания: труды и материалы: в 2 т. / Казанский государственный университет: под общей редакцией К.Р. Галиуллина, Г.А.Николаева. – Казань: Изд-во Казанского университета, 2006. – Т.2. – С. 122 – 124.
7. Селифанова Е.Д. Этнокультурный аспект отражения картины мира (на примере русских и английских фразеологизмов с моносемными компонентами) /Е.Д.Селифанова //Фразеология и межкультурная коммуникация. – Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н.Толстого, 2002. – Ч.2. – С.65- 68.
8. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Просвещение, 1992. – 260 с.
9. Зайнулина Л.М. Композиционная семантика производного слова (на материале английского, немецкого, русского, башкирского и французского языков) / Л.М.Зайнулина. – Уфа : РИО БашГУ, 2005. – 188с.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений/В.А.Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208с.

ДІАЛОГОВИЙ ДИСКУРС У ПРОЗОВОМУ КОНТЕКСТІ
(на матеріалі українських письменників поч. XX століття)

У статті розглядаються особливості дослідження ділового дискурсу в процесі формування особистості з точки зору структури діалогу і позицій учасників комунікації на матеріалі прозового художнього тексту.

Ключові слова: дискурс, діалог, діалогічний дискурс.

В статье рассматриваются особенности исследования диалогического дискурса в процессе формирования личности с точки зрения структуры диалога и позиций участников коммуникации на материале прозаического художественного текста.

Ключевые слова: дискурс, диалог, диалогический дискурс.

The article focuses on the investigation of peculiarities of dialogue discourse in personality formation process from the point of view of dialogue structure and the positions of the communication participants on the basis of prosaic fiction text.

Key words: discourse, dialogue, dialogue discourse.

Актуальним на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки з боку комунікативної лінгвістики є дослідження діалогового дискурсу, його мовних явищ, вербальних концептуальних моделей та їхнього особливого впливу на функціонування мовних одиниць. Це знаходить вияв у тому, що дослідження діалогового дискурсу в прозовому контексті на матеріалі творчості українських письменників початку XX століття у сучасній лінгвістиці викликає особливий інтерес, у значення якого заломлюються філософські, соціологічні і психологічні погляди.

Увага до проблеми діалогу, окремих аспектів його дослідження, зумовлена насамперед комплексністю мовного явища, прагненням лінгвістів знайти приховані механізми, які керують самим ходом діалогу, закономірностями його існування. У системі мовних структур діалог розглядається як динамічне мовне явище, якому притаманні такі поняття як дискурс, діалогічний дискурс у системно-діяльнісному та функціонально-комунікативному підходах, в основі якого лежить подвійна орієнтація на автора, творця, який розглядається як універсальна мовна особистість, і на соціум, представлений адресатом та адресантом.

Такий підхід щодо дослідження діалогу на тлі формування комунікативно-дискурсивної парадигми вказує на необхідність теоретичного і практичного дослідження діалогового дискурсу у прозовому контексті, спрямованого на обґрунтування реалізації мовної системи з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

Метою дослідження даної проблеми є розгортання функціонально-комунікативних одиниць у дискурсних діалогічних структурах прозового тексту та необхідність теоретичного і практичного дослідження проблеми діалогу в рамках лінгвістики тексту, направленою на обґрунтування реалізації мовної системи з урахуванням лінгвальних та екстралінгвальних чинників.

Питання дослідження дискурсу, окремі аспекти його використання й функціонування стали об'єктом наукових шукань багатьох дослідників. Так, дослідження дискурсу з позиції мовної особистості, окремі аспекти його функціонування розглядалися у працях Н.Д. Арутюнової, О.В. Падучевої, О.Б. Сиротініної, О.А. Земської та ін. Не залишають поза увагою дослідження дискурсу і сучасні українські лінгвісти Ф.Бацевич, Н.Волкогон, К. Кусько, К.Серажим, О. Селіванова, Л.Соловійова, Г. Яворська та ін. Широку палітру наукових праць останнього часу (Г. Вежицької, Н.І. Сукаленко, Т.В. Радзівєвської, Н.Д. Арутюнової, В.М. Телія, О.С. Яковлевої, Ю.С. Степанова, В.М. Топорова, Т.І. Вендіної, О.В. Урисон, Г.І. Берестнева) виконано в культурно-антропологічному ракурсі.

На думку вчених *дискурс* розглядається як концепт, організуюча модель, мобільний конструкт мовної діяльності, спрямований на презентацію мовно-комунікативних актів різної типології, шляхом поєднання глибинних та поверхневих мовних структур з численними структурами екстралінгвального й екстрамовного змісту. Вербальні й екстравербальні компоненти дискурсу, спосіб їхнього єднання орієнтовані на пізнання та відповідну екстраполяцію концептуальних картин світу, які є відображенням навколишнього світу людини.

Лінгвістика розглядає дискурсивність як набір специфічних властивостей, які можуть бути притаманні писемному текстові чи усному мовленню. Е. Бенвеніст назвав дискурс «мовленням, яке привласнюється мовцем», протиставляючи його об'єктивній розповіді та висловлюванню, що передбачає мовця і слухача та намір мовця певним чином впливати на слухача [4; 138]. З даного тлумачення випливає, що такий дискурс не можна розглядати поза комунікативною ситуацією, у якій він здійснюється. Дискурсивний текст обов'язково містить, з одного боку, «життєвий контекст», поза яким не буде зрозумілим й інтерпретованим його тематичний напрям, а з іншого – неусвідомлені людиною, яка сприймає дискурс, ментальні установки і стереотипи, що уможливають сприймання задуму почутого чи прочитаного. Ф.С. Бацевич визначає дискурс як «тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (паралінгвістичну, усну, писемну), що відбувається у межах конкретного каналу спілкування...» [3; 276], тоді як Г.Г. Почепцов вважає, що «дискурс повинен відповідати нормам мовної ситуації, комунікативній ситуації та соціальній ситуації» [12;76]. Ю.М. Караулов розглядає дискурс як «складну систему ієрархії знань» [8; 276], а В.В. Красних пропонує розглядати дискурс як вербалізовану мисленнєво-мовну діяльність, що володіє як власне лінгвальними, так і екстралінгвальними чинниками [9; 203]. Л.М. Синельникова розглядає дискурс через дискурсивну матрицю нового століття – ЗМІ-дискурс, усі жанри якого демонструють взаємовплив адресата і адресанта як мовних особистостей [15; с.64].

Найбільш радикальним на наш погляд є психолінгвістичний підхід щодо розуміння дискурсу, який є невід'ємною складовою особистості як суб'єкта пізнання. Аналіз складової домінанти категорії дискурсу здійснюється з точки зору теорії мовної діяльності, розробленої в психології О.М. Леонтьєвим, де індивідуальна свідомість представлена через систему особистісних стилів і багатоплановості дискурсу.

Урахувавши всі особливості, характерні для розуміння самого дискурсу, можна констатувати, – дискурс трактується як текст у його діяльнісному сенсі на тлі тих подій, що в ньому розкриваються, або як мовлення, розраховане на соціальний вплив. Дискурсивний підхід до вивчення мови і мовних явищ виявив себе у лінгвістиці тексту і

теорії мовленнєвих актів. Тому у визначенні дискурсу з'являються нові аспекти. За визначенням Ю.Сорокіна, дискурс – вияв мови як соціально-психологічної системи у вигляді емпіричного знака – тексту (тобто реалізація тексту в мовленні) й водночас об'єкт досліджень, спрямованих на створення теорії застосування мови. У реальному мовленнєвому спілкуванні носії мови використовують дискурси, а не тексти [16; 34].

Узагальнене сучасне розуміння дискурсу можна сформулювати як зв'язний текст у сукупності з прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками, текст, узятий в аспекті тих подій, які в ньому відображені. Це мовлення, що розглядається як цілеспрямована соціальна дія, компонент, який бере участь у взаємодії людей і в механізмах їхньої свідомості.

Поняття сучасного дискурсу охоплює не тільки мовну систему, всі форми мовленнєвої діяльності, а й позамовні чинники, без яких неможливе будь-яке спілкування. Враховуючи позицію науковців можна стверджувати, дискурсивна діалогічність прозових текстів виходить з позицій комунікативності, а будь-яке висловлювання за своєю природою є імпліцитно діалогічним (М.М. Бахтін, Н.Д. Арутюнова, А.Р. Балаян та ін.).

Основи для широкого розуміння діалогу були закладені М.М. Бахтіним, він припускав, що діалог є важливим засобом формування гуманістичних тенденцій і світогляду людей [2; 319]. Діалог за А.Е. Войсунським – унікальне поле наукової діяльності [6; 112]. Г.Г. Почепцов визначає діалогічну дискурсивну систему як таку, у якій функціонує велика кількість джерел, кожне з яких має право на продукування повідомлень [13; 245]. Обов'язковим елементом при цьому є присутність партнера, який рано чи пізно може реалізуватися, а партнер може бути представлений як конкретним учасником комунікації, так і сприйматися в загальному плані людства. Таке широке розуміння діалогу нейтралізувало його традиційне протиставлення монологу, оскільки при такому підході будь-які форми мовлення передбачають реального чи потенційного адресата [2; 138].

Сучасний діалог стає особливо актуальним як логічна форма творчого мислення, як «засіб подальшої інтенсифікації соціального прогресу» [5; с. 5]. Проблему діалогу як важливу складову комунікації в різних сферах людського життя, галузях науки досліджували С. Амеліна, М. Бахтін, В. Берков, М. Гетьманець, Л. Губерський, В. Іванов, М. Кім, Т. Колбіна, Л. Лазарев, О. Лисоченко, Т. Матвеева, Г. Мельник, О. Михайлюта, А. Москаленко, П. Павлюк, В. Пельт, Є. Прохоров, Л. Світич, М. Тузова, В. Ученюва, Д. Чубата, Я. Яскевич та ін. У сучасній лінгвістиці існує декілька визначень щодо самого терміна діалог. Це одна з форм мовлення, яка полягає в обміні репліками, думками, позиціями між двома чи кількома учасниками діалогу, тобто це така форма мовлення, яка має як мінімум двокомпонентну структуру – «найприродніший засіб спілкування» [11; с. 85], за визначенням В. Беркова, це «логіко-комунікативний процес взаємодії людей засобом вираження своїх смислових позицій» [5; с. 4]. Однією з ознак діалогу називають також його тематичну єдність. Звідси походить значення терміна в літературознавстві: 1) розмова двох або більше осіб у літературно-розповідному творі чи поемі, 2) форма літературного твору, побудованого виключно на розмові дійових осіб [14; 58]. Якщо діалог це форма мовлення, що має двокомпонентну структуру, тобто побудована на розмові двох осіб, то *діалогічне дискурсивне спілкування* – це мотивований живий процес взаємодії співрозмовників, спрямований на реалізацію конкретної цільової настанови, який відбувається на основі зворотного зв'язку в конкретних видах мовленнєвої діяльності, зокрема у діалозі і

відбувається спілкування між багатьма, кількома або двома співрозмовниками, що взаємно виявляють свою активність. Формою такого спілкування є мовленнєва поведінка, а змістом – мовленнєва діяльність мовців. З погляду психолінгвістики спілкування у діалоговому дискурсі – явище складне й багатогранне: це й обмін думками, почуттями, переживаннями і взаємодія, стосунки між людьми, і соціальна специфічна форма інформаційного зв'язку тощо. Діалогічне дискурсивне спілкування виконує низку функцій: регулює взаємну діяльність, формує свідомість індивіда, сприяє його самовизначенню [7; 383].

У розгортанні дискурсивних процесів участь беруть системи різних рівнів, унаслідок чого дискурс стає полем системної взаємодії і розуміється як складне комунікативне явище, яке окрім тексту, має ще й екстралінгвальні чинники – знання про світ, думки, настанови, мету адресата.

Визначну роль у діалоговому прозовому тексті відіграє мовна діяльність двох комунікантів, що мають в собі орієнтування на соціальну роль і статус адресата у разі спілкування. У такому співвідношенні створюються відповідні прозові тексти, що відображають комунікативне спілкування, у якому партнери вербально і (невербально), шляхом зміни комунікативної ролі комунікатора і реципієнта в конкретній ситуації прагнуть досягти за допомогою певних стратегій і тактик бажаних результатів – і досягають (або не досягають) їх. У такому разі виникає *кооперативний діалог* «погодження» – врахування думки кожного мовця, а інколи й уступити у всій своїй можливості та *конфліктний діалог* «непогодження» – діалог заперечення у дискурсивному зв'язку. У кооперативному діалозі всі його учасники мають спільну мету і прагнуть до психологічної гармонії спілкування, яка може досягатися засобами мовленнєвої підтримки – «короткої репліки-реакції, за допомогою якої один мовленнєвий партнер сигналізує іншому, що його мовлення сприймається і співрозмовник може зберігати своє мовленнєве лідерство» [10; с.160]. Наприклад: «– *Хіба гарна? – підхопила Мотря. – Дуже? Га? Ти б, правда, не вдарив би, пожалів? Та куди тобі Ще б я тебе била, якби схотіла*» [КС; 332]. Конфліктний діалог «непогодження»: «– *Та якого чорта! – повертаючись їти, крикнув Ілько. – Не бачив я ніяких грошей. У його їх і не було. – Брешиш! Були! Ти сам бачив їх... – Оддай гроші! – тихо промовив Семен... Ілько здвигнув плечима, всміхнувся, глянув на дядьків, що мовчки і суворо дивилися на се, і повернувся. – Оддай гроші!! – заревів Семен і кинувся на Ілька*» [КС; 347]. Ініціатор такого діалогу, вибудовуючи свою репліку, понад усе виражає свої комунікативні наміри, (інтенцію) та емоційний стан, які спрямовані на соціальну і психологічну роль комуніканта, адже діалог – це не просто мовленнєвий контакт, не тільки обмін думками двох людей, а надзвичайно серйозний і відповідальний процес, оскільки соціально-психологічна сфера відносин учасників діалогу передбачає визнання рівності їхніх прав.

Якщо наміри ініціатора діалогу стають доступними для реципієнта (потенційного комунікатора), то у репліці на відповідь партнера реалізуються такі мовні компоненти як погодження, схвалення і т.д. І навпаки, якщо перший комунікатор незадоволений відповіддю іншого комунікатора, то у даному діалозі на відповідь партнера реалізуються інші компоненти: непогодження, відмова, протест.

У діалоговому дискурсі розрізняють мікродіалог, який складається із двох взаємоузгоджених реплік (мікродіалог та діалогічна єдність), макродіалог, що знаходить своє

вираження у різних діалогічних жанрах; смислову цілісність прозового тексту, засновану на єдності теми, комунікативно-синтаксичну цілісність, засновану на тема-рема-тичній зв'язності послідовних мовних ходів і структурну цілісність, засновану на лексико-граматичній побудові комунікативних актів і мовних сигналах певних закономірностей.

І мікродіалог, і макродіалог, і смислова цілісність прозового тексту у прозовому дискурсі, призначені для втілення спільної діяльності комунікантів, що поєднують в собі різнопланову інформацію, заслуговує пристальної уваги.

Найменший мовний акт у складі діалогу називають мовним ходом. В одній репліці може поєднуватися декілька мовних ходів. Наприклад: *«Мене турбувати зараз не варто. Не турбуй мене зараз. Обіцяю тобі через годину звільнитися, ось тоді і поговоримо»* [КС; 351]. У даному діалозі мовний акт взаємопов'язаний з інтенціями прохання і обіцянок. Те ж саме відбувається з інтенціями вимоги та погрози: *«– Поверни все, що ти вкрав у свого друга... Вадима всі... знають... Чуєш, я розкажу тобі про це. Я всім розкажу. Я не залишу цього просто так!»* [КС; 382]. Послідовність ходів двох комунікантів, у відповідності із принципами спілкування, створюють інтерактивну взаємодію, трансакцію як складний комунікативний акт чи комунікативний епізод. Це у свою чергу дає можливість стверджувати, що поняття сучасного дискурсу охоплює не тільки мовну систему, всі форми мовленнєвої діяльності, текст з усіма його різновидами, а й позамовні чинники, які уточнюють і доповнюють сутність спілкування, без яких неможлива будь-яка комунікація.

Таким чином, аналіз досліджень дискурсивної діалогічності прозового тексту дозволяє запевнити дослідників дискурсу, що провідним концептом дискурсу, його аналізу є дискурсивний зв'язок лінгвістики із суміжними галузями знань, тобто вихід лінгвістики за межі різних наук. Проблема діалогізації як складова діалогового дискурсу привертає увагу навіть філософів, психологів і соціологів. Окремі питання цього аспекту вивчаються з позицій семантики, теорії комунікації, психолінгвістики, літературознавства і т. ін. Дискурсивний діалог у прозовому тексті формується як процес і продукт мовної діяльності двох комунікантів, що мають в собі орієнтування на соціальну роль і статус адресата у разі спілкування

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1969.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Ф. М. Достоевского. – М.: Искусство, 1986.
3. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
4. Бенвенист Е. Общая лингвистика. – Москва, 1974.
5. Берков В.Ф. Культура диалога: учеб. пособие / В.Ф. Берков, Я.С. Яскевич. – Мн.: Новое знание, 2002. – 152 с.
6. Войсунский А.Е. Я говорю, мы говорим: Очерки о человеческом общении. – М., 1982. – 192 с.
7. Загальна психологія: Навч. посібник / Л.Долинська, З. Огороднійчук та ін. – К, 2002.
8. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.

9. Красных В.В. Виртуальная реальность или реальная виртуальность? (Человек. Сознание. Коммуникация). – М.: Диалог – МГУ, 1998. – 342 с.
10. Матвеева Т.В. Риторический практикум журналиста: учеб. пособие / Т.В. Матвеева. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 312 с.
11. Мельник Г.С. Общение в журналистике: советы мастерства / Г.С. Мельник. – 2-е изд., перераб. – СПб. : Питер, 2006. – 235 с.
12. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. – К.: Спілка рекламистів України, 1996. – 272 с.
13. Почепцов Г. Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: «Рефя-бук», К.: «Ваклер», 2002. – 352 с.
14. Синица І.А. Діалогічність у науковому тексті // Мовознавство, 2004, № 2-3. – С.55-60.
15. Синельникова Л.Н. Дискурсивная матрица гуманитарного пространства нового века // Соціолінгвістичні студії; за заг. ред. Л.О. Ставицької. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго. 2010. – С. 63-67.
16. Сорокин Ю. Психолінгвістическис аспскты изучения текста. – Москва, 1985.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Винниченко В.К. Краса і сила. (Упоряд., авт. приміт. Федченко П., авт. передм. І. Дзеверін). – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
2. Винниченко В.К. Твори: У 23-х т. – Харків – Київ: В-во “Рух”.

УДК 2.314:659.3

Петрикова В.Т.
(Харків, Україна)

**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ВЕРБАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КООРДИНАТ:
СОЦІОЛОГІЧНІ ТА КУЛЬТУРОТВОРЧІ АСПЕКТИ**

Розглянуто головні погляди теорії комунікації на сучасні вербальні комунікації як предмету лінгвістичного знання. Виявлено їх особливості в умовах структурування глобального інформаційного простору.

Ключові слова: вербальні комунікації, теорія комунікації, культурологічні координати, комунікаційна компетентність.

Рассмотрены основные взгляды теории коммуникации на современные вербальные коммуникации как предмета лингвистического знания. Выявлены их особенности в условиях структурирования глобального информационного пространства.

Ключевые слова: вербальные коммуникации, теория коммуникации, культурологические координаты, коммуникационная компетентность.

The article deals with the main views on modern communication theory of verbal communication as the subject of linguistic knowledge. Features in terms of structuring the global information space have been found out.

Key words: verbal communication, communication theory, cultural coordinates communication competence.

Вербальні комунікації сьогодення приваблюють науковців різних галузевих спрямувань як предмет дослідження через складність їх змістовного наповнення, що обумовлюється сучасними тенденціями культурного стану соціуму. Все різноманіття тенденцій розвитку соціуму сьогодні витікає із сучасної епохи глобалізму. Вербальні комунікації перестають бути суто традиційним предметом лінгвістичного знання, стаючи потребою дослідження всього комплексу соціально-гуманітарного знання в межах його мультіпарадигматичності. Вербальні комунікації відтворюють за своєю сутністю найважливіший процес еволюційного розвитку людства – «спілкування» як внутрішньо системний засіб реалізації єдності і порозуміння універсуму. В сучасному глобалізованому світі наука з її предметною сферою також набуває поширених (глобальних) масштабів своїх інтересів до рівня меганаукового знання. Глобальність наукового інтересу до процесу виникнення і розвитку мови усної і письмової, діалогічної і монологічної обумовлюється формуванням наукової стратегії (теорії) інформаційного суспільства за його цивілізаційними вимірами. Оскільки вербальні комунікації еволюційно пов'язані з історією людства, доцільним виявляється розглядання їх в контексті культурної динаміки через поняття

«цивілізаційні зрушення». Саме цивілізаційні зрушення спроможні за своєю природою закріпитися в підвалинах культурного життя. Культура, як логічний винахід (інновація) людської діяльності, розглядається теж в глобалізованому вимірі як інтегрована форма буття, що охоплює систему «природа – суспільство – людина».

Історичність такого явища як «вербальні комунікації» є науково привабливою з точки зору трансляції культурних цінностей безпосередньо через спілкування людей, що обумовлено введенням в сучасну теорію культури найважливішої функції – «культуро-трансляючої». Спілкування в умовах соціуму окремих історико-культурних епох перетворюється на масові канали передачі, отримання, репродукції і розповсюдження інформації про змістовні ознаки життя. Безпосередньо, виникнення вербальних комунікацій в їх примітивних формах первісної культури доводить культуротворчість цього процесу. Виникнення мови слід кваліфікувати як творчу інновацію первинного людства, яке інтуїтивно здійснювало пошук нових засобів (технологій) оволодіння знанням про оточуюче середовище. В контексті культуротворчості первинного суспільства довершеною формою знання в усних вербальних комунікаціях стали міфи. Міфи, як первинні тексти людства, відзначили раціональність самого процесу спілкування як між окремими членами соціуму, так і між поколіннями і взагалі між локальними культурами. Полісемантичність міфів, як джерел інформації про витоки, зародження і розвиток системи «природа-суспільство-людина», доводить тільки факт визначності вербальних комунікацій в історії формування інформаційно-ресурсного середовища культури людства.

Значення міфології в культурному надбанні людства ще недостатньо оцінено з точки зору особливостей її інформаційної насиченості для потреб сучасного інтеграційного знання. В міфології вбачають витоки сучасної лінгвістики про виникнення мови, причини багатомовності культурного простору людства. Багатомовність міфологічних текстів, які переважно і формували вербальні комунікації в їх діалогічній формі первинного соціуму, визначили з тих давніх часів найбільш усталені протиріччя сучасних комунікацій – це мовні протиріччя, або за термінологією інформатики – «мовні інформаційні бар'єри». Теоретичні припущення про існування світової прамови в сучасній лінгвістиці тільки доводять бажання людства знайти історичні аналоги діалогічних і монологічних засобів передачі інформації, зрозумілих для всіх членів універсуму [1].

Комунікативна функція діалогу з часів первинного суспільства і до сьогодення визначена за домінуючу. Це положення є науково доведеним з точки зору багатьох галузей знання, які досліджують змістовність комунікативних процесів. Культуротворчий феномен діалогу полягає в формуванні умов для процесу пізнання, який є динамічним і вимірюється якісними показниками створення нового знання. З точки зору природної сутності учасників діалогу найбільшої ефективності досягає робота пам'яті людини. З позицій лінгвістики комунікативна функція через систему спілкування і повідомлень реалізує передачу інформації, яка за допомогою діалогічних особливостей (експресії, апеляції, волевиявлення) формує відповідні інформаційні повідомлення, або сприяє репродукції інформації в знання. Сутнісні ознаки діалогу означені історичним часом і в різній мірі активності, переважно в нарощувальному режимі, присутні у всіх історико-культурних епохах: первісній, Стародавньому світі, Античності, Середньовіччі, Відродженні, Новому часі. Нарощуванню активності вербальних комунікацій в першу чергу сприяють канали передачі. Крім природного голосового апарату людини існують і творчі винаходи

самої людини в безлічі технічних засобів передавання інформації. В той історичний час, коли було визначено світом поділ засобів вербальних комунікацій на міжособові канали та засоби масової комунікації, в науці виникла необхідність створення єдиної теорії комунікації, яка б акумулювала співвідношення предметних сфер окремих комунікаційних дисциплін соціогуманітарного напрямку. Теорія комунікацій дозволяє окреслити особливості стану вербальних комунікацій в динаміці сучасних глобалізаційних процесів.

Витоки інтегрованого знання «теорії комунікацій» Ю.Хабермас вбачає у факті виникнення у XVIII ст. у Великій Британії в епоху зародження капіталізму сфери публічної інформації. Теорія Ю.Хабермаса одна із оригінальних в теоретичному обґрунтуванні інформаційного суспільства як нового типу соціуму. Оригінальність її полягає у орієнтації на соціальну домінанту творця, роль якого виконує людина. Першоосновою сучасного інформаційного суспільства автор вважає діалогічні форми вербальних комунікацій, названих ним поняттям «публічна сфера». Розглядаючи історію формування публічної сфери, вербальні комунікації, як доводить автор, у XVIII ст. отримали суттєву знакову підтримку у тих сферах соціального життя, що були пов'язані з театром, літературною діяльністю, критикою, інститутами вільного часу. За твердженням Ю.Хабермаса «мистецтво світської бесіди перетворилось у критику, а дотепність – в аргументи» [2.с.383]. Вербальні комунікації в умовах Європи Нового часу формувались як відкриті і вільні системи спілкування. Їх публічність обумовлювалась демократичними принципами розвитку соціуму. Саме у вербальних комунікаціях Європи зразку Нового часу світ отримав ідеальну модель в межах якої функціонує інформація, як соціально визнаний продукт, що надається всім без виключення, є гарантією відкритості і доступу демократичних процедур соціуму. Теоретично існування таких відкритих комунікацій обґрунтовувалось діями Просвітництва, які декларували домінацію розуму як основи культурогенези. Саме така ідеальна модель розповсюдження інформації надає доступ всім членам соціуму до фактів, які вони аналізують, домислюють, формують раціональне рішення в дійовому аспекті свого життя.

Ю.Хабермас активно відстоює позитивну роль таких каналів вербальних комунікацій як ЗМІ. На долю цих каналів припадає функція інформування, яка і націлена на передавання інформації в широкодоступному форматі. Ці канали забезпечують об'єктивність функціонування вербальних комунікацій. Однак, такий ідеальний стан відносно сутності ЗМІ міг існувати тільки в період «рефеодалізації», коли в завдання преси входило створення соціальної опозиції по відношенню до традиційних явищ попередньої епохи. Об'єктивність інформаційних повідомлень сприяла формуванню опозиційних діалогів, в яких народжувались нові принципи демократичного суспільства. Вербальні комунікації через пресу стали виразниками прогресивних явищ в соціумі. Ситуація змінюється за умов тенденцій культурогенези, коли кількісні показники накопичення інформації не перетворюються в якісні критерії існування соціуму. Така трансформація є суто детермінованим явищем за принципом циклічності станів гармонії та хаосу. Перехід від одного рівня культурної організації до іншого здійснюється через зруйнування існуючого порядку. Соціум знаходиться в умовах осмислення ситуації, пошуку шляхів подальшої еволюції з обов'язковим обґрунтуванням накопиченого досвіду і адсорбцією одиничних явищ від загальних, які і є надбанням попередньої епохи і повинні транслюватись в майбутнє на більш якісному рівні їх прояву.

Періоди хаосу в історії культури завжди в соціальному вимірі асоціюються з кризовими явищами. Криза охоплює весь соціум під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх сил його розвитку. Культура як феномен людської діяльності, проникає і охоплює кожен складову соціуму, активно впливає на перебудову змістовних ознак, заставляючи систему еволюціонувати (удосконалюватись). Тому культура як інтегральна форма буття багатьма дослідниками аргументується як процес детермінований і обумовлений потребами людини до самостійної, вільної і цілеспрямованої діяльності. Культура завжди динамічна, навіть в кризові періоди. Динамічна ознака культури в триєдиній системі, доводить, що зміни які відбуваються завжди мають системний характер. Системність змін в соціально-гуманітарній площині людського буття досить складне філософсько-методологічне явище. Однак, на прикладі схожості динамічних процесів в фізичних системах, де зміни упорядковані ustalеними законами, логічність яких не підлягає додатковій аргументації, моделювання цих законів на соціальне середовище дозволяє виявити масштабність культурної динаміки, створивши типологію динамічних процесів за виміром їх вільності (доленосності) на предметну сферу культури.

При визначенні особливостей сучасних вербальних комунікацій саме типологія динамічних процесів допомагає зрозуміти ступінь детермінованості змін, які формують ці особливості. Динамічні процеси в культурі розподіляються на крупномасштабні, мікромасштабні, швидкодіючі. Стратегічні зміни сутнісного порядку обумовлюються тільки крупно масштабними процесами за хронологією інтервалів 100–1000 років. Саме їх за значущістю кваліфікують як «цивілізаційні зрушення». Мікромасштабні та швидкодіючі динамічні процеси, відповідно з хронологією 25–100 років та 1–5 років, не впливають на еволюцію предметної сфери культури [3]. В історії виникнення і розвитку вербальних комунікацій описано саме крупномасштабні процеси світового і локального рівнів, які приваблюють дослідників оригінальністю, ціннісними орієнтирами, пасіонарністю [4;5].

Вербальні комунікації сучасності теж можливо розглядати як систему, в структурі якої знаходяться переважно локальні культурні формування. Інтерес до сучасної системи вербальних комунікацій поширюється з боку науковців завдяки глобалізаційним зрушенням, які одночасно уніфікують середовище спілкування і сприяють появі партикуляризаційних рухів, що зберігають ціннісні орієнтири локального мовленевого простору за етнічними, національними, державними ознаками. В контексті сучасних зрушень в системі вербальних комунікацій доречним є звернення до поглядів О.Шпенглера на динаміку культури. Цивілізаційні зрушення, які обумовлюють сьогодині стратегії розвитку вербальних комунікацій, пов'язані із фінальною стадією розвитку культури. Цивілізація, за О.Шпенглером, визначає завершення, «кінець культури», перехід її в інший стан і цей стан автор визначає як «смерть», оскільки культура набуває статичності і замінюється цивілізацією [6]. Вербальні комунікації, втілюючи найголовніші внутрішні можливості культури, пов'язані з позиціонуванням її в світовому просторі завдяки асимілятивним властивостям міжкультурних комунікацій.

Умовою переходу культури в її цивілізаційний етап є раціоналізм людини, що породжує особливий вимір культури – «технічна (технократична) культура». Наукові досягнення і технології спрощують (уніфікують) культурний простір, замінюючи духовні цінності соціуму на суто матеріальні. В контексті змісту вербальних комунікацій раціоналізм виявляється в технологічних новаціях – каналах передачі вербальної інформації.

На зміну історично-обумовленій соціально-культурної парадигмі вербальних комунікацій в умовах сьогодення, звертає увагу Ю.Хабермас, приходить центрзм, через який в ХХ ст. ЗМІ перетворились на монополістичні організації і значно в меншій мірі стали виконувати свою важливішу функцію – доводити до соціуму об'єктивну інформацію [2,с.223]. Сучасні вербальні комунікації з їх технологічними можливостями не стільки розповсюджують інформацію, як переважно формують думку соціуму. Маргінальність сучасного простору ЗМІ є супровідною ознакою глобалізації, оскільки в своїй більшості канали передачі інформації мають своїх власників. Спілкування як визначальна функція вербальних комунікацій теж підлягає корегуванню, створюючи систему штучних мов на принципах директивності. Само поняття «спілкування» в технологічному інфопросторі трактується як монолог. Довершує характеристику сучасної епохи домінації культурного хаосу у вигляді технократизму думка Л.Мемфорда: «Сучасне західне суспільство все більш перетворюється в «мегамашину» – гранично раціоналізований і бюрократичний механізм, який стримує особистість і перетворює її на бездуховну технічну деталь, що виконує тільки означені для неї обов'язки; міжособові зв'язки людей замінюються технологічними відносинами» [7].

Однак, вербальні комунікації як система, навіть в період хаосу, еволюціонують. Пов'язано еволюціонування з розвитком творчих здібностей людини, формуванням її комунікативної компетентності. Самодостатність особистості визначається в значній мірі характером формування і підтримки міжособових відношень. В концепції гуманізму сучасного соціуму міжособове спілкування набуває ознаки елітарності. Елітарність базується на визначальних чинниках комунікативної компетенції в епоху інформаційного суспільства. Такі чинники відтворюють соціонормативний досвід традиційної культури, яка в умовах трансформаційних змін зберігає свою значущість через поняття «культурне надбання». Із культурного надбання формується складний комплекс комунікативних знань та навичок, складаючи основу сучасних елітарних вербальних комунікацій: знання норм і правил спілкування в різних сферах побутового і професійного буття; високий рівень мовленевого розвитку, що дозволяє особистості в процесі спілкування вільно передавати і відтворювати інформацію; поняття невербальної форми спілкування; вміння починати контакт з представниками соціуму з урахуванням різних соціокультурних ознак; вміння поводитися адекватно ситуації і використовувати її специфіку для досягнення особистих комунікативних завдань; вміння впливати на співрозмовника з метою переконання його своєю аргументованістю; властивість оцінити співрозмовника, як особистість, як потенційного конкурента або партнера, визначаючи стратегію взаємовідносин; властивість сформувати особистий імідж в процесі спілкування. Теорія і практика міжкультурних комунікаційних відносин, як методологія сучасних технологій спілкування, наполягає на еволюційній значущості діалогу в якості пріоритетної форми спілкування, як єдиного засобу розв'язання глобальної проблеми «цивілізаційного виклику» часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мосенкіс Ю.Л. Общемировой праязык: история вопроса и постановка проблемы // Происхождение языка и культуры: древняя история человечества. – 2007. – Т.1. - №1. – С.5-13

2. Уэбстер, Фрэнк. Теории информационного общества / Фрэнк Уэбстер; пер. с англ. М.В.Арапова, Н.В.Малыхиной; под ред. Е.Л.Вартановой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 400с.
3. Теория культуры / Под ред. С.Н.Иконниковой, В.П.Болшакова. – СПб.: Питер, 2008. – 592с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990
5. Основы теории коммуникации: Учебник / Под ред. проф. М.А.Василика. – М.: Гардарики, 2006. – 615с.
6. Шпенглер О. Закат Европы. – В 2-х тт. – Т1. – М., 1993. – Т.2. – М., 1998
7. Иконникова С.Н. История культурологических теорий. – СПб., 2005

УДК 811.161.1+81'276

*Данилюк Л.В.
(Київ, Україна)*

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПОЛІКУЛЬТУРАЛІЗМУ У БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ

Стаття торкається проблем полікультуралізму та політичної коректності як нових тенденцій у міжкультурному спілкуванні та їхнє відображення у мові, а також полікультурної освіти як стратегії розвитку багатонаціональної держави.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовленнєве спілкування, політична коректність, полікультуралізм, толерантність, мовна політика, полікультурна освіта.

Стаття кається проблем полікультуралізму та політичної коректності как новых тенденций в межкультурном общении и их выражения в языке, а также поликультурного образования как стратегии развития многонационального государства.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, речевое общение, поликультуралізм, политическая корректность, толерантность, языковая политика, поликультурное образование.

The article deals with the problems of policulturalism and political correctness as new tendencies in intercultural communication and their reflection in the language, as well as policultural education as a strategy of the development of a multinational state.

Key words: policulturalism, political correctness, intercultural communication, speech, tolerance, policultural education.

Ми живемо у напружений час високих технологій, дуже розумних електронних механізмів та відкриттів, які захоплюють нашу увагу та перехоплюють дух від усвідомлення того величезного інтелектуального потенціалу, яким володіє людство. Разом з тим це, на жаль, час, коли жорстоке та цинічне поводження, нетерпимість та ненависть, брутальність та непорозуміння між окремими етносами чи поколіннями роблять мільйони людей нещасними і навіть призводять до трагедій. Проблеми моралі та культури, грубого нецивілізованого мовлення, відсутність толерантності, байдужість та безсердечність

стають сьогодні тривожними явищами для багатьох народів світу, включаючи й Україну. Ми відчуваємо, що багато чого у нашій державі йде сьогодні не так, як слід, не так, як би нам того хотілось. Безумовно, усі проблеми суспільства знаходять свої відображення у мові та нашому спілкуванні, тому проблеми міжкультурної комунікації та типологізації комунікативних стратегій привертають останнім часом увагу науковців багатьох галузей, особливо актуальними вони стали в Україні з початку 90-х років минулого століття.

Мета статті – розглянути поняття «полікультуралізм» та «політична коректність», що знаменують розвиток однієї з сучасних тенденцій теорії та практики міжнаціональної комунікації.

Актуальність теми визначається необхідністю аналізу мовного аспекту явища полікультуралізму та політичної коректності оскільки ця проблема ще дуже мало досліджена.

Спілкування – це той процес, завдяки якому ми дізнаємося про різноманітні явища та розвиваємося як індивід. Мовлення є спілкування відбувається засобами мови, а мова, як відомо, вирає в себе і накопичує і відображає усі досягнення, знання, культуру нації. Практично все, що людина знає, цінує, відчуває, робить, а також спосіб її мислення та поведінки тощо приходять до неї через мову та її соціалізацію. Спілкування є, мабуть, найбільшим досягненням людства, і, разом з тим, це те явище, яке є не перестав привертати увагу вчених різних галузей і впродовж значного часу і є предметом їхніх спеціальних досліджень. Цим пояснюється велика кількість різноманітних наукових форумів та публікацій, присвячених дослідженню проблем мови та комунікації, які помітно збільшуються, починаючи з середини минулого століття.

Для освітньої наука про спілкування нещодавно стала спеціальним окремим предметом, засобами якого вони мають змогу зробити свій внесок у те, щоб цей світ став сьогодні кращим.

Аналіз опублікованих за останні 10-20 років наукових праць свідчить, що теоретичне осмислення освітнянських проблем сьогодні спрямовується у площину міжкультурної комунікації, де можуть знайти реалізацію принципи, що окреслюють концепцію оновленого європейського виміру та інтеграції України в єдиний Європейський освітній простір [1; 2; 3; 4].

Сьогодні у світі спостерігається, з одного боку, тенденція до подальшої міжнародної інтеграції, а з другого – до збереження оригінальних національних особливостей кожної нації, до засвоєння та поєднання культурного досвіду різних народів, до **полікультуралізму**, тобто, позитивного відношення до існування у суспільстві різних етнокультурних груп та добровільної орієнтація соціальних інститутів суспільства на потреби різних етносів, різних культурних груп [5:218]. Полікультуралізм – це, як зазначає Д.В.Сажин, культурна та освітня політика, що базується на ідеї підтримки людської гідності на основі загальнолюдських цінностей, які найчіткіше викладені в Декларації прав людини, політика, основи якої були закладені після Другої світової війни створенням таких міжнародних організацій як ООН та ЮНЕСКО [6:5]. У науці про суспільство культура завжди розглядається не глобально, а у двох аспектах: як матеріальна культура і як духовна. Культура – продукт соціальної діяльності людини, і кожне нове покоління вносить свій вклад, і таким чином культурні цінності кожного народу накопичуються і передаються від покоління до покоління. Людина розвивається як особа певного сус-

пільства, формування її внутрішнього світу відбувається під безпосереднім впливом норм та цінностей суспільства.

Культура народу засвоюється через мову. Немовля, яке лише вчиться говорити, засвоює не лише слова, але й мову як соціальне явище. Ця мова підказує йому, з чого складається світ, що його оточує, як потрібно поводитися з предметами, що оточують його, що потрібно любити, а що ненавидіти, до чого прагнути, а чого уникати. Трохи пізніше дитина вже розуміє свою належність до певної сім'ї, нації, дізнається через мову про сучасне і минула своєї країни, народу. В результаті, дитина, яка оволоділа рідною мовою, через 5-7 років свого розвитку стає членом певної національної культури. Ось чому так важливо, щоб дитина перш за все оволоділа рідною мовою, перед тим як вона почне вивчати іноземну мову. При вивченні іноземної мови людина знайомиться засобами цієї мови з культурою нової і незнайомої для неї нації, національними соціокультурними стереотипами мовленнєвого спілкування, але ще довго вона мислить і оперує категоріями рідної мови, що спричиняє при спілкуванні з носієм мови безліч непорозумінь і стає перешкодою для успішної міжнаціональної комунікації. Процес вивчення іноземної мови та культури з метою міжкультурної комунікації, як зазначає Ю.Є. Прохоров, пов'язаний з проблемою використання національних соціокультурних стереотипів мовного спілкування як явищ, що спрощують соціальні контакти [7: 70].

У сучасному світі все впевненіше набуває поширення концепція **політичної коректності**, яка знаходить свою реалізацію, на думку О.С.Фоменко, не лише в політичному дискурсі, але і в толерантному ставленні до проблем етнічних меншин, визнанні рівних прав жінок і чоловіків у суспільстві, дотриманні етикету під час мовного спілкування тощо[8: 4]. Термін «політична коректність», як зазначає Г.О.Козьмич, виник ще у 1975 році, коли його вперше вжила у своїй промові Президент Національної Організації Жінок Карен де Кроу [9:70].

У спілкуванні політична коректність вимагає уникнення лексичних одиниць, які можуть якимось чином дискримінувати людину, наприклад, відносно її віку, статі, фізичного стану, расової та культурної приналежності, та відмови, як підкреслює А.Е.Левицький, від вживання образливих, інвективних позначень інших етносів, відмежування подібних одиниць від загальноновживаної, розмовної лексики, оскільки нетерпиме ставлення до чужих етносів, застосування етнонімів-прізвиськ веде до етносоціальних конфліктів [10:97].

У сучасному світі, внаслідок багатовікових міграційних процесів, історичних та економічних умов розвитку того чи іншого етносу, змін у суспільному укладі, характері та умовах праці, змін у зовнішній політиці багатьох держав тощо важко знайти мононаціональну державу. Проблеми національної та державної мови, запобігання та улагодження міжетносних конфліктів, згуртування полігамної нації навколо однієї загальнонаціональної ідеї, мовна політика тощо стають все більш актуальними не лише на рівні державної політики. Це – реальність життя, вирішення яких залежить від кожного. У сфері мовної політики, яка розуміється як свідомий регламентуючий вплив на мову з боку держави, роль держави, як зазначає А.Д.Швейцер, не така вже й велика, оскільки є чимало прикладів держав, серед яких Англія та США, в яких немає державних установ, які б опікувалися мовною політикою і були б якимось законодавчими органами у сфері мовної політики чи кодифікаторами мовних норм [11:11]. У сучасних Сполучених

Штатах кодифікація узусу відбувається у системі освіти, засобами масової комунікації, видавництвами шляхом певних обмежень та рекомендацій, що надаються з урахуванням громадської думки та на вимогу тих чи інших меншин, громадських організацій та соціально-політичних течій, що орієнтуються на захист прав людини.

Розвиток руху фемінізму привів до змін у лексиці американців, до неприйняття вживання ними слів, які мають гендерну спрямованість і порушують рівність прав жінок і чоловіків, натякають на расову дискримінацію або, навіть, на похилий вік людини. Так, наприклад, замість слова *chairman* сьогодні американці вживають слова *chair / chairperson*. Відповідно до інструкції редакції «Лос-Анджелес таймс» – «Guidelines on Ethnic, Racial and Other Identification» від 10 листопада 1993 року, слова *Negro* та *Negress* є образливими і тому замінені словами *Afro-American*, слово *Indian* на *Native American*, замість *aged (elderly) people* (пристарілі люди) офіційно вживається вираз *senior citizens* (старші за віком громадяни [11:12-13]). На думку А.Д.Швейцера, в англійській мові сьогодні відбувається постійна заміна одних неологізмів іншими як результат процесу девальвації евфемізмів [11:15], тобто поширюється тенденція толерантності у мовленнєвому спілкуванні. Але справа не у цьому. Головним є те, що така полі- національна держава як США за дуже короткий історичний відрізок часу зробила значний крок у розвиток полікультуралізму у суспільстві, що має бути прикладом для народів інших країн, включаючи Україну, де штучний поділ населення на «западенців/бендерівців» та «східняків/москалів», започаткований у радянські часи як один із засобів роз'єднання нації, підігрівається і сьогодні тими окремими колами, кому це вигідно. Зрозуміло, що нелегко багатьом бувшим радянським людям змінити своє відношення до інших людей, чимось на них несхожих, свою манеру спілкування та мислення. Але життя не стоїть на місці, світ змінюється і ми разом з ним. Процеси урбанізації, більшої мобільності суспільства, ближче знайомство з культурою, способом спілкування та мовним етикетом інших держав відбиваються й на українському суспільстві та знаходять своє відображення у мові.

Отже, як видно з прикладу США, розвиток полікультуралізму, полікультурної освіти, формування мовної політики, зміни у стилі мовленнєвого спілкування – це, в основному, процес, що починається з середини суспільства, з освіти. Полікультурна освіта/ полікультурна стратегія, з якою сьогодні пов'язуються такі поняття, як гуманізація та демократизація освіти і як бажаний результат – вирішення міжнаціональних та міжконфесійних конфліктів, як зазначає Д.В. Сажин, починає поступово завойовувати простір, відвоюючи його у «традиціоналістському» підході до освіти [6:3]. Значною мірою цьому має посприяти поява нових технологій і способів спілкування, реформування змісту освіти, в якому знаходять місце нові дисципліни, покликані ознайомити сьогоdnішніх учнів та студентів з національними соціокультурними стереотипами мовленнєвого спілкування різних народів та сприяти розвитку полікультурної освіти.

Мовленнєве спілкування має різноманітні типи, форми та рівні [12:33-36]. Сьогодні досить швидкими темпами розвивається новий вид міжкультурного спілкування, а саме – комп'ютерно-опосередковане, що забезпечується Інтернет. Інтернет дає можливість його користувачам вільно переходити кордони держав і культур, відбувається інтенсифікація міжкультурних контактів, породжується комунікативна діяльність нового типу: стираються відмінності між масовою комунікацією та спілкуванням індивідуумів, розвивається інтелектуальний плюралізм та політична коректність. В той же час відбува-

ються негативні зміни з учасниками Інтернет спілкування: посилюється індивідуалізм, збіднюється вербальне спілкування. Ці проблеми ще не знайшли достатнього наукового висвітлення і є *перспективними для подальших наукових розробок.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Гальскова Н.Д. Межкультурное обучение: проблема целей и содержания обучения / Н.Д.Гальскова.// Иностранные языки в школе. – 2004. – №1. – С.3-5.
2. Європейський вектор української освіти: [зб. наук. праць /наук. ред. Безобразова Л.Л.]. – Полтава: АСМІ, 2008.
3. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К., 2005.
4. Пуховська Л.П. Професійна підготовка вчителів у Західній Європі: спільність і розбіжності: Монографія.– К.,1997. – 286 с.
5. Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н.М.Лебедева.– М.,1999.
6. Сажин Д.В. Поликультурализм: теория и образовательная практика [Под ред. д.ф.н.Л.Г.Брылевой] / Д.В.Сажин.– СПб, 2001.– 84 с.
7. Прохоров Ю.Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев / Ю.Е.Прохоров.– М.: Эдиториал УРСС, 2006.– 224 с.
8. Фоменко О.С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90 –ті роки ХХ століття): Автореф. дис. канд.філол.наук: 10.02.04./ Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1998. – 18 с.
9. Козьмич Г.О.Фактор політичної коректності і поповнення словникового складу англійської мови // Вісник Запорізького державного університету: Зб.наук.стат.: Філологічні науки / Гол. ред. В.О.Толок. – Запоріжжя: Запорізьк. держ. ун-т, 2002.– С.70-72.
10. Левицький А.Е.Етнономінація у дзеркалі міжкультурної комунікації:монографія/ А.Е.Левицький, Ю.В.Святюк.– К.:Логос, 2011.–192 с.
11. Швейцер А.Д. Некоторые проблемы языковой политики в США.//Известия Академии Наук:Серия литературы и языка.–Том 55.– № 2.–1996.– С.11-16.
12. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Підручник. / Флорій Сергійович Бацевич.– Київ:Видавничий центр»Академія», 2004.– 342 с.

УДК 8Г373.21

Сидоренко Е.Н.
(Мариуполь, Україна)

ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В НОМИНАЦИИ ЭРГОНИМИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ ДОНЕТЧИНЫ

Стаття присвячена розгляду різних чинників, що впливають на номінаційні процеси в галузі ергонімії. Виконується аналіз назв, які з 'являються під впливом географічного чинника та регіональних особливостей розвитку промисловості.

Ключові слова: ергонімія, мотиви номінації, ергонімічна група, ономастична лексика.

В статье рассматриваются различные факторы, оказывающие воздействие на номинативные процессы в области эргонимии. Проводится анализ названий, возникающих под влиянием географического фактора и региональных особенностей развития промышленности.

Ключевые слова: эргонимия, мотивы номинации, эргонимическая группа, ономастическая лексика.

The article deals with different factors influencing nominative processes in the field of ergonymiya. The names which appeared under the influence of geographical factor and regional special features of industrial development are dissected.

Key words: ergonymiya, motives of nomination, group of ergonyms, onomastic vocabulary.

Эргонимия это специфический пласт лексики, который отражает все изменения, происходящие в обществе. Под влиянием этих изменений на смену старым названиям приходят новые, раскрывающие новые тенденции и направления нашей жизни.

Вся ономастическая лексика, не только эргонимия, но и топонимия, антропонимия реагируют на общественно-политические, социальные, культурные изменения, «настраивая свою систему и ее отдельные компоненты на оптимальное выполнение социального заказа» [1:5].

Именованье объект деятельности всегда не просто, «выбор таких названий далеко не свободен, он ограничен определенными традициями. Каждое имя избирается с учетом тех или иных мотивов, оно связано со многими рядами уже существующих имен» [2: 5]. Также следует отметить, что в каждом городе существуют объекты, названия которых непосредственно связаны с топонимией и микротопонимией, поэтому они «уникальны для каждого города и практически не могут быть повторены, так как неповторим его географический ландшафт» [3: 304].

Специфика Донецкого региона заключается в особой географической и индустриальной мотивации. Эту мотивацию можно разделить на три типа:

© Сидоренко Е.Н., 2011

- первый тип указывает на расположенность региона на побережье Азовского моря, отсюда и изобилие оттопонимных образований и морских мотивов в номинации;
- второй тип указывает на развитие металлургической отрасли в промышленности области;
- третий тип соотносен с наличием угледобывающей отрасли и также отражен в номинации.

Так как область расположена в юго-восточной части Украины ориентиры юг, восток употребляются в эргонимии значительно чаще, чем слова север и запад: магазины «Восток» (Д., Мар.), «Восток-авто» (Мар.), «Югвнешторг» (Мар.), «Южанка» (Мар.), ООО «Восток-инвест» (Д.), «Восток-продукт» (Д.), ЗАО «Юговосток» (Д.), ЧП «Юг-сервис» (Д.), «Юг-транс» (Мар.). На местонахождение в Донбасском регионе и области указывают названия: ООО «Донбасс» (Д.), «Донбасснефтепродукт» (Гор.), «Цемент Донбасса» (Ен.), ЗАО «Глины Донбасса» (Сл.), медицинский центр «Донбасс-потенциал» (Д.), кинотеатр «Донбасс» (Д.), агропромышленный комплекс «Донетчина» (Кр.), ОАО «Донрыбкомбинат» (Сл.), «Донинвестстрой» (Др.); Указывают на расположенность в городе оттопонимные эргонимы: магазин «Мариуполь» (Мар.), АН «Донецкая ипотека» (Д.), туристическое агентство «Донецк турист» (Д.), ТРК «Макеевка» (Мак.), гостиницы «Краматорск» (Кр.), «Святоград» (Свят.), ОАО «Мариуполь-авто» (Мар.), «Славтяжмаш» (Сл.), ЗАО «Славянсколія» (Сл.) и названия, состоящие из нескольких слов: Артемовский завод шампанских вин, Горловский авторемонтный завод, Ясиноватский машиностроительный завод.

О наличии географической близости Азовского моря и курортной зоны свидетельствуют эргонимы с морской тематикой не только в Мариуполе, но и в других городах области: фермерские хозяйства «Волна», «Дельфин», «Лукоморье», «Прибой», «Пристань», «Хвиля», профилакторий «Волна» (Ком.), детский комбинат «Чайка» (Д.), кафе «Бриз» (Д.), «Каскад» (Д.), «Кают-компания» (Д.), «Лукоморье» (Д.), рыбная таверна «Ракушка» (Д.), сервисный автокомплекс «Бриз» (Д.), магазины «Морской аквариум» (Д.), «Чайка» (Д.), ООО «Парус-Донбасс» (Кр.), «Парус-Донецк» (Д.), прачечная «Акватория» (Д.), предприятие «Альбатрос» (Д.), ЧП «Бриз» (Д.).

Река Кальмиус протекает по территории Донецкой области и ее название отражено в именовании разных объектов: АЗС (Мар.), магазин (Мар.), химчистка (Д.), ООО (Д.), КП (Д.).

Промышленность региона базируется на высокоразвитой металлургической и угольной отраслях. Их деятельность нашла отражение в эргонимах, именующих не только промышленные предприятия, но и другие объекты человеческой деятельности. Металлургия, как ведущая отрасль индустрии представлена широким спектром наименований, отмеченных в различных эргонимических группах. Основной группой являются фирмонимы и объекты производства, где наименования непосредственно указывают на вид деятельности или на ее результат: фирма «Азовмеллургстрой» (Мар.), КП «Металл» (Мар.), ЧП «Металлопрокат», «Метснабресурс» (Мар.), «Металл-ресурс» (Арт.), «Металлтрейд» (Д.), «Метинвестхолдинг» (Д.), «Укрстальсервис» (Д.). В группах эргонимов, называющих объекты торговли, обслуживания и развлечения, металлургическая тематика свидетельствует о подчинении более крупному предприятию или просто является символической на данной территории: гостиницы «Индустрия» (Кр.), «Монтажник»

(Мар.), дворец культуры металлургов (Мар.), одноименное название «Металлург» носят кафе (Мар.), магазин (Мар.), санаторий (Мар.), пансионат (Д.).

Угольная отрасль, также как одна из ведущих в области, не могла не найти отражение в эргонимии: ЧП «Укрросуглемашсервис» (Д.), предприятие «Донбассшахтопроходка» (Д.), строительные организации

«Донецкшахтострой» (Д.), «Донбассшахтострой» (Шах.). Агропромышленный комплекс «Шахтер» (Др.), фирма «Шахтер» (Др.) названиями указывают не на сферу деятельности, а на специфику Донетчины. Строительная организация «Кочегаровец» (Гор.) свидетельствует о географической близости шахты «Кочегарка» (Гор.). Значительную же часть названий, указывающих на месторасположение в угольном крае, составляют объекты торговли, обслуживания и развлечения: супермаркет «Шахтер» (Д., Гор.), профилактории «Шахтерские зори», «Шахтостроитель» (Сл.), «Уголек» (Хар.), санаторий «Шахтер» (Д.), кафе «Уголек» (Д.), кинотеатр; «Шахтер» (Гор.), «Горняк» (Д.), парикмахерская «Горнячка» (Гор.). По маршруту Донецк-Киев возит пассажиров фирменный поезд «Уголек». Название футбольного клуба «Шахтер» стало знакомым для Донецка: это название носят также гостиница, стадион, пресс-центр, фанклуб.

В последние десятилетия внимание ученых-ономастов стали привлекать экстралингвистические, лингвокультурные факторы в номинации.

Ю.Ю. Саплин отмечает: «Одним із факторів, що формують лексичну систему, є тісний зв'язок лексики з позамовною дійсністю (константами родинного та громадського життя, реаліями побуту та культури народу)» [4: 46].

Эргонимы Донетчины, как и других регионов Украины, являются носителями экстралингвистической информации об истории и культуре края, которая помогает понять процессы формирования менталитета народа, показывает связь ономастической лексики с лексикой других языков, причины и процессы заимствования иноязычной лексики, ее распространение и функционирование в речи. Эргонимы, как и прочие ИС, есть отражение социальных и культурных изменений. «Онимы наиболее ярко демонстрируют пронизывающую их семантику отражения то индивидуализирующую имя, то сближающую с нарицательными» [5: 25]. Все ономастические исследования «визначалися виразним прагненням авторів розглядати факти української ономастики в тісному зв'язку з соціально-політичними явищами» [6: 12]. Е.Ю. Карпенко отмечает: «Головна прикмета власних назв - вживання одиничних денотатів - нерозривно пов'язує їх із позамовною дійсністю, тим самим надаючи їм фреймових властивостей» [7: 77]. Это закономерно и свойственно природе эргонима, как представителя одного из классов имени собственного. А.А. Белецкий указывал на то, что «элементы ономастического материала отличаются от прочих лексических элементов своей экстралингвистической функцией, то есть своей соотносительностью не с понятиями данного языка, а с дискретными объектами действительности» [8: 12]. С переходом общества на новый этап развития происходит воздействие одного языка на другой. Так за годы независимости появились названия, передающие национальный колорит и народные традиции Украины. Тесное сотрудничество с зарубежными странами стало залогом притока в эргонию иноязычных слов, в частности англицизм.

Название играет немаловажную роль, однако при выборе объекта потребители ориентируются не только на имя, но и на другие характеристики, а именно: месторасполо-

жение (географическую близость), финансовую доступность, высокий уровень обслуживания, гарантию качества.

Далеко не последнюю роль в номинации играет экономический фактор. В сути названия с первых его проектных стадий и до выхода навстречу потребителю - борьба за клиента, за поглощение его внимания среди подобных предприятий-конкурентов. Поэтому удачно созданное название и знание рынка позволяет владельцу и его команде принять выигрышное решение, используя целенаправленно сформированный или уже сложившийся спрос. Ранее в связи с господством государственной собственности, отсутствии конкуренции и скудности товарного рынка забота об индивидуализации объектов человеческой деятельности была практически ненужной. Нынешняя экономическая конкуренция предприятий предполагает содержание в названии информации, привлекающей потенциального клиента к услугам именно этой фирмы. Такие эргонимы обладают прагматикой. Эта прагматика заключается в воздействии номинатора на реципиента - того, к кому обращено данное название. Под прагматикой Н.В. Шимкевич рассматривает воздействие на адресата «внелогогическим путем, через ассоциации и эмоции» [9: 11]. К таким названиям можно отнести: магазины «Вертикаль» (Мар.), «Престиж» (Мар., Д., Гор.), «Шанс» (Мар.), кафе «Мираж» (Д., Дз., Гор., Мар., Сл.), «Восторг» (Гор.), служба такси «Люкс» (Д., Гор.). Наименование служит гарантом качества деятельности предприятия. В глазах клиента, получившего услуги высокого качества, объект деятельности получит положительную оценку, желание повторного обслуживания. И наоборот, получив услугу низкого качества или приобретя неудачный товар, клиент не только не будет повторно обращаться, но и создаст антирекламу среди своих знакомых. Таким образом, просуществовав некоторое время, эргонимы приобретают способность вызывать как положительные, так и отрицательные ассоциации. Для успешной деятельности предприятия эргоним должен играть роль не только юридического обозначения фирмы, но и выступать как элемент имиджа, которому зачастую способствуют различные невербальные средства привлечения внимания клиентов. Название - это сообщение информации об объекте ряду лиц, в которых руководство этого объекта материально заинтересовано. Следовательно, любой покупатель или посетитель приносит прибыль, поддерживает своим непосредственным участием процветание и совершенствование объекта. Эргоним имеет «определенное идейное содержание в рамках конкуренции и очень конкретное содержание коммерческого плана» [10: 67].

С конца 80-х годов прошлого века начала развиваться рыночная экономика, что было вызвано вступлением стран СНГ в рынок. Экономические ухудшения незамедлительно отразились и в номинативных процессах. Как отмечает С.А. Шестакова первые кооперативы 80-90-х гг. XX века «являли собою лексемы с семантикой краси, здоровья, шастая» [11: 66]: кооперативы «Луч» (Мар.), «Радуга» (Д.), «Ритм» (Мар.).

Период переходной экономики характеризуется, как известно, появлением множества предприятий различных видов деятельности и форм собственности. С начала 90-х годов прошлого века количество различных объектов человеческой деятельности в Донецкой области увеличилось в сотни раз. Это характерно и для других регионов. Развитие экономических и рыночных отношений в Украине привело к возникновению огромного количества малых и частных предприятий, фирм и прочих объектов собственности. Такой экономически и социально обусловленный рост количества предприятий

соответственно потребовал и увеличение количества их наименований. Вследствие деятельности экономически активных слоев населения значительно увеличилось количество объектов производства, торговли, обслуживания и развлечения. Экономические изменения способствовали появлению названий, содержащих новые термины: фирмы «Аудит» (Д.), «Аудит-силект» (Авд.), «Аудит юс» (Д.), предприятие «Кнауф Маркетинг» (Д.), ООО «Энергохолдинг» (Д.), «Юз-аудит» (Д.), «Метинвестхолдинг» (Д.), «Фор-сизонс шипменеджмент компании» (Мар.), «Азов-чарт холдинг» (Мар.), общество «Коме-тасменеджмент» (Мар.), страховая компания «Брокбизнес» (Д.). Их учредители имеют юридическое право сами выбирать названия. Е.С. Кара-Мурза указывает на «потребность в эффективном коммерческом имени товара или фирмы для позиционирования на «перегретом» рынке, в результате чего зачастую появляется неадекватная номинация» [12: 282]. Далее автор видит обусловленность активизации новых приемов коммерческого именотворчества *маркетинговыми* потребностями, а именно потребностями *позиционирования*.

Прежде всего, универсальным названием должны обладать фирмонимы (объекты производства), так как в сложившихся условиях производителям приходится завоевывать отечественный рынок и идти дальше на запад. Владельцы предприятий следят за состоянием рынка и с помощью различных средств, в том числе и лингвистических, пытаются перераспределить его в свою пользу. Следовательно, название старается повысить спрос именно «своего», именovanного объекта и обеспечить прибыль. Таким образом, конкуренция эргонимов, их немотивированность - не прихоть номинаторов (владельцев), а одно из условий выживания в эпоху рыночной экономики. Бизнес и конкуренция в экономике способствуют постоянному и непрерывному эргонимическому движению. Являясь визитной карточкой предприятия, название обязывает его дорожить своей репутацией и постоянно заботиться о повышении качества выпускаемой продукции или предоставляемых услуг. Экономическое развитие способствует появлению новых названий, а те в свою очередь отражают темпы его роста.

Политика и идеология также оказывают влияние на состояние городской эргонимии. Вывески на учреждениях меняются согласно принятым правительственным решениям. Это касается в первую очередь административно-хозяйственных объектов, государственных предприятий, учреждений, организаций. Изменения общественно-политической обстановки вносят свои коррективы и в эргонимиком города. Власти осознают, что кроме номинативной функции городские объекты могут также выполнять и функцию пропагандистскую. С этой целью за период Советской власти в Мариуполе появились такие объекты: кинотеатры «Буревестник», «Комсомолец», «Победа», магазин «Дружба». Наименования шахт области также носили идеологическую направленность или были названы в честь: (имени) 1 мая (Шах.), (имени) 60-летия Советской Украины (Д.), (имени) Гагарина (Гор.), (имени) Димитрова (Дим.), (имени) Дзержинского (Дз.), (имени) Карла Маркса (Ен.), шахты «Коммунист» (Хар.), «Комсомолец» (Гор.), «Ударник» (Сн.). Также, для сравнения, в топонимике в послереволюционный период появились города: Ленинград, Ленинабад, Ленинанкан, Дзержинск, Днепродзержинск, Калинин и др.; в антропонимике того же периода зафиксированы названия детей именами Сталина, Октябрина, Вилен.

Таким образом, можно полностью согласиться с мнением В.Е. Полякова, что городская эргонимия как и топонимия - «продукт социально-политического суспільства, у якому як у дзеркалі відбивається все, що відбувається в

суспільстві: класові, культурні, суспільно-політичні, економічні явища, зліт і падіння особистостей, що формують морально-політичну атмосферу в суспільстві, пріоритет тих або інших цінностей» [13: 16-17]. Несмотря на большой приток романтических, «фантазийных» названий, названий по месту расположения объектов и указанию на вид выпускаемой продукции или предоставляемых услуг эргонимия остается «одной из наиболее идеологизированных областей онимического пространства» [14: 94].

Особенности экономико-политической ситуации, в которой находится общество в наши дни, объясняет большой приток иноязычных слов для называний объектов частного предпринимательства: магазинов, клубов, кафе, салонов. При глобализации английского языка среди заимствований доминируют именно англицизмы.

Мир названий постоянно меняется - под влиянием изменений в культуре, менталитете, экономике, идеологии. Наравне с новыми продолжают функционировать и старые, устоявшиеся наименования. Все они оказывают воздействие на население. Своей необычностью название манит, вызывает желание зайти, воспользоваться услугами. Это объясняет их разнообразие. Новые «фантазийные» названия создаются путем «свободного творчества пользующихся языком, основанного на продуктивности языковых форм и моделей» [15: 239]. Таким образом, процесс создания наименований разнообразен и бесконечен, что создает благодатную почву для множества ономастических исследований и новых открытий.

УСЛОВНЫЕ СОКРАЩЕНИЯ:

ООО - общество с ограниченной ответственностью

ОАО - открытое акционерное общество

ЗАО - закрытое акционерное общество

АН - агентство недвижимости

АЗС - автозаправочная станция

ТРК - телерадиокомпания

КП - коммерческое предприятие

ЧП - частное предприятие

ИС - имя собственное

Авд. - Авдеевка

Арт. - Артемовск

Гор. - Горловка

Дз. - Дзержинск

Дим. - Димитров

Д. - Донецк

Др. - Дружковка

Ен. - Енакиево

Ком. - Комсомольское

Кр. - Краматорск

Мак. - Макеевка

Мар. - Мариуполь

Свят. - Святогорск
Сл. - Славянск
Сн. - Снежное
Хар. - Харцызск
Шах. - Шахтерск

ЛИТЕРАТУРА

1. Ражина В.А. Ономастические реалии: лингвокультурологический и прагматический аспекты. - Автореф. дис. ...канд.филол. н.: 10.02.19. — Краснодар, 2007. - 24 с.
2. Щетинин Л.М. Слова, имена, вещи. - Издательство Ростовского университета, 1966. - 222 с.
3. Морозова М.Н. Названия бытовых, торговых, культурных объектов в городах Поволжья // Ономастика Поволжья. Труды IV конференции по ономастике Поволжья. - Самарск, 1976. - С. 301-305.
4. Сашин Ю.Ю. Внутрішні і зовнішні чинники багатовживаної лексики // Мовознавство. - 1991. - № 3. - С. 42-49.
5. Леонович О.А. Ономастика как социолингвистическая проблема // Социальная и стилистическая вариативность английского языка: [Сб. ст.].-Пятигорск, 1988.-С. 25-31.
6. Романюк М.І. Соціально-зумовлені інновації в ономастичній Закарпаття Кінця ХХ - початку ХХІ століття. - Дис. ... канд. філ. н.: 10.02.01. -Ужгород, 2005.-247 с.
7. Карпенко О.Ю. Когнітивна ономастика як новий напрямок вивчення власних назв // Восточноукраинский лингвистический сборник: Выпуск 10. [Сб. науч.тр.]. - Донецк: Юго-Восток, 2006. - С. 72-82.
8. Белецкий А.А. Лексикология и теория языкознания (Ономастика). - К.: Издательство киевского университета, 1972. - 210 с.
9. Шимкевич Н.В. Русская коммерческая эргонимия: прагматический и лингвокультурологический аспекты. - Автореф. дис. ...канд.филол. н.: 10.02.01. - Екатеринбург, 2002. - 23 с.
10. Соболева Т.А., Суперанская А.В. Товарные знаки. - М.: Наука, 1986. — 176 с.
11. Шестакова СО. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української ономастики (на матеріалі ергонімів і прагмонімів). - Дне. ... канд. філ. н.: 10.02.01. -Харків, 2002. - 204 с.
12. Кара-Мурза Е.С. Новые времена - новые имена. Коммерческое имя как риторическая и маркетинговая проблема // М.В. Ломоносов и современные стилистика и риторика: сб. статей. Науч. ред. И.Б. Александрова, В.В. Славкин.- М.: Флинта: Наука, 2008. - С. 282-303.
13. Поляков В.С. Історична еволюція топоніміки міста Симферополя. - Автореф. дис. ...канд. істор. н.: 07.00.01. - Дніпропетровськ, 2003. — 20 с.
14. Отин Е.С. Номинационные процессы в русской эргонимии XX века (названия промышленных предприятий, акционерных обществ и фирм) // Актуальные вопросы теории языка и ономастической номинации: [Сб. ст.]. - Донецк: ДонГУ, 1993. - С. 83-94.
15. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. - М.: Слово, 2000. - 264 с.

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ ПАРЕМІЙ ВЕСНЯНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН: ЗІСТАВНИЙ ВИМІР**

У статті студіюється проблема етнокультурної маркованості паремій календарної обрядовості східних слов'ян, розглядаються принципи типологізації паремій на основі їхньої формальної та функціональної спрямованості. Пропонується й обґрунтовується авторська структурно-функціональна типологія елементів календарно-паремійного фонду української, російської та білоруської культур, а також з'ясовується їхня частотність у межах обрядового простору.

Ключові слова: календарні паремії, календарно-паремійна картина світу, етнокультурна маркованість, паремії-кон'юнктиви, паремії-індикативи, паремії-імперативи.

В статье исследуется проблема этнокультурной маркированности паремий календарной обрядности восточных славян, рассматриваются принципы типологизации паремий на основе их формальной и функциональной направленности. Предлагается и обосновывается авторская структурно-функциональная типология элементов календарно-паремийного фонда украинской, русской и белорусской культур, а также устанавливается их частотность в пределах обрядового пространства.

Ключевые слова: календарные паремии, календарно-паремийная картина мира, этнокультурная маркированность, паремии-конъюнктивы, паремии-индикативы, паремии-императивы.

The article deals with the problem of ethnocultural marking of paremias of calendar ceremonies of eastern Slavs. The principles of paremiya typologization on the basis of their formal and functional orientation are examined. The author's structural and functional typology of elements of calendar-paremiyal fund of Ukrainian, Russian and Belarusian cultures is suggested and grounded.

Key words: paremias, paremiyal fund, calendar-paremiyal picture of the world, national marking, paremias-indicatives, paremias-conjunctives, paremias-imperatives, frequency.

Розвиток антропоцентричного підходу до аналізу мовних систем, зокрема їхніх одиниць, спонукає дослідників до всебічного студіювання національно маркованих елементів цих систем. Величезною скарбницею таких мовних елементів є народний календар, що містить паремійні настанови членам національного мовного колективу; це своєрідний хронологізований паремійний фонд, в якому сконцентровано глибинні зміст і форма контактів індивідуального та колективного мислення.

У паремійних висловлюваннях з народного календаря відбивається національний спосіб концептуалізації навколишньої реальності, що обумовлює не лише регламентацію буденного життя мовно-культурного колективу, а й морально-етичні засади, на основі яких вибудовуються взаємовідношення в ньому. З огляду на це, **метою** даної наукової

розвідки є опис календарно-паремійної картини світу східних слов'ян як складової частини національної картини світу. Всебічна реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: 1) розробка функціональної типології календарних паремій у східних слов'ян; 2) з'ясування структурних моделей (типів) паремій-хронометом в українській, російській та білоруській мовах; 3) зіставлення частотності реалізацій структурних типів календарних паремій трьох слов'янських мовно-культурних спільнот.

Складовою календарно-паремійної картини світу є календарні прикмети, які є стійкими, лапідарними синтаксичними предикативними конструкціями метафоричного характеру, що закликають регламентувати хід буденного життя як окремої особистості, так і цілого мовного колективу, тому вони в настановній формі попередження виражають прогноз щодо метеорологічних явищ або сільськогосподарської діяльності. У лінгвістичних працях існує чимало дефініцій поняття «народна прикмета», проте не бачимо сенсу аналізувати їх, адже всі вони зводяться до ствердження настановчо-регламентувального характеру цих мовних одиниць.

Перспективнішою, на наш погляд, є типологізація цих коротких народно-афористичних одиниць на основі їхньої функціональної спрямованості, що виражається не лише семантично, але й формально-структурним способом. Слід, щоправда, зауважити, що в слов'янознавстві поширеним є ще один термін на позначення цих мовних одиниць – прогностики (передбачення), яким послуговуються зокрема чеські (F.Bartoš, Z.Vašků, J.Hasek, J.Komensky) та болгарські (М.Арнаудов, Л.Йорданова) лінгвісти. Проте проблема інтерпретації зазначених паремій лежить не в термінологічній площині, а в їхньому структурно-функціональному студіюванні.

Оскільки головним призначенням народних прикмет-висловлювань є настановчий характер практичної орієнтації, то найбільшу групу в межах календарно-паремійного фонду східних слов'ян становлять прогнозувальні паремії: укр. *Яка Явдоха, таке й літо; Як на Явдоху вода капає зі стріх, то ще довго буде холодно; Який вітер на Явдохи, такий буде і до Покрови; Повний місяць з дощем – бути мокрому літу; Якщо на Явдохи біля порога калюжі води, то пасічники купатимуться в меду* [1: 68-69]; *Якщо до Івана просо з ложки, то буде і в ложку; Коли закує [зоуля] до Юрія, на голі дерево, то буде голодне літо, а як на лист, то буде поліття* [2: 44, 52]; рос. *На Аграфену, коли гречиха мала, овсу порост; Каковы ручьи на Алексея, таковы и поймы; Коли на Антипу воды не вскрылись, то будет плохое лето; Векиша в город забегаєт – к войне; Худ приплод в високосный год; Евдокия красна – и весна красна* [3: 8, 11, 14, 62, 73, 136]; *Холодный утреник на Анну – к морозной зиме* [4 (1: 17)]; *На Егория мороз – будет просо и овёс* [4 (4: 669)]. Блр. *Калі на Аўдакея мяцель, дык прыйдзеца гаспадаркам пуныкі вымятаць; На Хвядота занос – усё сена знясе; На Федота занос – доўга прыпару не будзе; На Дабравешчанне цёпла – ураджай на арэхі; Калі пчала выйдзе з вуля яшчэ на Дабравешчанне – лета будзе благое, беднае; Дабравешчанне без ластавак – халодная вясна* [5: 14, 16, 32]; *Дождж на Марка – дык зямля, як скарка; Як на Юр'я пагода, то на грэчку няўрода; Як дождж на Юр'я, то будзе хлеб і ў дурня* [6: 45, 78].

Структурною особливістю прогнозувальних паремійних одиниць є їхня предикативність та ірреальна модальність, а також завуальована кон'юнктивна спрямованість, адже вони презентують можливий (гіпотетичний) розвиток подій. Усі аналізовані паремійні одиниці східнослов'янських народних культур підпорядковані і будуються за однією мо-

деллю: Якщо А, то Б; ця модель має повний (Коли А, то Б) і неповний (А – Б) структурні варіанти; отже, проявляє варіативність на структурно-синтаксичному рівні.

Ще одну групу паремій календарного весняного циклу становлять господарські прикмети; за функціональною спрямованістю, думаємо, їх можна позиціонувати як імперативні, адже вони являють собою однофразні лаконічні імперативи, що базуються на господарському досвіді попередніх поколінь. Такі календарні паремії широко представлені в усіх східнослов'янських мовах, зокрема в українській: *З благовісного теляти чи ягнати добра не ждати* [2: 29]; *На святу Євдокію кріп сію*; *На Олексі кидай сани, бери воза*; *На Благовіщення зими не лай, а саней не ховай*; *Вітай бджолу на Зосима* [1: 82, 106]; *Май-розмай дощами нагадай*; *На святого Єгорія пливуть люди до моря*; *До Миколи не сій гречки і не стрижі овечки*; *Після Миколи не пускай на сіножать коней ніколи* тощо.

Білоруські календарні паремії-імперативи мають також просту монопредикативну структуру з ірреальною модальністю, адже є настановами рекомендаційного характеру, яких необов'язково дотримуватись: блр. *Да Миколи не сей грэчкі, не стрыжы авечкі*; *Прыпасаіся сенам на Миколы*; *На Святы Антоній сей авёс для коней* [7: 59]; *На Арыну сей капусту на расаду*; *Святы Андрэю, канпелькі сею*; *На Оўдонаў памідоры на расаду сажалі і на окне дзержалі* (Лельницький район [8]); *На Святога Духа не скідай кажуха*; *Лён сей позні на Шэсць дзеў* (тобто 18.05 за н. ст.); *Летам у Петроўку весілля не робяць* тощо.

У російському народному календарі також знаходимо паремії-імперативи господарської спрямованості: рос. *На Алексея Тёплого доставай улья из мишеника*; *Покинь сани, ряди телегу*; *Выверни оглобли из саней (на Алексея)*; *Сей рассаду до Егорья, будет капуста доволь*; *На Егорья запахивай пашню* [4 (4: 669)].

Структурною особливістю паремій-імперативів є відносна монопредикативність, адже вони всі мають один предикативний центр, причому він є однокомпонентним, а головний його член має рельєфно виражену дієву спрямованість, а отже, предикатом у таких пареміях виступає дієслово в наказовому способі (імператив), або ж дієслівна форма, найчастіше інфінітив чи форма дійсного способу теперішнього часу, у нетрадиційній для неї імперативній функції: блр. *Летам у Петроўку весілля не робяць*; *Святы Андрэю, канпелькі сею*; укр. *На святу Євдокію кріп сію*; *З благовісного теляти чи ягнати добра не ждати*; рос. *Георгий красную весну на красную-горку начинает*. Такі паремії мають ірреальну модальність, адже виділяються яскраво вираженням прогностичним характером.

Найменшу частотність у календарно-паремійній картині світу східних слов'ян мають паремії-індикативи, що спрямовані на просту фіксацію колективних спостережень; такі одиниці часто містять компоненти-міфологеми ще язичницької доби, які репрезентують пори року в персоніфікованій формі, адже як структурний елемент предикативного центру в них виступає предикат-персоніфікат: укр. *Святий Юрій корів запасає, а Микола – коней*; блр. *Юры сказаў: «Жыта ўраджу»*, *Мікола адказаў: «Пажджы, пагляжу»*; *Юр'я пасе кароў, а Микола коней* [5: 37, 43]; рос. *Юрий запасаает коров, а Никола – коней* [4 (4: 669)]. Очевидним є спільний для всіх східнослов'янських народних культур шлях персоніфікації: Святий Микола і Святий Юрій → покровителі свійської великої худоби; це вже не просто хронологічні межі певної господарської події (першого вигону

худоби на пасовисько), а тривимірні, конкретизовані образи святих Юрія (Георгія) та Миколи Весняного.

У генетичному плані цікавим є становлення образу Св. Юрія як захисника й покровителя звірів та свійської худоби. Вочевидь, що початково постать Св. Юрія була змодельована за канонами язичницького міфопоетичного світосприйняття, проте пізніше вона була функціонально переосмислена відповідно до християнських канонів. У народній свідомості, проте, було зафіксовано архетип, який виник саме на ранньоміфологічному рівні мислення. Залишки згаданого язичницького варіанту образу Юрія знаходимо на теренах білоруської Смоленщини, де досі побутують поодинокі згадки про його «попередника» – блр. *Частной леса*. Блр. *Частной леса* – цар над усіма лісовиками та навками, у цей день йому приносили дари (блр. *клалі адносы*), щоб він захищав свійську худобу від вовків. Народне білоруське придання так мотивує функціональну спрямованість образу Юрія та всього свята в цілому: «Як св. Юрай убіў змея, то Бог яго пазваў да й кажа: – Калі ты такі асілак, што пабораў такое страшэннае ўродзішча, дык я цябе настаўляю начальнікам над ваўкамі, штобы ты іх суняў, бо яны, чортава тварэнне раззаволіліся, а мне за імі некалі наглядаць» [9: 57].

Подібну персоніфікованість предиката мають також такі паремії-індикативи: укр. *Гаврило хату підпалить* (якщо його не задобрити на Благовісник, 08.04 за н. ст.); *Місяць Березень за один день сімох жінок міняє* (про примхливість погоди на початку весни); *Березень у зими кожуха купив, а на третій день продав; Березень березовим віником зиму вимітає, а весну в гості запрошує; У Явдохи* (14.03 за н.ст.) *сила – весь поділ замочила; Святий Ілля через небесний місток калачі везе, а святий Конан* (18.03 за н. ст.) *кіньми править* (про грім та блискавку); *Сорок святих* (10.03 за н. ст.) *сорок лопат снігу кинуть*; блр. *Усе з галавою, а Янка* (09.03 за н. ст.) *дык не. Янкавай галавы баіцца зіма; Святі Аўдакей* (14.03 за н. ст.) *сохі збіраець; Герасім* (17.03 за н. ст.) *гракоў прыгнаў; Святія Саракі* (10.03 за н. ст.) *ў поле саху валаклі; Ды Саракі дровы рубаяць, клады кладуць; рос. Святой Илья зажинает жниво; Пётр с колосом, Илья с колобом; Илья лето кончает, жито зажинает; Юрий росу спускает.*

Проте в межах групи паремій-індикативів представлені і календарні паремії з неперсоніфікованим предикатом, зокрема: укр. *На святого Олексія* (30.03. за н. ст.) *круж купатється; Явдоха з водою, а Юрій з травою; На Благовіщення черногуз прилітає і ведмідь встає; На Благовіщення птиця гнізда в'є; На Руфа* (21.04 за н. ст.) *зерно рушиться; На Юрія* (06.05 за н. ст.) *починає співати соловей тощо; блр. На Васіля Капальніка* (13.03 за н. ст.) *со стрэх капає; У день Грагора* (12.03 за н. ст.) *ноч і дзень роўня; На святога Прыску* (Сорок мучеників – 10.03) *праб'е лёд і пліска; На Фядота* (15.03 за н. ст.) *снеговы занос; На Саракі вялятає з цёплага краю вястун вясны жаваранак; На Саракі прыляцелі з-за мора птакі; На Сорак мучанікаў дзень з ноччу мераецца; На Цёплага Алексея* (30.03 за н. ст.) *рыба ідзе на нераст, карова на выпас, а бортнік на хвою тощо; рос. На Агафию коровья смерть ходит; Рожь постевает к Ильину дню, убирается на Успенье; На Ильин день и камень прозябнет; На Ильин день в поле не работают тощо.*

За результатами проведеного зіставного статистичного аналізу, зафіксований факт збільшення частотності паремій-індикативів саме в білоруській мові порівняно з українською і російською, в яких ця група є найменш численною, а отже, має досить низький рівень частотності. З погляду структурних особливостей паремій-індикативи мають

повний, двохелементний предикативний центр, реальну модальність, що виражається у часових формах дійсного способу дієслова. Загальнопаремійний імперативний характер виражається у таких календарних народних формулах – не формально, а семантично.

У функціональному плані весь паремійний фонд, що містить хронологічно фіксовані мовні одиниці, відбиває особливості, національні маркери часового коловороту. Змістову основу народного календаря становить міфологічна інтерпретація часу, диференціація сакрального, чистого, доброго часу і – нечистого, злого, небезпечного для людини, що знаходить своє відбиття в мові, зокрема національно маркованих календарних пареміях.

Народному традиційному ритуалу (і традиції взагалі) притаманне просторове сприйняття часу. Минуле сприймається як те, що знаходиться за спиною (позаду), майбутнє – як те, що чекає людину попереду, а теперішній стан подій сприймається як “відсутність часу”, стан спокою, своєрідне “безчасся”. У цьому випадку очевидною є асоціація *час – шлях*, у якій і відбивається ритуально-міфологічний хронотоп, що поєднує в собі риси лінійності й циклічності; таке поєднання доводить правомірність ідеї коловороту, тобто лінійної циклічності, що притаманна наївно-народній свідомості. Ця ідея коловороту й покладена в основу народного календаря.

Поняття “час” і “простір” у межах народного ритуального календаря наділяються семантикою, певним чином символізуються і вводяться до системи цінностей людської спільноти. З огляду на це, у межах народного календаря виділяють “добрий час” і “поганий час”; ці поняття, як і поняття “чисте місце” й “нечисте місце”, впроваджуються у систему координат і починають асоціюватися з поняттями “життя” та “смерть”: *добрий час – чисте місце – життя, поганий час – нечисте місце – смерть*.

Календарні паремії-регламентації у силу свого призначення мають загальний імперативний характер, а паремії-заборони є найбільш суворими, адже їх невиконання, порушення має обернутися небезпечкою для всього соціуму. Так, початок оброблювання землі до Благовіщення всупереч забороні (укр. *На Благовіщенському тижні – вдовин плуг*) загрожувало посухою і неврожаєм на зернові культури, рідше – заморозками на ґрунті, а випасання коней на потенційній сіножаті після Миколи Весняного загрожувало невдалою заготовкою кормів на зиму.

Отже, як показав аналіз змістової сторони паремій, у східних слов'ян регламентація часового коловороту є спільною і межує з язичницьким уявленням про регулярну повторюваність подій, міфологічним (циклічним) уявленням про час. Проте формально-функціональна характеристика календарних паремій має певні національні відмінності. У межах календарно-паремійної картини світу східних слов'ян можна з упевненістю виділити такі структурно-функціональні типи цих висловлювань: 1) паремії-кон'юнктиви; 2) паремії-імперативи і 3) паремії-індикативи. Вони різняться модальною характеристикою: реальна модальність притаманна пареміям-індикативам, а ірреальна модальність – пареміям-кон'юнктивам і пареміям-імперативам. Специфіка вираження модальності накладає свій відбиток і на функціональну орієнтацію: паремії з ірреальною модальністю є прогностиками і мають рельєфно виражений прогнозувальний характер рекомендацій чи заборон, натомість паремії з реальною модальністю мають господарсько-фіксувальну спрямованість. Найчастотнішими в українському та російському народних календарях є паремії-кон'юнктиви і паремії-імперативи, у межах білоруської календарно-паремійної картини світу збільшується частотність паремій-індикативів, спрямованих на фіксацію

колективного досвіду в найпростішій з погляду структури формі, що можемо пояснити збереженням саме в білоруському народному календарі надархаїчних елементів змісту, на що неодноразово вказували дослідники слов'янської минувшини.

Переконані, що представлена розвідка не вичерпує всього комплексу проблем, пов'язаних з інтерпретацією елементів календарно-паремійної картини світу слов'ян, адже свої наукові пошуки можна спрямувати в річище семантичної мотивованості календарних паремій, їхнього зв'язку з елементами концептуальної картини світу, що відкриває необмежені обрії для допитливого й скрупульозного дослідника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скуратівський В. Дідух: Свята українського народу. – К.: Освіта, 1995. – 272 с.
2. Максимович М. Дні та місяці українського селянина. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
3. Даль В.И. Энциклопедия русского слова. – М.: ЭКСМО, 2002. – 576 с.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4-х т. – М.: Русский язык, 2002. – Т. 1-4.
5. Веснавыя святы: Дапаможнік для настаўнікаў. - Мн.: Беларусь, 2000. – 158 с.
6. Кабашнікаў К.П. Беларускі фальклор у параўняльным асвятленні. – Мн.: Навука і тэхніка, 1981. – 231 с.
7. Гілевiч Народныя казкі, байкі, апавяданні і мудраслоўі – Мн.: Навука і тэхніка, 1983. – 348 с.
8. Толстая С.М. Полесский народный календарь. Материалы к этнодиалектному словарю. К-П. // Славянский и балканский фольклор. – М.: Наука, 1986. – С. 23-49.
9. Pietkiewicz Czesław. Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego. Materiały etnograficzne. – Warszawa, 1938. – 342 s.

ЕЩЕ РАЗ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ЛЕКСИКАЛИЗАЦИИ ВЕРБАЛЬНЫХ РЕАЛИЗАЦИЙ НОМИНАТЕМ ТИПА «СЛОВСОЧЕТАНИЕ + ЭЛЛИПТИЧЕСКИЙ УНИВЕРБ»

Статтю присвячено аналізу процесу трансформації універбів у лексичні деривати. Дається визначення понять лексикалізації, універбалізації, номіналізації; вибирається єдиний вірний шлях їхнього аналізу. Пропонуються функціональні схеми досліджуваних процесів. Описується роль явищ лексикалізації, універбалізації, номіналізації у процесі збагачення лексичної системи мови. Робляться висновки про особливості лексикалізації універбів.

Ключові слова: номінатема, універб, лексикалізація, універбалізація, номіналізація.

Статья посвящена анализу процесса трансформации универбов в лексические дериваты. Дано определение понятий лексикализации, универбализации, номинализации; избран единственно верный путь их анализа. Предложены функциональные схемы исследуемых процессов. Описывается роль явлений лексикализации, универбализации, номинализации в процессе обогащения лексической системы языка. Сделаны выводы об особенностях лексикализации универбов.

Ключевые слова: номинатема, универб, лексикализация, универбализация, номинализация.

The article deals with the analysis of univerb transformation process into lexical derivatives. The definition of lexicalization, univerbalization, nominalization are given, the right way of their analysis is changed. The functional schemes of these processes are proposed. Role of lexicalization, univerbalization, nominalization in enlarging process of lexical language system is described. The conclusions about univerbs' lexicalization peculiarities are done.

Key words: nominatheam, univerb, lexicalization, univerbalization, nominalization.

Целью данной статьи является определение параметров лексикализации, универбализации и номинализации как процессов, направленных на появление в языке и речи универбов различной этимологии.

Традиционно ряд образований типа *генералка* (*генеральная репетиция*), *прогрессивка* (*прогрессивная зарплата*), *зачетка* (*зачетная книжка*), *генеральня* (*жена генерала*) относится к компрессивному словообразованию (Е.А. Земская, Е.С. Кубрякова, В.В. Лопатин, Н.Я. Янко-Триницкая), считают результатом вторичной номинации (А.А. Брагина), либо рассматривают их как проявление «общего закона утраты формальной и семантической расчлененности наименования» [1: 42], либо называют суффиксальными универбами (Л.И. Осипова), либо определяют их как один из случаев «лексической конденсации» [2: 121]. И.Г. Милославский, например, видит в данной ситуации процесс синтеза словосочетания в производное слово: «...в ряде случаев семантические струк-

туры словообразовательного и синтаксического наименований при различии собственно языковых значений совпадают» [3: 53].

Так или иначе, все ученые, когда-либо занимавшиеся этой проблемой, едины в одном: перед нами явление деривационного характера, хотя тождественность семантики словосочетания и соответствующего ему слова дает нам право предположить, что между словосочетанием и словом реализуются отношения отнюдь не словообразовательные, например: *зачетная книжка* и *зачетка*, *бытовое помещение* и *бытовка*, *место для ожидания* – *ожидалка*, *жилища*, *подселенная в одной квартире к кому-то, жившему здесь раньше* – *подселенка* и т.п.

В связи с этим естественно желание дать единый терминологический эквивалент приведенным словообразовательным процессам и тем единицам, которые в результате этих процессов возникли. В.И. Теркулов, например, рассматривает такие дериваты как универбализованный (вербальный) эквивалент словосочетания, «то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию» [4: 134], а данная словесная интерпретация возникла благодаря процессу эллиптической универбации. В целом же каждая конкретная исследуемая нами единица носит название номинатема типа «словосочетание + универб», входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является семантически тождественной единицей, которая отождествляется на уровне словосочетания. Номинатема вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах (гlossах, вариантах), причем в данном конкретном случае вариантами одной номинатемы выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово, стилистически отличающееся от эквивалентного словосочетания чертами разговорности, сленговости, например *капитальный ремонт* и *капиталка*, *коммунальная квартира* и *коммуналка*, *дочь царя* и *царевна*, *настойка валерианы* и *валерьянка*, *что-либо объемом в триста единиц* и *трехсотка*, *заметка информационного характера* и *информашка*. Предложенная В.И. Теркуловым концепция «не определяет того, какая из реально отмечаемых в речи структурных единиц является основной для языка. Она снимает противоречия в атрибуции разных структурных единиц путем выведения родовой, языковой единицы, системная значимость которой предполагает возможность любой структурной речевой реализации выразителя моделируемого тождественного значения. Такая единица и является основой номинативности – номинатемой» [4: 135].

Таким образом, под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, могущее стилистически отличаться от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости, либо стилистически совпадать с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы.

Актуальным остается вопрос о функционировании в языке и речи универбальных образований, различных по происхождению.

Мы считаем, что процесс лексикализации – утверждения конкретной единицы в языке – может иметь результат лишь в том случае, если этой единицей является слово или словосочетание как вербальная или синтаксическая реализация какой-либо исследуемой

нами номинатемы, а эквивалентность отрицается при условии хотя бы минимального нарушения семантического тождества слова и словосочетания. Например, вербальный эквивалент номинатемы с доминантой словосочетанием – универб – должен пройти испытание временем перед тем, как лексикализаться.

Итак, любой универб возникает в речи посредством внутренней мотивированности, в языке посредством внешней мотивированности, а со временем утверждается, соответственно, в речи благодаря явлению универбализации, а в языке – благодаря явлению лексикализации.

Напомним, что этого процесса лексического характера – лексикализации – достаточно для преобразования универба в простой дериват, поскольку основным признаком дифференциации универба и деривата является наличие / отсутствие семантического тождества между каждой из этих единиц и каждым соответствующим словосочетанием. В зависимости от того, произошла лексикализация универба или нет, он может либо трансформироваться в самостоятельную номинатему, став, фактически, семантическим дериватом, либо оставаться таковым (универбом), если семантическое тождество между ним и соответствующим ему словосочетанием существует.

Сомнение относительно результативности лексикализации / универбализации могли бы вызвать традиционные дериваты *царевна, асфальтировать, горловчанин* и т.п., которые также трактуются нами как универбы, соотносимые со словосочетаниями *дочка царя, укладывать асфальт, житель Горловки*, сохраняя при этом тождество значения. Они отличаются от других универбализованных единиц тем, что, прежде всего, являются элементами нормированной, а не разговорной речи (как, например, *мобильник, мобила, пополюшка, мазанка, кожанка* и т.п.), в связи с чем традиционно считаются элементами словарного состава языка (не речи!) и в этом качестве включены в различные лингвистические словари.

Так, образования типа *судакчанин (житель Судака), кенгуренок (детеныш кенгуру), оперировать (делать операцию)* и приведенные выше можно считать синкретичными: с одной стороны, это словесные реализации определенных номинатем, результат универбализации; с другой – это единицы словарного состава языка, которые, все еще характеризуясь тождеством значения относительно соответствующих им словосочетаний, стремятся к разрушению этого тождества – к лексикализации. Вопрос лексикализации данных образований является вопросом времени в комплексе с различного характера экстралингвистическими факторами.

В связи с этим группу универбов подобного типа следует выделить из двух существующих и, таким образом, дифференцировать три группы единиц на основании механизма их появления в речи / языке.

1. Единицы, пережившие лексикализацию, например: *открытка, валенки, футболка, кроссовки* и т.п.

2. Единицы, пережившие универбализацию, например: *мазанка (мазаная хата), макаронка (макаронная фабрика), прогрессивка (прогрессивная зарплата), оборонка (оборонная промышленность)* и т.п..

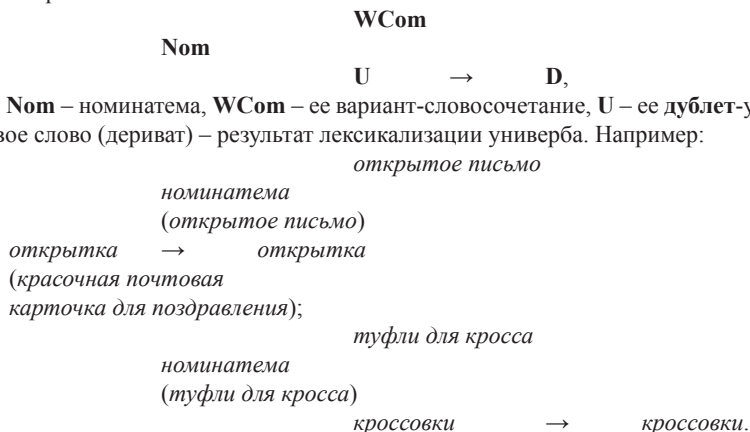
3. Единицы, пережившие **номинализацию** (термин наш – Н.Д.), например: *дончанин (житель Донецка), медвежонок (детеныш медведя), княжна (дочь князя)* и т.п.

Номинализация является промежуточным, длящимся во времени процессом перехода речевой единицы (гlossы, словесного дублета) в языковую единицу (номинатему).

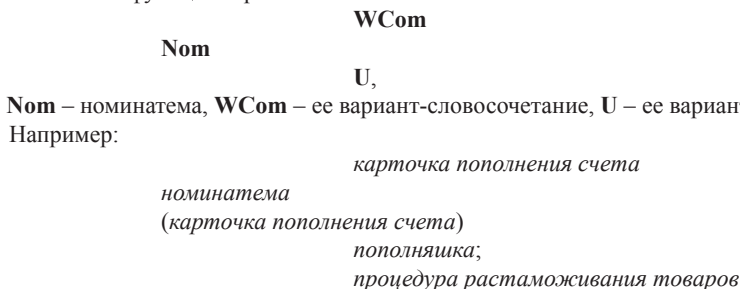
Номинализация в данном контексте понимается как «процесс превращения некоторого элемента (морфемы, фонемы; формы слова, варианта слова) или сочетание элементов (словосочетания) в устойчивый элемент языка, функционирующий в качестве эквивалента отдельного слова» [5: 64], причем отношения между производящей и производной единицами не изменяются.

С этой точки зрения проследим историю возникновения и функционирования исследуемых единиц в русском языке. Они составляют три типа: 1) универбы, которые, лексикализовавшись, приобрели статус дериватов; 2) универбы как нелексикализованные реализации соответствующих номинатем (универбализованные единицы); 3) универбы как результат номинализации.

Первый тип универбов, где универбы стали производящими для соответствующих дериватов, связан с явлением внешней мотивированности, сопровождающим процесс деривации. Схема лексикализации именно этих единиц может быть представлена следующим образом:

Второй тип универбов представляет собой ряд речевых реализаций соответствующих номинатем, которые только появляются в речи и еще не успели «устояться». Данный тип может функционировать по такой схеме:

номинатема
(процедура растаможивания товаров)
растаможка.

Третий тип исследуемых единиц представлен номинализрованными универбами. В данном случае схема номинализации может выглядеть так:

WCom

Nom

U → **UN**,

где **Nom** – номинатема, **WCom** – ее вариант-словосочетание, **U** – ее вариант-универб, **UN** – номинализovaný универб.

Например:

укладывать асфальт

номинатема
(укладывать асфальт)

асфальтировать → *асфальтировать*;
житель Горловки

номинатема
(житель Горловки)

горловчанин → *горловчанин*.

Таким образом, можно резюмировать, что универбы русского языка имеют особенность лексикализаться, и лексикализация, безусловно, влияет на их статус; исследуемые универбы составляют три типа в зависимости от комплекса механизмов их появления в речи / языке.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидоренко Є.М. Про поняття універбізації в сучасному слов'янському мовознавстві // Мовознавство. – 1992. - №4. – С. 42-47.
2. Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Л. А. Кудрявцева. – Киев: Киевский университет, 2004. – 208 с.
3. Милославский И.Г. Синтез словосочетания и производного слова // Вопросы языкознания. – 1977. - №5. – С. 53-61.
4. Теркулов В.И. Еще раз об основной единице языка // Вісник Луганського національного університету ім. Т.Г. Шевченка. – Луганськ, 2006. – №11 (106). – С. 127-136.
5. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М.: Наука, 1966.

СТЕПОВІ ГОВОРИ У ЛІРИЧНИХ ПІСНЯХ ПРИАЗОВ'Я

У поданій статті на матеріалі ліричних пісень Приазовських сіл та хуторів розглядаються фонетичні та граматичні особливості українських діалектизмів степового говору південно-східного наріччя. Звертається увага на особливості говору кожної окремої місцевості, що дає можливість ретельніше простежити діалектні риси окремих лексем і словоформ, їх прояви на рівні контексту.

Ключові слова: діалектизми, говір, наріччя, фонетичні, граматичні особливості.

В данной статье на материале лирических песен Приазовских сел и хуторов рассматриваются фонетические и грамматические особенности украинских диалектизмов степного говора юго-восточного наречия. Обращается внимание на особенности говора каждой отдельной местности, что, в свою очередь, позволит проследить диалектные черты отдельных лексем и словоформ, их проявления на уровне контекста.

Ключевые слова: диалектизмы, говор, наречие, фонетические, грамматические особенности.

The article is devoted to phonetic and grammatical peculiarities of Ukrainian dialect of steppe. The investigation is carried out on the material of lyric songs of Priazov region.

Key word: dialectisms, dialect, grammatical, peculiarities.

Українська пісенна культура – одне з найцінніших духовних надбань народу за багатовікову його історію. Ставши невід’ємною складовою кращих набутків світу, вона посіла в них справді визначне місце. Народна поезія виступає супутницею і художнім літописом історичної долі нашого народу, вона продовжує традиції епосу й лірики часів Київської Русі [1:52]. Народна пісня – незатьмарене джерело життя і повсякденних турбот трудівників. Вона правдиво відгукувалася на найрізноманітніші події в житті простих людей. З піснею їхали на степ, з піснею поверталися після важкого трудового дня, з піснею йшли заміж, з піснею проводжали в армію... Особливою музичною красою відрізнялися пісні багатоголосі, «розспівані» на кілька рівнозначних мелодій, кожна з яких становить самостійну мистецьку вартість. Такими піснями «степовими» славиться наш Приазовський край. У гуртовому звучанні вони захоплюють самотність ладу, художньо й самостійністю горизонтального руху, особливо, якщо хор є змішаного типу і жіночий, і чоловічий. Особливістю пісень, які співають у селах Першотравневого і Бердянського районів є їх яскраво виражена їх діалектна природа, яка тісно пов’язана з історією заселення цієї території південної частини України. Виникнення цих селищ припадає на кінець ХУІІІ ст., коли Катерина ІІ своїм наказом дозволила запорізьким козакам заселяти степові райони Російської імперії. У цей період були заселені Кубань і Приазов’я, тому природним явищем було те, що 90 % кореневого населення с.Захарівка, с.Стародубівка (Донецька область), с. Берестове, с. Сачки, хутора Довбино та інших сіл і хуторів були саме українці, частина – це переселенці з Полтавської, Черкаської облас-

тей, а основна маса – нащадки запорізьких козаків, переселенців з-за Дунаю. Пізніше, приблизно на початку ХХ ст., коли радянська влада провадила свої реформи на селі, поступово відбувалася асиміляція населення, частіше можна було почути суржик, а то й і взагалі російську мову; зазнала російськомовного впливу і народна лірична пісня, яку нині можна почути у справжньому виконанні лише від старожилів.

Необхідність часткової переорієнтації діалектологічних досліджень у сучасному мовознавстві стала зрозумілою давно. Діалектологічні тексти, які є результатом проведених польових досліджень є первинними лінгвістичними джерелами, на основі яких у свій час була сформована літературна мова [2:10]. Незважаючи на проведену у цьому напрямку роботу, деякі питання діалектології, зокрема аналіз фонетико-граматичних особливостей ліричних пісень степового говору південно-східного наріччя, залишилися маловивченими, це й зумовило *мету нашого дослідження*, у процесі якого було вирішено наступні *завдання*: польове збирання діалектологічних текстів ліричних пісень; проведення лексико-граматичного та фонетичного їх аналізу. Збирання діалектологічних текстів народної пісенної творчості, їх ретельний аналіз дозволить розв'язати низку *актуальних проблем* з діалектології і позитивно відіб'ється на характері обговорення в ній наукових ідей.

Фонетична, граматична й лексична варіативність у текстах ліричних степових пісень найчастіше визначається діалектною своєрідністю місцевості, у якій засвідчуються ліричні пісні, хоч нерідко зумовлюється також ритмічною їх будовою. Перші спроби фіксування народної творчості у писемному вигляді починаються з кінця ХVІІІ століття, а відтак діалектні ознаки тих чи інших говорів під час записування дещо змінювалися видавцями відповідних текстів. Записувачами і виконавцями ліричних, історичних, побутових пісень по всій території України були видатні культурні діячі – М.Цертелєв, М.Максимович, П.Лукашевич, А.Метлинський, Т.Шевченко, П.Куліш, М.Костомаров, Марко Вовчок, Л.Жемчужников, Я.Головацький, П.Чуюїнський, В.Антонович, М.Драгоманов, Панас Мирний, І.Руденко, С.Руданський, М.Кропивницький, М.Лисенко, І.Франко, І.Манчжура, Я.Новицький, М.Коцюбинський, Леся Українка, Ф.Колесса та інші. Оскільки певна кількість діалектних рис нівелюється записувачами різних часів і видавцями відповідних текстів, які шліфували народнопісенну мову у напрямку наближення її до літературних норм і, як слушно зазначав І.Франко, в кожній місцевості відповідно до її говору нова пісня потроху змінюється [4: 54] ми проводили власні польові дослідження, слухаючи живе виконання і записуючи його на диктофон. Це дало можливість простежити, що, дійсно, в кожному селі, кожному хуторі спостерігаються певні зміни фонетичного характеру. Засвідчити діалектні риси в ліричних піснях можна в більшій мірі, ніж, скажімо, в історичних піснях або думах, що зумовлюється відмінністю їх виникнення, поширення і виконання.

Незважаючи на те, що мова фольклору великою мірою над діалектна [3:11-22] і постає живим компонентом української літературної мови, говіркові особливості у ліричних піснях широко відображені. Наявність діалектизмів у ліричних піснях зумовлюється виникненням їх і функціонуванням серед жителів степового краю України. Творцями таких пісень, їх постійними носіями в селах були переважно жінки, які передавали свої власні почуття й переживали або щиро співчували горю своїх близьких друзів чи сестер. Степова лірична пісня вирізняється з-поміж подібних за тематикою творів своєю

протяжністю, «розспіваністю» мелодій, які завжди хвилюють душу як виконавців, так і слухачів.

Мова ліричних пісень співвідноситься насамперед зі степовим говором південно-східного наріччя, а також зі східноукраїнським варіантом літературної мови. Серед них можна назвати пісні «Ой ти, птичка невеличка», «Ой на горі цигани стояли», «Цвіте терен», «В кінці греблі шумлять верби», «Ой у полі три криниченьки», «Гаю, гаю, зелен розмаю», «Ой вишенько, черешенько», «Пожену я сірі воли до води», «Та червона калинонька», «Ой, у лісі зеленому», «Не звивайся та не зростаєся», «Ой, піду я в ліс по дрова», «Сади ж мої, сади», «За водою рута, м'ята», «Ой гарна ж я, гарна», «Їхали козаки», «При долині куш калини», «Ой поля ж ви, поля», «Гей, ой сяду я край віконечка», «Ой гиля-гиля, гусоньки, на став», «Ой чиє то жито», «Ой чий то кінь стоїть», «Розпрягайте, хлопці коні» тощо. У більшості ліричних пісень діалектизми наявні. Тут не йдеться про псевдонародні пісні радянського періоду, які в більшості випадків мають конкретних авторів, згаданий матеріал стосується тільки певного регіону і певного говору.

В ліричних піснях міждіалектними постають зачини – частки і вигуки *ой, гої, гей*. Проте певна певна специфіка, пов'язана зі степовими говорами, наявна і серед них. Так, у низці старовинних хорових ліричних пісень «Ой ти, птичко-невеличко» виступає діалектна за походженням частка-зачин *да*: «*Ой птичка-невеличка, да й по полю літає, да й травку розгортає, да й сокола шукає*» (Ой ти, птичко-невеличко); «*Да до іншої, да до гіршої мед-вино несеш, а до мене, молодой, і так не зайдеш*» («Ой яром, яром, пшениченька»); «*Да коли ж мені раніше неньки встати, да вирвати василечки, слід позамітати*» («Попід мостом, мостом»)

На фонетичному рівні степовий говір виявляється в ліричних піснях слабким функціонуванням аффрикатів: *жс* – замість *джс*: «*По садочку хожу, кониченька вожу, через рідну неньку нежонатий ходжу*», не в усіх випадках наявне чергування у групах приголосних: не змінюється *ст* на *ц*: «*Гей, ой сяду я край віконечка прясти, Гей та й пустю я волоконце в віконце*». Замість [о] в ненаголошеній позиції виступає [а], а в родовому відмінку може виступати закінчення *-ой* замість *-ої*: «...*наїхали* з нами, з нами, козаками, *краще тобі буде, як у рідной мамі*» («Їхали козаки»); кінцевий приголосний [р] вимовляється пом'якшено [р']: «...*та й привезла на базарь, до терниці прив'язала*» («Ой там, на товчку, на базарі»); «...*на базарь носили, гроші торгували*» («Ой на горі цигани стояли»); спостерігається м'яка вимова приголосного [л']: «*Та є ж у мене сім пар гол'убів, - л'ети, вибирай, можеш саміж йти*» («Ой там на горі»); у деяких випадках вживається [ш] замість літературного [шч]: «*Галю, серце, рибко моя, що мені казати*» («Якби мені не тиночки»; «*В кінці греблі шумлять верби, що я насадила. Нема того козаченька, що я полюбила*» («В кінці греблі шумлять верби»).

На граматичному рівні степовий говір виявився в мові ліричних пісень у таких рисах: використання займенникових форм *цїї, тїї, тая* замість нормативних *цієї, тієї, та*: «*Ночував я у тїї вдовиці, що сватати буду*» («Ой хмелю ж мій, хмелю»; «*Вже ж до тїї криниченьки стежки поросли*» («Чи це ж тая криниченька»)), вживання прийменниково-займенникової конструкції *к тобі* замість нормативної *до тебе*: «*Ох і рад би я, серце, к тобі прибувати*» («Ох і повій, буйний вітер»); активне вживання дієслівних форм типу *зна, загляда, пита* замість *знає, заглядає, питає* або *робе, ходе, воде, носе* замість *робить, ходить, водить, носить*: «*Ой чи прийдеш, козаченьку, звечора до мене?*

Кажуть люди, що *приходе* другая до тебе» («Чи ти гордий, чи ти пишний, чи гордо несешся»; «Ходе орел понад морем та й *загляда* пильно в воду») («Ходе орел понад морем»); у іменниках, що належать до ; у іменниках, що належать до м'якої групи, вживаються закінчення твердої в орудному відмінку: «Ой ти *сокіл ясний, мій милий прекрасний, та гордуєш ти мною, як місяць зорою*» («Птичка-невеличка»).

Також у деяких варіантах виконання степовий говір виявляється у мові ліричних пісень такими загальними рисами: *поход*, *постой*, *горше* «гірше», *ковати* «кувати», *крепкий*, *улиця*, *не ддаси* «не оддаси», *нігде* «ніде», *хоть* «хоч», *куповати* «купувати», *сумовати* «сумувати», *ясній* «ясній», *дорогий* «дорогий», *вороній* «вороній», *два коня*, *к землі*, *к горі*, *о біді*, *ік лихій матері*, *по мостам*, *год* «рік», *да* «і», *зачім* «чому», *клад* «скарб», *лучче* «краще», *огледиться* «оглянеться», *перший* «перший», *рятовати* «рятувати», *чужаниця* «чужениця», *огонь* «вогонь», *котрий* «котрий», *прихожати* «**приходити**», у *каменя* «біля каменя».

На лексичному рівні степовий говір виявляється найбільш виразно: *трудно* – *важко* «Ой ти, дівчино, заручена»; *раніше* – *раніше* («Попід мостом, мостом»); *пояля* – *зрозуміла*, *парень* – *хлопець* («Та туман яром котиться»; «Пожену я сірі воли до води»); *лучче* – *краще* («Їхали козаки», «Їхав козак за Дунай»); *лента* – *стрічка* («Розпрягайте хлопці коней»; *ждала* – *чекала*, *втерля* – *загубила* («Ой жаль мені вечірочка»).

Дане дослідження, звичайно, не вичерпує усього кола питань, пов'язаних із особливостями вживання діалектизмів у степових говорах, але воно порушує нагальні й актуальні проблеми сучасної діалектології. Для докладного вивчення даного явища процес збирання безіменного фольклорного пісенного матеріалу має бути безперервним. Оскільки, як показали польові дослідження, справжніми носіями даного говору виявилися старожили, а не молодь чи люди середнього віку (на мовлення яких вже вплинула російська мова), то й зібраний у майбутньому діалектний матеріал послугує відродженню самобутньої старовинної української народної пісні, віками шліфованої й вдосконаленої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березовський І. П. Історичні пісні українського народу / І. П. Березовський, М. С. Родіна, В. Г. Хоменко. // Історичні пісні. Упоряд. А. І. Гуменюк; Заред. М. Т. Рильського і К. Г. Гуслистого. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 1068 с.
2. Гольдин В. Е. Диалектные тексты и проблема источников русской диалектологии / В. Е. Гольдин // Русские диалекты. Лингвогеографический аспект. – М., 1987. – С. 9-17.
3. Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова / С. Я. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1987. – 245 с.
4. Франко І. Вибрані статті про народну творчість / І. Франко. – К. : Вид-во АН УРСР, 1955. – 289 с.

**МАРИНІЗМИ В ОБРАЗНІЙ СТРУКТУРІ
АПОЗИТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ
(на матеріалі українського поетичного дискурсу)**

У статті на цікавому й промовистому ілюстративному матеріалі простежуються тропейні функції лексем-маринізмів в апозитивних прикладкових словосполученнях. Автор переконливо доводить, що прикладки-маринізми в українській модерній поезії виступають переважно метафорами.

Ключові слова: маринізми, апозитивне словосполучення, прикладка, метафора, епітет.

В статье на интересном и показательном иллюстративном материале исследуются тропейческие функции маринистической лексики в аппозитивных словосочетаниях. Автор убедительно доказывает, что приложения-маринизмы в украинской современной поэзии являются в большинстве случаев метафорами.

Ключевые слова: маринизмы, аппозитивное словосочетание, приложение, метафора, эпитет.

The article deals with trope functions of marine terms in appositive word combinations. The author convincingly proves that the marine terms which are in the function of apposition in Ukrainian modern poetry are in most cases metaphors.

Key-words: marine terms, an appositive word combination, an apposition, a metaphor, an epithet.

Українські мовознавці – дослідники апозиції (Л.Рогозін, Б.Ключковський, Л.Пархонюк) завжди наголошували на здатності прикладки бути важливим тропейним засобом, в основі якого лежить ментально-асоціативне зближення далеких один від одного реалій дійсності. На специфіку субстантивного апозитивного епітета вказував свого часу ще О.Потебня.

Зіставляючи прикметниковий та іменниковий епітети у слов'янських фольклорі та тогочасній поезії, він наголосив: “З точки зору поетичної до епітетів слід відносити будь-які парні сполуки слів, що зображають речі **через їх ознаку...**” [1: 168]. Отже, серед епітетів, вважає вчений, треба розглядати не лише означальні прикметники, а й апозитивні. “При відмінності і граматичній, і поетичній перші зображальні, другі, тобто апозитивні, більш конкретні” [2: 105].

Продовжили вивчення апозиції-прикладки українські дослідники ХХст. у дисертаційних дослідженнях 50-80 рр. Зокрема, Л. Л. Рогозін у своїй праці вказує на те, що “тропейні прикладки-епітети, стаючи невід’ємним компонентом пояснюваного іменника в структурі складного слова, зустрічається в думах, історичних та ліричних піснях, казках <...>: *Ой десь мого сина-орла / да на світі немає* (чумацька пісня)” [3: 123-125].

Б. Г. Ключковський, визначаючи як дистинктивну рису прикладкових конструкцій те, що вони, “означаючи один і той же реальний предмет (субстанцію) об’єктивної дій-

© Данилюк І.В., 2011

сності, **по-різному називають** його . ” І саме “завдяки субстантивності зіставлених у процесі мовлення компонентів прикладкових конструкцій один із них (той, у якому основне предметно-логічне виступає на другий план, а домінує значення ситуативне або контекстуальне) супроводиться рівночасно таким же уявленням про інший предмет (субстанцію). Ця особливість зумовлює властиву їм **образність** (виділення – І.Д.), рельєфно простежується тоді, коли один з компонентів вживається у **переносному** (виділення – І.Д.) значенні ” [4: 67-68].

У пізнішій праці, виділяючи причини, якими визначається апозитивна сполучуваність слів, науковець відзначає з-поміж багатьох “ тропейне (переносне) вживання одного чи й обох компонентів, внаслідок чого виникають сприятливі екстенціональні можливості смислового зближення й семантико-синтаксичної сполучуваності навіть досить віддалених за своїм прямим, основним, інтенціональним значенням слів, словосполучень або й цілих речень: *Тчемо по дорозі килимок-розмову* <...> ”[5: 18-19].

Пізніша дослідниця субстантивної апозиції в естетичних функціях Л.Пархонюк вказує, що з-поміж усіх частин мови у ролі тропотворчих в поезії найчастіше використовуються іменник, дієслово, прикметник і прислівник. “Якраз саме субстантивні завдяки переважно денотативній природі своєї семантики здатний синтезувати апріорі кілька відчуттів відразу, оскільки він викликає уявлення в сумі кількох ознак як назва реалії, тобто назва конкретна” [6: 218.]. І далі: “ У поезії субстантивна апозиція лежить в основі таких тропів, як епітет та метафора, причому епітетна функція для неї є первинною” [6: 218].

Як видно із цитованих праць, думка про те, яким образним засобом виступає тропейна прикладка – лише епітетом (О.Потебня, Л.Рогозін, Б.Ключковський) чи й епітетом (інваріантні), і метафорою - належить до дискусійних. Причому у не вузькоспеціальних або несинтаксичних дослідженнях прикладки-апозиції, які Л.Пархонюк відносить до метафоричних, зазвичай розглядають як порівняння [7: 137; 8: 66-67; 9: 47; 10: 13] чи епітет [11: 220-221]. Окремі російські мовознавці розглядають такі поетичні формули або як проміжний вид між порівнянням і метафорою, або ж як порівняння (залежно від семантичного виду) [12: 147, 155, 159].

Сказане вище зумовлює актуальність нашого спостереження, хоч ми й ставимо перед собою далеко скромніше завдання - проаналізувати на прикладі апозитивних маринізмів, які ніколи в україністиці не були предметом спеціального дослідження, образну структуру утворюваних прикладкою разом із пояснюваним словом апозитивних словосполучень-складних слів (саме складними словами називають такі структури Б.Ключковський, Л.Рогозін і багато сучасних дериватологів або лінгвостилістів). Матеріалом аналізу обрано модерний поетичний дискурс, де такі структури зрідка можна зауважити.

Українці не є морською нацією, однак мариністичні номени *море (океан), хвиля (хвилі), острів, корабель, вітрила* в модерному поетичному дискурсі функціонують в ролі прикладки й утворюють з означуванним іменником оригінальний образний комплекс, переважно метафоричний.

Давні фольклорні корені має апозитивна метафора **стен-море**, однак відмінність у тому, що: 1) в народній поезії вона не апозитивна, а здебільшого предикативна; 2) у фольклорі відсутній образ **стен-океан**. Звичайно, до цього тропу вдаються поодинокі поети своєрідного степняцького менталітету, як-от Г.Чупринка: *Світло й тіні в золотинні, В фарбах райдужних злились І в шовковім шелестинні **Степом-морем** понеслись*. Основа,

на якій виникає цей образ, - розмір і загальне зорове враження: хвилі морські – хвилі зеленаві, жовтаві степового різнотрав'я, злакових тощо. Натрапляємо на подібну порівняльну формулу лише в сучасного поета П.Мовчана : *Це море-степ?... Чи море полудневе?* У того ж поета знаходимо типове для української літературної традиції зближення неба з морем: *Підстав аж забагато, щоб радіть: / сріблястий берег, муром небо-море<...>*

Скоріше лише сема розміру породила метафоричне вживання: *Степ-океан* (Г.Чупринка), *сади-моря* (М.Рильський), *праліс-океан* (П.Карманський). Несподівана асоціація в О.Олеся: *пісня-море*, базою якої виступають звукові зближення.

Інші асоціації лягли в основу апозитивного метафоричного зближення лексем *легіт*, *задум*, *сон*, *пісня* із маринізмом *хвиля* : у них актуалізувалась сема 'потік чого-небудь, що рухається один за одним' [13: 40]. Проілюструємо: *Легіт-хвиля / не пролине, / Ніч роси / з небес не кине <...>* (М.Філянський); *Чи то – передок, чи то – човен, / а хвилі-задум кризь сон* (М.Хвильовий); *Хрипкий далекий пароплав / сигару закурив... Сон-хвиля* (П.Тичина). Несподіваного значення набуває лексема *хвиля* в такому поетичному контексті О.Олеся: *Музо! Вставай з небуття! / Вдарим по струнах з колишньою силою, / Пісню-бурею, пісню-хвилю / Вдаримо в скелі життя!* Безсумнівно, ця семантика викликана сусіднім апозитивним метафоричним словосполученням *пісня-буря* і загальним смислом строфи. Ще цікавіша асоціація у нашого сучасника Д.Кременя: *Накочуються хвилями літа, / А ми вустами-хвилями говорим*. Вона виступає у складі дієслівної метафори, і це посилює її експресивність та породжує складний психологічний образ.

На відміну від маринізму *хвиля*, лексеми *корабель*, *вітрила* породжують поодинокі прикладкові метафори *калоші-кораблі* (М.Рильський), *хмароньки-вітрила* (В.Чумак), засновані на подібності форми, а можливо, й функції. Вдамося до ілюстрацій: *<...> Що тоді, наш гумористе / з парасолем-парашутом / У калошах-кораблях?; В небі білотканні хмароньки-вітрила, хвилі оксамитна вистеле блакить...*

Своєрідним є метафоричний образ *острова* у раннього М.Рильського: він двічі вживає апозитивну метафору *хмара-острів* (*хмари-острови*). Показовими є такі рядки: *Я на острові-хмарі пливу / В небесах, / На землі я вже більш не живу!* Або такий поетичний контекст: *Блакитний океан небесний, незмірянний / Розкинувся високо над землею, / І хмари-острови пливуть в тім океані*. Звичайно, цей образ породжений парадигмою: небо – океан, хмари – острови.

Як засвідчує наше спостереження, маринізми в образній структурі апозитивних словосполучень в модерній українській поезії використовуються тільки окремими поетами, які, очевидно, мали мариністичні візії; або ж вони є результатами впливу поетичної практики представників інших літератур. Так чи інакше образні маринізми заслуговують на увагу дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рогозін Л.Л. Прикладка в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02.. – Полтава, 1955. – 283+1с.
2. Потебня А.А. Из записок по теории русской словесности // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. _ М.: Высшая школа, 1990. – С.132 – 343.

3. Словник української мови в XII-ти томах. – К.: Наук.думка, 1971-1980; Т.ХІ -699с.
4. Ключковский Б. Г. Апозитивні конструкції в сучасній українській мові: дис. ... канд. філолог. наук: 10.02.02. – Львів, 1962. – 377с.
5. Ключковский Б. Г. Апозитивна сполучуваність слів у сучасному українському літературному мовленні // Українське мовознавство: Міжвідомчий наук. зб.. – К. – 1976. – Вип. 4. – С. 14- 20.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т.I-II. – М.,1958. –536с.
7. Мацько Л. І. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І.Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид., випр. – К.: Вища шк., 2005, - 462с.
8. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Частина друга: Синтаксис / Підручник для факультетів мови і літератури педагогічних інститутів. – К.: Рад. школа, 1961. – 287с.
9. Українська мова: Енциклопедія. – К.: Укр. енциклопедія, 2000. – 750с.
10. Теля В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция // Метафора в языке и тексте. Ответств. Редактор доктор филологических наук В. Н. Теля. – М.: Наука, 1988. –с.26 – 52.
11. Пархонюк Л. Субстантивна апозиція як один із способів образної маніфестації дійсності в українській поезії // Gatunki mowy i ich ewolucja/ T.I. Mowy piękno wielorakie/ - Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego , 2000. – S. 217 – 225.
12. Кожевникова Н. А. Метафора в поэтическом тексте // Метафора в языке и тексте. Ответств. Редактор доктор филологических наук В.Н.Теля. – М.: Наука, 1988. – 145 – 165.
13. Судук І. І. Порівняння в текстах українських перекладів Святого Письма: Автореф.дис...канд. філол. наук: 10.02.01. – Івано-Франківськ, 2009. – 20с.

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОГО РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ

У цій статті ідеться про німецьке усне мовлення, яке комунікабельніше, за письмове і більше впливає на письмове мовлення.

Ключові слова: *усне німецьке мовлення, письмове німецьке мовлення, комунікабельність, вплив.*

В данной статье речь идет о немецкой устной речи, которая является более коммуникативной, чем письменная и оказывает большое влияние на письменную речь.

Ключевые слова: *устная немецкая речь, письменная немецкая речь, коммуникативность, влияние.*

This article deals with the German oral speech which is more sociable than the written one and influences greatly the written speech.

Key words: *oral German speech, written German speech, skill to communicate, influence.*

У лінгвістиці чітко розмежовуються два поняття – писемне, книжне мовлення і розмовне мовлення. Якщо порівняти сфери комунікації цих двох понять, то для розмовного мовлення сфера комунікації значно ширша, ніж для писемного. Це визначається перш за все кількістю комунікантів. Розмовне мовлення вживається не лише в побуті, але і в багатьох ситуаціях суспільного життя. Писемною мовою на основі книжок, преси, писемної реклами користується певна обмежена кількість читачів.

Важливою перевагою писемного мовлення є стабільна фіксація на письмі, що, як правило, оформлюється відповідно до граматичних, фонетичних (графічних) і стилістичних норм. Саме ця особливість писемного мовлення зробила його предметом наукового вивчення: встановлення системи (структури) мови та пошуків норм, тобто способом високого урегулювання різних правил. Відомо, що перші граматики створювалися на основі різних літературних, у тому числі сакральних текстів. Тому кажуть про легкість вивчення та оволодіння писемною мовою.

Поява магнітофонного запису дала змогу не зосереджувати увагу на фіксовану стабільність писемного мовлення як на можливість багаторазового повернення до тексту, а записувати (фіксувати) усне мовлення, і тому усне мовлення стає предметом наукового дослідження, особливо, починаючи з 60-х років минулого століття. Дослідження проводяться під кутом зору порівняння розмовного мовлення з писемним як досконалим зразком норми, щоб установити «відхилення» від зразка.

Якщо іноземець, вивчаючи німецьку мову за писемними зразками, стикається з усним мовленням, він буває вражений тим, що усне мовлення здається йому жалюгідним скелетом писемного мовлення, обідраним, осколочним.

Особливість усного мовлення полягає в тому, що діалог не знає слухачів, його створюють тільки мовці. В усному мовленні найбільш специфічним створюючим фактором стає не лексика і навіть не фонетика, а синтаксис.

В.Д.Девкін дає таку загальну характеристику синтаксису німецької розмовної мови: «В галузі синтаксису розмовне мовлення характеризується гнучкістю меж речення, їх зміщенням, перерозподілом логіко-синтаксичних відношень з рівня відношення слів у межах одного речення на рівень відношень між різними реченнями, фрагментарністю, «мозаїчністю» конструкцій, наявністю структурно залежних речень, вжитих самостійно, лаконізмом і нерозгонутістю речень, можливістю недомовленості, уриванням початого речення чи реченням, яке підхоплює недосказане, і навіть незавершеністю висловлювання» [1]. (Переклад мій – Л.П.).

Синтаксис розмовної німецької мови вивчається в наш час глибоко й широко багатьма дослідниками, але він усе ще чекає свого оформлення у вигляді нормативних правил, інакше без такого посібника практичне засвоєння німецького мовлення як іноземного неможливе.

Найбільш упорядковано подає Й. Швіталла [2] найпринциповіші положення синтаксису німецького розмовного мовлення:

1. Наявність великої кількості різних еліпсів, серед яких ананпсис відіграє найважливішу роль. При еліпсах викидається (імплінується) та частина речення, що може бути відтворена і доповнена на основі синтаксичного і семантичного контексту, наприклад, *wersch seh was kummt [du] wirst sehen was kommt* або *ledschale rans*

[er hat] das letzte rans [gerupft]

Можливі і такі еліпси:

Einmal köln und zurück

Ohne

Fünf brötchen

2. Довжина речень в усному мовленні тяжіє до зменшення. Якщо загалом у побутовій прозі у реченні найчастіше вживається 16 слів, у наукових текстах 17, то в розмовному мовленні з паузами зазвичай 6-10 слів. Короткі речення з дієсловами в усному мовленні представлені як 1: 27, а у писемному мовленні як 1: 76,5.

3. Синтаксис характеризується переривчастістю.

Sprangen sie auf, alle zehn.

Bei uns finden Sie höchste Qualität zum besten Preis – immer !

Зміщення вліво. Спочатку стоїть назва речі, а потім пояснення.

Ein bruch den halben se schon vor vierzehn Tagen gemacht

Du Silvia? (-) het also so ein medikamenten köfferchen

Wo wir zum essen gegangen sind mein Kollege und ich

4. Зміна порядку слів у розмовних текстах спостерігається вдвічі частіше, ніж у писемних текстах.

5. Уривання висловлювань можливе з двох причин: мовець уриває мовлення, оскільки далі повідомлення табуйоване, або не хоче продовжувати мовлення.

Es war glant ich (-?) auch n leichter angrif (-)

При цьому можливі повтори і коректура.

6. Perfekt уживається в розмовних текстах частіше, ніж у писемних, і цілком може замінити Präteritum, але не навпаки. Вік, особистий стиль обумовлюють вживання, а частково й місцеві особливості (у південній Німеччині вживається Präteritum).

7. Уживання синтетичного Konjunktiv'a скорочується на користь конструкцій «würde».

8. Passiv уживається значно рідше, ніж у писемній мові.

Одна з дуже важливих проблем дослідження синтаксису розмовного мовлення полягає у можливості прогнозування розвитку нових тенденцій, котрі сприяють розвитку літературної мови. Недооцінити вплив розмовного мовлення на літературну письмову мову означає запліщити очі на найважливіший фактор розвитку літературної мови.

Л.В. Щерба дуже образно визначив стан живого розмовного мовлення: «Тут б'ється й кипить мовне життя» [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Девкин В.Д., Особенности немецкой разговорной речи. – М., изд-во «Международные отношения», 1965. С. 9-10.
2. J.Schwitalla, Gesprochenes Deutsch, Eine Einführung. Erich Schmidt Verlag, 2 Aufl., 2003, Berlin.
3. Щерба Л.В., Избранные работы по русскому языку. – М., 1957.

**РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КАТЕГОРИИ ИМЕНИ ДЕЯТЕЛЯ
ОТСУБСТАНТИВНЫМИ И ОТАДЪЕКТИВНЫМИ
МОДЕЛЯМИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА**

У статті аналізуються словотвірні моделі, які репрезентують концепт АКТОР у сучасній німецькій мові. Розглядаються особливості взаємодії агенса з іншими елементами пропозиції. Розкривається словотвірне значення представлених моделей, зроблені висновки про профілюючі характеристики.

Ключові слова: *дериват, словотвірна модель, словотвірне значення, пропозиція, концепт, інференція.*

В статье анализируются словообразовательные модели, объективирующие концепт АКТОР в современном немецком языке. Рассматриваются особенности взаимодействия агенса с другими элементами пропозиции. Выявляется словообразовательное значение представленных моделей, делаются выводы о профилирующих признаках.

Ключевые слова: *производное слово, словообразовательная модель, словообразовательное значение, пропозициональная структура, концепт, инференция.*

In the article the word-formation patterns representing the concept АКТОР in modern German are analyzed. Some peculiarities of the interrelation between the agent and other elements of proposition are also viewed. The word-formation meaning of the given patterns is revealed, the conclusions on chief characteristics are made.

Key words: *derived word, word-formation pattern, word-formation meaning, propositional structure, concept, inference.*

В формировании языковой картины мира на современном этапе все большую роль играют средства вторичной номинации, удельный вес производных слов в лексике современных языков значителен. В этой связи особое значение в исследованиях по когнитивному словообразованию отводится производному слову как структуре знаний, принципиально отличной от непроеводного, нечлененого, холистически воспринимаемого слова, поскольку данные пласты лексики по-разному описывают предмет референции.

Производные слова связывают отдельные концепты в новую концептуальную структуру, способную сохранить представление людей о том, по отношению к какому объекту, признаку, процессу характеризуется обозначаемый объект, признак, процесс.

В отличие от непроеводных слов производное слово обладает словообразовательным значением. В основе семантики производного слова лежит концептуальная структура, имеющая вид пропозиции.

Производное слово – это отражение пропозициональной структуры, вербальная объективация мыслительных структур, отражение тех связей, которые человек устанавливает между явлениями окружающего мира в процессе его познания.

Предметом исследования данной работы является репрезентация категории имени деятеля отсубстантивными и отадективными моделями немецкого языка.

Впервые необходимость введения обобщающего концепта АКТОР (АКТИВНОЕ НАЧАЛО), соотносенного с деятелем-референтом разного типа, для описания словообразовательной категории имени деятеля с когнитивных позиций была теоретически обоснована в работах Е.М. Поздняковой.

Прототипически агент связан с когнитивной моделью события и наделен свойством в процессе взаимодействия передавать энергию пациенту и каузировать изменение его состояния или его перемещение в пространстве. Истинный агент наделен волеизъявлением и способностью осознавать и контролировать происходящее, что является свойством разумного человеческого существа.

В процессе категоризации и концептуализации мира развитие концепта «агент» претерпевает изменение в сторону абстрагирования от непосредственного контакта с объектом приложения энергии. Его концептуальное развитие ведет к тому, что «агентивной функцией наделяются машины, инструменты, средства материального и нематериального воздействия на человека и на материальные и нематериальные объекты. Различается и характер активности самого человека» [1: 249]. Нечеткость границ категорий деятеля и не-деятеля обусловлена вариативностью признака активности субъекта.

Рассматривая категорию деятеля в широком смысле, под АКТОР, вслед за Р.Л. Траск, Е.М. Поздняковой, Л.В. Бабиной и др., будем понимать высокую степень активности той предметной сущности, которая соотносится с первым аргументом в пропозициональном отношении по сравнению с той, которая соотносится со вторым аргументом [2; 1; 3].

Концепт АКТОР может быть как одушевленным существом, так и неодушевленным объектом или явлением, которое может стать каузатором, причиной, стимулом изменения состояния пациента/ объекта. АКТОР - это гиперроль по отношению ко всем падежным ролям.

Категория имени деятеля в немецком языке может быть репрезентирована целым рядом аффиксальных, композитных и конверсивных моделей. Анализ языкового материала показал, что в обобщенном значении словообразовательная модель деятеля в немецком языке реализует значение j-d (eine Person, ein Mensch, ein Lebewesen), der etwas macht, tut; etwas (ein Gegenstand), was etwas tut («тот, кто совершает действие», «то, что совершает действие»). Когнитивные операции осуществляются в субстанциональной (предметной в широком смысле слова) концептуальной области, в результате процесса концептуальной деривации происходит перераспределение смыслов и формирование новой субкатегории „HANDELNDER“. Обобщенная семантика данной модели носит пропозициональный характер.

Под пропозицией понимается конструкт, связывающий концепты, отражающий взаимосвязи объектов окружающего мира. Пропозиция связывает отдельные концепты в единую концептуальную структуру.

Пропозициональные структуры и словообразовательные модели – это не только инструмент интерпретации готовых производных слов, но и механизм порождения новых смыслов на основе существующих схем. Языковые формы обладают статусом конструктов, обретающих реальность в силу того, что существуют правила их порождения.

Анализируемая пропозиция представлена аргументом АКТОР, предикатом, соотношенным с глобальной категорией SITUATION (в терминах М. Рикхейт) [4], а также аргументом ОБЪЕКТ/ ORT. Все обозначенные роли в пропозициональной структуре структурно-мотивированных производных слов были выделены с учетом обобщенного уровня концептуализации.

Аргумент АКТОР в зависимости от словообразовательной модели может быть представлен двумя концептами LEBEWESSEN (ЖИВОЕ СУЩЕСТВО) и GEGENSTAND (ПРЕДМЕТ). Концепт процессуального признака реализуется атомарными, то есть восстановленными предикатами, объективирующими глобальную категорию SITUATION. Под атомарным предикатом, вслед за Е.С. Кубряковой, Е.М. Поздняковой, понимаем предикат, который называет не конкретный тип связи как реальный глагол, а либо указывает на ее наличие, либо на самый обобщенный и абстрактный тип связи, не нуждающийся в конкретизации. Маркируем атомарный предикат как PRÄDIKAT (SITUATION), подразумевая, что он может быть выражен одной из субкатегорий глобальной категории SITUATION: EREIGNIS, HANDLUNG, ZUSTAND. Категория деятеля в немецком языке может быть представлена отсубстантивными, отаггективными, отглагольными, композитными и конверсивными моделями. В отсубстантивных и отаггективных моделях необходимо восстановление атомарного предиката, которое происходит на основе инферентного вывода. Проанализируем модели с целью демонстрации взаимодействия концепта АКТОР с другими элементами пропозиции.

Отсубстантивная модель $N1 + er > N2$ по своей словообразовательной структуре близка отглагольной группе имен ($V + er > N$ и т.п.), однако в отличие от них модель реализует значения «тот, кто работает где», «тот, кто воздействует на что». Таким образом, суффиксальная модель $N1 + er > N2$ моделирует представление о месте/ сфере или объекте деятельности живого разумного существа.

В смысловой структуре производного эксплицитно представлены аргументы АКТОР и ORT или АКТОР и ОБЪЕКТ, предикат предусматривает процедуру восстановления.

Анализ языкового материала показал, что имена, сформированные на основе данной модели, обнаруживают пропозициональный характер и могут соответствовать двум пропозициональным структурам: АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – ORT, АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – ОБЪЕКТ.

Так, отсубстантивные дериваты, сформированные на основе словообразовательной модели $N1 + er > N2$ с пропозициональной структурой АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – ORT, характеризуют лицо по МЕСТУ/ СФЕРЕ профессиональной/ непрофессиональной деятельности: *Gärtner, m – jmd., der berufsmäßig Gartenbau ausübt; jmd., der aus Liebhaberei viel im Garten arbeitet → Gartenmeister. Politiker m. - jmd., der aktiv an der Politik teilnimmt, Staatsmann [→ Politik]* [5].

Важно подчеркнуть, что в качестве места деятельности могут выступать как конкретные участки поверхности, занятые определенным объектом, так и абстрактные сущности, воспринимаемые человеком как МЕСТО/ СФЕРА, в которой живое разумное существо реализует свое активное начало. В качестве непрототипических МЕСТ могут выступать абстрактные понятия: отрасли индустрии, отдельные области общественной, социальной, научной деятельности и т.п.

По смысловой структуре последним близки именные слова, сформированные на основе словообразовательных моделей: $N1 + e > N2$, $N1 + (t)iker > N2$, $N1 + ist > N2$.

Так, модели $N1 + e > N2$, $N1 + (t)iker > N2$ реализует представление человека о сфере научных интересов живого разумного существа: *Mineraloge m.* – *Kenner der Mineralien, auf dem Gebiet der Mineralogie arbeitender Wissenschaftler*; *Historiker m.* – *Wissenschaftler, Student der Geschichtswissenschaft* [5].

Большинство имен, образованных по модели $N1 + -ist > N2$, являются производными от имен существительных, сформированных на основе модели $N (Adj.) \rightarrow N -ismus$, которая моделирует знания человека о направлении ментальной деятельности разумных существ. Производные, сформированные на основе модели $N1 + ist > N2$, объективируют ЛИЦО, представляющее соответствующее направление деятельности или разделяющее определенные взгляды в обществе. Репрезентацию направления деятельности осуществляет отименная основа, а объективацию ЛИЦА – суффикс *-ist*, ср.: *Funktionalist* – *Anhänger, Vertreter des Funktionalismus*; *Purist m.* – *Anhänger des Purismus* [5].

На смысловую близость с моделью $N1 + er > N$ указывает тот факт, что наряду с основным когнитивно выделенным смыслом – ЛИЦО, представляющее определенную сферу ментальной деятельности – имена, сформированные на основе данной модели, могут репрезентировать смысловые оттенки основного образца, ср.: *Polizist m.* – *Polizeibeamter* [5] – «тот, кто работает где», *Saxophonist m.* – *Saxophonspieler*; *Sanskritist m.* – *Kenner und Erforscher des Sanskrits* [5] – «тот, кто воздействует на что».

Проведенное исследование позволяет нам сделать вывод о том, что наряду с моделями, на основе которых может происходить порождение новых смыслов, в языке существуют репродуктивные модели: $N1 + är / ar > N2$; $N1 (Adj) + ier > N2$, $N1 + at > N2$, $N1 (Adj) + eur > N2$; $N1 (Adj) + euse > N2$; $N1 (Adj) + ess > N2$ – объективирующие концепт АКТОР, но не являющиеся порождающими. В отличие от выше обозначенных их актуализация в современном немецком языке основана на непосредственном запоминании и воспроизведении. Вслед за Б.М. Гаспаровым считаем, что существуют две стратегии обращения с языковым материалом: репродуктивная, основанная на непосредственном запоминании и воспроизведении, и операционная, предполагающая развертывание языкового материала по определенным правилам. «Операционная стратегия обращения с языковым материалом присутствует на заднем плане нашей языковой деятельности, в качестве некоего фона, всегда готового выступить на передний план, актуализироваться и вступить в действие, как только в нем возникнет нужда» [6: 61].

Как выявляет анализ, к производным, репрезентирующим концепт АКТОР на основе репродуктивных моделей, относятся: *Militär m.* – *höherer Offizier* [$\rightarrow$ *frz. militaire*]; *Juwelier m.* – *Goldschmied, Schmuckhändler* [$\rightarrow$ *Juwel*]; *Bankrotteur m.* – *jmd., der Bankrott gemacht hat*; *Balletteuse f* – *Balletttänzerin* [*französisierend zu Ballett*] [5] и т.п.

Следует предположить, что большинство из них было заимствовано в немецкий язык с соответствующими смыслами и на современном этапе инференция таких имен носителем языка мало чем отличается от процесса восприятия нечленяемых слов.

Как было упомянуто, отсубстантивная модель $N1 + er > N2$ потенциально может реализовать значение *j-d*, *der etwas macht*, *tut* («тот, кто воздействует на что»), моделируя представление человека об объекте деятельности живого разумного существа. Смысловая структура соответствует пропозициональной структуре АКТОР – PRÄDIKAT

(SITUATION) – OBJEKT, в которой АКТОР объективирован концептом -er и соотносит производное слово в целом с субстанциональной концептуальной областью, PRÄDIKAT (SITUATION) предусматривает процедуру восстановления на основе процесса инференции, а OBJEKT сопряжен с отсубстантивной основой, которая репрезентирует неодушевленный объект, на который направлена активность одушевленной субстанции. Когнитивно выделенным в смысловой структуре является объект, с которым связана активность деятеля, что можно продемонстрировать на примере анализа дефиниций следующих производных: *Musiker; m. – jmd., der beruflich ein Musikinstrument spielt; Orchestermittglied [→ Musik]. Fischer; m. – jmd., der Fische fängt, Angler; Handwerker der See-, Hochsee-, Küsten-, Binnenfischerei [5].*

Сходный пропозициональный характер обнаруживают мало продуктивные словообразовательные модели немецкого языка: N1 + ler > N2, N1 + ant > N2, N1 + and > N2.

Модели N1 + ant > N2; N1 + and > N2 явились основой для формирования следующих субстантивных имен: *Asylant m. – jmd., der sich aus politischen Gründen (in einem Staat) um Asyl beworben hat* Sy. *Asylbewerber, Asylsuchender. Intrigant m. – jmd., der gern Intrigen spinnt, Ränkesmied. Doktorand m. – jmd., der im Begriff steht, die Doktorprüfung abzulegen[5].*

На основе модели N1 + ler > N2 в зависимости от семантики отименной основы могут быть актуализированы две пропозициональные структуры: АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – OBJEKT, АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – ORT.

Так, следующие производные характеризуются пропозициональной структурой АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – OBJEKT: *Sportler; m – jmd., der einen Sport betreibt; jmd., der Sport treibt. Künstler; m – jmd., der Kunstwerke schafft; jmd., der ein Werk der Literatur oder Musik künstlerisch darstellt, Sänger, Musiker, Schauspieler [5].*

Производное слово *Postler m. – Postbeamter, Briefträger [5]*, образованное на основе той же словообразовательной модели, обнаруживает иной пропозициональный характер АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – ORT.

Исследуемые пропозициональные структуры в современном немецком языке могут быть объективированы также композитными словообразовательными моделями.

Подытоживая все выше изложенное, следует заключить: отсубстантивные, отадективные модели, репрезентирующие активную субстанцию в современном немецком языке, могут профилировать характеристики: 'направленность на объект воздействия' (АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – OBJEKT); 'место профессиональной/ непрофессиональной деятельности' (АКТОР – PRÄDIKAT (SITUATION) – ORT).

Выделенные пропозициональные структуры важны не только как инструмент интерпретации готовых производных слов, но и как механизм порождения новых смыслов на основе существующих схем. В конкретной ситуации носитель языка может конструировать новые слова, вербализуя, в том числе, и те смыслы, которые еще не эксплицированы в языке. Семантический потенциал производного слова детерминирован как словообразовательной моделью, так и семантикой производящей основы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Позднякова Е.М. Таксономическая категоризация глагола и концепт «активное начало» в категории имени деятеля / Е.М. Позднякова // Концептуальное пространство языка. – Тамбов: Изд – во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2005. – С. 239 – 257.
2. Trask R.L. A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics / R.L. Trask. – London; N.Y.: Routledge, 1993. – 352 p.
3. Бабина Л.В. Концептуальные основы словообразования / Л.В. Бабина // Когнитивные исследования языка. Вып. IV. Концептуализация мира в языке. – М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Г.Р.Державина, 2009. – С. 128 – 149.
4. Rickheit M. Wortbildung. Grundlagen einer kognitiven Wortsemantik / M. Rickheit. – Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993. – 301 S.
5. Wahrig, G. Deutsches Wörterbuch. – Gütersloh, München: Bertelsmann Lexikon Verlag, 2001. – 1451 S.
6. Гаспаров Б.М. Язык, память, образ. Лингвистика языкового существования / Б.М. Гаспаров. – М.: Новое литературное обозрение, 1996. – 352 с.

УДК 001.4:796.386

Коваль О.П.
(Львів, Україна)

ТЕРМІНОТВІРНІ ПРОЦЕСИ У ПІДМОВІ НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ

У статті висвітлені терміноtvірні процеси у підмові настільного тенісу. Проаналізовано 138 термінів та 20 ідіом із словами-термінами настільного тенісу. На основі запропонованої класифікації словотвірних типів термінів афіксацію, словоскладання та словосполучення визначено ключовими у появі нових термінів. Зокрема зазначено, що метафоризація є найпродуктивнішим механізмом появи нового значення.

Ключові слова: термінологізація, афіксація, термінологічна деривація, аббревіація, словоскладання, метафоризація.

В статье освещены процессы терминотворчества в языке настольного тенниса. Проанализированы 138 терминов и 20 идиом со словами-терминами настольного тенниса. На основании предложенной классификации словообразовательных типов терминов выделены аффиксация, словосложение и словосочетание как наиболее продуктивный способ терминообразования. В частности отмечено, что метафоризация является наиболее продуктивным способом появления нового значения.

Ключевые слова: терминологизация, аффиксация, терминологическая деривация, аббревиация, словосложение, метафоризация.

The article deals with the term formation processes in table tennis. 138 terms and 20 idioms concerning table tennis have been analyzed. The classification of word-forming types of terms shows affixation, composition and word combination as the most efficient way of term formation. In particular, metaphor is stressed to be efficient in forming a new meaning.

Key words: term formation, affixation, terminological derivation, abbreviation, composition, metaphor.

Спорт є одним із аспектів фізичної культури і специфічною формою загальної культури. Участь у міжнародних змаганнях та спілкування між спортсменами потребують знання спеціальної термінології. Розвиток міжнародних контактів, необхідність адекватного діалогу щодо організації та проведення змагань, чи вирішенні спірних питань у спорті ведуть до того, що проблеми пов'язані із термінологією спорту на даний момент залишаються актуальними.

Відзначимо, що англійська мова відіграє особливу роль у світі спорту, оскільки багато видів спорту зародились саме в англomовних країнах. Спортивні терміни використовуються не лише спортсменами, чи спеціалістами в галузі спорту у спортивних репортажах, коментарях, але й вболівальниками. З метою взаєморозуміння, точної передачі ін-

© Коваль О.П., 2011

формації, дослідження мови спорту, зокрема її термінологія заслуговує особливої уваги.

Предметом даного дослідження є англomовні спортивні терміни підмови настільного тенісу. Як засвідчують історичні факти зародження настільного тенісу, як спорту визнали ще на початку 1900 року, коли було проведено перше офіційне змагання, та створені правила. З Англії гра поширилась в Австро-Угорщину, а згодом у Німеччину. Вивчення системи спортивних термінів підмови настільного тенісу набуває особливого значення у сучасному світі.

Метою даної статті - проаналізувати шляхи творення термінів настільного тенісу, визначити основні продуктивні термінотвірні моделі, які є ключем до розуміння терміна [6:186].

Матеріалом дослідження слугували термінологічні словники спортивних термінів (див. список лексикографічних джерел) та 138 термінів настільного тенісу, 20 ідіом із словами-термінами настільного тенісу, матеріали інтернет-сайту Essential tennis instructions.com.

С.М. Єнікєєва зазначає, що поява нового лексико-семантичного варіанту(ЛСВ), так само як і утворення нового слова, за своєю сутністю є номінативним актом і ґрунтується на співвіднесенні імені з денотатом [3: 142]. Механізмами семантичної модифікації є звуження і розширення значення, розвиток від більш конкретного до більш абстрактного, і навпаки додавання й опущення семантичних компонентів [4: 252]. Одним із основних способів збагачення словникового складу будь якої мови є словотворення, яке пов'язане із виникненням і використанням спортивних термінів. Словотворення, як зазначає Е.С. Кубрякова, є ланкою у мовній системі, що відповідає за формування позначень елементів зовнішнього та внутрішнього досвіду людини [8:223]. У термінології - термінотворення є відповідно способом збагачення, та її розвитку. Словотворення досліджували такі вчені як: Є.С. Кубрякова, С.М. Єнікєєва, В.В. Виноградов, Н.М. Шанський, Н.Д. Арутюнова, Г. Марчанд та ін.. Відомо чимало досліджень вчених щодо способів творення термінів різних підмов: А.А.Реформатський, Б.Н. Головін, А.А. Санкіна, М.Д. Бонелік, В.П.Даниленко, Б.В. Штернгерц, Н.М. Ефендієва та інші.

Як зазначає Б.Н. Головін, головною одиницею термінології (найменшою її складовою) є слово. Тому концепція слова-терміна займає в термінології найважливіше місце [1: 30]. Однак необхідно зважати на те, що зберігаючи зовнішню оболонку слова, термін різниться з ним своїм змістом. При чому, на відміну від звичайного слова, яке позначається через зовнішню форму, у терміна апіорним є його зміст [6: 83], що відносить його до спеціальної лексики відповідної підмови. Як зазначає А.В. Суперанська, до спеціальної лексики відносяться усі лексичні засоби, які пов'язані із професійною діяльністю людини [6: 25]. До сфер професійної діяльності належать наука, техніка і виробництво; культура і спорт. В наукових термінах на перше місце виносимо зв'язок з поняттям, а в технічних та інших сферах – співвіднесеність із названим предметом. Термінологічна номінація завжди вторинна відносно загальної. Якщо у загальноповживаній мові майже усе названо, то у спеціальній постійно потрібні нові назви [6:88].

Так Е.С. Кубрякова стверджує, що із синхронної точки зору, «вторинні» висловлювання опираються на «первинні» притаманні в мові знаки про позначуваний предмет, тобто в оточенні готових знаків [8: 227]. Тому виробничі, спортивні та інші терміни (окрім наукових) семантично близькі до слів загальноповживаної лексики; при чому межа

між виробничими, спортивними та ін.. термінами та загально вживаними словами може бути проведена лише за допомогою семантичного аналізу [1: 15]. Л.Б. Ткачова розглядає термінологію як підсистему лексики, що забезпечує виконання спеціальної професійної комунікації на базі виробничо-технічної, наукової та соціально-управничої системи мови[7: 99]. Саме таке наближення до національної мови дає підстави зробити висновок, що термінотворенню притаманні такі ж принципи, що й для загальноновживаних одиниць. Існує низка класифікацій словотвірних типів термінів. Так, до морфемної структури слова А.С. Дяків пропонує таку класифікацію:

А. Терміни – кореневі слова:

1. корінна непохідна лексика (*ball, bat, drive*)

2. запозичена непохідна лексика

В. Похідна лексика:

1. терміни, утворені за допомогою суфіксації (*blocker, chopper*)

2. терміни, утворені за допомогою префіксації (*antispin*)

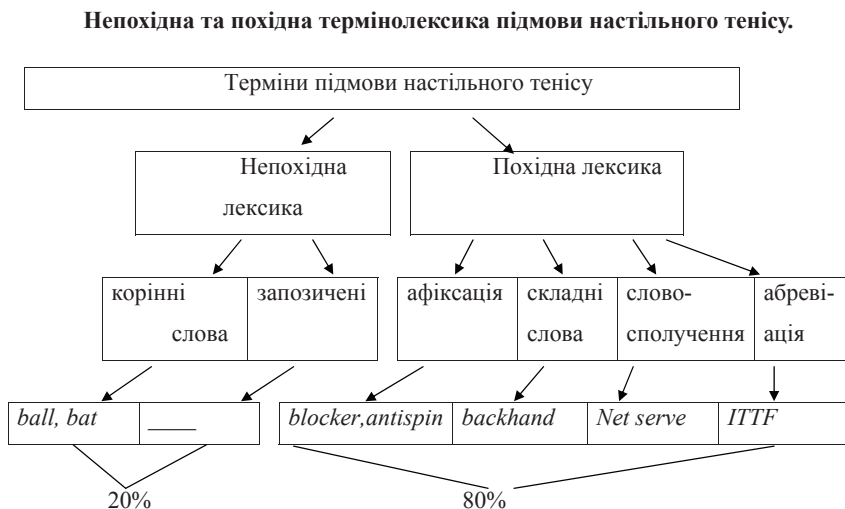
С. Терміни – складні слова (*backhand, penhold, backspin*)

D. Терміни-словосполучення (*Chinese racket, dead ball*)

Е. Терміни-абревіатури (*ITTF-International Table Tennis Federation*) [2:14].

Для ілюстративнішого сприйняття зобразимо вищезазначену класифікацію на такій схемі:

Таблиця №1

Як видно із наведеної таблиці класифікації, термінології настільного тенісу не властива запозичена лексика, а похідна лексика становить 80% відносно непохідної лише 20%. Це обумовлено як локальним зародженням, та виникненням даного виду спорту у Англії, так і тим, що термінологи - англісти рідко вдаються до запозичень (латинських,

грецьких тощо). Натомість у процесі терміноутворення використовують внутрішні ресурси мови: скажімо надання нового термінологічного значення вже існуючим словам (*net, ball, table, drive, spin*) – термінологізація, що веде до полісемії. Такий спосіб В.Н. Телія пояснює, як «економність» мови, яка є однією із притаманних їй якостей. Економність змушує мову уникати великої кількості слів - прирощень, та повертає мовні одиниці у русло вторинної номінації – до переосмислення уже наявних у мові номінативних засобів [8: 132].

Іншим способом утворення нових термінів за рахунок внутрішніх ресурсів є утворення похідних слів (дериватів) від наявних термінів або загальнолексичних одиниць [2: 108].

Е.С. Кубрякова зазначає, що поділ слів на похідні та непохідні важливий для побудови системи словотвору, тому що він включає тільки похідні утворення [5: 49]. До непохідних відносимо слова без афіксів, які не утворюють нових слів, тому вони не відносяться до словотвору. До непохідних у підмові настільного тенісу належать: (*ball, bat, paddle, deep, deuce, drive, late, lob, match, net, point, push, etc.*), які становлять незначну кількість серед термінів настільного тенісу. Найчисельнішу, та найважливішу у дослідженні групу посідає похідна лексика. Вона включає афіксальні утворення і складні слова, аббревіатури і конвертовані одиниці, утворені без спеціального словотвірного елементу: *chop-to chop* = *підрізка-підрізати*, та усі інші вторинні словотвірні конструкції [5: 24].

Похідне завжди вторинне, оскільки утворене від чогось двоморфемного, у нього є похідна морфема (повнозначна) і модифікуюча її друга основа, або афікс (друга морфема). У словотворі перша - це похідна, а друга – дериваційний афікс [5: 28-30]. Наприклад у слові *chopper* виокремлюємо основу *chop* + *er* як дериваційний суфікс та *antispin* – *anti* як дериваційний префікс та *spin* як похідне слово (основа). В афіксації відбувається або включення вихідного знаку у клас знаків, позначеного афіксом, або уточнення цього знаку, за певними параметрами. Перше характерне для суфіксації, а друге - для префіксації.

У сучасній англійській мові суфікси імен можна поділити на 2 групи – одна з них включає вихідне слово у класі актантів, а друга – у класі абстрактних іменників. Додавання суфіксів із першої групи відносить мотивуючу основу до групи актантів – як виконавців та інструментів дії [8: 281].

Підтвердимо висловлене прикладами:

- *chop + er = chopper* (захисник)
- *block + er = blocker* (блокер)
- *hit + er = hitter* (спортсмен, який добре б'є по м'ячу)
- *loop + er = loopier* (нападаючий топсовик)
- *receive + er = receiver* (приймаючий подачу)
- *serve + er = server* (подаючий)
- *defend + er = defender* (захисник).

Як бачимо із наведених вище прикладів, саме суфікс – *er* утворює нову терміноодиницю "той, хто виконує дію".

Інший суфікс – *ing* у поєднанні із дієслівною основою, як у словах: *ranking, rating* (оцінювання) позначає назву відповідної дії.

Суфікс –*ly* у терміні *early* (виконання удару, який здійснюється по мячу, щойно той відбився), передає описову функцію для виконання удару.

Отож, як засвідчують приклади, найпродуктивнішим суфіксом утворення термінів настільного тенісу є – *er*.

Поряд із суфіксальними моделями, зустрічаються і префіксальні (*default- дискваліфікація гравця; reglue-переклейка*). Так, префікс – *anti*, змінює вихідну основу і надає їй значення протилежного, зворотно-скерованого руху. У слові *anti-spin* – *анти-спін* (назва накладки для захисту, яка спрямована на зменшення(проти) високого оберту м'яча).

Префікс –*re* у словах *re-glue* – *переклеїти* (*переклейка*), *return* –*відбити* (*повернути м'яч*) має значення (*рух у реверсному напрямку*). Інколи префікс –*re* виконує функцію невідокремлюваного пасивного префікса, як скажімо у слові *receive* – *приймати удар*. Префікс –*de* передає негативне позначення на віддалення, усунення чогось. У слові *default* – *дискваліфікація гравця, яка веде до вилучення гравця із гри*.

Найменшу групу за нашими спостереженнями становлять суфіксально-префіксальні утворення, як от:

- *defender* – *захисник*
- *interval* – *перерва, тайм аут*
- *receiver* – *приймаючий подачу*
- *umpire* – *суддя, тощо*.

Наведімо деяку статистику. Із 138 проаналізованих слів-термінів способом афіксації створено 25 термінів, з них суфіксальним способом – 14, префіксальним – 7, суфіксально-префіксальним – 4. Отож, в афіксальному утворенні також переважають моделі із додаванням суфіксів, найпродуктивнішим з яких є – *er*.

Наступну за чисельністю групу складають терміни-композиції. Сюди відносимо слова складені з одного, або більше термінів.

Наприклад:

- *penhold*=*pen*+*hold* (*хватка пером*)
- *shakehand*=*shake*+*hand* (*Європейська хватка, що нагадує потиск руки*).

Як видно із наведених прикладів, два слова об'єднуються у новий термін, причому утворене складне слово набуває нового значення. Так у слові *penhold* акцент зроблено на тому, що спортсмен тримає ракетку, як ручку, звідси асоціативно виводимо його значення *хватка пером*. У поданих прикладах значення окремих слів складного слова лише спрямовують на пошук відповідного значення, проте прямо на нього не вказують. На відміну від згаданих слів, у слові *freehand* (*вільна рука, від ракетки*), об'єднуються два слова *free* і *hand*, значення яких не відрізняються від вихідного значення терміна.

Проаналізовані у статті складні слова-терміни представлені різними конструкціями, найпоширенішою з яких, є конструкція *N+N*. Найчисельнішу групу становлять терміносполуки, представлені різними конструкціями, як: *A+N* (*Chinese racket-китайська ракетка*), *N+N*(*backhand chop- підрізка зліва*), *V+N*(*change ends- мінятися сторонами*), *PII+N*(*closed racket – закрита ракетка*), *PI+N*(*ranking event –рейтинговані змагання*), *Numc+N+N*(*five-ball attack- правило 5 ударів*), *Numo+N+N*(*third ball attack- гра в три м'ячі*) тощо.

Дослідниця Л.Б. Ткачова розрізняє зв'язні та вільні терміносполуки (далі ТС). Під зв'язними терміносполуками розуміє стійкі багатокomпонентні ТС, у яких неможлива субституція складових його елементів без порушення семантичної цілісності усієї сполуки. Наприклад: *dead ball*(*м'яч , який суперник не може відбити*), *drop shot*(*укорочений*

удар), *down-the-line*(по діагоналі). Серед терміноодиниць мають місце вільні терміносполуки, всередині яких можлива синонімічна субституція одного, або двох складових його елементів із збереженням семантичної цілісності усієї сполуки і тотожності референта [7:40]. Наприклад:

➤ *Seemiller grip*= *American grip* (Американський захват)

➤ *Inverted rubber*= *reverse rubber* (гладка накладка).

Аналіз терміносполук показав, що найпродуктивнішим способом термінотворення є зв'язні багатоконпонентні терміносполуки, оскільки вільні терміносполуки ведуть до синонімії. Аналізуючи терміносполуки спостерігаємо, що у складі багатоконпонентних ТС виокремлюють терміни, які є основою для творення терміноодиниць, оскільки вони несуть у собі основне інформативне навантаження. Такого типу терміни Л.Б. Ткачова називає ядровими, або термінами-ядра [7: 45].

Наприклад:

➤ *Open racket* – *відкрита ракетка*.

Такий термін однозначний, утворений шляхом додавання уточнення, і складається із головного терміна *racket* –*ракетка*, та уточнюючого слова

open- *відкритий*, або:

➤ *Backhand chop*- *підрізка зліва*.

Цей термін також однозначний, утворений змішаним способом термінотворення і включає складне слово *backhand*- (*накат закритою стороною ракетки зліва*), як уточнюючий елемент, та ядровий термін *chop*- *підрізати*.

➤ *Ranking event*- *рейтингові змагання*.

Термін також утворений змішаним способом, і включає уточнююче слово *ranking*-*оцінювання*, *рейтинг*, утворене суфіксальним способом, із додаванням суфікса *-ing*, та основного терміна *event*- *змагання*.

Наведені терміни утворені шляхом метафоричного переносу загально вживаних слів *dead*-*мертвий*, *ma kill*- *вбивати*, та головних термінів *shot*- *удар*, *ma ball* – *м'яч*.

➤ *Kill shot* –*надзвичайно швидкий, сильний удар, що використовується для повернення коротких високих подач(завершальний удар)*

➤ *Dead ball* – *м'яч , який суперник не може відбити*.

Отже ядрові терміни стоять у постпозиції, що є характерним для підмови настільного тенісу [7: 48].

Аналіз багатоконпонентних термінів дає підстави зробити висновок про те, що вони складають найбільшу групу, та є найпродуктивнішими. Адже саме зв'язні терміносполуки є моно семантичними, легко утворюються шляхом простого приєднання терміноелементів та передають складні поняття [7: 51].

Абревіація, як показує практичний матеріал, є найменш продуктивний спосіб термінотворення у підмові настільного тенісу, оскільки із проаналізованих 138 слів, тільки 2 слова утворені цим способом:

➤ *USATT*(*United States Table Tennis Association*)- *Американська асоціація з настільного тенісу*

➤ *ITTF*(*International Table Tennis Federation*)-*Міжнародна федерація з настільного тенісу*.

Зазначимо, що термінології настільного тенісу притаманна ініціальна абревіація, коли скорочена форма утворюється лише за першими буквами компонентів терміносполуки.

Найпродуктивнішим способом творення термінів у підмові настільного тенісу є метафора. Так, нове значення слова *chor- підрізати* (вдаряти по м'ячу знизу, щоб перекинути його через стіл), сформувалось на базі основного значення слова – *рубати* (різати на шматки гострим предметом). У даному випадку спостерігаємо розвиток значення від конкретного *chor- рубати* до більш абстрактного *chor- підрізати*.

Семантична умотивованість метафори у слові *backhand-накат закритою стороною ракетки*, ґрунтується на асоціації із задньою (закритою) стороною руки. Це символізує удар, при виконанні якого задня (тильна) сторона руки направлено до суперника. Як бачимо із застосуванням метафори, як механізму семантичної деривації з'являються нові відтінки значень.

Вторинній номінації властивий спосіб переосмислення, що проявляється у фразеологічних об'єднаннях слів, ідіом – повністю переосмислених слів [8: 146].

Утворення ідіом – це процес певним чином зворотній процесу утворення нових значень: він наближений до явища спрощення, а не лексичної номінації. Тому його слід розглядати як специфічний підтип непрямой номінації, оскільки для компонентів ідіом, поряд із дериваційною опосередкованістю змісту, характерна лише колективна спрямованість на дійсність кожного із них [8: 154]. Як стверджує А.В. Суперанська, ідіоми поряд із фразеологізмами слугують просторічними еквівалентами наукових термінів [6: 71]. Наприклад слово *ball-м'яч*, зустрічається у наступних ідіомах:

➤ *Be on the ball* – бути компетентним у, розбиратись у чомусь

We need someone who's really on the ball to head the fund-raising campaign (Нам потрібна людина, яка вміє організувати кампанію по збору грошей [9: 486].

➤ *Start the ball rolling* – розпочати діяльність

Let's start the ball rolling by calling on our first speaker – Даваймо розпочнемо нашу роботу, і запросимо до слова першого доповідача [9: 264].

➤ *That's the way the ball bounces* – «таке життя» (ситуація на яку ми не маємо впливу).

He didn't get the prize he expected, but never mind – that's the way the ball bounces - Він не завоював приз, як очікувалося, але нічого не вдієш – таке життя [9: 708].

➤ *Whole new ball game* – кардинальні зміни

E-mail and text messaging have made communication a whole new ball game – Електронна пошта та текстові повідомлення кардинально змінили способи передачі інформації. [9: 775]

У наведених прикладах слово *ball* не використовується як термін на позначення спортивного інвентаря, а у поєднанні із певними одиницями виступає як професійна говірка - відома як ненормована форма існування спеціальних мовних засобів [6: 71]. Отож, під ідіомами розуміємо фразеологізми з повною втратою внутрішньої форми. Пояснити як склалося значення ідіом - складна етимологічна проблема. Практично ідіоми не можливо дослівно перекласти на іншу мову, в ній лише можна відшукати ідіому-відповідник, або перекласти вільним словосполученням (див. приклади вище). За результатами дослідження зробимо наступні висновки. У статті розглянуто і проаналізовано найпродуктивніші способи термінотворення характерні для підмови настільного тенісу:

1. Термінологічна деривація - найпродуктивніший спосіб термінотворення.

2. Словоскладання та афіксація складають другу за чисельністю групу у термінотворенні, як способах термінотворення.

3. Термінотворення шляхом аббревіації та конверсії не є поширеним.
4. Найпродуктивнішим механізмом появи нового значення терміна є метафоризація.
5. Термінотворення у підмові настільного тенісу здійснюється ресурсами власної мови, оскільки запозичення не притаманні появі нових термінів у підмові настільного тенісу.
6. Цікавим та перспективним для подальшого дослідження є непряма номінація, яка представлена фразеологізмами та ідіомами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учебник. – М.: «Высшая школа», 1987.-103с.
2. Дяков А.С. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти/ А.С. Дяков, Т.Р. Кияк, З.Б. Куделько. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2000 – 218с.
3. Єнікєєва С.М. Синергетичні аспекти семантичної деривації (на матеріалі сучасної англійської мови) // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2007. – 140-144с.
4. Єнікєєва С.М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2006. – 306с.
5. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование / Отв.ред. К.Е. Майтинская. – М.: Наука, 1965. – 76с.
6. Суперанская А.В. Общая терминология:Вопросы теории / А.В. Суперанская, Н.В. Подольская, Н.В. Васильева; Отв.ред. Т.Л. Канделаки; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.: Наука, 1989. – 243с.
7. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии /Омский политехн. Ин-т., Под ред.. И.В. Арнольд – Томск.: Изд-во Томск. Ун-та, 1987. – 198с.
8. Уфимцева А.А. Языковая номинация. Виды наименования /[А.А. Уфимцева, Э.С. Азнаурова, В.Н. Телия, Е.С.Кубрякова]; АН СССР, Ин-т языкознания. – М.:Наука, 1977. – 358с.
9. Dictionary of American idioms / Richard A. Spears. Ph.D/ Edited by The Mc Graw Hill Company Inc. – USA 2005 – 1098p.
10. Dictionary of Sports and Games Terminology/Adrian Room Edited by Mc Farland and Company Inc. – Jefferson, North Carolina, and London 2010 – 188p.

ФУНКЦІЇ МЕТАФОРИ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ

Дана стаття присвячена висвітленню функцій метафори у публіцистичному стилі (а саме в політичному дискурсі), що є одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики.

Ключові слова: публіцистичний стиль, метафора, політична комунікація, номінативна, комунікативна, популяризаторська, прагматична, зображальна, інструментальна, гіпотетична, моделююча, евфемістична, когнітивна, естетична функції, ефект обманутого очікування, ефект підсиленого очікування, ефект виправданого очікування.

Данная статья посвящена исследованию функций метафоры в публицистическом стиле (а именно, в политическом дискурсе), что есть одним из наиболее важных заданий современной лингвистики.

Ключевые слова: публицистический стиль, метафора, политическая коммуникация, номинативная, коммуникативная, популяризаторская, прагматическая, изобразительная, инструментальная, гипотетическая, моделирующая, эвфемистическая, когнитивная, эстетическая функции, эффект обманутого ожидания, эффект усиленного ожидания, эффект оправданного ожидания.

The study of metaphor functions in the publicistic style (namely in the political discourse) is in the centre of our research.

Key words: publicistic style, metaphor, political communication, nominotypical, communicative, popularizing, pragmatic, figurative, instrumental, hypothetic, modeling, euphemistic, cognitive, aesthetic functions, the effect of deceived waiting, the effect of strengthened waiting, the effect of justified waiting.

Сферою використання публіцистичного стилю є громадсько-політична діяльність, суспільно-виробнича, культурно-освітня та навчання. Основними ознаками даного стилю є доступність мови й формулювань, логічність доказів і полемічність викладу, поєднання точних найменувань, дат, подій, учасників, викладення наукових положень та фактів із емоційно-експресивною образністю, наявність низки яскравих засобів позитивного чи негативного авторського тлумачення, яке має здебільшого тенденційний характер, а також широке використання стилістичних засобів, таких як епітети, порівняння, гіперболи і, звичайно, метафори.

Впродовж останніх років увага до політичного дискурсу значно зросла. Адже офіційно-політичні виступи стали більш експресивними, мають здатність впливати на емоції реципієнта. Все це зумовлено тим, що політичні сили прагнуть залучити якнайбільше прихильників [1: 427 – 433]. Особливу увагу політичним дискурсам приділяє сучасна лінгвістика. Політичну мову можна аналізувати на базі когнітивного, описового та кількісного підходів. Нашу увагу привертає саме когнітивний аналіз, адже він полягає у дослідженні метафоричних моделей офіційного тексту. Метафори відіграють дуже важливу

роль у політичній мові, їх використовують для “ухвалення політичних рішень, оскільки вони допомагають формулювати альтернативи, з яких надалі здійснюється вибір” [2].

Метафору часто образно уявляють як дзеркало, в якому незалежно від чиїхось симпатій чи антипатій відображається національна свідомість, в тому числі сутність політичного життя і взаємозв'язки різних сфер людського буття.

Багато метафор, які використовуються в політичній комунікації, образно називаються метафоричною мозаїкою. Як відомо, кожна окрема частинка мозаїки – це лиш кусочок каменя чи скла, по якому практично неможливо судити про картину в цілому. Так само кожна конкретна метафора відображає світосприйняття однієї людини. Якщо дану метафору зіставити із іншими, то, можливо, вдасться помітити спільні закономірності в метафоричній картині політичного світу. Адже маленька частинка стає органічною частиною великої картини. [7: 123]

З точки зору впливу, використання метафор як в усній, так і в письмовій мові, дозволяє впливати на сприйняття людини, а також формувати її оцінку. В широкому значенні метафори здатні структурувати мислення людини, її модель світу.

З точки зору аналізу дискурсу, характер використаних журналістами чи політиками метафор і метафоричних моделей вказує на спосіб їх мислення, дає уявлення про їхнє справжнє відношення до різноманітних подій суспільно-політичного життя, дозволяє будувати прогнози щодо способів прийняття рішень, так як вибір тієї чи іншої метафоричної моделі подання подій нав'язує, формує набір альтернатив вирішення проблемної ситуації [4: 39-41].

Нежданов Д.В. відмічає, що політика – це така сфера діяльності людини, яка є неможливою без застосування письмової чи усної мовної дії. Дискурсивний характер політики виражається в тому, що більшість політичних дій є вербальними, текстувальними, мовними, незважаючи на те, чи це передвиборна агітація, дебати в парламенті, текст указу чи інші приклади застосування сучасної політичної мови. З іншої сторони, невід'ємною частиною політичної мови виступають моделюючі образи, категорії і метафори, які надають специфіку розвитку політичним відносинам в той чи інший відрізок часу, в різноманітних спільнотах [5: 3].

Політичні метафори “відображають та відтворюють домінуючі для певного товариства цінності та опозиції. Вони роблять значний вплив на розуміння політичних дій, служать керуванням для прийняття рішень та дій” [6: 9].

Метафора потрібна для фіксації знань, особливо в тих випадках, коли в реальності немає загальноприйнятого або хоча б такого значення, яке б влаштовувало автора. В даних випадках метафора використовується для створення найменування реальності чи явища. Така функція метафори називається *номінативною*.

Інша функція – це *комунікативна*, тобто передачі інформації. Метафора дозволяє представляти інформацію адресату в короткій та доступній формі. В багатьох випадках метафора дозволяє передати інформацію, яку автор за певних причин вважає за потрібне не зазначати прямо [8: 50].

Різновидом комунікативної функції є *популяризаторська функція*. Метафора дозволяє в доступній формі для слабо підготовленого адресата передати складну ідею.

Прагматична функція – це функція впливу на адресата. Метафора являється сильним засобом формування необхідного емоційного стану.

Метафорична аргументація постійно використовується в політичній мові як спосіб зміни політичних поглядів адресата.

Інколи метафора вживається для впливу на емоційно-вольову сферу адресата і створення відповідного ставлення до певної реальії [7: 128].

Зображальна функція – метафора допомагає зробити повідомлення більш образним, яскравим і важливим. Як відомо, для публіцистичних текстів метафоричне слововживання вважається закономірним, на сторінках журналів та газет метафора є характерним засобом текстової експресії.

Інструментальна функція – метафора допомагає суб'єкту думати, формувати свої певні уявлення про світ.

Гіпотетична функція – метафора дозволяє представити те, що не є до кінця усвідомленим, створити припущення про об'єкт.

Моделююча функція – метафора створює певну модель світу і досліджує взаємозв'язок між його елементами. Наприклад, метафора all-European house показує нам взаємозв'язки, які мали би бути між всіма європейськими країнами.

Евфемістична функція – метафора допомагає передати інформацію, яку автор через певні причини не зазначив.

Когнітивна функція. В сучасній лінгвістиці метафоричне мислення розглядається як не менш значуще, ніж мислення раціональне. Відповідно метафора трактується як основна ментальна операція, спосіб пізнання і категоризації світу. В процесі мислення аналогія відіграє не меншу роль, ніж нормалізування процедури раціонального мислення. Звертаючись до чогось нового, складного, людина часто намагається використовувати для розуміння елементи якоїсь зрозумілої та знайомої сфери. При метафоричному моделюванні політичної сфери, яка відрізняється складністю та високим ступенем абстракції, ми часто використовуємо більш прості образи із тих сфер, які нам більше знайомі [8: 51- 52].

Метафора – є особливим способом міркування. Метафоричні образи уже є закладені в інтелектуальній системі людини, це особливого роду схеми, по яких людина мислить і діє [7: 124].

Естетична функція – дана функція є основною для художнього дискурсу, проте вона є дуже важливою і в політичній сфері. Відомо, що образна форма приваблює увагу слухача і здатна зробити повідомлення більш дійовим. Пишнота метафоричної форми часто сприймається як ознака глибокої точності висловлювання. Тому роль красивої мовленнєвої форми часто нагадує роль гарної упаковки товару: вона не може гарантувати якість, але є дуже важливою для успішної реалізації продукту [7: 129].

Чудінов А.П. провів дослідження щодо взаємовідношення метафори в заголовку із основним текстом. Адже для сучасної політичної публіцистики є характерними метафоричні заголовки, які приваблюють нашу увагу і спонукають нас прочитати публікацію. Як правило, метафора розкривається в основному тексті статті. При розкритті даного явища виявились такі спеціальні стилістичні прийоми:

Ефект обманутого очікування виявляється в тому випадку, коли враження, яке складається у читача щодо публікації по її заголовку, відхиляється. Це стається, коли метафоричний заголовок сприймається як неметафоричний; коли неметафоричний заголовок сприймається як метафоричний; коли значення метафори до ознайомлення із основним текстом сприймається по-іншому, ніж після [7: 138].

Ефект підсиленого очікування утворюється, коли буквальне значення заголовка є малоймовірним, проте читачу важко здогадатися про можливе метафоричне значення. Перед ним з'являється свого роду загадка, відповідь на яку можна знайти в основному тексті [7: 141].

Ефект виправданого очікування можна простежити в тих випадках, коли значення метафоричного заголовка є ясним, проте він є настільки яскравим, що у адресата виникає бажання більш детально ознайомитися із проблемою [7: 143].

ЛІТЕРАТУРА

1. Дацишин Х. Політична метафора в індивідуальній мовотворчості журналіста / Х. Дацишин // Вісник Ун-ту. Серія журналістики. – 2004. – Вип. 25. – С. 427 – 433.
2. Бакун О.В. Метафора у політичному дискурсі [Електронний ресурс] / О.В. Бакун – режим доступу - <http://ev.nuos.edu.ua/content/metafora-u-politichnomu-diskursi> - заголовок з екрану.
3. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000) / А.П. Чудинов: Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2001 – 238 с.
4. Баранов Анатолий Николаевич. Политический дискурс : методы анализа тематической структуры и метафорики / Баранов А.Н. [и др.]. – Москва: Фонд ИНДЕМ, 2004. – 94 с., 22 см. – (Труды фонда ИНДЕМ / Региональный общественный фонд “Информатики для демократии”).
5. Нежданов Д.В. “Политический рынок” как метафора современных политических исследований: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. пол. наук: 23.00.01 / Нежданов Денис Викторович; [Уральская академия государственной службы.] – Екатеринбург, 2010. – 25, [1] с.
6. Будаев Э.В. Политическая метафорология: ракурсы сопоставительного анализа / Э.В. Будаев // Политическая лингвистика. – 2010. - № 1. – С.9.
7. Чудинов Анатолий Прокопьевич. Политическая лингвистика: учебное пособие / А.П. Чудинов. – 3-е изд., исправл. – Москва: Флинта: Наука, 2008. – 254 с.
8. Чудинов А.П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000) / А.П. Чудинов: Урал. гос. пед. ун-т. – Екатеринбург, 2001 – 238 с.

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ СУРЖИКОМОВЦЯ В ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ

Дослідження являє собою аналіз специфіки репрезентації мовної особистості суржикомовця в інтернет-дискурсі. У роботі виявлено ставлення до суржикомовців у комунікативному інтернет-просторі, а також встановлено характер колективної та індивідуальної ідентифікації носіїв суржика.

Ключові слова: суржик, суржикомовець, інтернет-дискурс, мовна особистість, мовна свідомість.

Исследование представляет собой анализ специфики репрезентации языковой личности суржикоговорящего в интернет-дискурсе. В работе выявляется отношение к суржикоговорящим в коммуникативном интернет-пространстве, а также определяется характер коллективной и индивидуальной идентификации носителей суржика.

Ключевые слова: суржик, суржикоговорящий, интернет-дискурс, языковая личность, языковое сознание.

The investigation represents the analysis of the specifics of a surzhyk speaker's language personality representation in the Internet-discourse. The attitude to surzhyk speakers in the communicative space of Internet comes to light. Also the characteristics of collective and individual identification of surzhyk speakers is determined.

Key words: surzhyk, surzhyk speaker, Internet-discourse, language personality, language consciousness.

З кінця 80-х рр. XX ст. антропоцентричний напрям, що передбачає аналіз людини в мові та мови в людині (за Н. Арутюновою), стає одним з провідних у сучасній мовознавчій науці, тому дослідження мовної особистості (термін В. Виноградова) залишаються актуальними і на сьогодні.

Значним внеском у розробку теорії мовної особистості є праці таких видатних мовознавців, як Є. Поліванова, Г. Богіна, Л. Крисіна, і, безперечно, Ю. Караулова, який сформулював визначення мовної особистості, яка поєднує «властивості людини з особливостями породжуваних нею текстів» [4: 3].

У процесі вивчення мовної особистості поступово збільшується низка термінів, якими оперують дослідники: «мовна особистість» (Г. Богін, Ю. Караулов), «мовленнєвий портрет» (Л. Крисін, К.Ф. Седов), «комунікативна особистість» (Й. Стернін, М. Саломатіна), «вербальна особистість» (Л. Ставицька).

Залежно від того, який саме сегмент мовобуття мовної особистості аналізується, виділяють такі її різновиди: мовна особистість носія міського просторіччя (Г. Пономарьова), діалектна мовна особистість (Т. Волкова, К. Іванцова, І. Демчик), «віртуальна мовна особистість» (Г. Трофімова), або «мовна особистість віртуального комуніканта» (Н. Асмус), елітарна мовна особистість (О. Сиротиніна, І. Іванчук, Є. Санченко), мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті (О. Семенюк) тощо.

Активно досліджується мовна особистість з урахуванням таких соціолінгвістичних параметрів, як: 1) вік: мовна особистість дитини (Н. Мальцева), старшого дошкільника (О. Чернишова), школяра (Г. Богін), підлітків (О. Гуц, М. Титоренко), студента (С. Лєорда); 2) соціальна роль і статус: мовна особистість російського інтелігента (Л. Крисін), російського підприємця (Т. Мільохіна), вченого (В. Парасимова, І. Синица), телевізійного ведучого (Г. Беспам'ятова), державного службовця (М. Панова), адвоката (Н. Варнавських), перекладача (О. Шевченко); 3) місце проживання – мешканець села (Т. Волкова, К. Іванцова, І. Демчик, Р. Пауфوشي́на), мешканець міста (С. Мартос, Т. Миколєнко, О. Никанорова, Г. Пономарьова).

Основним (і традиційним) способом дослідження мовної особистості є аналіз мовлення тієї чи тієї мовної особистості, здійснюваний відповідно до мовних рівнів, при цьому основну увагу зосереджено на лексичному, фразеологічному та фонетичному рівнях мовної структури.

Згодом поняття мовної особистості, як і основна методика її дослідження, втрачає свій евристичний потенціал, що пояснюється накопиченням знань у галузі аналізу дискурсу (цит. за [7: 43]). У 90-х роках ХХ ст. зароджується новий науковий напрям – лінгвістична персонологія (В. Нєрознак), що знайшла свого розцвіт у 2000-і роки в межах Волгоградської (В. Карасик) і Воронежської (Й. Стернін) наукових шкіл. Об'єктом дослідження стають лінгвокультурні типи – «впізнавані образи представників певної культури, сукупність яких і складає культуру того чи того суспільства» [2: 8], «узагальнені образи особистостей, чия поведінка і чий ціннісний орієнтації здійснюють певний вплив на лінгвокультуру в цілому і слугують індикаторами етнічної та соціальної своєрідності суспільства» [2; 3]. Представники названих лінгвістичних шкіл вивчили цілу низку різноманітних лінгвокультурних типажів, зокрема таких, як аристократ, комсомолец, російський підприємець, американський ганстер, англійський сноб та ін. (детальніше див.: [3]). По суті, такий підхід синтезував різноманітні напрями вивчення мовної особистості. Окрім цього, вивчення лінгвокультурних типажів вимагає залучення знань з культурології, психології, соціології, літературознавства, етнографії, історії тощо.

Мовознавці, прагнучи якомога глибше пізнати й описати досліджуваний феномен, пропонують ввести до наукової парадигми поняття семіотичної особистості (А. Баранов) або дискурсивної особистості (В. Карасик, Л. Синельникова).

Метою нашого дослідження є аналіз специфіки репрезентації мовної особистості суржикомовця в інтернет-дискурсі. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: 1) виявити особливості ставлення до суржикомовців в інтернет-комунікації; 2) з'ясувати характер колективної та індивідуальної ідентифікації суржикомовців.

Матеріалом дослідження послуговували україно- та російськомовні тексти інтернет-форумів, які були знайдені за допомогою пошукової системи YANDEX: вКонт – вКонтакте; ГП – Гаррі Поттер и волшебный форум; ГФ – Гуртом ФОРУМ; ЛінгвФ – Лінгвофорум; ЛітФ – ЛітФорум; ЛьвФ – Львівський форум; ФС – Форум Сихова; HBN – hiblogger.net, SF – форум локальної Інтернет-мережі «Telesweet» в м. Суми.

Спеціального дослідження, присвяченого вивченню мовної особистості суржикомовця, в україністиці немає, хоча ця проблема опинялася у колі інтересів таких мовознавців, як А. Брацкі, Л. Ставицька, О. Тараненко, В. Труб та ін.

У науковому дискурсі переважає думка, що суржикомовець – це людина неповноцінна, хвора на етнічну / національну шизофренію, людина з примітивним мисленням,

непевнена і розгублена, яка до останнього вагається, за кого їй голосувати на виборах (С. Грабовський, Л. Масенко, А. Окара, М. Рябчук, О. Сербенська, Л. Ставицька, О. Шумилов та ін.). Подібні оцінки суржикомовця характерні також для публіцистичного і художнього дискурсу (Л. Масенко, Я. Поліщук, Л. Ставицька та ін.).

Очевидно, що «суцільна чорнота» при характеристиці мовної особистості суржикомовця змушує деяких лінгвістів, у тому числі й автора цієї розвідки, здійснити спробу неупереджено, об'єктивно підійти до вивчення мовної особистості суржикомовця і відмовитися від повного отождолення моральності людини та її мови. Так, зокрема, В. Труб зазначає: «в цілому суржик відбиває ментальність, яка мало сприяє становленню української державності – адже одним з головних необхідних компонентів держави є її мова. Але слід застеретти, що між ступенем володіння мовою та політичними переконаннями не завжди існує чітка кореляція. Так, серед носіїв суржикомови можна знайти чимало ентузіастів української незалежності. Водночас серед мовців, які цілком пристойно володіють українською мовою, інколи зустрічаються й опоненти цієї ідеї» [9: 52]. Про неможливість повністю отождолювати моральні якості людини та її мову висловлюється й Л. Ставицька, щоправда тільки в російськомовній версії своєї статті [8]. О. Селіванова закликає об'єктивно підходити до вивчення мовної особистості суржикомовця: «Деякі сучасні дослідники пов'язують суржик із проблемою деградації особистості, духовною деградацією, однак такі думки потребують доведення шляхом психологічних досліджень і видаються тенденційними й заангажованими» [5: 593].

Необхідність неупередженого підходу пояснить і наступний фрагмент інтернет-дискусії, що яскраво демонструє психологію суржикомовця, мотиваційно-поведінковий складник його мовної свідомості (за П. Селігем [6: 15-17]): <...> *Бачте, свого часу я теж вважав, що з суржиком однозначно треба боротися. Доки не прочитав в Інтернеті, що я бидло (неук, зрадник, закомплексований, ворог української мови і т. д.) Це стосувалося не персонально мене - це борці за чистоту мови таку загальну характеристику давали суржикомовцям. Особливо зачепило мене твердження, що краще вже розмовляти чистою російською, аніж суржиком (ЛітФ).*

В інтернет-дискусії відбувається як індивідуальна, так і колективна ідентифікація суржикомовців.

1. Самоідентифікація та самооцінка суржикомовців.

Потрапляючи у комунікативний простір інтернету, віртуальна особистість вдягає «маску», яка дозволяє перевтілитися, зняти психологічні бар'єри, довільно вибирати мовні засоби. Функцію такої «маски» виконує нік, для оформлення якого використовуються поруч з російською, українською, англійською мовами і суржик (усі представлені приклади подано із збереженням авторської орфографії та пунктуації): *Сірьога, носитель, ВИТрянКА, Вадім06.08.2008* (SF).

Окрім «основної маски», нік складається з «додаткової», яка деталізує, уточнює, характеризує віртуальну мовну особистість суржикомовця. Таке уточнення також може подаватися суржиком: *Ингеборга Дапкунайте красіва і горда...* (SF).

Віртуальний полілог є найяскравішим способом самопрезентації віртуальної мовної особистості. На постах форумів суржик використовується рідше, ніж у живому розмовному мовленні. Віртуальна мовна особистість, очевидно, стримується письмовим характером фіксації мовлення.

Суржикомовці ідентифікують себе як *руські* (вКонт.), *ми не українці ми рускі*))) (вКонт). Прикметно, що подібна самоідентифікація зафіксована й іншими дослідниками (М. Вахтін, О. Тараненко).

Самооцінка носія суржиків здійснюється за моделями «я про себе», «я про себе і таких, як я»: *для мене суржик -- це неприпустимо. хоча сама іноді вставляю в розмову російські слова -- наприклад, щоби підкреслити зміст. деякі російські слова не мають точного перекладу, а тільки наближений* (ФС).

Часто дискусії про суржик викликають своєрідну мовну гру і суржикомовець (не виключено, псевдосуржикомовець) може виявляти мовнокреативні здібності: *Ех, якби нам токо розрішили всім рефлексировать на мир с помощью суржика – які ж таки ми були б раді. Так щоб більше не стидитись своєї сутності і на весь мир заявить – «Да, есть такі ребята. І ми непозані хлопці!» А так приходится пріимуществом мовчати або подделувати акцент, що в нас ніколи не получалось... Ех дуже жалко, жалко аж страшно. І саме хуже що всі нас в свою очірідь цитують посліdnіми (ЛінгвФ); «Рібята, не розходьтиса, довайті хотя б познайомимоса, нам столько літ разом вчиться. Через десять мінут біля дверей, добре?» – такий приклад підійде? (ГП); Так я токо на літературном українском всіда балакаю. А діти будуть – і дітям скажу. Ілі по-українські, ілі по-руські, а отетой мішанини жлобской щоб я у себе на кухні не чула! Ілі я – ілі суржик! А меня не волнуєт, як у вас у класі разгаваруют! Я не для того вас ражала, щоб ету хамську речь слухати себе в ліцо от собственных детей! (ЛінгвФ).*

2. Колективна ідентифікація і оцінка суржикомовців.

В інтернетній мовній свідомості відображаються різноманітні сфери локалізації суржиків: 1) родина: *Я, власне, сама говорю суржиком. Тобто на людях можу поводитись інтелігентною, що ні-ні, боже збав не вживає суржикові слівця. але... в себе в родині, де є вже певні мовні традиції, зібрані зі всієї України, говорити літературною мовою якось кічково, чи шо :rolleyes: Але зараз над цим активно працюємо, постійно виправляємо помилки та робимо невеличку коррекцію. та це ще далеко не ідеальна мова свідомих патріотів (ЛігФ); 2) комунікативний простір населеного пункту: *Суржик бытует в части городов (где он не был вытеснен русским, хотя и на окраинах больших городов, особенно на месте старых сел, люди постарше говорят на чистейших диалектах), крупных ПГТ и в селах, которые непосредственно примыкают к большим городам (ЛінгвФ); 3) студентське середовище: А от студенти з навколишніх СМТ (в кращому випадку), які намагаються не відрізнатись від інших, самі вже не можуть дати визначення специфіці своєї мові. З такими студентами інколи доводиться говорити їх мовою. Перевчити? Намагались, але - безрезультатно. З роки вже пройшло, а вони все своє клеочуть... (ГП); 4) середовище людей похилого віку: *Вот суржик, например <...>, кому из нас приятно слышать? Некоторые просто не обращают на этот говор внимания, а кое-кого, скажем прямо, это иногда раздражает. Да и лично мне, если честно, не совсем приятно слушать задушевные разговоры бабулек, скажем, на остановке у МакДональда.... А фразу, брошенную в мою сторону какой-то старой девой я вообще не забуду: «И шо воно так нэстрыженэ ходэ? От пры СовЕтський власти такымы бы занялся». Цитата дословная. Разве это красиво? (SF).***

Сприйняття й оцінка суржиків в мовній свідомості учасників інтернет-форумів співвідносяться з його носіями. Так, суржикомовці отримують такі номінації: *суржикомов-*

сець, (пересічний), суржиконосна людина (ЛітФ), суржиконос (ЛінгвФ), суржик-спікер (ЛінгвФ).

У назві «суржик» не закладено етнічну чи мовну ідентичність (так само і з назвою «трасянка»), на відміну від «českoslovenčina», де *čes* співвідноситься з «чех», *sloven* – із «словак», а *-čin* – із словотвірним суфіксом, який утворює назви мов, що, на думку дослідників, і уможливило категоризацію трасянки, а у нашому випадку й суржику, не тільки як мови чи мовлення, а і як соціального явища [10: 10]. Ось чому більшість номінацій пов'язані із соціальними категоріями: *манкурт, запроданець, покручень* (ЛітФ), *маргінал* (ЛітФ), *рагулізм* (ЛітФ), *жлобство* (ЛітФ), *жлобська говірка* (ЛітФ); *«бичкувати елементи» асоціюються із суржиком* (НБН); *суржик - то цілком окреме явище - то спроба люмпенів «під панів закосити» <...>* (ЛьвФ).

В інтернет-дискурсі концепт «суржик» взаємодіє з концептами «самосвідомість» і «національне самоусвідомлення»: *Суржик – це відсутність національної гордості і самосвідомості* (ЛітФ); *Роздвоєння національного самоусвідомлення* (ЛітФ); *Поспостерігайте - суржиконосна людина доволі недалеко в громадянських поривах чи самосвідомості. І причина не тільки в тому, що суржик властивий звичай не високого культурного розвитку людині, а також у тому, що той суржик - від батьків, оточення - сформував її такою, на підґрунті іншої нації. Це схоже, ніби в підсилювач впаяли не той транзистор - працюватиме, але з великим коефіцієнтом спотворення* (ЛітФ).

Учасники інтернет-форумів пояснюють існування суржику низьким рівнем культури і освіти окремих людей і нації в цілому: *Суржик – рівень культури нації <...> У школі погано вчилися :* (ЛітФ); *рівень мовної культури* (ЛітФ); *Проте, суржик і насправді залежить здебільшого не від вмісту окремих голів, а від загального рівня культури, насамперед мовної. А кожна окрема голова суржиконоса, згоден - лише відображує загальну картину* (ЛінгвФ); *Суржик – це щось вульгарне, жаргонне, що є наслідком низького рівня освіти, обмеженого світогляду і т. д.* (ЛітФ); *суржик – ознака недовченості, недоосвіченості, недорозвитку і недовершеності* (ЛітФ); *на даний час суржик є ознакою неосвідченості, або ж просто небалості в нашій мові!* (вКонт).

Подекуди при категоризації суржикомовця в інтернет-дискурсі виявляються інтелектуальні та психоемоційні ознаки, що мають негативно-оцінну семантику: *дебіли* (вКонт), *псих з синдромом роздвоєння особистості* (ЛітФ), *бидлятина* (ХАТА); *якщо ти говориш суржиком - ти ніхто говоряще* (ГФ); *<...> люди, які виростили у певному середовищі і тому говорять суржиком - не обов'язково жлоби. Хоч багацько таких серед них трапляється* (ЛітФ). Як бачимо, кожна номінація наділена різко негативною оцінкою, що часто носить інвективний характер.

Іноді зустрічаються думки, що ті, хто спілкується суржиком, говорять *по-людськи* (ЛітФ), але така ідентифікація більше тяжіє до індивідуальної. Нейтральна оцінка суржикомовця, точніше – нейтрально-байдужа, виявляється, наприклад, у таких і подібних висловлюваннях: *Особисто мені всерівно хто якою мовою спілкується. Я нероблю з цього проблему* (ФС).

Таким чином, у процесі ідентифікації та оцінки суржикомовця простежуються наступні тенденції: при самоідентифікації суржикомовець здебільшого соромиться своєї мови, а при колективній – суржикомовець негативно оцінюється, засуджується. Подальше вивчення досліджуваної проблеми передбачає перевірку виявлених тенденцій у різ-

них видах дискурсивної практики мовців, що дозволить вповні представити дискурсивну особистість суржикомовця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бріцин В. Рецензія. Del Gaudio S. On the nature of surzyk : a double perspective / В. Бріцин, Ю. Саплін, В. Труб // Мовознавство. – 2011. – № 3. – С. 91 – 92.
2. Карасик В.И. Лингвокультурный типаж : к определению понятия / В.И. Карасик, О.А. Дмитриева // Аксиологическая лингвистика : лингвокультурные типажы : [сб. науч. тр.] / [под ред. В.И. Карасика]. – Волгоград : Парадигма, 2005. – С. 5 – 25.
3. Лингвокультурные типажы : признаки, характеристики, ценности : [коллективная монография] / [под ред. О.А. Дмитриевой]. – Волгоград : Парадигма, 2010. – 228 с.
4. Караулов Ю.Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения / Ю.Н. Караулов // Язык и личность. – М. : Наука, 1989. – С. 3 – 8.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
6. Селігей П.О. Структура й типологія мовної свідомості / П.О. Селігей // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 12 – 29.
7. Синельникова Л.Н. Дискурсивная личность как предмет и объект социолингвистики / Л.Н. Синельникова // Лінгвістика. [зб. наук. пр.]. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – № 3 (21), Ч. II. – С. 41 – 52.
8. Ставицкая Л. Рвущийся канат над бездной, или кровосмесительное дитя постмодернизма (попытка лингвософской интерпретации суржика) / Л. Ставицкая [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.textology.ru/article.aspx?aId=78>.
9. Труб В.М. Явище «суржику» як форма просторіччя в ситуації двомовності / В.М. Труб // Мовознавство. – 2000. – № 1. – С. 46 – 59.
10. Nabělkova M. Comparing ‘Trasjanka’ and ‘Českoslovenčina’(Czechoslovak) as Discursive Categories : History and Current Usage / M. Nabělkova, M. Sloboda [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.sloboda.cz/marian/publikace/nabelkova-sloboda_draft.pdf.

УДК 821.133.1(8)Сезер.09

Столяренко М.Н.
(Харьков, Україна)

**«БУРЯ» ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА І ЕМЕ СЕЗЕРА:
ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КЛАСИКИ**

Стаття присвячена дослідженню та осмисленню п'єси «Буря» мартініканського драматурга Еме Сезера у контексті пошуку культурної самобутності у франкофонних літературах Карибського басейну. Проводиться порівняльний аналіз «Бурі» Шекспіра та Сезера.

Ключові слова: франкофонна література, Карибські острови, Еме Сезер, національна самобутність, негритюд.

Статья посвящена исследованию и осмыслению пьесы «Буря» мартиниканского драматурга Эме Сезера в контексте поиска культурной самобытности во франкофонных литературах Карибского бассейна. Проводится сравнительный анализ «Бури» Шекспира и Сезера.

Ключевые слова: франкофонная литература, Карибские острова, Эме Сезер, национальная самобытность, негритюд.

The article deals with the research and the understanding of the Martinican playwright Aimé Césaire's play «The Tempest» in the context of the cultural identity's searching in francophone literatures of the Caribbean Basin. The comparative analysis of the «Tempest» by Shakespeare and by Césaire is carried out.

Key words: francophone literature, Caribbean Basin, Aimé Césaire, national identity, negritude.

В литературном и культурно-философском дискурсе всемирной литературы символические образы Ариэля, Калибана и Просперо присутствуют с момента появления в 1611 г. трагикомедии «Буря» Вильяма Шекспира. Сюжет пьесы, в котором Просперо, миланский герцог, изгнанный из государства своим братом Антонио, поработил духов таинственного острова: Ариэль – доброго духа воздуха и Калибана – злого духа земли, отразил в символической форме острейший кризис ренессансной философии человека. Своей многозначностью «Буря» открыла возможности для множества интерпретаций и свободного выбора тех или иных значений ее образов.

Одна из первых переделок «Бури» датируется XVIII веком и принадлежит англичанину В. Давенанту, с чьим именем связано появление итальянской оперы в Англии. Он наполнил спектакль развлекательными эпизодами, расширил состав действующих лиц и использовал музыкальное оформление [1: 65]. В XIX веке на свет появились философские драмы французского писателя Ж.Э. Ренана «Калибан. Продолжение «Бури» (1878)

© Столяренко М.Н., 2011

и «Источник юности. Продолжение «Калибана» (1880), в которых Просперо – учёный, а Калибан – герцог. Здесь Просперо, Калибан и Ариэль – выразители определенных сторон американской действительности. Образы Калибана и Ариэля использовал в литературе англичанин XIX века Р. Браунинг; О. Уайльд упомянул имя Калибана в предисловии к роману «Портрет Дориана Грея». «Калибаном Европы» была названа Россия XIX века в пьесе британского драматурга Т. Стоппарда «Берег утопии». В произведениях писателей XX века образы Калибана и Ариэля были также использованы Д. Джойсом («Улисс»), Д.Р. Фаулзом («Коллекционер»), П.Г. Вудхаузом («Дживс и феодальная верность») и многими другими.

В культурно-философском дискурсе Латинской Америки символические образы Ариэля, Калибана и Просперо присутствуют уже сто лет. «Буря» имеет особое значение в латиноамериканском контексте. На рубеже XIX и XX вв. эти образы становятся важнейшим источником латиноамериканской цивилизационной символики [2: 423]. Драматическая тональность испаноамериканских интерпретаций «Бури», ее сюжет и проблематика связаны с коллизиями эпохи открытия и завоевания Нового Света и моделируют антиномию «цивилизация – варварство» (определение и название художественно-философского и социологического эссе аргентинского писателя Д.Ф. Сармьенто), концентрирующую основы формирования культуры Нового Света с XVI в. Переосмысленные и переоцененные, образы Просперо, Калибана и Ариэля использовались как знаки диаметрально противоположных, противостоящих друг другу социальных идей [3: 11].

Эссе Рубена Дарио «Триумф Калибана» (1898) – важнейший памятник литературы испаноамериканского модернизма и всей латиноамериканской духовной традиции. Опираясь на шекспировскими образами Калибана и Ариэля как символами, Дарио переворачивает актуальную для эпохи оппозицию «варварство – цивилизация» (латиноамериканцы – варвары, североамериканцы – цивилизующее начало), представляя Соединенные Штаты в образе варвара – Калибана. Проблема творческой индивидуальности с уровня личностного поднимается здесь на уровень цивилизационно-культурного самоопределения «нашей Америки» (термин Хосе Марти). Эссе «Ариэль» (1900) Хосе Энрике Родо прямо перекликается с «Триумфом Калибана» Дарио. Сюжет «Ариэля» составляет получение мудреца Просперо, носителя знания, своим ученикам перед статуей Ариэля – духа красоты и гуманизма. Образец деформированного человека и общества, согласно Родо, – это «уравнительная демократия» США, Калибаново царство поголовной серости и равенства в бездуховности и грубом практицизме. Альтернатива этому типу цивилизации – такое общество, где человек культивирует «религию красоты», духа, а правит им культурная элита, аристократия интеллекта и духовности. Родо также продолжает линию Хосе Марти на новой общефилософской основе, восходящей к «философии жизни»: извечное повторение космических ритмов как спиралевидное прогрессивное развитие, воплощающееся в ритмической смене поколений. Такое прочтение символических образов опирается, главным образом, на латиноамериканские источники [4: 172].

Образы Калибана и Ариэля используются некоторыми постколониальными писателями также как символ их попыток преодолеть влияние колониализма на их культуру. По словам Мишель Клифф, писательницы с Ямайки, она пытается объединить эти два образа в себе самой, чтобы стиль её письма смог лучше выразить культуру родной страны.

Что касается происхождения имён Калибан и Ариэль, то ещё Христофор Колумб назвал коренное население Карибского архипелага Америки "Канниба", отсюда и про-

изошло имя «Калибан». Источник имени «Ариэль» неизвестен, хотя некоторые учёные говорят о его внешнем сходстве с Ариэлем, упомянутым в Библии (Исайя: 29). Его имя значило "Лев Бога". Но это имя может также значить "воздушный". Шекспир делает Ариэля уникальным персонажем, придав ему внешнее и внутреннее сходство с человеком. .

Сюжет «Бури», как и другие сюжеты комедий Шекспира, возник под влиянием рыцарских романов, испанских драм и итальянских новелл. Действие здесь напоминает реальность, но тотчас же вновь растворяется в шутке, в сказке. Среди классических авторов XX века, занимавшихся переделками в области комического жанра, называют немецкого драматурга Б. Брехта, французских драматургов А. де Монтерлана, Ж. Ануя, Б.-М. Кольтеса и мартиниканца Э. Сезэра.

Эме Сезэр, поэт и политик из Мартиники, один из основоположников «негритюда»¹, в период с 1956 по 1973 гг. пробует себя в качестве драматурга. Его пьесы привлекли внимание как необразованной аудитории, на которую они были рассчитаны, так и интеллектуалов, оценивших их значение.

Драматургия Сезэра развивается в то время, когда во французской литературе проходит период под названием «новый драматический язык» (*un nouveau langage dramatique*, 1938–1971) [5: 613], к которому французские литературоведы относят этот период творчества Сезэра. В своих пьесах, он затрагивает темы черного героя, колониализма, освобождения, революции, Африки и тирании. Все четыре его пьесы – важные произведения в литературе постколониализма: «И собаки умолкли» («*Et les chiens se taisaient*»), «Трагедия Короля Кристофа» («*La tragédie du Roi Christophe*»), «Сезон в Конго» («*Une saison au Congo*») и, наконец, «Буря» («*Une Tempête*»).

В 1968 г. парижский журнал «Презанс Африкен» публикует эту небольшую пьесу Сезэра, которая, как сообщает авторская ремарка, является переработкой «Бури» Шекспира для театра негров. Необходимо отметить, что название вышедшей ранее пьесы Сезэра «Трагедия Короля Кристофа», также переключается с названием пьесы Шекспира «Трагедия короля Ричарда III». Воодушевившись драматургией елизаветинской эпохи, Сезэр пишет свою «Бурю» и даёт ей иные перспективу и контекст. Вторая версия этой пьесы была представлена парижской публике в конце 1969 года. Антуан Витез, крупная фигура французской сцены 1960–1980-х годов, так сказал про Сезэра: «У нас есть Шекспир, и он черный» [цит. по: 6].

Сходство и одновременно различие пьес «Буря» начинается уже с самого названия. У Шекспира – это «*The Tempest*» и у Сезэра – «*Une Tempête*». Сходство только в названии, однако, различие – в использовании Шекспиром определенного артикля, что говорит в пользу конкретной ситуации; и неопределенного Сезэром, что подразумевает не одну бурю, бушующую в Карибском бассейне.

Среди основных структурных и композиционных сходств пьесы можно назвать следующие: из пяти актов оригинальной пьесы Сезэр сделал три, но третий объединяет содержание двух последних Шекспира. Сохранены все действующие лица, интриги «по-

¹ «Негритюд» («негритянская сущность») – возник как выражение протеста против колониального угнетения и расовой дискриминации, как форма утверждения самобытности и самоценности африканских культур. Обозначает признание индивидуумом факта своей принадлежности к чёрной расе; осознание своей истории и культуры. Термин, придуманный Э. Сезэром в содружестве с сенегальским политиком и поэтом Леопольдом Седаром Сенгором в 1939 году.

итальянски», философствование персонажей, а также удивительная единица времени Шекспира, действительная длительность которой не превышает времени спектакля.

Композиционные изменения, внесенные мартиниканским драматургом, можно классифицировать так:

I. Добавления:

1) Ведущий пьесы. Он приглашает исполнителей на сцену, чтобы выбрать маску по своему вкусу.

«Атмосфера психодрамы. Актёры заходят по очереди и каждый выбирает маску, которая ему подходит.

Ведущий: Ну что ж, господа, выбирайте. Каждому своя роль и каждому своя маска...» (пролог) [7: 11].²

Общечеловеческий мотив маски имеет некоторые латиноамериканские особенности. В этом регионе он приобретает коннотацию цивилизационной самобытности. В частности, мотив маски встречается в поэтике Хосе Марти и связан с глобальной концепцией американской аутентичности, истинности собственного лица. Ее функция – обезличивание индивидуальности, несвобода целого континента, действительное обладание собственным лицом, сокрытым в результате колонизаторской политики [8: 84]. Философ и революционер из Мартиники Франц Фанон в своем стихотворении «Черная кожа, белые маски» говорит об угнетении антильцев, что схоже с ситуацией угнетения Ариэля и Калибана у Сезэра. Следует иметь в виду и африканскую составляющую, важную для Антильских островов. Здесь маска – это символ индивидуальности личности и ее сущности. У народа Нигерии Йоруба есть легенда о выборе головы: божество Аджала раздает головы людям, которые будут жить на Земле. Иногда люди делают плохой выбор и решают поменять голову по своему вкусу. Так как Аджала бывает пьян, он иногда ошибается. Все это говорит о существовании рока, о возможности изменить судьбу и о постоянстве борьбы в жизни [9: 254].

2) Рабство, расизм и колонизация. Сам Шекспир, введя в пьесу Калибана, очевидно, опирался на эссе «О каннибалах» Монтеня, который писал о ценностях общества, лишённого европейского влияния.

Именно колонизатором, правителем острова выступает Просперо у Сезэра, а не просто жертвой нечестивого брата, как у Шекспира. Он определяет свою власть так: «Я – Власть» (акт II, сцена 2) [7: 44]. На самом деле, он просто насильно владеет чужой территорией. Если Просперо Шекспира использовал магию как инструмент своей мести, а потом отказался от неё, то магия для Просперо Сезэра – это гарантия его власти. Ариэль должен заслужить у него свою свободу [10]:

«Что касается твоей свободы, то она будет у тебя, но когда я скажу!» (акт I, сцена 2) [7: 23].

Диалог между господином и рабом невозможен, и в этом трагический аспект пьесы Сезэра. Для Просперо народы «примитивные» не имеют истории. Однако Сикоракс воспитала Калибана и он имеет свое культурное наследие, которое не хочет отвергать. Исследователь с острова Реюньон Ришар Боно также говорит о проблеме цивилизации и колонизации в пьесе. Просперо думает, что своим поведением он совершает «цивилизаторскую миссию». В итоге, колонизатор Просперо принес Калибану не цивилизацию, а колонизацию, не культуру, а субкультуру.

² Отсюда и далее переводы автора статьи.

Использование образов Просперо – Калибан, европейского господина и африканского раба, было актуальным как для писателей метрополий, так и для карибских писателей. «Буря» Сэзера привлекла большое внимание пост-колониальной критики и вместе с «Психологией колонизации» Октава Манони рассматривалась через призму постколониальной теории.

3) Идеи движения «негритюд». Сэзер систематически обращается к африканским корням в драме: к духам леса, к богам Шанго и Элега (последний разоблачает Просперо, и Калибан понимает, что тот – тоже «раб», узник системы, которую он сам установил); к музыке с прерывистым ритмом, напоминающей джаз, а также к африканским названиям растений, деревьев, животных и птиц. Опираясь на лучшие традиции европейской литературной школы, драматург создаёт оригинальное драматическое выражение: подлинный театр негров [10]. По сути, Сэзер «африканизирует» пьесу, идя в русле политического театра, представляя прошлое и настоящее Африки, особенность её опыта и дилемму при столкновении с европейским господином [9: 252].

4) Использование современных приемов: кинематографический прием *flash back* переносит к событиям, которые произошли двенадцать лет назад, а эпилог переносит в будущее, показывая постаревшего и потерявшего разум Просперо. Сэзер также использует элементы разных эпох, например, шпаги соседствуют со слезоточивым газом [10].

II. Новое видение образов и их философия:

1) В пьесе Сэзера Ариэль – мулат, Калибан – негр. У Шекспира они не встречаются: Калибан – почти монстр, больше похожий на рыбу, чем на человека, Ариэль – невидим. Проблема в отношениях Просперо с потерпевшими кораблекрушение разрешается быстро у Сэзера и переходит к эволюции отношений господин – рабы, где последние ведут дебаты о путях достижения свободы, о бунте и об освобождении.

Ариэль имеет черты Мартина Лютера Kinga, полагая, что путь к свободе от колонизаторов – это переговоры и партнерство. Над ним у Просперо нет интеллектуального превосходства. Но Ариэль остается ему покорным, он старается убедить остаться покорным и Калибана [10]:

«Бедный Калибан, ты проиграешь. Ты хорошо знаешь, что ты не самый сильный, что ты никогда не будешь самым сильным» (акт II, сцена 1) [7: 36].

Если Просперо Сэзера мечтает об идеальном мире «разума, красоты и гармонии», то Ариэль мечтает о всемирном братстве (у Шекспира утопию об идеальном государстве развивал Гонзало). Ариэль говорит Калибану:

«Мне часто снится один волнующий сон, что однажды Просперо, ты и я, как братья – единомышленники, построим удивительный мир» (акт II, сцена 1) [7: 38].

Калибан – образ ярко выраженного мятежника. Он появляется на сцене с возгласом «Ухуру!» («Свобода» на суахили). Это был призыв афро-американской партии за права темнокожих «Чёрные пантеры», близкий многим чёрным лидерам 1960-х. «Называй меня Х», говорит Калибан, отображая еще один радикальный голос того времени – Малкольма Икса.

«Называй меня Х. Так будет лучше. Это значит человек без имени. Точнее, человек, у которого украли имя ... Каждый раз, когда ты будешь меня звать, это будет напоминать мне о главном, что ты у меня все украл, даже мою идентичность! Ухуру!» (акт I, сцена 2) [7: 28].

Он произносит слова первого президента Гвинеи – Секу Турэ:

«Лучше смерть, чем унижение и несправедливость» (акт I, сцена 1) [7: 38].

Калибан больше не может терпеть унижений и хочет одного – свободы:

«Необходимо, чтобы ты понял, Просперо:

годы я склонял голову,

годы я принимал,

все принимал:

твои оскорбления, твою неблагодарность...

Но теперь этому конец! ...

Меня не интересует перемирие, ты это хорошо знаешь. Я хочу быть свободным. Свободным, ты меня слышишь! » (акт III, сцена 5) [7: 87–88].

В финальной сцене Калибан обретает самосознание:

«Просперо, ты большой фокусник:

обманищик, таким я знаю тебя.

И ты мне столько лгал про мир, про тебя самого,

что все закончилось тем, что ты навязал мне

мой собственный образ:

недоразвитый, как ты говоришь,

малоспособный,

вот каким ты вынудил видеть меня самого,

и этот образ, я его ненавижу! И он неправильный...!» (акт III, сцена 5) [7: 88].

Обнаруживая на острове чёрного Калибана, Тринкуло называет его «индеец». Так, упоминая путаницу Колумба, который принял Карибские острова за Индию, Сезэр напоминает, что именно карибские индейцы – коренные жители острова [9: 252].

Таким образом, переосмысление пьесы Шекспира даёт Сезэру возможность представить злободневную политическую и духовную проблему в символическом ключе, через вошедшие уже в мировую и латиноамериканскую культуру образы. Этим он счастливо избегает «любовой» пропаганды и, тем не менее, вполне определенно очерчивает свою гражданскую и политическую позицию. В начале пьесы Просперо обладает неограниченной властью, и Калибан терпит ярмо своего угнетателя. Затем происходит их эволюция, в итоге которой Просперо ищет компромисс, но Калибан показывает себя одновременно непримиримым и проницательным: он знает, что Просперо не признает своего поражения. Пьеса заканчивается голосом удаляющегося Калибана, кричащего за кулисами слово «свобода». Нерешенный «открытый» конец пьесы указывает на постколониальную неизвестность, в которой бывший господин и бывший раб живут по несовместимым принципам и обладают совершенно противоположными стремлениями [11: 156–158].

Сезэр не вдавался в тонкости психологических образов героев: на кону – будущее континента, расы; ему нужно было захватить зрителя, поразить его появлением нового человека – Калибана. За несколько часов Калибан-раб становится Титаном, который переворачивает огромный механизм, переходя от подчинения к бунту. Так у Сезэра рождается новая поэма об афрокарибце, который в ритуале бунта создает свою песнь свободы. Но задачи, поставленные перед Калибаном многочисленны. Осознание – только первый шаг, борьба только начинается. Заключение пьесы идентично речи Сезэра для независимой Гвинеи в 1959г.: Калибан (колонизируемый) должен опровергнуть систему цен-

ностей колониалиста, чтобы, в конечном счете, достичь нового синтеза в свободе [10]. Падение Просперо ставит под сомнение ценности западной цивилизации в своем техническом апогее. Бессознательное, ирреальное, ритуалы воду у Сезэра смешаны с сознательным, реальным и рациональным. Избегая временной и географической конкретики, но отталкиваясь от антильской реальности, Сезэр придал пьесе универсальное звучание, вписавшееся в парадигму постколониального пространства. Его театр – социальный, политический, поднимающий проблемы черных на Антильских островах и в целом мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шекспир в мировой литературе. Худож. лит, 1964. – 381 с.
2. Никифорова И.Д. Литература франкоязычных стран: Мартиники, Гваделупы, Гвианы. История литератур Латинской Америки. Книга 4 – XX век: 20–90 годы. Ч 1. – М.: ИМЛИ РАН, 2004. – С. 380–483.
3. Концепции историко-культурной самобытности Латинской Америки. – М.: Наука, 1978. – 187 с.
4. Земсков В. Б. Творчество Хосе Энрико Родо //История литератур Латинской Америки. Кн. 3. – М.: Наследие, 1994. – С. 158 –188.
5. Littérature. Textes et documents. XX siècle. – Evreux: Nathan, 1998. – 896 p.
6. Sabbah L. Ecrivains français d’outre-mer. – P.: adpf, 1997. – 94 p.
7. Césaire A. Une Tempête. – P.: Edition du Seuil, 1969. – 92 p.
8. Земсков В. Б. Творчество Хосе Марти //История литератур Латинской Америки. Кн. 3. – М.: Наследие, 1994. – С. 62–105.
9. Ojo-Ade F. Aimé Césaire Bonneau R. Tempête d’Aimé Césaire: l’utilisation d’un thème shakespearien pour un théâtre nègre. [Электронный ресурс].
10. Davis G. Cambridge Studies in African and Caribbean Literature. Aimé Césaire. – USA: Cambridge University Press, 2008. – 208 p.
11. Шекспир В. Буя. – М. : АСТ, 2001. – С. 281– 400.

**ТИПОЛОГІЯ ТА ПРАГМАТИКА ІНОШОМОВНИХ
ЕЛЕМЕНТІВ У ТЕКСТАХ СУЧАНИХ ТРАВЕЛОГІВ
(на матеріалі «A Year in Provence» П. Мейла)**

У статті розглядаються типологія та культурологічний функціональний потенціал іношомовних елементів у книзі Пітера Мейла «A Year in Provence».

Ключові слова: іношомовні елементи, варваризми, екзотизми, тревелог/жанр подорожі, культурологічна прагматика.

В статье рассматриваются типология и культурологический функциональный потенциал иноязычных элементов в книге Питера Мейла «A Year in Provence».

Ключевые слова: иностранные вкрапления, варваризмы, экзотизмы, тревелог/жанр путешествий, культурологическая прагматика.

The article deals with the analysis of the typology and culturological functional potential of foreign elements in the text by P. Mayle's «A Year in Provence».

Key words: foreignisms, barbarisms, 'ethnographic' lexis, travelogue/travel writing, culturological pragmatics.

Національно-культурна маркованість літературного твору проявляється, серед інших аспектів, у своєрідності його мовної та мовленнєвої структур. Репрезентація іншої культури (часто у протиставленні «свого» та «чужого») у текстах, що можна віднести до жанру *travel writing (or travelogue)* виявляється цікавим та актуальним для досліджень літератури в контексті культури, а також специфіки та взаємодії національних мов та культур різних народів.

Сучасний тревелог, на думку дослідників, переживає період відродження саме завдяки новому, «інтеркультурному» підходу до репрезентації досвіду автора – мандрівника, його «неієрархічної, або невиразно ієрархічної точки зору» [1]. Іншими словами, традиційна модель/сценарій тревелогів, тобто породження та сприйняття інформації за схемою «тут» і «там», «вдома» та «закордоном», трансформується, ламається, оскільки автори часто звертаються до мультикультурної аудиторії [Лоредана Полецці – див. 1]. Зміна фокусу – перехід від домінування самопрезентації мандрівника у чужому середовищі до відчутного наголосу на репрезентації самого середовища, характерів та соціокультурних та інших реалій - призвела до якісних змін у жанрових, мовних та стилістичних ознаках таких текстів. Як зауважує відомий письменник та мандрівник Редмонд О'Хенлон, "the perfect travel book should be as true as fiction and use the methods of fiction. It should be beautifully structured, many-layered, full of interlocking stories, resonant knowledge, compressed dialogue, narrative force. Its descriptions of the look and feel of a country, a landscape, should be far more vivid than any film could ever be" [1: 11]. Отже, художність, з одного боку, та жанрова та композиційна синкретичність, з іншого, харак-

© Лотоцька К.Я., 2011

теризують сучасний літературний тревелог як такий, що поєднує документальність та белетристику.

Документальність цього жанру визначається на різних рівнях його породження та сприйняття, в тому числі і як своєрідна реалізація його інтертекстуальних зв'язків на рівні «текст – мова» [див. 2]. Обов'язковість документального елементу проявляється, серед іншого, вживанням великої кількості іншомовних вкраплень, варваризмів, екзотизмів, так званих етнографізмів, тобто слів на позначення різноманітних реалій, у тому числі антропонімів, топонімів, зоонімів, хрононімів, фітонімів, хремотонімів тощо. Як відомо, основна функція іншомовних вкраплень у художньому тексті – це створення інокультурного колориту, досягнення «ефекту присутності». Варваризми та екзотизми називають те, що не має назви у мові письменника, слугують засобом характеристики персонажів його оповіді, можуть додавати тексту гумористичний, іронічний або навіть сатиричний відтінки. На думку М.Г. Шадріної, інформативна прагматика текстів жанру подорожі залишається такою, що переплетена із авторською установкою на суб'єктивний відбір фактів реальної дійсності та ставлення до неї. [3]. З іншого боку, занурення у чуже мовне середовище дозволяє автору тревелого, очевидно інколи мимоволі, позиціонувати себе у цій культурі не ззовні, як спостерігач, а зсередини, як учасник, який також належить до загальної мультикультурної аудиторії. Крім того, з точки зору етнопсихолінгвістики, переключення на інший мовний код деякою мірою трансформує осмислення та сприйняття дійсності реципієнтом – він починає відчувати та дивитися на світ нібито свіжим поглядом.

Метою даної статті є дослідження функціонування різноманітних іншомовних елементів у тексті тревелого відомого британського автора Пітера Мейла *A Year in Provence* (1989) [4]. Ця книга традиційно відноситься критиками до жанру *travel writing* (отримала приз *Best Travel Book*), однак це не просто захоплююча документальна історія, але й дотепний, зворушливий автобіографічний опис та свого роду дослідження культури, різноманітних реалій та традицій жителів півдня Франції. Британець Мейл вибирає французький Прованс своїм другим домом та з готовністю та щирим захопленням навчається бути його справжнім та повноправним жителем.

Формат статті дозволить зосередитись лише на окремих лексичних групах французьких вкраплень у англійському тексті, фокусуючи увагу на деяких типологічних, семантичних та функціонально-прагматичних аспектах їх аналізу у контексті твору. Вибір саме цього тревелого для розгляду також зумовлено дуже високим індексом частотності одиниць дослідження – тільки суто французьких слів та фраз (виділених курсивом у тексті твору як таких, що належать іншій мовній системі) вжито 398 на 207 сторінок тексту.

Аналіз показує, що жанрова специфіка зумовлює мовні та мовленнєві особливості досліджуваного тексту, які можна охарактеризувати як певні типологічні маркери. Серед таких домінантних текстових ознак виділяються іншомовні компоненти (як у номінативній, так й алюзивній функціях). Типологія французьких та не тільки французьких елементів у тексті твору різноманітна. З метою ілюстрації текстової насиченості такими одиницями візьмемо одну з сторінок книги та розглянемо кількісний та якісний розподіл варваризмів, власне французьких вкраплень (надалі – форенізмів, від англійського *foreignisms*) та лексем на позначення різного роду національно-культурних реалій. Отже, наприклад, сторінка 117 [4] містить майже всі зазначені вище типи лексики (що складає

приблизно 5 % від загальної кількості слововживань - 350), а саме: топоніми (*Côte d'Azur, Sainte-Maxime, Lubéron, Provence, Ramatuelle, Saint-Tropéz, Nice*) – 7 одиниць; варваризми та деякі запозичення, що зберегли прозорі або ледве відчутні формальні французькі ознаки (*autoroute, Provençal, souvenirs, franc*) – 4 одиниці; лексеми на позначення реалій (*Ambre Solaire* – торгова марка) - 1 словосполучення, 2 одиниці; власне форенізми, що у тексті виділяються курсивом (*pommes frites*) – 1 словосполучення, 2 одиниці. Прості підрахунки дають нам наступні цифри. Частотність форенізмів (найчисельніша група, окрім топонімів) складає 1,9, тобто приблизно 2 вживання (слово, фраза або речення) на сторінку. Це досить високий показник для інформативно-розважального жанру. Однак іншомовні елементи, що відбирає автор, як правило, легко декодуються читачем або супроводжуються англійським поясненням або еквівалентом. Вони використовуються автором – без помітного надавання переваги – як у дискурсі персонажів (що є цілком характерним для описів іноземців у тревелогях), так й у авторській оповіді.

Форенізми виконують у тексті дві типові для себе функції - створюють та передають місцевий національний колорит та вказують на те, що всі діалоги між автором та його персонажами – жителями Провансу (сусідами, будівельниками, чиновниками, рестораторами, торговцями та просто незнайомцями) ведуться виключно французькою мовою. Серед особливостей форенізмів у тексті твору відмічаємо також вживання автором графонів, тобто графічної імітації вимови у провансальському діалекті (*“Bieng. Je reviens demaing”* [4: 175]).

Окрему групу складають іншомовні одиниці, що увійшли у систему англійської мови. Їх менше (біля 50), але вони мають аналогічне прагматичне навантаження, що і форенізми. Поряд з такими лексемами, окрім загальноновідомих запозичень (*champagne, café*), автор інтенсивно використовує французькі слова, які увійшли у англійський узус, але повністю або частково зберегли французьку графіку та/або звучання. Вони зареєстровані словниками англійської мови як асимільовані запозичення або частково асимільовані варваризми, наприклад *bric-à-brac, gourmet, boutique, coiffure, croissant, mayonnaise, foie gras* тощо. Як правило, варваризми мають синонімічні еквіваленти у англійській мові. Отже авторський вибір на користь саме такої лексики замість англійських відповідників видається не випадковим, а навмисним, оскільки у деяких варваризмах П. Мейл часто навіть відновлює діакритичні знаки (` , ` , `), тобто автентичний французький правопис: *attaché case, rendezvouz, baguette, gâteau, rôle, patois, pâté, séance, fête, chaises longues, élan, soufflés, entourage, discotheque* (OALD) :: *discothèque* (*“A Year in Provence”*). Французький колорит, таким чином, просвічує навіть у графіці тексту, ще більш сприяючи зануренню читача у лінгвокультурне середовище Провансу, що відтворюється на сторінках твору.

Форенізми (номінативні та цитатні), варваризми, а також різного роду екзотизми (*Madame, Monsieur, gendarme, Grand Prix, Mistral, Citroën, Tour de France*) інколи набувають семантико-функціональних властивостей, що притаманні алюзії, тобто можуть вважатися інтертекстуальними елементами. Це відбувається тому, що смислова складова твору Мейла формується через своєрідний діалог – міжтекстовий та міжмовний, через переплетення британських та французьких дискурсів та культур у цілому. Інтертекстуальними, а у певних контекстах й прецедентними, можна вважати і деякі з численних (французьких та іншомовних - всього 123 одиниці без повторів) топонімів (*Nice, Saint-*

Tropéz, “*Le Chicago de Provence*” - про місто *Cavaillon*), а також антропонімів (*André Courrèges*, *Cardin*, *Brigitte Bardot*), фітонімів (*vine*, *vineyard*, *truffe*, *the almond tree*) та хрематонімів (назв об’єктів матеріальної та духовної культури – *Châteauneuf-du-Pape*, *a Peugeot*, *a Gauloise*, *Ruger: 44 Magnum*, *a Citroën*, *le Globule*, *Vogue*), оскільки вони потенційно автономні у смисловому плані, мають ярко виражені національно-специфічні конотації та в межах тексту функціонують як засіб активізації важливої інформації шляхом апеляції до «культурної пам’яті» читача (по суті інтернаціонального). Вони не тільки виконують свої «прямі» функції, як маркери пізнавально-документальної спрямованості будь-яких травелогів, але й слугують засобом створення насиченого культурологічного простору у тексті.

Необхідно окремо виділити величезну за обсягом групу «кулінарних» найменувань (назв страв, їх інгредієнтів, вин, ресторанів та кав’ярень). На підтвердження тези автора про те, що їжа займає особливе (майже центральне) місце у житті французів, ми знаходимо у *A Year in Provence* цілий каталог різноманітних страв, багато з яких притаманні тільки Провансальській кухні. Їх назви (деякі з них є за мовним статусом одночасно форенізмами та екзотизмами, як наприклад, *tapenade* – провансальське блюдо з каперсів, маслин та анчоусів) також є помітними лінгвокультуремами, що виконують відповідні функції у тексті травелогу П. Мейла.

Отже, Прованс та люди Провансу, природа, побут та різноманітні традиції Півдня Франції опукло вимальовуються та яскраво постають перед очима читачів. Саме завдяки численним французьким дискурсивним маркерам (вигукам, прислівникам та прикметникам, розмовним ідіоматичним вставкам – *Voilà*, *Bon*, *Formidable*, *Normalement*, *Naturellement*, *Merde!*, *Par contre*, *Bonjour*, *C’est logique*, *Comme d’habitude*, *J’arrive!*, *Allez!*, *Evidant*, *C’est normal*, *C’est vrai*, *Non*, *Mais oui*, *C’est la vie*, *Courage!*, *Attention!*, *Chut!* тощо), якими рясніють діалоги, читач має змогу ніби почути та відчутти мелодію французького спілкування в цілому та своєрідність багатослівних та жвавих розмов провансальців зокрема: *I knew what his first words would be. “Oh là là”* [4: 202]. Читач починає швидко звикати до звучання місцевої мови, до реалій сільського життя, до їжі та розваг, занурюється у місцевий простір та навіть час, який переживається по-своєму жителями французької провінції. Ось як, наприклад, з гумором та легкою іронією П. Мейл описує сприйняття часу у Провансі: *We learned that time in Provence is a very elastic commodity /.../. Un petit quart d’heure means sometime today. Demain means sometime this week. And the most elastic time segment of all, une quinzaine can mean three weeks, two months, or next year; but never, ever does it mean fifteen days* [4: 14].

Крім вдалого використання автором такої лексики, велику роль у створенні своєрідної прагматики твору (яка і є в основі його популярності) відіграє стилістична складова його художньої структури, його неповторна гумористично-іронічна тональність. Гумор Мейла тісно переплітається з іронією та самоіронією у різноманітних описових контекстах. Особливо яскраво описує Мейл численні людські слабкості, недоліки та ексцентричності (пристрасть до хорошої їжі, різноманітні дивацтва та професійні звички місцевих жителів). Але іронія автора має не гостру, а м’яку, гумористичну тональність, яка часто реалізується за допомогою гри слів, що присутня на всіх рівнях у тексті твору, в тому числі й на інтерлінгвальному: *There was a crack, and the truck tilted backwards. A pungent and unmistakable smell filled the air. The driver got out to inspect the damage and*

said, with unconscious accuracy, the single most appropriate word for the occasion. “*Merde!*” *He had parked in the septic tank* [4: 81] – декодування подвійного значення цього французького вульгаризму можливо тільки завдяки наступному англійському поясненню. Оскільки ключовою для його книги-культурологічного путівника є тема їжі та культури приготування та вживання їжі у Франції та Провансі, яка описується ним як свого роду національна пристрасть, П. Мейл (нависно чи інтуїтивно) часто вибирає для своїх каламбурів та метафор гастрономічну за семантикою лексику, в тому числі й екзотизми: *The Michelin* [a guide book to restaurants] /.../ is confined to the bare bones of prices and grades and specialties. *Gault-Millau* gives you the flesh as well. It will tell you about the chef... [4: 39].

Отже, інформативно-культурознавча складова прагматики твору Пітера Мейла пояснює високу насиченість мовленнєвої структури тексту французькою та запозиченою з французької мови лексикою, яка має різне функціональне навантаження. Завершуючи знайомство з книгою Мейла, читач разом із автором може впевнено заявити, що він теж пройшов такий самий шлях адаптації, полюбив та почав розуміти жителів Провансу. І цьому значно сприяє, крім інших чинників, майстерне використання автором іншомовних елементів, у тому числі – з національно-культурною семантикою.

ЛИТЕРАТУРА

1. Borm, J. ‘What Am I Doing Here’: Contemporary Travel Writing: From Revival to Renewal [Електронний ресурс] / Jan Borm// ISSN 0258–0802. – LITERATURA, 2007. - 49(5). - Режим доступу: <http://docs.google.com/viewer>
2. Рижкова В.В. Реалізація категорії інтертекстуальності в американському художньому тексті XIX - XX століть 2004 года: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 [Електронний ресурс] / В.В. Рижкова; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. — Х., 2004. — 20 с. - Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/5512.html>
3. Шадріна М.Г. Эволюция языка «путешествий»: дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук: 10.02.01/ Марія Геннадьевна Шадріна. - М., 2003. - 394 с.
4. Mayle, P. A Year in Provence / Peter Mayle. – New York: Vintage Books, 1991. – 207 p.

ОБРАЗ ДОМУ В ОПОВІДАННІ ВІЛЬЯМА ФОЛКНЕРА «ТРОЯНДА ДЛЯ ЕМІЛІ»

У статті досліджується образ дому оповідання Вільяма Фолкнера «Троянда для Емілі» крізь призму ідей К.Г.Юнга та З.Фрейда, що допомагає розкрити авторське втілення проблематики твору.

Ключові слова: образ, символ, архетип.

В статье исследуется образ дома в рассказе Уильяма Фолкнера «Роза для Эмили» через призму идей К.Г.Юнга и З.Фрейда, что помогает раскрыть авторское воплощение проблематики произведения.

Ключевые слова: образ, символ, архетип.

The article examines the image of the house in the short story “A Rose for Emily” by William Faulkner in the light of the ideas of K. G. Jung and Z. Freud that helps to reveal the author’s implementation of the problems raised in the work.

Key words: image, symbol, archetype.

«Мій дім – моя фортеця» – вираз, який знає кожен, бо образ дому завжди відігравав велику роль у духовному житті людини. Це місце, де ми відчуваємося у безпеці, місце, де ми народилися і куди ми повертаємося після довгих далеких подорожей. Тут не потрібні соціальні маски, тут ми залишаємося собою. Саме тому будинок часто виступає символом духовного світу людини, в якому втілюється архетип Selbst – самості, цілісності. Зважаючи на символістську домінанту оповідання, видається цікавим дослідити авторське втілення проблематики твору за допомогою образу будинку.

В оповіданні «Троянда для Емілі» Вільям Фолкнер розповідає історію останньої представниці давнього аристократичного сімейства американського півдня Емілі Грієрсон. Ми дізнаємось, що коли міс Емілі була маленька, її будинок був великим, «білим, прикрашеним куполами та шпильми, крученими балконами у досить легковажному стилі 70-х років» і стояв він на колись найбільш аристократичній вулиці. Майже палац казкової принцеси, де жила таткова донечка міс Емілі – «худорлява фігурка у білому» [1: 2]. Міс Емілі народилась десь перед Громадянською війною, а будинок Грієрсонів було побудовано у 70-х. Тобто ми розуміємо, що батько Емілі був успішним і заможним навіть після війни. Коли мешканці міста думали про Грієрсонів, перед ними поставала ніби жива картинка: батько та донька в рамці відкритих парадних дверей. Тож світлий великий будинок символізує не тільки достаток та успіх його хазяїна, а ніби засвідчує його статус в якості фамільного портрета. Пригадаймо, що будинок, як правило, передається у спадок і розуміється у геральдиці як символ роду (звідси «дом Романових», «дом Габсбургів») [2: 160]. Відповідно, будинок Грієрсонів тут виступає ще й родовим оберегом.

За Башляр, архетип освітленого дому символізує відокремлене існування групи людей, що поєднані духовно, у протистоянні темряві світу [3: 51]. Немає жодної згадки

про те, що у будинку жив ще хто-небудь, окрім міс Емілі та її татка, тільки згодом ми дізнаємося ще про існування слуги-негра Тобі. Звичайно ж, що батько виховував дівчинку, керуючись традиціями та моральними принципами південної аристократії. Але Громадянська війна повністю змінила світ, у якому вони жили. Їх образ життя виявився ганебним, брутальним та неправильним, що людина благородного походження із південною гординою ніколи не визнає: так, вони жили завдяки праці рабів, і вони не бачили нічого ганебного у цьому. Їх статус – це привід пишатися, і вони завжди будуть понад законом. Варто також зазначити, що американський південь заселявся свого часу британськими роялістами (прихильниками короля). Тож логічно, що їх погляди на світ не зміняться, вони радше відвернуться від світу самі. Таким чином, образ дому набуває символічного значення фортеці, захисту від мінливого і ворожого світу.

Проте маємо ще одне значення цього образу. Наратор розповідає, що міс Емілі бачили, як правило, крізь широко відкриті парадні двері будинку з-за спини батькового силуету з широко розставленими ногами та батоном у руках, що містер Гріерсон віддав усіх можливих залицальників своєї доньки, вважаючи їх недостойною партією і виступаючи, таким чином, в ролі тюремщика, Цербера. Відповідно будинок перетворюється з палацу юної королівни, де вона могла б звити сімейне гніздечко, на тюрму.

Але з часом все змінюється. Коли містер Гріерсон помирає, міс Емілі майже півроку не виходить з дому. Зважаючи на те, що шістка символізує стабільність, гармонію, рівновагу, стійкість [4: 480], можемо констатувати, що в даній ситуації будинок повністю виконує свою функцію. За Фройдом, образ будинку пов'язаний з жіночим началом, материнським лоном. Міс Емілі ніби шукала у будинку підтримку (не дарма ж ми кажемо, що вдома і стіни допомагають), зачиналася у ньому, щоб відновитися та перероджувалась у такому затворництві. Коли ж її знов побачили, вона була зовсім іншою: її волосся було коротко стрижене, вона виглядала як дівча і трохи нагадувала тих анголів, яких малюють на кольорових церковних вітражах – дещо трагічна та безтурботна. Таким чином, в образі дому постав архетип Великої Матері. Єдиною людиною, яка підтримувала зв'язок між зовнішнім світом та мікрокосмом будинку міс Емілі весь той час, був слуга Тобі.

Проте, наступна трагедія виявилась занадто важкою як для міс Емілі, так і для її будинку. Ми дізнаємося, що міс Емілі зустрічалася з людиною, яка не належала її колу, і проти цих стосунків були як мешканці міста, так і двоюрідні сестри, що жили в іншому місті. Сам обранець, смуглявий робітник-янки Гомер Беррон, був «не сімейною людиною», любив чоловіче товариство, кріпке слівце та випивати у Клубі Лосів. З чутко виявляється, що міс Емілі купувала отруту для шурів, потім замовила чоловічий туалетний набір із срібла з монограмами «Г. Б.» на кожному предметі та придбала повний комплект чоловічого одягу аж до нічної сорочки. Тож місто, жаліючи її, вже очікувало на весілля, нехай навіть із присмаком скандалу.

Втім, весілля не відбулося, і після того як Тобі одного дня впустив Гомера до будинку крізь задні двері, містера Беррона ніхто більше не бачив. З моменту зникнення Гомера Беррона міс Емілі знову запирається у будинку майже на півроку, і коли її побачили наступного разу, вона дуже змінилася: розповніла та почала сивіти. Відтепер вона завжди у чорному із заправленим за пояс тонким золотим ланцюжком через груди та опирається на чорну палицю з тусклим золотим набалдашником. Одутлувата з мертвенно-блідим обличчям та вдавленими у складки жиру, ніби дві жаринки у тісто, очима, вона дуже

походила на королеву-вдову Вікторію. А десь на кінчику ланцюжка був годинник, прихований у складках одягу, який цокав, ніби зсередини жінки. Траурний одяг та годинник натякають, що їх господиня хоче поховати час, зупинити його негнотний рух, але він все одно рухається вперед.

Тож, ми здогадуємося, що відбулося щось жахливе, і міс Емілі знов шукала захисту у своєму будинку. Втім, на цей раз відбулися різні зміни: замість молодої леді перед нами постає старенька. Вона дуже рідко виходила з дому, а потім й зовсім перестала. Сам же будинок також почав змінюватись, і він розповідав про свою господиню більше, ніж про неї могли розповісти мешканці міста.

По-перше, через деякий час після зникнення Гомера Беррона навколо будинку з'явився нестерпний сморід. Звинуватити леді у тому, що в неї погано пахне, зовсім непристойно, і тому суддя Стівенс висунув здогадку, що можливо негр-слуга вбив щура або змію, та забув прибрати. Єдине, на що спромоглися члени ради, це під покривом ночі розсипати білі підвальних вікон та навколо будинку міс Гріерсон вапно, ховаючись, аби господиня, що сиділа в одному з вікон непорушно, мов ідол, не помітила їх. Відповідно, ми вже починаємо асоціювати будинок міс Емілі із труною, з процесом розкладання.

За три роки міс Емілі зовсім посивіла, а їй було всього 37.

З того моменту її парадні двері залишалися зачиненими, за виключенням періоду 6-7 років, коли вона давала уроки розпису порцеляни в студії, влаштованої в одній з кімнат нижнього поверху. Наратор повідомляє, що свого часу, коли у місті започаткували безкоштовну доставку пошти, міс Емілі була єдиною, хто категорично заборонив прибити металевий номер та поштову скриню на двері свого будинку. Двері та поріг дому є своєрідним проходом від захищеного простору у незахищений. Відповідно, така впертість хазяйки будинку щодо маленьких змін стосовно її дверей пояснюється її острахом, що навіть така невеличка зміна може позбавити її притулок захищеності.

Багато років потому ми попадаємо всередину будинку міс Гріерсон разом із представниками нового покоління муніципальної ради. Старий негр впустив їх у темний передпокій, звідки у ще більш щільну темряву вели наверх сходи (згодом дізнаємось, що міс Емілі вже давно зачинила верхній поверх будинку [1: 5]). Скрізь пахло пилом та запустінням, спертим і вологим духом. Вітальня була обставлена громіздкими меблями у шкіряній оббивці. Коли слуга відкрив ставні в одному з вікон, вони побачили, що шкіра потрескалася. А коли вони присіли, курява пилу мляво піднялася навколо їх стегон, кружляючись у лінньому русі в світлі єдиного промінця сонця. На потемнілому позолоченому мольберті біля комину стояв портрет батька міс Емілі, намальований олівцями. Що ж до вигляду ззовні, то на цей момент гаражі та бавовноочисні фабрики витіснили та знищили благородні імена з цієї вулиці. І тільки будинок міс Гріерсон продовжував височити своїм впертим та кокетливим занепаданням, як більмо на оці поміж іншої потворності [1: 1].

У психологічному плані будинок з його поверхами та кімнатами є прообразом людини. Фасад уособлює Persona, роль, соціальну функцію або маску, що носить її хазяїн у повсякденному житті. Будинок міс Емілі цілком підтверджує цю думку. Колись він був символом багатства та статусу господарів. Зараз же, з одного боку, він свідчить, що, так само як і його господиня, він є традицією і клопотом для мешканців міста, з іншого боку – є промовистим доказом занепаду та зuboжіння південних аристократичних сімей.

Що ж до середини будинку, то спальня пов'язана з інтимним життям, кухня – це місце психологічних трансформацій, вона є символом посвяти, підвальні приміщення символізують колективне несвідоме, поверхи позначають різні частини тіла та душевні стани, сходи ж є зв'язком між різними рівнями особистості. Так дах та верхні поверхи співвідносять з головою та свідомими функціями [4: 108]. Горище зберігає всі наші спогади молодості, бабусині та дідусеві речі, це символ нашого Super Ego (Зверх-Я), що складається під впливом виховання, і є системою моральних почуттів та вимог до поведінки, вчинків та рішень Ego суб'єкта. Зверх-Я є носієм традицій та цінностей, що передаються від покоління до покоління, йому властиві функції сумління, самоспоглядання як необхідна передумова для контролюючої діяльності сумління [5: 342]. Відповідно, коли міс Емілі зачинила верхній поверх, то вона символічно визнала, що більше не підвладна моральним законам, не знає докорів сумління і не страждає від них. Вона ніби відключила цей психічний аспект своєї особистості. Закриті ставнями вікна говорять про свідому альянцію господині, небажання спілкуватись із світом. Водночас, ледь освітлене помешкання також символізує згасання роду, про що свідчать і потріскана шкіра на меблях, і потьмяніла рамка батькового портрету.

Намальований олівцями портрет повертає нас у дитинство і провокує в нас відчуття, що міс Гріерсон десь всередині почувается так само незахищеною маленькою дівчиною, а тому виставила цей портрет в якості оберегу. Образ же всюдисущого пилу ще раз навіює думку про запустіння, згасання та вмирання.

Коли ж міс Емілі поховали, то на другому поверсі, не відвідуваному вже багато років, знайшли кімнату, яку ледве відчинили. Це була опочивальня, прибрана колись як до весілля, вся у рожевих тонах, де все було вкрито товстим шаром пилу, неначе саваном. На ліжку лежало тіло Гомера Беррона, вірніше те, що від нього залишилося, а поряд, на другій подушці, залишився слід від голови та довге пасмо сивого волосся. Можна тільки здогадуватися, що трапилося між цими двома. У цій сцені знаходимо багато символіки. Рожевий колір – колір кохання, цнотливості та вірності [4: 457]. Вкритий пилом, рожевий майже збляк і став сірим, символізуючи марність сподівань на щасливе кохання та подружнє життя, так само як і всі ті речі, що були придбані до весілля. Слід у формі півмісяця, що залишився на вкритій пилом поверхні, коли підняли краватку та коміречко, ніби ще раз символізує агресивну чоловічу силу, що не встояла перед жінкою, доведеною до відчаю у своєму прагненні бути коханою і мати сім'ю. І знов образ всюдисущого пилу, за допомогою якого автор створив подвійний образ труни в труні (будинку давно вже втратив ознаки життя, він – величезна труна для своєї господині, а в ньому інше захоронення – кімната-склеп). Сиве пасмо волосся на подушці поряд з Гомером Берроном говорить про те, що libido Емілі Гріерсон у якийсь момент під вагою нереалізованих бажань переросло у *mortido* з некрофільним відтінком. Як таткова донечка, міс Емілі шукала заміну батькові, охоронця і захисника для неї. Вона потребувала Гомера, і якщо вже не могла отримати його живим, то залишила його при собі мертвим. Однак здорова психіка людини не могла б з цим справитися, тож її Зверх-Я відключилося, залишив місце тільки для Ego – інфантильному потаканню її бажань, про що нам і повідав будинок.

Це також єдина сцена, де ми зустрічаємо у тексті слово «rosee» – «рожевий» або «тро-янда», яке перегукується із назвою оповідання. Сам автор пояснював таку назву як від-

давання честі жінці, яка пережила трагедію [6], проте для Емілі це іронічний дарунок. Вона дивилася на життя крізь рожеві окуляри, а воно показувало їй тільки шипи.

Тож, як бачимо, образ будинку в оповіданні є дуже поліаспектним, багатограним. Він постійно розкривається з нової сторони, змінюється разом із своєю господинею і, таким чином, розкриває її потаємні страхи і бажання, виказує її таємниці. Водночас, за допомогою цього образу Філіям Фолкнер створює яскраву драматичну картину занепаду та зубожіння аристократичних сімей американського півдня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Faulkner W. A Rose for Emily [Електронний ресурс] / Faulkner William. – Режим доступу: http://resources.mhs.vic.edu.au/creating/downloads/A_Rose_for_Emily.pdf
2. Энциклопедия символов, знаков, эмблем [сост. Андреева В и др.]. – М.: Локид; Миф, 1999. – 576 с.
3. Башляр Г. Земля и грезы о покое [Електронний ресурс] / Башляр Гастон. – Режим доступа: http://yanko.lib.ru/books/philosoph/bachelard-zemlya_i_grezu_o_pokoe-2001-81.pdf
4. Словарь символов [уклад. Жюльен Н.]. – Челябинск: изд-во «УРАЛ LTD», 1999. – 498 с.
5. Фрейд З. «Я» и «Оно» / Зигмунд Фрейд // Основной инстинкт [сост. Гуревич П.С.]. – М.: Олимп; ООО Издательство АСТ-ЛТД, 1997. – С. 320 – 362.
6. William Faulkner speaks on «A Rose for Emily» in 1955 [Електронний ресурс] / Faulkner William. – Режим доступу: <http://ww2.faulkner.edu/admin/websites/cwarmac/William%20Faulkner%20speaks%20on.pdf>

ПОЭМА АННЫ АХМАТОВОЙ «У САМОГО МОРЯ»
КАК «НАЧАЛО» МИФА О ПОЭТЕ

Поэма «У самого моря» розглядається в контексті стрижневого ліричного сюжету книги «Біла зграя», орієнтованого на міфопоетичний сюжетний інваріант ініціації. Доводиться, що поема семантично і функціонально співвідноситься з «біографічним початком» в героїчному міфі.

Ключові слова: книга віршів, символічна багаторівневість семантики, ініціаційний сюжет героїчного міфу, поема, міф про поета.

Поэма «У самого моря» рассматривается в контексте стержневого лирического сюжета книги «Белая стая», ориентированного на мифопоэтический сюжетный инвариант инициации. Доказывается, что поэма семантически и функционально соотносится с «биографическим началом» в героическом мифе.

Ключевые слова: книга стихов, символическая многоуровневость семантики, инициационный сюжет героического мифа, поэма, миф о поэте.

Poem «U samogo morja» is considered in the context of the pivotal lyrical plot of the book «Belaya staya» (“The White Flock”) based on the mythopoetical invariant initiation of the plot of initiation. Is it being proved that the poem is semantically and functionally correlated with the “biographic beginning” in the heroic myth.

Keywords: book of poetry, symbolic multilevel semantic contexts, initiation plot of the heroic myth, a poem, the myth of the poet.

Третья книга Ахматовой «Белая стая» была воспринята всеми без исключения критиками как некий новый этап творческой эволюции автора. Накануне ее выхода в 1916 году О. Мандельштам писал: «в последних стихах Ахматовой произошел перелом к гигератической важности, религиозной простоте и торжественности. ...Я бы сказал, после женщины настал черед жены. Помните: “смирренная, одетая убого, но видом величаяв жена”» [1: 30]. Для того чтобы яснее понять эту формулу Мандельштама, следует обратиться к его статье 1922 года «О природе слова», где он писал: «Общественный пафос русской поэзии до сих пор поднимался только до “гражданина”, но есть более высокое начало, чем “гражданин”, – понятие “мужа”. <...> Все стало тяжелее и громаднее, потому и человек должен стать тверже всего на земле... Гигератический, то есть священный, характер поэзии обусловлен убежденностью, что человек тверже всего остального в мире» [2: 258]. В свою очередь А.Л. Слонимский отмечал, что в новых стихах Ахматовой отразилось «новое углубленное восприятие мира», в котором «белые крылья духа» возобладали над «языческим», «чувственным», «очень женственным» [3: 170-171].

Заметим, что оба критика, сопоставляя стихи Ахматовой двух первых книг и третьей, противопоставляли «чувственному» и даже «языческому» началу, которое обо-

значено ими как «женское», — начало «духовное», «гигиеническое». Очевидно, второе может быть соотнесено с творческим, или «поэтическим».

Первыми о необходимости учитывать специфику феномена «поэт-женщина» заговорил еще в 1915 году Н.Недоброво в статье, которую сама Ахматова до конца жизни считала «пророческой». Но будучи знаком лишь со стихами «Вечера» и «Четок», Недоброво в сумме этих начал искал объяснения тому, почему «такие сильные в жизни... женщины, когда начинают писать, знают только одну любовь... болезненно прозорливую и безнадёжную» [4: 128].

Однако это двуединство скорее асимметрично. Что объясняет много больше в творчестве Ахматовой, чем тональность любовной лирики ее первых двух книг.

Собственно, смена доминанты этого двуединого целого и определила основу лирического сюжета «Белой стаи», который можно было бы интерпретировать как миф о духовном пути поэта, начальной точкой которого было сознание женщины-поэта, а конечной — поэта-женщины.

Период с 1914 по 1916 годы стал переломным для Ахматовой. Не случайной в этой связи представляется ее уверенность в том, что «XX век начался осенью 1914 года». Именно тогда, почуввав «железный шаг войны», она «простилась с ...херсонской юностью, с “дикой девочкой” начала века». Изменился взгляд на мир и на свое место в этом мире. Вместе с разбившейся «вдребезги» жизнью рухнули и бывшие основания творчества. В едином лирическом сюжете «Белой стаи» отразился процесс осознания поэтического начала как доминирующего и отныне определяющего и направляющего судьбу, наделяющего его обладателя даром прозрения тайн мира и человека, но и обрекающего его на служение, а значит, на жертву.

Стремясь не только отразить процесс духовного перелома, но и осознать его истоки и смысл, Ахматова проецировала собственный внутренний опыт на «вечные образы», источником которых для нее стала не только Библия, но и Пушкин, всегда ощущаемый ею как «высший знак классической парадигмы» (Н. Полтавцева).

Так, в «Белой стае» обнаруживаются по крайней мере три семантических контекста — биографический, пушкинский и мифологический, которые складываются из взаимосотнесенности всех текстов, композиции разделов и книги в целом. Именно композиция определила единство «сюжета» и его символическую многосмысленность. Это обусловлено, во-первых, жанровой спецификой *книги стихов*, представляющей собой целостное художественное образование, подобное лирическому циклу, с присущей ему возможностью создания семантических уровней, которые не могут быть осознаны в отдельно взятом стихотворении; во-вторых, авторской установкой на создание «динамического символа». Символический образ же есть цельность нескольких уровней, иерархически координированных, связанных между собой принципиальной смысловой открытостью, реализующейся в их причастовании друг другу и бесконечном становлении друг в друге, взаимообщении в процессе развертывания своих смысловых возможностей [5: 15].

В связи с темой нашей статьи необходимо также акцентировать внимание на том факте, что поэма «У самого моря» мыслилась в рамках книги не как самостоятельное произведение, а как одна из частей художественного целого. Доказательство тому — составленное М.Лозинским латинское оглавление «Белой стаи»:

Liber primus - De Musa (О Музе)

Liber secundus - De sollicitudine cordis (О тревоге сердца)

Liber tertius - De penatibus et armis (О доме и войне)

Liber quartus - De phantasmatis saeculi (О фантазмагориях века)

Liber quintus - De Principe (О Принце) [6].

Оно не присутствовало ни в одном печатном издании этой книги и даже относится комментаторами к шуткам в духе «Антологии античной глупости», создававшейся участниками «Цеха поэтов», однако, во-первых, подобная интерпретация может быть поставлена под сомнение (В.Шилейко записал это оглавление на экземпляре, подаренном ему Ахматовой, что было бы странным, будь это исключительно шуткой, даже дружеской), а во-вторых, само существование подобного «плана» свидетельствует о многом. Из письма Ахматовой к Лозинскому мы также знаем, что она долго и тщательно обдумывала композицию книги, пытаясь найти некий «принцип», и что Лозинский принимал в составлении общего оглавления (состава и последовательности текстов) самое деятельное участие [7: 66].

Интересно и то, что Н. Недоброво в письме В.Жирмунскому, предложившему ему написать статью о «Белой стае», заметил: «писание это очень ответственно, ввиду необходимости поднять по поводу новых стихов Ахматовой существеннейшие вопросы поэтики, в том числе очень трудный вопрос о композиции: отделаться более поверхностным рассмотрением уже нельзя» [8: 195]. Как замечает Е.Орлова, скорее всего, Недоброво имел в виду «вопрос о композиции именно книги: кажется, судя по статье “Анна Ахматова”, композиция отдельного стихотворения не вызывала у автора особых трудностей» [8: 196].

Мифологический контекст в книге «Белая стая» формируется соединением новозаветных апостольских мотивов, мотивов Псалтыри с особой композицией, ориентированной на общую схему сюжета инициации: уход или изгнание героя – посвящение и связанные с ним испытание, контакт с высшими силами, жертва / символическая смерть героя – возвращение его в новом статусе. Этой схеме соответствуют ключевые моменты апостольского сюжета Нового завета, который мог стать основной моделью для композиции ахматовской книги. Однако в ней вычлениются мотивы и образы, отсутствующие в апостольской сюжетной линии, но принадлежащие общей схеме инициационного сюжета героического мифа: мотив уединения, бессилия-болезни-смерти, мотив двойничества и мотив замещения. Важной частью героического мифа также является рассказ о чудесном рождении героя, его удивительных способностях, его обучении и особенно предвзятых испытаниях, которые предшествуют описанию его главных подвигов [9: 226]. «Биографическое “начало” в героическом мифе аналогично космическому “началу” в мифе космогоническом или этиологическом. Только здесь упорядочивание хаоса отнесено не к миру в целом, а к формированию личности, превращающейся в героя» [10: 297].

В «Белой стае» эта часть героического мифа отражена в поэме «У самого моря». Поэма, помещенная в конце книги, в сюжете о становлении поэта является «началом», «предысторией», рассказом о «героическом детстве». «Выдвигая события предшествующих периодов своей жизни в «эпипоги» своих книг, Ахматова задавала читателю своего рода «обратное» направление воссоздания «литературной личности» <...> Здесь важно помнить, что речь шла не просто о смене возрастных и биологических периодов

жизни. Биография литературной личности строилась у Ахматовой как воспроизведение истории европейской культуры в жизненном пути одного человека – ведь сценой «языческого детства» был Херсонес, место древнегреческого поселения», – писал Р.Д. Ти-менчик [11: 272].

«Предысторичность» поэмы определяется не только противопоставлением «языческого детства» образу лирической героини «Белой стай», которая ассоциировалась с образом «монашенки». Немалую роль в этом играет и своеобразие двойничества героини и Музы.

В лиро-эпических произведениях Ахматовой 1913-1914 гг. – «Отрывок из поэмы» («Эпические мотивы») и поэме «У самого моря» - Муза предстает со всеми классическими атрибутами греческой богини. Она смугла, «в узких браслетах, в коротком платье», «с дудочкой белой» (подобно богине лирической песни Эвтерпе, которую изображали с флейтой в руках). Настоятельно подчеркивается ее неземная, таинственная, божественная природа:

И осенью однажды *иностранку*
Я встретила в лукавый час зари,
...Ее одежда *странной* мне казалась,
Еще *страннее* – губы, а слова –
Как звезды падали сентябрьской ночью...
...Она со мной неспешно говорила,
И мне казалось, что *вершины леса*
Слегка шумят, или хрустит песок,
Иль голосом серебряным волынка
Вдали поет о вечере разлук.

(«Эпические мотивы»).

Традиционный пейзаж – южное побережье, море, позднее лето, виноградник – подчеркивает эллиническую природу Музы-богини. А потому закономерной и ожидаемой представляется ее учительная роль.

Отношения ученичества подчеркнуты и возрастом персонажей. Героиня «Эпических мотивов» – совсем юная девушка-подросток, которая еще не видела горя, а знала лишь «земную радость,/ И праздников считала не двенадцать,/ А столько, сколько было дней в году». Подобное благо доступно лишь не искушенному жизнью юному сердцу. Что же касается поэмы «У самого моря», то, как говорила Ахматова, здесь важно понимать – «...героиня не девушка, а девочка ...именно девочка, лет тринадцати» [12: 75].

В «Отрывке...» и поэме отразился процесс пробуждения творческого дара. И выражен он был вполне традиционным классическим сюжетом. Особым, ахматовским, в данном случае следует признать мотив двойничества. Причем распределение ролей (отраженное / отражаемое) в «Отрывке...» и в поэме своеобразно: Анна и «дикая девочка» оказываются двойниками Музы.

В «Отрывке...» двойничество основывается на общем, обеим им присущем обладании поэтическим даром. Но в Анне это свойство вторично, отражено, повторено: «Скажи, скажи, зачем угадала память / И, так томительно лаская слух,/ Ты отняла *блаженство повторенья...*»

При вполне очевидном сходстве образов и мотива встречи в «Отрывке...» и поэме, написанной через год, для указания на двойничество героини и Музы достаточно только синтаксической зеркальности:

Сядет, спокойная, долго смотрит,
И о печали моей не спросит,
И о печали своей не скажет...

Ни в «Отрывке...», ни в поэме нет указаний на внешнее сходство героинь и Музы, однако в неоконченном стихотворении «Здесь беда со мной случилась...», написанном в июне 1914 г., то есть после выхода в свет «Отрывка...» в составе «Четок» (март 1914 г.) и до создания поэмы (июль-октябрь 1914 г.), мы находим: «И себя я помню *тонкой/ Смуглой девочкой* в чадре...». Подобные эпитеты принадлежат образу Музы из «Отрывка...», очевидно, для Ахматовой это было немаловажно, тем более что эти же эпитеты станут в ее поэтической системе устойчивыми в образе Музы. Поэтому позволим себе высказать предположение, что героиня поэмы, будучи в очередной раз повторенным образом «дикой девочки», получила в наследство не только портретную отраженность, но и «вторичность» поэтического дара, несмотря на дерзкое уверение: «Ведь я сама придумала песню./ Лучше которой нет на свете». Очевидно, подобное обратное двойничество стало возможным потому, что героини «Отрывка...» и поэмы объективированы, дистанцированы от автора временной отдаленностью (девочка) и лиро-эпическим характером произведений. В чистой лирике вряд ли возможно выражение своего Я (даже в лирическом герое) как отражения чего-либо внешнего по отношению к своему сознанию, ибо в этом случае лирическое Я должно было бы утратить свою реальность. Подтверждение этому предположению мы видим в одной из «Северных элегий», а именно – «О десятих годах», написанной в 1955 году и содержащей ретроспективный взгляд не столько на события, сколько на ощущения себя в начале творческого пути:

Себе самой я с самого начала
То чьим-то сном казалась или бредом,
Иль отраженьем в зеркале чужом,
Без имени, без плоти, без причины.

Поэтому в лирике Муза и героиня – сестры-близнецы, олицетворения различных, но равновеликих начал.

Центральной темой поэмы является тема *избранничества*. Подобно персонажу героического мифа, героиня поэмы изначально «особенна». Во-первых, она имеет некие необыкновенные способности: «Знали соседи – я чую воду./ И, если рыли новый колодец./ Звали меня, чтоб нашла я место/ И люди напрасно не трудились», «Все говорят – ты приносишь счастье». Во-вторых, она сама предчувствует и уверена, что ей уготована какая-то особая судьба: «Когда я стану царицей...», «Подумай, я буду царицей./ На что мне такого мужа?», и подтверждение тому обнаруживает предсказание цыганки.

Однако, предчувствуя свою особую судьбу, героиня видит ее особой судьбой *женщины*, она ждет *любви* царевича. «Песня», поэтический дар представляется ей только «средством» осуществления этой мечты, ведь ей предсказано: «Ни красотой своей, ни любовью, - / Песней одною гостя приманишь».

Несмотря на то, что героиня молится, ходит в церковь, в сознании ее преобладает языческое, или, что в данном случае аналогично, наивно-детское восприятие мира. В

молитве ее, в сущности, много «бытового», языческого: «Чтоб град не побил черешен,/ Чтоб крупная рыба ловилась,/ И чтобы хитрый бродяга/ Не заметил желтого платья». Цыганке, предвещающей ей встречу с женихом, она отдает «цепочку и золотой крестильный крестик», вечером накануне Страстной недели она оставляет сестре свою «свечку ... и четки», и Библию. Все существо ее наполнено ожиданием любви = царевича, ради которого она отказывается от того, что символизирует христианское сознание, - крестильный крестик, молитвы на Страстной недели.

Жанрообразующим для поэмы является метафорический образ пути. В поэме «У самого моря» это путь от языческого мировосприятия к христианскому сознанию через страдание = испытание и утрату счастливого «неведения» жизни.

Смерть царевича в поэме – символ крушения веры в осуществление мечты об особой счастливой женской судьбе. Однако мотив воскресения в финале («Слышала я – над царевичем пели:/ «Христос воскрес из мертвых», - /И несказанным светом сияла/ Круглая церковь») становится залогом осуществления иной судьбы, которая, очевидно, и была предначертана героине. Мотив «лишения» обычного женского счастья как знак особой судьбы поэта возник уже в стихотворении «Музе» (сб. «Вечер»), и протест героини поэмы очень схож с протестом героини этого произведения: «Лучше погибну на колесе, / Только не эти оковы» («Музе»), «Лучше бы мне родиться слепой» («У самого моря»).

У героини в поэме есть сестра-близнец. Для сюжета героического мифа также характерно наличие у героя близнеца, представляющего некий отрицательный его вариант. Однако функция этого образа в поэме трансформирована. Близнецы представляют два начала одной сущности, в данном случае – языческое и христианское. Лена обладает способностью некоего бессознательного предвидения. Вышивание ею плащаницы можно, с одной стороны, толковать как приготовление к Пасхе, с другой, - как некое предвестие смерти царевича. Именно Лена сомневается в «песни», придуманной героиней-язычницей: «И не поверила мне и долго, / Долго с упреком она молчала».

Мотив чудесного сна также характерен для текстов, где обнаруживается мифологическая схема «жизнь – смерть – новая жизнь». Чудесный сон героя соотносится с «символической смертью», т.к. проснувшись, герой оказывается обновленным или приобретшим некие чудесные способности. В поэме Ахматовой два сна героини знаменуют два переломных момента ее судьбы. В первом (в поэме это несколько снов, но их общее содержание позволяет объединить их) – «Девушка стала мне часто сниться...» – героиня обретает способность придумать «песню, лучше которой нет на свете», т.е. поэтический дар. Второй сон представляет собой некую «границу» между прежней жизнью героини, наполненную радостью и ожиданием счастья = любви царевича, и жизнью «после» крушения мечты = смерти царевича. Чудесная природа второго сна подчеркнута особо: «Как я лежала у воды – не помню, / Как задремала тогда не знаю».

Итак, поэма знаменует «начало» пути поэта. Ее героиня – юная «язычница», в сознании которой «творческое» / «духовное» и «женское» / «чувственное» начала сосуществуют, но доминирует второе. Новая «природа» героини недооформлена, героиня лишь двойник, «повторение» Музы, что свидетельствует о ее «недовоплощенности» как поэта.

ЛИТЕРАТУРА

1. Мандельштам, О.Э. Собрание сочинений в четырех томах. Том III и IV / О. Э. Мандельштам – М.: Терра, 1991. – 607 с.
2. Мандельштам, О.Э. Собрание сочинений в четырех томах. Том II/ О. Э. Мандельштам – М.: Терра, 1991. – 730 с.
3. Слонимский, А. Анна Ахматова. Белая стая / А. Слонимский // Анна Ахматова: pro et contra. Антология / Сост., вст. ст., примеч. Св. Коваленко. – СПб.: РХГИ, 2001. Т.1. – 964 с. С. 168-172.
4. Недоброво, Н.В. Анна Ахматова / Н.В. Недоброво // Анна Ахматова: pro et contra. Антология / Сост., вст. ст., примеч. Св. Коваленко. – СПб.: РХГИ, 2001. Т.1. – 964 с. С.117-137.
5. Шмараков, Р.Л. Символизм романа Ф.М. Достоевского «Бесы» / Р.Л. Шмараков – Тула: Левша, 1999. – 220 с.
6. Мец, А., Кравцова, И. Предисловие / А.Мец, И.Кравцова // В.Шилейко Пометки на полях. Стихи. / Публикация И.В.Платоновой-Лозинской. Подг. текста и примеч. А.Г. Меца. - СПб: Изд-во Ивана Лимбаха, 1999. Электронный ресурс. Режим доступа: http://lib.ru/POEZIQ/SHILEJKO/Metz_Kravtsova_Predislovie_k_Pometkam.txt
7. Платонова-Лозинская, И. Летом семнадцатого года... О дружбе А.Ахматовой и М.Лозинского / И. Платонова-Лозинская // Литературное обозрение. – 1989 – №5. С.64-66.
8. Орлова, Е.И. Литературная судьба Н.В. Недоброво / Е.И.Орлова. – Томск–М.: Водолей Publishers, 2004. – 320 с.
9. Мелетинский, Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М., 1976. – 406 с.
10. Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С.А.Токарев. – М.: НИ «Большая Российская энциклопедия», 2000. – Т.1. А-К. – 672 с.
11. Тименчик, Р.Д. Послесловие / Р.Д.Тименчик / Анна Ахматова. Десятые годы: в 5 кн.- М., 1989. – 288 с.
12. Чуковская Л.К. Записки об Анне Ахматовой. 1938-1941. Том 1. / Л.К. Чуковская – М.: Согласие, 1997. – 544 с.

«АВТОРСЬКА СВІДОМІСТЬ» У ПОВІСТЯХ
Л.М. ТОЛСТОГО «КРЕЙЦЕРОВА СОНАТА», «ДИЯВОЛ»

У статті досліджується взаємозв'язок між категоріями «автор» — «герой» — «читач» у творах пізнього Л. М. Толстого («Крейцера соната», «Диявол»).

Ключові слова: автор, персонаж, монологічність, художня цілісність.

В статье исследуются взаимосвязи между категориями «автор» — «герой» — «читатель» в произведениях позднего Л. Н. Толстого («Крейцера соната», «Дьявол»).

Ключевые слова: автор, персонаж, монологичность, художественная целостность.

The article deals with the interconnection of such categories as «the author» — «the reader» in the late works by L. Tolstoy (“The Kreutzer Sonata”, “The Devil”).

Keywords: the author, the character, the monologue, the artistic integrity.

Постановка проблеми обумовлена тим, що останнім часом підвищився інтерес до вивчення творчості пізнього Толстого. Але повісті «Крейцера соната», «Диявол» не стали об'єктами дослідження літературознавців.

Крім того, як правило, розглядався один із творів, не приділялася увага співвідношенню повістей як «художніх цілих», не аналізувалися структурні особливості. На наш погляд, для того, щоб вивчити спільність даних повістей необхідно звернутися до вивчення цілого ряду аспектів: системи персонажів, сюжетних мотивів, композиції, образу автора. Остання проблема і є предметом дослідження у даній статті.

У монографії «Поетика Достоевського» М. М. Бахтін представляє автора як «суб'єкта естетичного буття», виділяє такі категорії, як «діяльний» і «онтологічний» автор твору.

Онтологічний підхід розглядає і Д. С. Ліхачов. Висунувши тезу про те, що художник «створює свої закони», літературознавець вирішує два питання:

- 1) Завдяки чому автор може творити свої закони?
- 2) Яким чином «зорієнтований» внутрішній світ твору?

У зв'язку з цим дослідники Бройтман, Гіршман, Корман відзначають багатозначність терміну «автор», досліджуючи особливості «поліфонії» у творчості Ф. М. Достоевського, «монологічності» пізнього Л. Толстого.

«Крейцера соната», як писав М. М. Бахтін, — це «своєрідна повість-сповідь головного героя» [1, 162]. Приводом для «саморозкриття» Позднішева є суперечка у вагоні про кохання й шлюб, взаємозв'язок «духовного» і «тілесного» начал. «Сповідь» перетворюється на розгорнуту репліку, що продовжує дискусію.

Суттєва особливість структури твору полягає в тому, що сповідь є розповіддю героя про катастрофічність життя.

Істина відкривається лише через викладення завершальної події цієї розповіді. Звідси мотиви приреченості, трагічність фіналу, отже, й фатальної ролі збігу випадковостей

(що й призводить до «роздвоєності» Позднішева). До числа таких «збігів» належить виконання «Крейцерової сонати». Так поєднуються в сповідальному слові героя самозвинувачення, покаєння й надія на прощення.

Значущою є послідовна двоплановість твору. З початку й до кінця повісті подія, про яку розповідає Позднішев, і подія самої повісті розгортаються паралельно, причому постійно «маркуються» хода часу й зміна обставин, за яких відбувається розповідь (зупинка потяга, прихід попутників і кондуктора, світло або темін у купе тощо). Разом з тим основні умови оповіді зберігаються: це відносно змінений простір з незмінним інтер'єром, який об'єднує персонажів на нетривалий час поїздки і який скасовує на цей час «звичні бар'єри». В таких умовах життя та інтереси людей зосереджуються на підкреслено «позапрактичному» спілкуванні. В свідомості читача виникає деяка подоба сценічного майданчика: відбувається з'єднання в діалозі драматичного («театрального») і оповідального принципів. Мовлення оповідача також набуває характеру драматичних «реплік» та «ремарок».

Самоаналіз починається з середини розповіді Позднішева (у ній звучить також мотив «самозвинувачення»). У висновку своєї історії герой одночасно говорить про «відкриття істини» та про усвідомлення непоправної вини, про прозріння, що прийшло до нього лише біля домовини дружини. В цьому останньому моменті сповідального монологу минуле (ретроспекція) та сучасне збігаються в одному переживанні, яке виявляється не сформульованою, але справжньою правдою всієї його долі: «...той, хто не пережив цього, той не зможе зрозуміти» [5 (12: 211)].

Таким чином, існує «цілісність» між «авторською» установкою самого Позднішева, який не лише розповідає власну історію, але й підпорядковує свою оповідь певному «завданню», та установкою справжнього автора твору, що організував розгортання монологу героя так, що врешті-решт утверджується саме «сповідальний, драматичний» сенс історії Позднішева, його «оповіді» про неї. Зрозуміло, що Л. Толстой таким чином вирішує питання про ставлення героя до «істини» та разом із тим звертається до читача з власними моральними постулатами.

Якщо не враховувати зазначені нами взаємопов'язані особливості форми твору, може скластися враження, що «Крейцера соната» — просто відтворення в белетристичній формі авторських готових відповідей на актуальні життєві питання. Позднішев здається авторським alter ego, а описана ним історія є перш за все слушним, з погляду автора, приводом для моральної проповіді та зручним способом її подання.

На наш погляд, суть в тому, що виники героя в даному випадку — предмет його власного зображення, предметом зображення (відображення) для автора є самосвідомість героя, зокрема його думки й почуття. Цим пояснюється органічне включення до тексту есхатологічного пласту, його зв'язок з сюжетно-прагматичним рівнем, а також з «екзистенційним началом».

Множинність усвідомлюваних героєм можливих причин трагедії, що відбулася, скасовується його посиланням, вказівкою, на особливий, кризовий внутрішній стан. Тут йдеться про постійні та жахаючі зміни «...страшного напруження тваринною пристрасстю» [5 (12: 179)]. У ході подальших подій відзначаються фатальна роль випадкових збігів і такі ситуації, в яких герой діє ніби проти своєї волі, під впливом якоїсь зовнішньої сили, яка іноді отождоюється з дияволом.

Далі ідея вбивства справляє враження дивного «двійника» ідеї самогубства, а ще не здійснений злочин вже обертається на «страту», причому увесь цей комплекс переживань доповнюється мотивом божевілля — «Це було абсолютне божевілля!» [5 (12: 198)].

Цікавим є той факт, що Л. Толстой навмисне підкреслює повний «світ свідомості» на момент вбивства.

У «Крейцеровій сонаті» ми бачимо інше сприйняття смерті (епізод вбивства дружини): «не тільки іззовні, але й зсередини, тобто із самої свідомості вмираючої людини, майже як факт цієї свідомості, їх цікавить смерть для себе, тобто для самої умираючої, а не для інших, для тих, які залишаються», — стверджує М. М. Бахтін [1, 163].

Однак, незвичне для Л. Толстого зображення смерті знаходиться тут у прямому зв'язку з таким природним для нього ототожненням «життя й тіла». В цілому повісті властиві мотиви, пов'язані з тілесним життям людини, але не «індивідуально-тілесним», а «родовим», тобто властивим всім.

Увесь цей комплекс ідей та мотивів з певними змінами в його складі та акцентах надихав творчість Толстого аж до кінця 1890-х рр. Але найближче більш традиційне для письменника «художнє» трактування цих мотивів виявилось в ненадрукованій за його життя повісті «Диявол».

У цьому творі, який, як і «Крейцера соната», починається епіграфом з «Євангелія від Матвія» — про «хтивість» до жінки — і герой якого так само підозрює в непорочному впливі цієї пристрасті на людину «волю диявола», ми знаходимо прямо протилежні засоби художнього зображення. Не «ретроспекція», а «проспекція»; не минуле героя, а відкрита (розгорнута) перспектива біографічної оповіді з перевагою «зовнішнього кута зору». Розвиток сюжету полягає в поступово накопичуваних відхиленнях від «нормальної» біографічної логіки, тоді як в історії Позднішева первинно склалася «неприродня» ситуація, яка «здатна викликати вибух» і яка згодом перетворюється в «надзвичайну подію».

Так зрозумілу правду статевих взаємовідносин Позднішев протиставляє «літературній брехні» — романам. Літературна полеміка в устах героя — це для Л. Толстого нечасте явище, подібна полеміка складає одну із відмінних особливостей творів Достоевського. До того ж автора (Достоевського) адресує уважного читача й інше місце, де зв'язок з літературною традицією, навпаки, не декларується: «Я заспокоївся лише тоді, коли відіслав їй гроші, показавши цим, що я морально нічим не вважаю себе зобов'язаним перед нею» [5 (12: 163)].

Цитований тут мотив «Записок із підпілля» і за своєю суттю, і за функцією у тексті свідчить про те, що для Позднішева «звільнення себе від моральних відношень до жінки, з якою маєш фізичне спілкування», — зовсім не фатальна необхідність, а власний вибір.

Тому один із кутів зору у вагонній суперечці — позиція емансипованої дами зі змученим обличчям, яка вважає, що «шлюб без кохання не є шлюбом» (з нею герой жорстко полемізує) — зберігає свою вагомість. Так і повість «Диявол» значною мірою вибудовується як «випробування», це своєрідна перевага однієї жінки над рештою (таке визначення кохання формулює дама), переваги «...надовго, на все життя іноді», яка, на думку Позднішева, що епатує слухачів, «...буває лише в романах, а в житті ніколи».

Насправді свідченням реальної можливості такого роду відношень між чоловіком та жінкою виглядає не лише шлюб Євгена Іртенєва, але, як не дивно, одночасно і його зв'язок з селянкою Степанидою, який руйнує цей шлюб.

Зазначимо, що духовний зв'язок Євгена Іртенєва з дружиною виглядає цілком «глибоким», але все ж одностороннім. Прихильність Іртенєва до Лізи виявляється перш за все в тому, що, коли він думав про неї, він завжди бачив перед собою ці ясні, лагідні, довірливі очі. Одночасно сказано, що «...духовно він нічого не знав про неї, а лише бачив ці очі» і що «...саме її закоханість й давала її очам той особливий вираз, який так причарував Євгена»[5 (12: 196)]. Тут ми можемо помітити співвіднесеність (полемічну) авторського бачення ситуації з романтичним світосприйняттям.

Так само односторонні, аж ніяк не духовні, взаємовідносини Євгена Іртенєва зі Степанидою: «Про неї ж він і не думав. Давав їй гроші, й більш нічого» [5 (12: 200)]. Зазначимо, як без будь-якого прагнення «розгорнути драматизм», позначена тут та сама ситуація, яка в «Крейцеровій сонаті» поставлена паралельно із «Записками із підпілля».

Таким чином, джерело розвитку сюжету «Диявола» — конфлікт не між ідеальним, але вигаданим «коханням, заснованим на духовній спорідненості» та єдино можливим, але «тваринним» коханням, про що говорив в суперечці з дамою Позднішев. Тут дана неминуча розбіжність між природним коханням і «тваринним», що сприяє руйнації особистості. З погляду автора, цілісність особистості збереглась би за умови єдності кохання й шлюбу, про це свідчать авторські репліки, вкладені в уста Іртенєва.

Змальована таким чином сутність основної сюжетної ситуації розкривається лише в авторському кругозорі, причому будь-які спроби відстороненої рефлексії з цього приводу можуть залишити у читача відчуття певної штучності або, якщо точніше, експериментальності сюжету. Звідси, з одного боку, — виключна важливість, для розуміння сенсу подій в цій повісті, речових характеристик та портретів персонажів, з іншого — «утрудненість» для читача завдання — розділити оцінку героєм всього, що відбувається, як фатального тупика. Тому Л. Толстой, вагаючись між двома варіантами фіналу (вбивство Степаниди або самогубство героя), обов'язково включав і в той, і в інший міркування з приводу версії про можливе божевілля Іртенєва.

Якщо в цьому випадку письменник відчував необхідність якось особливо — в епізоді — обґрунтувати право героя на трагічне бачення подій (його самосвідомість аж ніяк не є предметом зображення), то у «Крейцеровій сонаті», навіть «останній» сенс подій, був даний у кругозорі героя.

Таке співвідношення художніх структур двох творів — їх протилежність і взаємодоповнення — виявилось закономірним для творчості Л. Толстого 1890 років. Розпочата «Дияволом» «епічна лінія» розробки комплексу мотивів, пов'язаних з проблемами кохання, шлюбу, була продовжена повістю «Отець Сергій» та завершена романом «Воскресіння». Потенціал «драматичної форми», закладеної в «Крейцеровій сонаті», остаточно реалізувався в п'єсі «Живий труп». У підсумку виявилась і природа своєрідного «роздвоєння» толстовського художнього світу на заключному етапі його еволюції.

Варто зазначити, що існування єдності «епічного» й «драматичного» в повістях в подальшому знайшло своє відображення в романі «Воскресіння» та п'єсі «Живий труп».

Власне епічний шлях призвів до злиття кругозорів оповідача й героя на ґрунті єдиної правди, що сприймається як прямий, не опосередкований «зчепленнями» вияв автор-

ської позиції. Прагнення опосередкувати її могло втілитися тільки у відмові не лише від «авторського слова» (для драми його відсутність зрозуміла сама собою), але й навіть від прямого, ідеологічно вагомого слова героя, що не зовсім виправдано (виходячи із «замислу» твору). Такою є «внутрішня драма» толстовського «монологізму». У текстах пізнього Л. Толстого смислова межа між героєм та його світом, з одного боку, і дійсністю автора та читача — з іншого, створюється тотальною реакцією читача на героя та автора. Ці дві тенденції визначають художню завершеність тексту, його цілісність і є результатом своєрідної «співтворчості» автора й героя (на думку М. М. Бахтіна, створюється «естетично оброблена межа»).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Статті о Льве Толстом / М.М. Бахтин // Дон. — 1988. — № 10. — С. 160-173.
2. Лихачев Д. С. Историческая поэтика русской литературы / Д. С. Лихачев — СПб.: Алетейя, 1997. — 582 с.
3. Бройтман С. Н. Историческая поэтика / С. Н. Бройтман. — М.: РГГУ, 2001. — 330 с.
4. Гиршман М. М. Теория художественной целостности / М. М. Гиршман // Литературное произведение: Теория и практика анализа : [уч. пос.]. — М. : Высшая школа, 1991. — С. 13–55.
5. Толстой Л. Н. Собр. соч.: В 20 т./ Л. Н. Толстой — М.: Худ. літ., 1964. — Т. 12. — С. 155-220.
6. Фуко М. Що таке автор?/ М. Фуко // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. Марії Зубрицької. — Львів: Літопис, 1996. — С. 442-457.

**СТИСЛИСТЬ ФОРМИ І ЛАКОНІЧНІСТЬ ЗМІСТУ РУБАЇ –
ОЗНАКА МОВНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ Д. ПАВЛИЧКА**

У статті проведено аналіз мовно-виражальних засобів, використаних Д. Павличком для створення рубаї – стислої і лаконічної віршової форми, розкрито мовну майстерність поета у створенні поезій цього жанру.

Ключові слова: антоніми, синоніми, синтаксичний повтор, паралелізм, просте речення, складне речення, текст, емоційно-експресивна функція.

В статті проведено аналіз виразительных средств языка, использованных Д. Павлычко для создания рубаи – краткой и лаконичной стихотворной формы, раскрывается языковое мастерство поэта в создании произведений этого жанра.

Ключевые слова: антонимы, синонимы, синтаксический повтор, параллелизм, простое предложение, сложное предложение, текст, эмоционально-экспрессивная функция.

The article deals with the analysis of language expressiveness used by D. Pavlychko while creating rubai – short and laconic form of poetry; language technique of the poet in works of such genre is discovered as well.

Key words: antonyms, synonyms, syntactic repeat, parallelism, simple sentence, composite sentence, text, emotional and expressive function.

Творчість кожного поета – це здобуток національної літератури й мови. Саме до таких митців належить Дмитро Павличко. Поет вніс в українській літературі нові жанри і збагатив її новими мотивами й темами.

Дмитро Павличко одним із перших в українській літературі звернувся до жанру рубаї (це «чотиривірш, вікінчений мініатюрний віршовий твір, що лаконічно виражає певну думку» [1, 617]), властивого східній поезії, і витворив такі довершені форми, що перекладені таджицькою мовою, вони сприймаються «таджицькими читачами як оригінальні твори, закорінені в національний ґрунт і, водночас, збагачені досягненнями літератури іншого народу» [2: 11].

О.М. Сьомочкіна у праці «Рубаї в жанрово-стильовій системі української поезії другої половини ХХ ст.» говорить про те, що Д. Павличку належить важлива роль у становленні жанру рубаї, «що мають автентичний зміст, містять українське осмислення всіх елементів світобудови, закорінені в національний ґрунт». Завдяки глибині філософської думки, всеохопності тематики й високому рівню узагальнень рубаї митця дорівнюють до надбань світової літератури. Крім того, тексти рубаї Д. Павличка є прикладом для наслідування іншими поетами, які зверталися до цього жанру (зокрема, В. Базилевський, Р. Болюх, М. Брайчевський, В. Вихрущ, А. Гарматюк, Д. Кононенко, А. Крижанівський, Г. Латник, В. Ляшкевич) [2: 11]. Літературознавець зауважує, що «певну увагу творам Д. Павличка приділив у своїй монографії таджицький учений А. Амінов. Він вважає, що рубаяна Д. Павличка чи не найконцентрованіше втілює характерні риси рубаї» [2: 3].

Але, незважаючи на це, в українській мовознавчій науці до цього часу не розглядалося питання реалізації мовно-виражальних засобів у жанрі рубаї, зокрема у творчості Д. Павличка, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Відповідь на питання «Чому Д. Павличко звертається до жанру рубаї?» дає сам поет у передмові до видання 2003 року: «У студентські роки... виникла в мене думка про свої українській поезії афористичну, підпорядковану певному закономірному ритмування, чотирирядкову форму рубаїв. Приглядаючись до неї, я побачив, що вона являє собою щось ніби стиснутий сонет. Її драматургія нагадує суперечливість змісту сонетної форми. Я думав так: якщо українська поезія досконало оволоділа сонетом і зробила його навіть жанром філософської лірики, то чому б їй не висловлюватись іще лаконічніше» [3: 4].

Метою нашої розвідки є розкриття мовної майстерності поета у лаконічних за змістом і стислих за формою творах названого жанру. І відповідно до цього ми повинні з'ясувати, якими засобами української мови оперував поет для створення лаконічної поетичної форми і схарактеризувати їх.

Наскрізною темою рубаї Д. Павличка є пошук смислу життя, який реалізується в переконанні, що все суще в житті людини тлінне, а думка – вічна, що людина не може бути людиною, якщо забула своє коріння, свою батьківщину; людина втратить сенс життя, якщо забуде рідну мову і рідну пісню. Стрижневим образом рубаї митця є людина, але це образ не лінійний: він реалізується в образі душі, серця, дороги, природи, в протистоянні смерті і життя.

Для втілення свого творчого задуму поет найчастіше удається до вживання антонімічних пар:

*Просяси світлістю ума
Поміж народами всіма,
Та скоро згаснеш, якщо в тебе
Народу рідного нема* [4: 180].

*Минуле? Там не змінимо ні йоти,
Майбутнє? Клич до творчої роботи.
А мить, що ділить їх, все швидше мчить
Ракетою в незаймані висоти* [4: 16].

Уведення у твір кількох таких пар дозволяє підкреслити вагомість висловленого і застерегти людей від невиправного:

*Добро і лихо – світло й темнота;
Та не з тітьми буває сліпота –
Надмірне світло людям очі сліпить,
У темряву їх душі загорта* [4: 9].

Для поета не прийнятна «темнота душі»: душа має бути світлою, осяяною і осяяною. Щоб передати це читачеві митець поєднує контекстуальні синоніми *сонце* – *сірник* із контекстуальним антонімом до обох лексем *темнота* або синонімічну й антонімічну пари: *темнота* / *ніч* – *світло* / *день*:

*Я лицемірити не можу, як святі.
Сорочки чистої замало у житті.
Потрібно сонця, сірника потрібно,
Щоб віршів не писати в темноті* [4: 13].

*Не смерті я боюсь, а темноти,
В якій не можеш сам себе знайти.
Благословенне світло дня і ночі,
Мисль у якій засвічується ти!* [4: 44]

Уславлення величі душі простежується ще в одному рубаї, де слова *вдолину* і *вгору* прочитуються як *світло* і *темрява* і підкріплюються ще однією антонімічною парою з *могил*, з *хати* – *знадвору*:

*На ескалаторі життя –
одні **вдолину**, інші **вгору**.
Так буде й завжди так було –
одні **вдолину**, інші **вгору**.
Та людський дух, що **вгору** йде,
не повертається **вдолину**,
Він кличе нас – та не з **могил**,
не з **хати** кличе, а **знадвору** [4: 148].*

Для підкреслення важливості чистоти душі автор вводить у текст книжні слова, що надають твору особливої урочистості і підкреслюють, що «душа свята»:

*Хто не воює проти **лжі**
І терпить підлості чужі,
Заходить, наче **осквернитель**.
В святиню власної душі [4: 130].*

У роздумах про «чуже» – «наше» в житті людини поет сперечається сам із собою й удається до антонімів у поєднанні із контекстуальними синонімами:

*– Скажи мені, моя **душе**,
Де **наше** поле, де **чуже**?
– Нема **чужого**, все те **наше**,
Що людський **дух** спостереже! [4: 124].*

Тлінність усього сущого і гірку іронію від усвідомлення цього допомагають підкреслити елементи конфесійної лексики і ненормативні форми іменників, як-от:

*Все в Інтернеті: гроші, **адресі**,
Зневіра й віра в те, «**іже сси**»;
І всі ми піймані в ту павутину,
Що наплели самі за всі часи! [5: 300]*

або синтаксичний повтор:

*Своє життя ти спланував **на триста літ**,
Добра всіляко надбав **на триста літ**,
А завтра вмире, якраз коли воскресне
Поет, що пісню написав **на триста літ** [4: 72].*

Протистояння життя і смерті автор відтворює за допомогою паралелізму: *ранок – народження, вечір – смерть* і тут же підкреслює вагомість життя кожного, вживаючи антонім до двох слів синонімічного значення, які його оточують (*відмінність – однаково – по-різному*):

*Відмінностей між **ранками** немає,
Та кожен **присмерк** іншим блиском грає.
Однаково **приходимо у світ**,
Та кожен з нас по-різному **вмирає** [4: 140].*

Гостроту переживань про втрату пісні, якою живе душа автор передає за допомогою поєднання непокєднуваного: *сліпці зрячі, зрячі – це темнота*:

*Минулося старе кобзарювання,
Але нема без пісні існування;
Сліпці із нею **зрячими** були.
Без неї **зрячі – темнота остання** [4: 221].*

Рідний край для поета як недосяжна мрія, від якої він спочатку намагався втекти, а тепер не може її наздогнати. Основним засобом передачі цих хвилювань є топоніми, за якими можна простежити життєвий шлях митця. Автор протиставляє ці назви і віддає перевагу рідному, наспіваному матір'ю біля колиски. Стрижневими тут виступають назви *Говерла* і *Стопчатів*:

*Я все життя – в печальній ностальгії:
Я бачив **Київ** на **Говерлі** в мрії,
Тепер я бачу золото полонин
На непогасних куполах **Софії** [4: 205].*

*Я бачив **Амстердам** і **Сіракузи**,
Та не шукав я там своєї музи;
Вона – в **Стопчатові**, її коса –
Як волоть молодої кукурудзи [4: 211].*

*Колись я думав: радість – це путь
У світ незнаний із моїх **Покуть**;
Тепер я знаю: радість – то дорога
До яблунь, що в **Стопчатові** цвітуть [4: 60].*

*Я мавив **Києвом**, як був малим,
Як виріс, мріяв про **Єрусалим**;
Тепер у видавах моїх – **Стопчатів**,
Моє село й блакитний ліс над ним [5: 301].*

У поета життя незнищенне, і полягає ця незнищенність у нескінченності буття всього живого. Життя у Д. Павличка – це нескінченна дорога, це початок і кінець водночас. Образ життєвої дороги відтворюється за допомогою уже названих нами засобів і підкреслюється синтаксичними повторами, що виконують емоційно-експресивну функцію.

*Все, що в **землі**, підніметься з **землі**,
Заграє в неба золотім гіллі.
По смерті теж мені потрібне сонце,
Вода і люди добрі, а не злі [4: 14].*

***Земля** спічне в **землі**. **Вода** збіжить у **воді**,
Повітря у вітрах злетить під небозводи,
А крихітка вогню, що я в собі ношу,
Переїде в людський дух полум'яної вроди [4: 34].*

Нескінченність життя для поета полягає в єдності людини і природи: «я – птах», – говорить ліричний герой про себе. Д. Павличко, підкреслюючи єдність людини і природи

(я птахом був), повністю змінює значення другої частини вислову, наголошуючи на тому, що природа все ж таки перемагає (б'є в слово полум'я, що в крилах я носив):

***Я птахом був колись. Та світ мене зловив,
В людину обернув, скропивши потом жнив.
Коли сказати щось я маю – задихаюсь:
Б'є в слово полум'я, що в крилах я носив*** [4: 79].

У цих рядках відчувається перегук із рядками Г. Сковороди «Світ ловив мене, та не спіймав».

У відтворенні мотиву життя-дорога Д. Павличко переймає і досвід Омара Хайяма, засвідчуючи єдність думок зі східними поетом за допомогою прямої мови:

*Хайям казав: «Пождіть, як стану я землею,
Тоді мій прах зробить дзбанком чи сулією!»
І я кажу: «Пождіть, квалливі гончарі,
Лиш мертву плоть віддам на посуд для єлею!»* [4: 189].

Крім цього, для відтворення названих мотивів у рубаї Д. Павличка спостерігаються зразки влучного використання фразеологічних одиниць як у незміненому, так і в зміненому вигляді, що дозволяє авторові заощадити мовні засоби і підкреслити лаконічність викладеного. Засвідчують це такі приклади:

***Теля покірне дві корови ссе.
Та це в життя науці ще не все:
Вгодованих бичків беруть на бойню.
Худіших доля на лужках пасе*** [4: 208].

*Забули пісню. Все в порядку.
Про хатку дбали та про грядку.
І душі вам відформував
Змієподібний ріг достатку* [4: 215].

Силою свого таланту поет створює вислови, які за своїм змістом можуть дорівнятися до афоризмів:

*Молюсь до Тебе, Пане Боже,
Дай нам оточення вороже –
Бо не згуртує нас любов,
Якщо ненависть не допоможе [5: 294].
**На цьому світі двічі ми живем,
До смерті – раз, а вдруге – як помрем.**
Нести могильний камінь легше тому,
Хто звик трудитися під тягарем [5: 295].
**На цій землі не помирає суть,
Це тільки форми і предмети мруть.**
А мисль в ядрі самого існування
Безсмертна ніби атомна можуть [5: 295].*

В аналізованих віршах Д. Павличка представлені яскраві епітети і влучні метафори, оригінальні порівняння: *металася душа, безрадна й одинока* [4: 75]; *І полум'я воно січе, стріляє в материні груди, – і мертвим молоком живе й росте малий невинний кат!* [4: 83]; *блакитна мить, сплячий дим, небо плаче, як вдовиця* [5: 296]; *я також – немов ромен без пелюсток* [4: 82]; *душа чорніє, наче сребро* [5: 299]; *як ті сліди, життя моє зникає, а небо в хмарах, як розбитий глек* [5: 299] та ін.

Стислу форму рубаї поетові допомагають створити різні види синтаксичних конструкцій: митець вживає всі види речень від односкладних неускладнених до багатоконпонентних конструкцій, подеколи органічно поєднуючи різні види простих і складних речень в одному тексті:

*Повернешся. Побачиш. Буде жаль.
Не вернешся. Згадаєш. Теж печаль.
О Господи! Чи людські горя й смутки –
Ява Твоїх надземних віддзеркаль?! [5: 298]*

або:

*Вода втікає вниз. Вогонь втікає вгору.
І входить кожен дух до не свого простору.
Переселятися не може тільки Час,
Бо він є замкнутий зсередини й знадвору [5: 298],*

а подеколи майстерно вкладаючи філософську думку в одне кількокомпонентне речення, яке складає цілісний смислово завершений текст [6]:

<i>Мені нагадують людські серця</i>	<i>На все впливає мови чистота:</i>
<i>Крихке й тоненьке серце олівця –</i>	<i>Зір глибишає, і крацають уста,</i>
<i>Зламати легко, застругати важче,</i>	<i>Стає точнішим слух, а думка гнеться,</i>
<i>Списати неможливо до кінця [4: 31].</i>	<i>Як вітром розколихані жита [4: 159].</i>

У рубаї Д. Павличко подає читачеві готову викінчену думку, що спонукає до осмислення певного явища, як-от:

*Не раз я був, як та підпряга;
Зі мною йшов собі коняга
Хитрючий – я тягнув за двох,
Він брав за двох медалі й блага [4: 199],*

але інколи поет закликає читача до спільної творчої діяльності, вводячи у фінальну частину тексту питальні речення, що потребують відповіді:

*Береза виросла в камінному дворі.
Вона питається вечірньої зорі:
– Чи є на світі ліс? – Нема на світі лісу! –
А що сказав би ти ув'язненій сестрі? [4: 218].*

Отже, за результатами аналізу текстів рубаї Д. Павличка можна зробити висновок про те, що вкладені у форму рубаї аналітичність і високий ступінь узагальнення допомагають розкрити глибоку філософську думку, переживання ліричного героя і самого автора. Усе це поет відтворює за допомогою майстерного поєднання антонімічної і синонімічної лексики. Глибину авторського задуму допомагають розкрити синтаксичні повтори й узусальні та okazіональні фразеологізми. І найвищий злет поетичної думки – авторські афористичні вирази, які втілюють життєву мудрість і засвідчують неабияку мовну майстерність митця. Це дозволяє не лише говорити про мовну майстерність Д. Павличка, але й про універсальність засобів української літературної мови, за допомогою яких глибоку філософську думку можна передати лаконічно.

ЛІТЕРАТУРА

1. Літературознавчий словник-довідник /Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
2. Сьомочкіна О. М. Рубаї в жанрово-стильовій системі української поезії другої половини ХХ ст.: автореф. ... кандидата філол. наук: 10.01.05 /Сьомочкіна Олена Миколаївна. – К., 2005. – 20 с.
3. Павличко Д. Рубаї /Д. Павличко. – К.: Генеза, 2003. – 250 с.
4. Павличко Д. Рубаї /Д. Павличко. – К.: Видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1987. – 248 с.
5. Павличко Д. Покаянні псалми /Д. Павличко. – К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2009. – 880 с.
6. Тележкіна О. О. Складне речення як текст (на прикладі збірки «Рубаї» Д. Павличка) /Олеся Олександрівна Тележкіна //Філологічні науки: Збірник наукових праць. – Х.: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2009. – С. 261–269.

**THE LANGUAGES OF SCIENCE FICTION
AND THEIR ROLE IN THE CREATION
OF OTHER WORLDS AND SOCIETIES**

Стаття присвячена розгляду жанрових характеристик наукової фантастики. Особлива увага приділяється створенню авторами нових мов, які більшою мірою зображають суспільство та взаємовідносини між головними персонажами творів. В статті розглядається мова Вавилон-17, творцем якої є Семюель Ділені.

Ключові слова: *художня література, наукова фантастика, літературний світ, мова, суспільство.*

В данной статье рассматриваются жанровые характеристики научной фантастики. Большое внимание уделяется новым вымышленным языкам, которые в значительной мере характеризуют общество и взаимоотношения между персонажами.

Ключевые слова: *художественная литература, научная фантастика, литературный мир, язык, общество.*

The article is focused on the analysis of the problem of genre definition of science fiction, and in particular the new languages created. The greater attention is paid to the new language Babel-17, invented by Samuel Delaney.

Key words: *fiction, science fiction, fictional worlds, language, society.*

In his essay on “Fiction about the Future,” H. G. Wells claims that the most significant “futurist” fiction, and the most difficult to bring off, would be that sort which uses as its main feature an estranged social order and then focuses on the struggle of a few individuals to come to terms with that social order. Kingsley Amis devotes much of his influential book on science fiction to those fictions which dramatize “social inquiry,” which serve as an “instrument of social diagnosis and warning”. And Isaac Asimov states that what he terms “social science fiction” is the “most mature” and the “most socially significant” form that SF (science fiction) can take. All three writers are privileging or valorizing one particular SF form, alternate society science fiction, the dominant development of which is an estranged or alternative social order. The paradigm for this fiction involves the visit to a utopian or dystopian society, during which the visitor is invited to compare that society with his or her own. Alternate society SF poses a wide assortment of questions, including the following: What constitutes a good or bad society? What is the proper relation between the individual and the community? To what extent are freedom and order mutually antagonistic? What are the main determinants of “social reality”? What is the function of particular social institutions? What is the relation between language and social order? These fictions, many of which figure as science fiction classics, mediate the proper relation between Self and Society, in general eliciting a normative reading, the establishment of a framework of value.

© Пономаренко О.О., 2011

Dealing as it does with alien cultures and futuristic societies, alternate society science fiction often refers to, calls upon, or plays with a spectrum of language newness - from neologistic forms to alien tongues to invented languages. Indeed, these linguistic variations, as both K.L. Spencer and E.S. Rabkin show, serve to *real-ize* the imaginary SF world: “The items do more than denote the simple *thereness* of the world they belong to; they also tell us - again, usually in oblique ways - something about the *nature* of the world we find them in” [1: 43], a world whose linguistic norms call into question the norms of the society. The article deals with the investigation of the languages of Science Fiction, and in particular the language invented by Samuel Delaney and shown in his novel *Babel-17*. The object of the investigation is the novel itself. The subject is the language, which is the protagonist, the subject of the novel; however we see no example of any lexical unit of it. The language though plays a significant part in the creation of the world and the society, and social order shown in the book.

Science fiction is a literature of otherness and change, and the most self-conscious alternate society SF tries to take into account the inevitability of linguistic change and the possibility of linguistic otherness, if only by acknowledging that new and different societies presuppose new and different languages. Sorting through these linguistically self-conscious fictions, we can identify different levels of metalinguistic engagement.

We should point out from the very beginning, that in a relatively few science fictions, an invented language becomes *the* narrative dominant, in-forming the plot, the theme, and the discourse of the fiction. These fictions necessarily investigate the nature of language, the relation of language and reality, and the possibilities of linguistic otherness. The most celebrated of such fictions is Samuel Delany’s *Babel-17*. Although not a single word of the invented language Babel-17 appears in the novel, its centrality is indicated in the title itself. The novel systematically interrogates the function of alternate languages, the relation between language and reality, the problems of communication, and the linguistic possibilities of SF in general.

At one level, that of form, *Babel-17* hardly seems worth close examination; it is, after all, action-packed, fast-paced, “Star Wars” space opera, involving intergalactic war, treacherous spies, exotic locales, strange aliens, dangerous missions, and rousing space battles [see 2: 63-69; 3: 31]. But Delany has worked a number of important transformations upon the simple space-opera formula. His protagonist, for example, is not a macho male roustabout, but a female poet. The most dangerous weapon in the work is not an SF gadget but a mysterious invented language. The real villain of the piece is not a mad scientist or an evil empire but rather the inability of one group of human beings to communicate with another group. The plot involves gaining control of the mysterious language and using it to overcome that villain.

Language is not only the motor that drives the plot of the novel; it also dominates the text thematically. The problems of communication are frequently thematized explicitly. *Babel-17* is a novel in which strangers try desperately to learn how to communicate with one another, in which Rydra Wong searches for a language that will go to “the depth” of words.

At the beginning of the novel, no one can control the language Babel-17, in large part because it is an “impersonal language” [6: 41]; it lacks the concepts “you” and “I.” The lack of an “I” short circuits the self-critical process; the speaker of Babel-17 is unable to stand apart from her or his linguistic formulations, to subject them to critical meta-commentary. As Rydra notes, the lack of an “I” “cuts out any awareness of the symbolic process at all - which is the way we distinguish between reality and our expression of reality” [4: 189]. Without the concept

“I” we are unable to recognize language for what it is. And the concepts “you” and “I” are essential to the moral sense; without them, we cannot know that “for an *I* to kill a *you* without a lot of thought is a mistake” [4: 139]. Without these all-important concepts, the novel insists, we are blind to the idea of the Self and the Other. Rydra is able to gain complete control over the language by creating personal pronouns for it. By adding an “I” she personalizes Babel-17 and converts it to Babel-18, the language with which she and Butcher will change the world. The language system of *Babel-17* - the novel - also lacks a first person, in the form of the reader. Once that person has been added to the novel, once he or she has personalized it, then it too assumes a moral dimension, it too becomes self-critical. It becomes a language system that can affect reality.

Postmodern writing is aware that all systems of notation offer us models of reality rather than descriptions of it. Fiction, of course, is one such notational system. For Delany, however, SF is a privileged system, because in it, more than in any genre, one can legitimately undertake the search for new language models with which to construct or invent reality. In SF novels such as *Babel-17*, the fictionist can “use language in much the same way that Babel-17 is used: to ... force the reader to think in new ways” [3: 58]. SF wants to emphasize the extent to which any new language system can affect our view of reality.

LITERATURE

1. Spencer, Katherine L. “‘The Red Sun is High, the Blue Low’: Towards a Stylistic Description of Science Fiction.” *Science-Fiction Studies* 10 (1983): 35-49.
2. Hardesty, William H., III. “Semiotics, Space Opera, and Babel-17.” *Mosaic* 13, 3-4 (1980): 63-69.
3. Slusser, George. *The Delany Intersection: Samuel Delany Considered as a Writer of Semi-Precious Words*. San Bernadino, CA: Borgo Press, 1977.
4. Delany, Samuel R. *Babel-17*. 1966. New York: Daw, 1984.
5. Meyers, Walter E. *Aliens and Linguistics: Language Study and Science Fiction*. Athens: U of George P, 1980.
6. Seffler, George F. «Science, Science Fiction, and Possible World Semantics.» *Aspects of Fantasy*: Ed. William Coyle. New York: Greenwood Press, 1986. 213-219.

САТИРА И ЮМОР В СБОРНИКАХ АРМЕЙСКИХ «ДОСУГОВ» В. И. ДАЛЯ

Стаття присвячена вивченню комізму у літературній творчості В.І. Даля. Матеріали для народного читання створювались автором у 40-50-і рр. XIX ст. і були об'єднані в збірці «Солдатские досуги» та «Матросские досуги». Комічний пафос у книгах для народу застосовується письменником з урахуванням цільового читача і, крім розважальних, має виховні та навчальні функції.

Ключові слова: комізм, книги для народу, виховання, розвиток. Стаття посвячена изучению комизма в литературном творчестве В.И. Даля. Материалы для народного чтения издавались автором в 40-50-е гг. XIX ст. и объединены в сборники «Солдатские досуги» и «Матросские досуги». Комический пафос в книгах для народа применяется писателем с учётом целевого читателя и, помимо развлекательных целей, имеет воспитательное и обучающее начала.

Ключевые слова: комизм, книги для народа, воспитание, развитие.

The article is devoted to the comism of V.I. Dal's literary creation. Materials for the national reading written by the author in the 40-50-s of the XIX cent. are incorporated in the collections of the „Soldiers' leisure” and „Sailors' leisure”. Comism of the books for people is used by the author; taking into account the target reader; and in addition to entertainment purposes, have an educational and teaching basis.

Keywords: comic, books for people, education, development.

Сороковые годы XIX ст. отмечены в русской критике общим ростом интереса к фольклору и этнографии, повышенным вниманием к низам социальной лестницы (простонародью).

В 1843 г. выходит первая книга «Сельского чтения», составленная В. Одоевским и А. Заболоцким. В. Белинский приветствует издание, подчёркивая его практическое значение. В. Даль принимает активное участие в создании книги. В 1846 г. создаётся Русское Географическое общество, деятельность которого связана с изучением народностей России и их жизнедеятельности. Вокруг Общества «<...> группировались представители различных идейных течений, объединившиеся на почве изучения страны» [1: 3]. Область интересов Общества значительно расширяется и охватывает не только географию, но и литературу.

В 50-е гг. XIX ст. вопрос о необходимости создания народных (в широком понимании) книг не теряет значения. Литературное творчество В. Даля, начиная с 1840-х гг., развивается в общем русле русской словесности. Находясь на государственной службе, писатель ощущает необходимость освещения вопросов, связанных с армией и крестьянским бытом. Первое издание сборника «Солдатские досуги» приходится на 1843 г. «Досуги» также неоднократно переиздавались в течение 1861 – 1902 гг. В нижегородский период творчества В. Даль всё более сосредотачивается на работе по составлению Словаря,

заканчивает «Народный месяцеслов», «Пословицы русского народа», а также создаёт 111 произведений для сборника «Матросские досуги», изданный в 1853 г. Солдатские и матросские «Досуги» издаются с разрывом в 10 лет, хотя задумывались они, по замечанию Ю.П. Фесенко, одновременно [2: 165 – 167].

В литературоведении XX ст. можно встретить ряд исследований, посвящённых далевским «книгам». В монографии В.П. Вильчинского [3], статьях В. Каразина [4], Т.Г. Струковой [5] говорится об истории создания и некоторых особенностях поэтики «Матросских досугов»; в статье Г.Г. Шаповаловой, помимо истории создания, также приводится тематическое разделение произведений сборника (исторические, назидательные, общеобразовательные, анекдоты, бывальщины, сказки) [6]. В статье В.П. Царёвой делается вывод о наличии центрального образа в сборнике – Петра I, а также о культивации русского матроса как национального героя [7]. В работе А.Л. Голубенко и Н.А. Евдокимова также подчёркиваются особенности использования образа Петра I в «Солдатских досугах», и исследуется творческая история «Матросских досугов» [8: 280 – 290]. Сопоставительный анализ «солдатского» и «матросского» сборников предлагает Н.Л. Юган. В статье они представляются как книги для народа; рассмотрена их структура и проводится сравнение с подобными произведениями 1830 – 1840-х гг. [9]. М.А. Евдокимов исследует пословичный материал, используемый в сборнике «Солдатские досуги» [10].

Комическая грань в «книгах» ещё не была предметом исследования, что позволяет определить цель статьи: выделить средства комизма в книгах для народного чтения.

Говоря о комизме в произведениях армейских «досугов», следует отметить его особенность. В большинстве случаев смешное не является целью или средством выражения, а способствует лучшему усвоению материала. Так как цель «досугов» воспитательно-развивающая, писатель как педагог смешит, одновременно обучая и развлекая читателя. Например, «Таблица умножения», «Солдатская загадка», «Ветер». Наряду с рассказами о солдатской и матросской удали, в «досугах» можно встретить фольклорные анекдоты («Песня», «Водопой», «Играй назад»), забавляющие истории из армейского быта («Застрельщик», «Возьмёшь, коли велят», «Покажи ему лоб»).

Для сборников солдатского чтения свойственна уже ставшая традиционной для далевского творчества тема «русского авось», которая несколько раз повторяется в книгах. «До чего доводит авось да небось», «Недруги наши», «Супостаты наши», «Конвойный» – рассказы, в которых, приводя примеры из солдатского быта, писатель осуждает корысть и «дурь, глупость мужицкую». Эта тема присутствует также в «Матросских досугах» («Три супостата»). Писатель, видимо, хочет дать народу возможность задуматься над этим всеми возможными способами.

В «Солдатских досугах» можно встретить юмористические рассказы, посвящённые солдатской неприхотливости и самоотверженности. Например, «Застрельщик», «Возьмёшь, коли велят», «Покажи ему лоб», «Гол да исправен» – рассказы, изображающие людей, для которых риск жизнью или здоровьем является обычным делом. Смех возникает при осознании отрешённости героя, который для достижения цели просто вычёркивает опасность и вредные последствия для здоровья и жизни.

В очерке «Знахарство и заговоры» писатель высмеивает веру человека в чудодейственную силу исцелителей-шарлатанов. Автор частично принаравливает очерк к солдатскому быту. В роли доверчивого мужика – солдат, который, заплатив большую цену

за так называемый оберег от пули, получает сильнейшее ранение на поле боя. «Иван Стропилов наш как выходился да оправился, так плюнул и на заговор и на знахаря, и сам себя дураком назвал <...>» [11: 7]. Объектом осмеяния в очерке становится мужицкая доверчивость и невежество, которые заставляют их причислять подобных «знахарей» к сверхлюдям. В очерке «Расторопные ребята» приводится три анекдотических рассказа о человеческой рассеянности. Писатель с доброй иронией смеётся над простоватыми, рассеянными солдатами, чьи действия добавляют им трудностей в и без того сложной жизни. Сюжет шутового рассказа «Солдатский привар» взят писателем из русской бытовой сказки «Каша из топора». В рассказе хитрый солдат варит суп из бороны, заставляя скупую хозяйку доставать всё новые и новые ингредиенты для полноценного блюда. В произведении меняется только средство для демонстрации солдатской хитрости – борона вместо топора.

Основную часть сборника составляют описания военных действий («Пётр I под Полтавою», «Бомбардир Рудаченко», «Милосердный воин»), примеры смелости, удали и находчивости русских солдат («Часовой», «Самородный паром», «Тимофей Уланов»), а также обучающие рассказы («Земля», «Вселенная», «Как солдату пешему управляться с неприятелем»), воспитательные («Жизнь и здоровье», «Заветные слова», «У тебя у самого свой ум», «Что такое отчизна?», «Волхв», «Ложь и правда», «Честь и бесчестье») и другие.

Комизм «Солдатских досугов» связан, в первую очередь, с армейской проблематикой (поле боя, звание, солдатские будни) и соответственно требует определённого уровня осведомлённости в терминологии, примерного представления об армии. Например, для понимания комизма анекдотов XVIII – XIX вв. об аристократии (впрочем, как и для всех остальных) также требуется дополнительное представление об обстановке, в которой они создавались.

В Нижнем Новгороде «по предложению Главного морского штаба» [12: 332] В. Даль готовит «Матросские досуги», вобравшие в себя рассказы, пословицы, фольклорные анекдоты и авторские наблюдения. Одной из главных задач, поставленных В. Далем при создании сборника, было «<...> дать народу полезные для него знания» [13: 8]. Этот сборник отличается от предыдущего особенностями стиля изложения. В нём больше публицистичности, а также меньше просвещающих произведений. Главная тематика «Досугов» – общая картина русского флота, описание кораблей, морских походов, быта матросов.

Писатель помещает в сборник анекдоты, тематика или проблематика которых связана с морем. Анекдоты вписываются в общую картину сборника, давая возможность читателю отвлечься на смех.

Например, в «Водоное» полтавец чумак, впервые оказавшись у моря, удивляется, почему волы не хотят пить воду, и пробует её сам. Выплюнув и поморщась, констатирует: «Тим-то воно таке здоровеннее, що його не який біс не п'є!» [13: 37]. В анекдоте «Играй назад» цыган, игравший на скрипке для матроса и его друзей, получил гривну, и, решив, что этого мало, запросил дополнительную плату: «А коли ты сыграл нам лишку, так давай сам сдачи: играй <...> на пятак назад!» [13: 40], – отвечает матрос.

«Ветер» – шуточный диалог, юмор которого основан на изворотливости русского матроса. На вопрос: «Отчего ветер?», он отвечает: «Да, вишь, сверху-то небо, а снизу-то

вода либо земля, а с боков-то ничего нет – ну, оно и продувает» [14: 27]. Явление, которое постоянно сопровождает матроса в его жизнедеятельности, будто бы никогда не вызывало у бывалого моряка интереса. Не пожелав «остаться в долгу», он предлагает вместо научно обоснованного ответа суждение, исключающее какую-либо научность или логику.

В рассказе «Адмирал Крон» писатель использует речь как средство для создания комедийной детали в образе героя, который, будучи недовольным чем-либо, говаривал: «Какой это караб! Это стыдно для видно; какой это матрос – кажни человек ничего не знает; это карашо для ничево!» [13: 99]. Комизм речи в данном случае основывается на постановке предложения, на особенностях произношения, переданных в виде «знаменательных» речевых оборотов Крона.

Кроме воспитания в матросах чувства патриотизма, укрепления их веры в силу флота России, автор, понимая бессмысленность глубоких поучений, нагружающих восприятие информации, впадает в публицистику «Матросских досугов» фольклорный и литературный комизм. Делясь наблюдениями и размышлениями, писатель прибегнул к комизму речи, комизму хода мысли персонажей, осмеянию русской доверчивости.

В целом же целью создания сборников «Солдатские досуги» и «Матросские досуги» является развитие и воспитание нижних слоёв общества, занятых на срочной службе. Объединяют армейские «досуги» образ русского человека, готового в любой момент на словесную остроту и ярый бой, а также язык, выдержанный в народном стиле, не предполагающий искусственной фальши. Слова П. Мельникова об обоих сборниках «Досугов» как о неподражаемых книгах для народного чтения указывают на активную деятельность В. Даля в направлении создания условий для повышения народной грамотности. Однако, по свидетельству самого П. Мельникова, в 50-е гг. сборники ещё не получили широкого общественного признания: «А между тем о них и помину нет» [14: 473].

О своеобразии комического пафоса в сборниках армейских «досугов» можно сказать, что писатель использует как сатирические, так и юмористические смеховые средства. В большей степени – это развлекающий комизм в виде анекдотов, случаев из жизни (приблизённых к анекдотическим), призванных отвлечь целевого читателя во время отдыха. Сатирическому осмеянию в сборниках подвержены доверчивость и неспособность к элементарному анализу (авось, о знахарях). При этом В. Даль обращается как к фольклорному комизму («Солдатский привар»), так и к литературному. Комизм в армейских «Досугах» служит средством воспитания, так как, разбавляя назидание и поучение, способствует лучшему усвоению информации целевым читателем.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азадовский М. К. История русской фольклористики : В 2 т. / М. К. Азадовский. – М. : Изд-во Мин. Просв. РСФСР, 1963. – Т. 2. – 347 с.
2. Фесенко Ю. П. Проза В.И. Даля. Творческая эволюция / Ю. П. Фесенко. – Луганск ; СПб. : Альма матер, 1999. – 262 с.
3. Вильчинский В. П. Русские писатели-маринисты / В. П. Вильчинский. – М. ; Л. : Изд. «Наука», 1966. – 236 с.
4. Казарин В. Морская слава Отчизны / В. Казарин, А. Рудяков // Слово о флоте Российском. Морские повести русских писателей. – Симферополь : Таврия, 1989. – С. 297 – 302.

5. Струкова Т. Г. В. И. Даль – моряк, писатель, энциклопедист / Т. Г. Струкова // Вестник Воронежск. гос. ун-та. – Сер. 1. Гуманитарные науки. – Воронеж, 2001. – Вып. 2. – С. 23 – 33.

6. Шаповалова Г. Г. Опыт создания первых книг для народа («Матросские досуги» В. И. Даля) / Г. Г. Шаповалова // Очерки истории русской этнографии, фольклористики и антропологии. Вып. II. / Отв. ред. Р. С. Липец, В. К. Соколова. – М. : Изд. АН СССР, 1963. – С. 58 – 70.

7. Царёва В. П. Образ Петра I в «Матросских досугах» В. И. Даля / В. П. Царёва // Пятые Далевские чтения: тезисы, статьи, материалы. – Луганск : Изд-во Восточноукраинского гос. ун-та, 1996. – С. 140 – 146.

8. Голубенко А. Л. Владимир Даль как публицист: особенности и мотивы творчества / А. Л. Голубенко, Н. А. Евдокимов. – Луганск : Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2007. – 426 с.

9. Юган Н. Л. Сборники «Солдатские досуги» и «Матросские досуги» В. И. Даля как книги для народного чтения / Н. Л. Юган // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя: Вид. ЗНУ, 2009. – № 2. – С. 106 – 116.

10. Евдокимов М. О. Прислів'я та приказки в збірці В. І. Даля «Солдатские досуги» як джерела відомостей про особливості менталітету російського солдата / М. О. Евдокимов // Далевское литературоведение. – Луганск : ГУ «ЛНУ имени Т. Шевченко», 2010. – Вып. 2. – Ч. 1. – С. 154 – 177.

11. Даль В. И. Полн. собр. соч. [Электронный ресурс]. Сервер Петрозаводского университета (Рук. проекта – проф. В. Н. Захаров). – Режим доступа к произведению: <http://www.philolog.ru/dahl/html/pdf/ZAZA.pdf>.

12. Порудоминский В. И. Даль / В. И. Порудоминский. – М. : Молодая гвардия, 1971. – 384 с. – (серия: Жизнь замечательных людей).

13. Даль В. И. Матросские досуги: рассказы / В. И. Даль; [сост., предисл., обраб. для детей и словарь Л. Асанова] ; худож. Л. Фанин. – М. : Дет. лит., 2010. – 206 с. : ил.

14. Мельников П. И. (Андрей Печерский) Владимир Иванович Даль. Критико-биографический очерк / П. И. Мельников // В. И. Даль. Документы. Письма. Воспоминания / Сост. Г. П. Матвиевская, И. К. Зубова, А. Г. Прокофьева, В. Ю. Прокофьева. – Оренбург : ООО «Оренб. книж. изд-во», 2008. – С. 443 – 514.

**ЛАБИРИНТИ «ТРАМВАЙНО-ПІДЗЕМНИХ»
ЧАСОПРОСТОРІВ НОВЕЛ ХУЛІО КОРТАСАРА ТА МІРЧА ЕЛІАДЕ**

Матеріалом дослідження обрано новели аргентинського письменника Хуліо Кортасара «Рукопис, знайдений у кишені» та румунського вченого-міфолога, письменника Мірча Еліаде «У цыганок», об'єктом – художні часопростори творів. Домінуючим методом дешифровки текстових смислів є хронотопічний. Описано особливості моделювання часопросторів Кортасара та Еліаде: у формі підземного та спіралеподібного лабіринтів відповідно. Міфологему лабіринту досліджено на міфологічних зрізах хронотопів, символів, локусів, медіаторів, знаків, атрибутів, психологічних асоціативів з урахуванням ключових мотивів тексту, інтенціоналів (як-от Світове Дерево, хтонічний низ (об'єктивованій «павуками»)), бінарних опозицій (маски-обличчя, справжність-фальшивість тощо). Особливу увагу приділено маргінальним образам: вікно, дзеркало, східці, завіса, ритуалізації переходу із світу реального буття в ірреальність, семантиці ілюзійності, що визначає поліхронотопність текстів новел.

Ключові слова: атрибут, бінарна опозиція, декодування, знак, ірреальний простір, лейтмотив, локус, маргінальний, медіатор, міфологема, мотив, поліхронотоп, психологічний асоціатив, хронотоп, хтонічний низ.

Материалом исследования избраны новеллы аргентинского писателя Хулио Кортасара «Рукопись, найденная в кармане» и румынского ученого-мифолога, писателя Мирча Элиаде «У цыганок», объектом – художественные хронотопы в текстах. Главным методом дешифровки текстовых смыслов является хронотопический. Описаны особенности моделирования хронотопов Кортасара и Элиаде: в форме подземного и спиралеподобного лабиринтов соответственно. Мифологема лабиринта исследована на мифологических срезах хронотопов, символов, локусов, медиаторов, знаков, психологических ассоциативов, атрибутов с учетом ключевых мотивов текста, интенционалов (Мировое Дерево, хтонический низ, объективированный «пауками»), бинарных оппозиций (маски-лица, настоящий-фальшивый и т.п.). Особенное внимание уделено маргинальным образам: окно, зеркало, занавес, ступени, ритуализации перехода из мира реального бытия в ирреальность, семантике иллюзорности, определяющей полихронотопичность текстов новелл.

Ключевые слова: атрибут, бинарная оппозиция, декодирование, знак ирреальное пространство, лейтмотив, локус, маргинальный, медиатор, мифологема, мотив, полихронотоп, психологический ассоциатив, хронотоп, хтонический низ.

The material for this research comes from short-stories “A manuscript found in a pocket” by an Argentine author Julio Cortazar and “At Gypsy women’s” by a Romanian scholar-mythologist and writer Mircea Eliade; the object for the research is fiction time-space traced in these stories. The main method of interpreting the text meanings is chronotope. The research discusses the peculiarities of modeling the chronotopes by Cortazar and Eliade: by

the underground and spiral-shaped labyrinths respectively. The mythologeme of labyrinth is studied through mythological perspectives of chronotopes, symbols, loci, mediators, signs, psychological associatives, attributes including key motives of the text, intentionals (World Tree, chthonic underworld personified by "spiders"), and binary oppositions (masks-faces, authentic-false). Special attention is given to marginal images: window, mirror, curtain, steps, ritualisation of passage from real world to unreal, semantics of illusory which determines the poly-chronotope character of the short-story texts.

Key words: attribute, binary opposition, decoding, sign, unreal space, leitmotif, locus, marginal, mediator, mythologeme, motive, poly-chronotope, psychological associative, chronotope, chthonic underworld.

Новела Хуліо Кортасара «Рукопис, знайдений у кишені» - текст з глибинними смисловими лабіринтами, в яких зникаються художні простори і часи та міфосвіти. Зробимо хронотопічний аналіз тексту, так як саме на цей «ключик» дешифровки смислу, на нашу думку, відгукується текст.

Але почнемо з читацького сприйняття. За законами рецептивної естетики, читач, вступаючи в діалог з текстом (а значить, з автором), реконструює «віртуальний сенс» текстового простору. Здивування, психологічне напруження, що знімається кінцевим катарсисом, послідовні (за ліричним героєм – за автором) блукання лабіринтами гри – це (та багато іншого) породжує спектр читацьких інтерпретацій, читацьких «відгомонів».

Розглянемо особливості моделювання текстового часопростору у новелі. Дії розгортаються у горизонтальному розгалуженні підземного метро. Станції *«Шатоле»*, *«Вожирар»*, *«Одеоне»*, *«Ла-Мотт-Пике»*, *«Монпарнас-Бьенвеню»*, *«Порт-де-Вавен»*, *«Мэрия Иеси»*, *«Сен-Сюльпис»*, *«Сен-Пласид»*, *«Данфер-Рошро»*, *«Насьон-Этуаль»*, *«Порт-д'Орлеан»*, *«Венсенн-Нейи»*, *«Де Ско»*, *«Ледрю-Роллэн»*, *«Фуардерб-Шалиньи»*, *«Домениль»* та інші – створюють цей підземний лабіринт, де людські дороги-долі розбігаються, розходяться, роз'єднуються, де є дуже мала ймовірність збігу, перетину обраного шляху згідно з правилами гри, придуманої головним героєм. *«Темное окно метро может дать мне ответ и помочь найти счастье именно здесь, под землей, где особенно остро ощущается жесточайшее разобщение людей, а время рассекается короткими перегонами и его отрезки - вместе с каждой станцией - остаются позади, во тьме тоннеля»*. Метро виступає символом надії, сподівань на щастя, є посередником між світами людей, між сьогоденням і майбуттям головного героя, між відчаєм і надією. Не випадково метро названо «вікном», що за своєю маргінальною сутністю (послугувати «свій» і «чужий» простори, зовнішній і внутрішній світи) є медіатором. Звичайно ж, медіатором і між земним та підземним просторами.

Паризьке метро виступає в тексті новели ще на одному міфологічному зрізі: воно є центром Мікрокосму. Про його центрспрямованість свідчить метафора *«Мондрианово дерево парижского метрополитена с его красными, желтыми, синими и черными ветвями»*. Декодується цей смисловий синонім (інтенціонал) Світового Дерева через ланцюг мотивів:

- мотив життя (асоціативні паралелі з соком, з атомами): *«Это дерево живет двадцать из каждые двадцати четырех часов, наполняется бурлящим соком, капли которого устремляются в определенные ответвления: одни выкатываются на «Шателе», другие входят на «Вожирар», третьи делают пересадку на «Одеоне», чтобы следовать*

в «Ла Мотт-Пике», - сотні, тисячі. А хто знає, скільки варіантів пересадок і переходов закодировано і запрограммовано для всіх цих живих частиц, внедряющихся в чрево города там и выскакивающих тут, рассыпающихся по Галереям Лафайет, чтобы запастись либо пачкой бумажных салфеток, либо парой лампочек на третьем этаже магазина близ улицы Гей-Люссака»;

- мотив руху (психологічний асоціатив з вічним двигуном, що живе безперервно, з «маятником», з лабіринтом переходів, пересадок, коридорів, тунелів, входів і виходів).

Коли ж рух «маятника надії» уповільнюється або й взагалі зупиняється (безвихідь!), то дерево – обезструмлюється: перетворюється на механізм, в якому відбуваються коливання, рухи вже за інерцією: *«Снова и снова мондриановское дерево раскидывало свои безжизненные ветви, случай сплетал красные, синие, белые пунктирные искушения. Четверг, пятница, суббота. Стоять, стоят на платформе, смотреть, как подходит поезд, семь или восемь вагонов, как они замедляют ход, бежать в хвост поезда и втискиваться в последний вагон, но там нет Мари-Клод; выходит на следующей станции и ждать следующего поезда, проезжать остановку и переходить на другую линию, смотреть на скользящие мимо вагоны - без Мари-Клод; опять пропускать один-два поезда, садиться в третий, следовать до конечной остановки, возвращаться на станцию, где можно сделать пересадку, думать, что она может сесть только в четвертый поезд, прекращать поиски и подниматься вверх, чтобы пообедать, а затем, сделав одну-две затяжки горьким сигаретным дымом, снова возвращаться вниз, садиться на скамью и ждать второго, пятого поезда. Понедельник, вторник, среда, четверг...»*. Механічний (мертвий, непомітний, одноманітний) перебіг часу: понеділок, вівторок, середа... - одна станція, друга, третя... - одна пересадка інша, ще одна і т.д. – потяг, другий, третій... - вагон перший, четвертий, восьмий... - ущільнює час, компресує його, перетворює на тісняву мертвих секунд – хвилин – годин – днів – місяців – років. І цей хаос омертвілих скомпресованих атомів породжує павуків.

«Павуки» - уособлення хтонічного (підземного, негативного, руйнівного) низу – є дуже діяльними, що підсилюється на морфологічному рівні тексту введенням великої кількості дієслів з так званою «профанною», «зниженою» семантикою: *«копошиться, «заглатывать», «колоть», «раздирать», «убивать», «кусать»*. «Павуки» в тексті новели є символом безнадії, спокуси вийти з гри або втягнутись у гру. Єдиним виходом із хтонічного низу є розривання павучої павутини, яка «облюбувала» собі місце в душі головного героя, роздираючи його зсередини: *«...пауки буквально раздирали мне нутро, но я честно вел себя в первую минуту и продолжал идти за ней просто так, машинально, чтобы потом покориться неизбежности и сказать там, наверху: что ж, ступай своей дорогой. Но вдруг, на середине лестницы я понял, что нет, что, наверное, единственный способ убить пауков - это преступить закон, нарушить правила хотя бы один раз. Пауки, было тпвишиеся в мой желудок в ту минуту, когда Ана (когда Маргрит) пошла вверх по запретной лестнице, сразу притихли, и весь я внезапно обмяк, по телу разлилась усталость, хотя ноги продолжали автоматически преодолевать ступеньку за ступенькой. Все мысли улетучились, кроме одной: я все еще вижу ее, вижу, как красная сумка, приплясывая, устремляется вверх к улице, как черные волосы ритмично подрагивают в такт шагам. Уже стемнело, порывистый холодный ветер бросал в лицо снег с дождем; я знаю, что Ана (что Маргрит) не испугалась, когда я поравнялся с ней и сказал: «Не может быть, чтобы мы так и разошлись, не успев встретиться»»*. «Павуки»,

до того ж, є уособленням механічності руху, заведених правил гри, схеми. Позбутися павуків (убити їх) – це значить розірвати угоду щодо дотримання законів гри, згідно з якою метро – це центр роз'єднаності людей, випадковості, фальші: *«уничтожить раз и навсегда заведенный механизм, работающий против ... города и его табу... против триумфа игры, против дикой пляски науков в бездне»*.

Образ павуків зникає в собі не лише світи: хтонічний та антропоморфний, але й мотиви: фальші, маски, безнадії, ритуального танку смерті – з одного боку, з іншого – сподівань, зняття табу, справжності.

Текст побудовано на постійному балансуванні в середині цих опозитивних пар: «маски» накладаються на «обличчя», коли люди, потрапляючи у це тимчасове *«скопище»* у межах одного вагону, натягують на себе маски удаваності: *«...каждый притворяется, что смотрит куда-то в сторону, только, упаси Бог, не на ближнего своего. Разве лишь дети прямо и открыто глядят вам в глаза, пока их тоже не научат смотреть мимо, смотреть не видя, с этаким гражданственным игнорированием любого соседа, любых интимных контактов; когда всяк съезживается в собственном мыльном пузыре, заключает себя в скобки, заботливо отгораживаясь миллиметровой воздушной прокладкой от чужих локтей или углубившись в книжку либо в «Франс Суар», а чаще всего, как Ана, устремив взгляд в пустоту, в эту идиотскую «ничейную зону», которая находится между моим лицом и лицом мужчины, вперившего взгляд в «Фигаро»»*. Метаморфоза ж маски відбувається знову-таки у маргінальному просторі: у вікні вагону, яке стає не лише локусом дивних перетворень, але й хронотопом, де збігаються роз'єднані у просторі розгалуженого метро життєві стежки пасажирів. Вікну вагону стає третім, поєднувальним, простором, що змиває фальш: *«В этом эфемерном зеркале лица обретают какую-то иную жизнь, перестают быть отвратительными гипсовыми масками, сотворенными казенным светом вагонных ламп, и - ты не посмела бы отрицать этого, Маргрит, - могут открыто и честно глядеть друг на друга, ибо на какую-то долю минуты наши взгляды освобождаются от самоконтроля»*.

Коли ж «павутина гри» розривається й вивільнюються атоми справжнього життя, зникає вікно як посередник між світами – справжні «я» дивляться один на одного не через ефемерне, ілюзорне скло, а прямо: *«И тогда мы глядим друг на друга, Мари-Клод поднимает голову и смотрит мне прямо в лицо, смотрит в побледневшее лицо того, кто судорожно вцепился в поручень и не сводит глаз с ее лица, с лица без единой кровинки, с лица Мари-Клод, которая прижимает к себе красную сумку и встанет, как только поезд поравняется с платформой «Домениль»...»*.

Паризьке метро у тексті семантично уподібнюється міфологічному лабіринту. «Лабіринт» як пастка, безвихідь, як переплетіння, перетини, зникання, зіткнення – відтворюється в образі метро тунелями, коридорами, переходами, східцями, входами й виходами: *«Ничего не поделаешь, оставалось только взглянуть на нее в последний раз на перекрестке коридоров, увидеть, как она исчезает, как ее заглатывает лестница, ведущая вниз. Таково было условие игры: улыбка, замеченная в окне вагона давала право следовать за женщиной и почти безнадежно надеяться на то, что ее маршрут в метро совпадет с моим, выбранным еще до спуска под землю; а потом - так было всегда, вплоть до сегодняшнего дня - смотреть, как она исчезает в другом проходе, и не сметь идти за ней, возвращаться с тяжелым сердцем в наземный мир, забиваться в какое-нибудь кафе и опять жить как живется, пока мало-помалу через часы, дни или недели снова не одо-*

леет охота попытать счастья и потешить себя надеждой, что все совпадет - женщины и отражение в стекле, радостно встреченная или отвергнутая улыбка, направление поездов, - и тогда наконец, да, наконец с полным правом можно будет приблизиться и сказать ей первые, трудные слова, пробивающие толпу застоявшегося времени, ворох копошащихся в бездне пауков». Знаковими у цьому підземному світі є східці – медіатор між фальшивим світом, світом випадкового зіткнення людей, і світом без фальші (своїм «я»): «Я взял такси и поехал домой, впервые погрузившись в себя как в какую-то неведомую и чужую страну, повторяя себе, что «да», что Мари-Клод, что «Данфер-Рошро», и плотно смыкал веки, чтобы дольше видеть ее черные волосы, забавное покачивание головой при разговоре, улыбку». Східці не лише виводять з метро, а й проводять до себе, переводять зі світу масок у світ облич.

Метро як лабіринт випадкових зіткнень людських доль, шляхів установлює не лише закони моделювання простору, але й закони «свого» часу. Механічність, ущільненість, «маятникова» довершеність часу у хронотопі паризького метро протистоїть часовому ритму «я» героя: починаючи «гру з долею» (ймовірність зустрічі зі своїм коханням у розімкненому просторі випадкових зіткнень людей), герой відчуває свій ритм часу: «... время стало отсчитываться частыми ударами сердца, совпадают с пульсом игры, и теперь каждая станция метро означала новый, неведомый поворот в моей жизни, ибо такова была игра. Взгляд Маргрит и моя улыбка, мгновенное отступление Аны, занявшейся замком своей сумки, были торжественным открытием церемонии, которая вопреки всем законам разума предпочитала иной раз самые дикие несоответствия нелепым целям обыденной причинности.

Условия игры не были сложными, однако сама игра походила на сражение вслепую, на беспомощное барахтанье в вязком болоте, где всюду, куда ни глянь, перед вами вырастает раскидистое дерево судьбы неисповедимой».

Ще один час вивільняється з «павучих лап» метро: час художньої реальності: головний герой занотовує все, що ми, читачі, зараз читаємо: «...все сижу и жду на этой скамейке, на станции «Шмен-Вер», с этим блокнотом, в котором рука пишет только для того, чтобы изобрести какое-нибудь иное время, задержать шквал, несущий меня к субботе, когда все, вероятно, будет кончено, когда я вернусь домой один, а они опять проснутся и станут яростно терзать, колотить, кусать меня, требуя возобновления игры, других Мари-Клод, других Паул, - неизбежное повторение после каждого краха, раковый рецидив». І тому не випадковим є ведення розповіді від першої особи: справжній часопростір оживає в рукописі. Мотив «нефальшивості», справжності, таємничості, інтимності об'єктивується в назві новели: саме «рукопис, знайдений у кишені» поєднує мікрокосм («кишеня», «рукопис» - «я») з макрокосмом (мотив пошуку – лабіринт – таїна - Космос). Лейтмотив тексту (справжність вчинків, почуттів, життя) виштовхується в назву твору. Окрім того, «заглибленість» у свій внутрішній світ, занурення в себе як в якусь невідому й чужу країну – є ключовим, так як пояснює й міфологічні зрізи образу «паризького метро» (хронотоп, символ, знак, медіатор, психологічний асоціатив), й бінарні опозиції тексту (маска – обличчя, живий – мертвий тощо), й образи хтонічного низу «павуки», й маргінальні образи-хронотопи «вікно», «дзеркало», «східці». Усе це, так би мовити, - текстове «вивільнення» багатогранного, справжнього «я» героя-автора. Глибинне занурення у психологізм образів персонажів знімає необхідність введення діалогів (вони – на рівні змикань поглядів, «розуміння без слів»), необхідність

«хрестоматійного портретизування» (з «портрету» - лише погляд, очі), «зовнішності» (з одягу – лише деталі: «червона сумочка» й «кишеня» - знову ж таки – семантика глибини, скутості, прикритості).

Текст новели Кортасара семантично дуже насичений: смисл ховається в образах головного героя й Марі-Клод, в деталях, в хронотопах; мерехтить в образах-символах, знаках, посередниках, асоціативах; ущільнюється психологізмом вчинків, думок, світо-відчуттям головного героя.

Новела «У циганок» відомого румунського письменника, вченого-міфолога **Мірча Еліаде** про те, як існують, розпадаючись, звужуючись, стискаючись і розтягуючись, паралельні міфосвіти, про змішані в реальності й ірреальності хронотопи. Звичайний і життєвий епізод (один із тих, що незмінно повторюються у житті головного героя три рази на тиждень): поїздка в трамваї за відповідним маршрутом (на заняття – додому - на заняття – додому) – розгортається в поліхронотопічну парадигму. Невинний спогад про молодість, про любов, яка не збулася, не лише переносить на мить героя у світ міфологізованого минулого, але й вириває його з дійсності і залишає на 12 років у мрії, що не збулася, – ірреальність відносить героя твору в якийсь початок (*«Так начинается...»*).

Текст новели моделюється за принципом «кільцевого маршруту», спіральньо розгортують у відповідних хронотопах.

Перший, зовнішній, реальний шлях окреслюється світом реального буття, що розпадається хронологічно на те, що трапилось «до» і «після», між якими – 12 років. Дія відбувається у трамваї, у спеку, у колі пасажирів, що спілкуються між собою, у стані розпаду головного героя, котрий збагнув, що загубив портфель і не має грошей на проїзд.

Розглянемо усі елементи кільцевого «трамвайно-часового маршруту».

Про трамвай нам відомо, що це звичайний міський трамвай, який слідує своїм маршрутом, дотримується графіку, має кондуктора. Та одна не залежна від пасажирів обставина створює такий собі ореол таємничості навколо звичайного трамвайного маршруту: зупинка, що в народі йменується *«у цыганок»*, вносить безлад, сум'яття, хвилювання, і навіть спантеличеність. Незвичайність, «чужорідність» цієї зупинки підкреслюється навіть її іншою кліматичною атмосферою. Якщо все місто (а відповідно й трамвай як атрибут реального світу) охоплено нестерпною спекою, то зупинка (про яку пасажирів то пліткують, то багатозначно помовчують, то вигукують, переморгуючись один з одним) дихає прохолодою горіхового саду. Спека, яка розповзлась містом (у «розпечений трамвай», на пасажирів, що шукають порятунку у відчинених вікнах, на Гаврілеску, у кишенях якого – безліч мокрих носових хустинок), обкутує навіть думки пасажирів: вони, рятуючись від спеки, хапаються за спомини про полковника Лоуренса, так як *«В самом деле жарко. Но образованный человек все переносит легче»* (тільки й того). Насправді ж, згадки безпосередньо пов'язані зі станом спеки і втрати реальності: полковника Лоуренса в Аравійській пустелі теж зустріла спека: *«Зной ударил его по темени, ударил его, как сабля...»*.

Сад же уособлює спасіння від спеки: *«деревья грецких орехов дают тень»*, тому він є центральним об'єктом трамвайних балачок.

Пасажирів трамваю – «усіх мастей»: Еліаде ніби підібрав по одному кожної «масті»: старий (котрий з експресивністю то час від часу викрикував: *«Позор! Безобразие!»*), то відвертався, красномовно демонструючи своє ставлення до теми розмови), «хтось із сусідів», «інший пасажир» (що виказували свою зацікавленість уточненнями, доповненнями).

ми, підтакуваннями), якась жінка (також емоційно, але мовчки реагувала на «витівки» пасажирів, а точніше – Гаврилеску). Безликість пасажирів підкреслює «стереотипна» «семантика»: «хтось», «весь вагон» (немає різниці, хто, це не варто уваги – усі зібрались в одному місці, у громадському транспорті, у трамваї, за необхідністю). Тому й спілкування в трамваї носить характер виключно ділових стосунків (придбання квитка на поїзд і пов'язані з ним розмови про зупинки, гроші) та реплік, що підтримують тему «спеки – полковника Лоуренса – садів із затінком – циганок».

Саме навколо Гаврилеску (єдиного пасажирів з іменем) і розгортаються дії, які, як подих вітру, вносять свіжість у трамвайну атмосферу:

- Гаврилеску довго шукає гроші на поїзд (першого разу він знаходить у кишені банкноту, іншого ж – розплачується не тими, старими, грошима – відраховує менше – додає ще п'ять лей, щоб «не висадили»), адже *«трамвай подорожал года три-четыре назад»*);

- Гаврилеску згадує про загублений портфель, напружено розмірковує і не в змозі усвідомити зміни, що сталися протягом дня (насправді ж між його першою й другою поїздкою проходить 12 років, у той час як він гадає, що півдня (був день: «біля трьох», потім – вечір: «стемніло»).

Так, трамвайний хронотоп дублюється (ті ж зупинка, спека, пасажирів, розмови, та ж збентеженість Гаврилеску, який не може відшукати гаманець, і пов'язані з ним відкриття). У першому варіанті «трамвайного шляху» Гаврилеску губить реальну річ – валізу (в якій – життєво необхідні для нього рукописи, партитури, ноти); в іншому ж герой не може зібрати докупи друзів почутого та побаченого ним у трамваї – він втрачає відчуття реальності. Гаврилеску заблудився у часі, як у лабіринті, на цілих 12 років!

Лабіринти часу вишикувались в ірреальних поліхронотопах, пов'язаних з таємничою зупинкою біля затінку горіхового саду. І саме в ньому доведеться блукати за іронією долі пасажирів, що вийшов не на своїй зупинці («Поштова митниця»). Саме у часових лабіринтах і доведеться йому поблукати довгих 12 років («який довгий день», - вимовить виснажений Гаврилеску, повернувшись «звідти», так і не дізнавшись, на скільки часу «розтягнувся» його «звичайний» день).

Світ ірреального хронотопу навіть зовні має фантастичні, казкові риси:

1. Розгортається він у казковому локусі: палац, сад зі старою ліщиною. Перехід в інший світ (із реальних задумливих буднів у казку) пов'язується з межовими станами: змарнілістю, виснажливістю, втратою пам'яті і – миттєвим просвітленням: *«А ну припомни, Гаврилеску, напруги память. Где это было?» - «И вдруг вспомнил: это было в Шарлоттенбурге...»*. І - почався шлях – туди, у минуле (чи у щось, схоже на нього?). Перехід в оазис прохолоди був позачасовим, миттєвим: *«будто вдруг неведомая сила перенесла его в горный лес»*. Одночасно він схожий на сонне забуття: *«старуха разглядывала Гаврилеску с любопытством, будто ожидая, когда он проснется»*.

Окрім прохолоди, дякуючи якій місце «всього метрів зо сто від зупинки» здавалось *«самым настоящим оазисом»*, казковий локус мав свій специфічний запах: *«горький запах – будто кто-то растер между пальцами лист грецкого ореха»*. Далі з'явиться *«чуть приметный экзотический аромат духов»*. Легкість, характерна всьому: починаючи з аромату – речей дівчат, їх танців, рухів і закінчуючи грою и плином часу, - настільки значна, що звичний міський шум, що вривається з реальності, – ріже вухо й серце: *«Где-то на улице проезжал трамвай. И его металлический грохот показался Гаврилеску таким невыносимым, что он поднес руку ко лбу»*.

Характерно, що втручання реального світу і надалі буде носити характер 1) чогось різкого, надриного («звяканье», «лязг»); 2) неживого (металічного), а значить – неприйнятного; 3) небажаного, непотрібного (підносить руку до лоба, ніби намагається захиститися або – згадати!); 4) далекого («издалека донеслось», «где-то на улице»). Реальний світ відгукується металевим стогоном трамваю. Для Гаврилеску він є несправжнім, зайвим у казковому, фантастичному панхронотопі.

2. Ірреальний хронотоп має форму спіралеподібного лабіринту: простору, «границы которого терялись в полумраке», перетікає в «другую комнату», яка від нагромадження дзеркал і ширм обертається. Приміщення, «озаренное таинственным светом», оточене «странный формы большими и маленькими зеркалами», за рахунок ширм розсувається то в коридори, то в якісь кімнати, що знову переходять у «звивистий коридор»: «Комната была странная, с низким неровным потолком, ее волнистые стены то исчезали, то вновь возникали из темноты». Та й сама ширма (котрій, здавалось, ніколи не буде кінця й краю) перетворюється на лабіринт, що затягує і здавлює. Пошук виходу з цього простору-лабіринту призводить лиш до того, що «какие-то предметы попадались на пути, но что именно, отгадать было трудно: наткнешься на сундучок, а ощущаешь получше – гигантская тыква, наподобие головы, завернутая в шали...». Та й сама завіса «ніби пеленала його» - ірреальний атрибут модифікується в ірреальний артефакт.

Розміте у п'ятмі приміщення розсуває й часові межі, створюючи ілюзію молодості. Ілюзійність змодельованого хронотопу підтверджується на лексико-семантичному рівні тексту: починаючи з «занавесок», «ширм», «штор», «ковров», «стен», «перин» і закінчуючи антифактивним колоративом «странный, мистический свет». Ілюзійність маркується також багаторазово повторюваним «ніби» («будто снова был молод»). Окрім того, занурення у цей хронотоп носить характер стихійності, миттєвості: «И тогда, в то самое мгновение, он вдруг почувствовал прилив счастья...».

Ірреальний хронотоп матеріалізує забуті спогади: «Хильдегард! Я не думал о ней вот уже 20 лет». Матеріалізація відбувається завдяки магічному напою, що підсилює ілюзію повернення у минуле й послаблює відчуття реальності. Цим напоєм у тексті є кава (на відміну від води, яка втамовує спрагу): після кожного ковтка гарячої кави Гаврилеску викикував: «Пить хочется!», і спрага ще більше підсилювалась. Про наркотичну дію кави ще біля воріт саду попереджувала його дівчина, тобто вже на самому перетині світів.

Як наслідок, ірреальний хронотоп затягує Гаврилеску, розчиняючи навстіж двері минулого: мрія через 20 років втілюється в іншому світі. Ірреальний світ розпутав минуле, в кому загубився Гаврилеску, і розв'язав усі вузли.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кортасар Хулио. Преследователь: Рассказы. Пер. с испанского / Сост.: В.Н. Андреев. – СПб.: Лениздат, 1993. – 539 с.

2. Элиаде Мирча. У цыганок (Новелла. Перевод с румынского Татьяны Ивановой. Послесловие Вяч. Вс. Иванова) // Иностранная литература. Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал. № 8. – 1989. – сс.118-142.

УДК 81'25=161.3=161.1+81'271.1

Лантёнок Е.Н.
(Минск, Беларусь)

БЕЛОРУССКОЯЗЫЧНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ: ВИДЫ И СПЕЦИФИКА УПОТРЕБЛЕНИЯ

У статті досліджуються білоруськомовні елементи у російськомовних перекладах і їх лінгвостилістичні функції. Аналіз показує, що функція білорусизмів в російськомовному тексті залежить від їх виду й індивідуального рішення перекладача.

Ключові слова: переклад, білорусизм, інтерференція.

В статье исследуются белорусскоязычные элементы в русскоязычных переводах и их лингво-стилистические функции. Анализ показывает, что функция белорусизмов в русскоязычном тексте зависит от их вида и индивидуального решения переводчика.

Ключевые слова: перевод, белорусизм, интерференция.

Types of Belarusian words in Russian translations and their lingvo-stylistic functions are examined. The paper shows that functions of Belarusian words in Russian contexts depend on the type of them and on the translator's decision.

Key words: translation, Belarusian word, interference.

В процессе перевода происходит тесное взаимодействие двух языковых систем – языка оригинала и языка перевода, что может приводить к их смешению. Наиболее заметно такое смешение на лексическом уровне, т.к. именно лексика признается наиболее подвижной, проницаемой, «открытой» системой. В результате перевода в принимающий язык попадают новые слова с новыми самостоятельными значениями, а давно известные приобретают новые смысловые оттенки, ассоциации, коннотации, которых ранее не имели.

В настоящее время изучено влияние многих иноязычных систем на лексику русского языка, чаще всего речь идёт о лексическом заимствовании, однако не все такие элементы можно считать заимствованиями. Именно перевод вводит в употребление иноязычные слова, но только некоторые из них, наиболее «удачные», могут войти в лексическую систему принимающего языка, большинство же так и остается окказионализмом, примером авторского словоупотребления.

Достаточно глубоко изучены англицизмы в системе русского языка, германизмы, тюркизмы, украинизмы и др. Влияние белорусского языка на русский также являлось предметом исследования в лингвистике [1; 2], однако ряд вопросов, связанных с возникновением и функционированием таких элементов в иноязычном тексте еще требует своего изучения. В данной статье сделана попытка классифицировать такие лексемы с

© Лантёнок Е.Н., 2011

точки зрения принимающего языка и определить их функции в русскоязычном переводе. Материалом исследования являются оригинальные произведения классика белорусской литературы И. Науменко и их русскоязычные переводы, сделанные Е. Мозольковым.

Исследователи признают допустимость употребления в тексте слов другого языка, но они, по мнению Т. Бобровой, должны соответствовать общему стилистическому характеру данного произведения и нормам русского литературного языка [3: 16]. В свою очередь Э. Медникова, акцентируя внимание на языке перевода, выделяет три фактора сопоставления таких лексем: замысел автора, языковые признаки и окказиональные стилистические признаки слова [4]. На основе формального сходства и расхождения в семантике, грамматических и функционально-стилистических характеристиках соответствующих слов мы выделяем собственно лексические белорусизмы, лексико-семантические, лексико-грамматические и лексико-стилистические белорусизмы. Лексико-семантические белорусизмы дополнительно делятся на межъязыковые омонимы и межъязыковые паронимы, их в теории перевода называют также «ложными друзьями переводчика». На материале белорусско-русской языковой пары их рассматривают А. Шидловский и П. Шуба [5; 6], а С. Грабчиков и В. Выхота являются авторами словарей межъязыковых омонимов и паронимов [7; 8].

Белорусскоязычные элементы в русских переводах мы также поделили на две группы в зависимости от характера их использования. Употребление белорусизмов может быть сознательным, обусловленным различными их функциями в художественном тексте, например, индивидуализация языкового поведения персонажей, создание особого колорита, повышение выразительности и экспрессивности языка и др. К этой группе относятся собственно лексические и лексико-стилистические белорусизмы. Вторую группу составляют лексико-семантические и лексико-грамматические белорусизмы, использование которых является ошибочным с точки зрения семантики и обусловлено интерференцией.

Рассмотрим каждую группу белорусскоязычных элементов.

1. **Собственно лексические белорусизмы** – слова белорусского языка, которые не имеют полностью совпадающих по форме и содержанию соответствий в русском языке. В переводах произведений И. Науменко они используются нечасто, в основном для создания и усиления национального белорусского колорита в художественном тексте, для передачи разных сторон социально-экономической и культурной жизни белорусов. К ним относятся лексемы *богун* (при наличии словарного соответствия *багульник*), *бульба* (*картофель*), *будьте ласковы* (*пожалуйста*) и др. Значительную нагрузку несет лексема *бульба* в русском тексте, недаром переводчик оставляет слово в названии повести на русском языке («Бульба») и на протяжении всего текста ни разу не употребляет соответствие *бульба – картофель, картошка*. Лексема имеет ярко выраженный национальный колорит, ее легко могут понять русскоязычные читатели, поэтому такой перевод вполне допустим.

Особого внимания заслуживают белорусизмы, которые являются частью лексической системы русского языка, но находятся в пассивном запасе: они обычно сопровождаются пояснительными и ограничительными пометами в словарях; это **лексико-стилистические белорусизмы**. Характер текста (художественный), общепризнанное мастерство переводчика, а также факт, что такие слова употребляются преимущественно

в речи персонажей, позволяют расценивать использование данных языковых элементов как сознательное с целью создания особого эффекта в русскоязычном тексте.

На месте оригинальных нейтральных по окраске лексем употребляются формально и содержательно тождественные разговорные, просторечные, традиционно-народные и диалектные слова, что позволяет выделить соответствующие подгруппы белорусизмов. Одна из возможных причин употребления таких слов – желание приблизить русского читателя к белорусскоязычной среде, передать специфику национального языка, создать речевую характеристику образа.

В тексте перевода широко представлены русские разговорные лексемы, соотносимые с оригинальными нейтральными. Они понятны русскому читателю, контекст помогает уточнить значение слова, но соответствия отличаются стилистически: *аж* – *аж*, *бялявы* – *белявый*, *жыццё* – *житье*, *ладны* – *ладный*, *спаліць* – *спалить*, *шкодзіць* – *шкодить* и др.

Использование традиционно-народной лексики в тексте перевода на месте оригинальной нейтральной изменяет окраску всего предложения: *любы* – *любый*, *прыгожы* – *пригожий*, *цяг* – *стяг* и др. Причина употребления таких слов – желание создать поэтический образ, передать экспрессию оригинала, своеобразную окраску.

Соотнесение просторечных и нейтральных лексем широко практикуется переводчиком. В целом семантика слов достаточно понятна русскому читателю, раскрыть наиболее полно ее помогает контекст, но стилистическая окраска слов значительно расходится: *відаць* – *видать*, *паміраць* – *помирать*, *паклікаць* – *покликать*, *уцякаць* – *тикать*, *хворы* – *хворый* и др. Чаще всего такие слова употребляются в речи персонажей для создания образа сельского жителя или необразованного человека.

Вместо белорусских нейтральных лексем используются также русские диалектные. При такой замене значительно усиливается роль контекста при раскрытии семантики, правильное понимание слова (и шире – предложения, ситуации контекста и всего текста) требует широких фоновых знаний читателя, иногда необходимо обращение к специальным словарям: *бурак* – *бурак*, *духмяны* – *духмяный*, *журыцца* – *журиться*, *прымак* – *примак*, *ростані* – *росстани*. К данной подгруппе относятся слова *местечко*, *хата*, *шлях*, которые часто использует белорусский автор, в русских толковых словарях они не имеют специальных помет, но отмечается, что они употребляются на территории Беларуси, Украины, в некоторых областях России.

2. К **лексико-семантическим белорусизмам** относятся межъязыковые омонимы и межъязыковые паронимы. Межъязыковые омонимы – формально тождественные оригинальным лексемам слова, использованные в русском тексте со значением, характерным для белорусского языка: *званочак* – *звончок*, *карысць* – *корысть*, *прозвішча* – *прозвище*, *настаўнік* – *наставник* и др. Количество их в переводе небольшое, в абсолютном большинстве употребление объясняется интерференцией: тождество формы создает иллюзию тождества содержания соотносимых слов.

Интересен способ перевода белорусской лексики *прозвішча*. В русском языке ей соответствует *фамилия*, а также существует межъязыковой омоним *прозвище* (бел. *мянушка*). Переводчик употребляет обе лексемы в переводе, разводя их семантику, что можно трактовать как сознательное употребление белорусизма: ...*На пераездзе паяўляецца паялы вартанік Кузьма Шнапс. Прозвішча ў Кузьмы інакшае, але яго лепш ведаюць пад*

гэтым, і ён не крыўдуе, калі яго так завуць – ...На переезде появляется полевой сторож Кузьма Шнапс. **Фамилия** у Кузьмы другая, но его лучше знают под этим **прозвищем**, и он не обижается, когда его так зовут («Сосна при дороге»).

Межъязыковые паронимы – похожие, близкие, но не одинаковые по значению слова, которые имеют разное значение в разных языках. Причиной их использования обычно является интерференция, что приводит к семантической неточности. Не совпадают по семантике следующие соответствия: бел. *спевы* ‘школьный урок, на котором дети поют и слушают музыкальные произведения’ и рус. *спевка* ‘репетиция хора’; бел. *прорва* – перен. ‘пропасть’ и рус. *прорыв* – ‘нарушение хода работы’; бел. *спроба* – ‘попытка сделать что-н.’ и рус. *проба* – ‘проверка, испытание’. Правильными в семантическом отношении будут соответствия *спевы* – *пение*; *прорва* – *бездна*, *пропасть*; *спроба* – *попытка*.

Среди примеров **лексико-грамматической** интерференции выделяются словообразовательные интерферемы, которыми являются калькированные суффиксальные формы, не присущие русскому литературному языку. В русском языке существуют тождественные оригинальным основы и аффиксы, но сами лексемы не фиксируются в качестве нормативных: *зладзюга* – *злodyга*; *круцёлка* – *крутелка*; *кулачуга* – *кулачуга*; *курэц* – *курец*.

Отдельно рассматриваются лексико-морфологические интерферемы. Под воздействием белорусского языка в тексте перевода использована форма превосходной степени *страшнейший* от прилагательного *страшный*, омонимичная белорусской сравнительной степени (*страшный* – *страшнейшы* – *найстрашнейшы*); под влиянием оригинала, где употребляется форма сравнительной степени *горш* от наречия *дрэнна* (рус. *плохо*), переводчик приводит форму *горше* – сравнительная степень от наречия *горько*.

Слово *год* при обозначении возраста также объясняется влиянием белорусского языка, где подобное употребление считается нормой. В русском языке слово *год* также используется, имеет широкий семантический диапазон, но при указании возраста нормой является употребление слова *летá* при числительных от пяти и выше: *Бацька набыў гадзіннік даўно, калі Міцю не было і васьмі гадоў, а ў мястэчку ніхто не бачыў сапраўднага трактара – Отец приобрел часы давно, когда Мите не было и восьми годов, а в местечке никто не видел настоящего трактора* («Сосна при дороге»).

Таким образом, вид белорусизмов, употребленных в русскоязычном переводе белорусского текста, тесно коррелирует с функциями данных лексем в переводе. Использование собственно лексических и лексико-стилистических белорусизмов является творческим приёмом переводчика, направленным на создание речевой характеристики персонажей, своеобразной эмоциональной окраски текста, на сохранение национального белорусского колорита. Лексико-семантические и лексико-грамматические белорусизмы появляются под воздействием интерференции и, как правило, приводят к ошибкам на уровне семантики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гируцкий, А.А. Белорусско-русский художественный билингвизм: типология и история, языковые процессы / А.А. Гируцкий. – Минск : Университетское, 1990. – 175 с.
2. Махонь, С.В. Взаимодействие лексических систем в условиях белорусско-русского двуязычия : (на материале прозаических переводов с белорусского языка на русский) :

автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 ; 10.02.01 / С.В. Махонь ; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 1987. – 19 с.

3. Боброва, Т.А. Лексические заимствования из языков народов СССР в аспекте культуры русской речи / Т.А. Боброва // Культура русской речи в условиях национально-русского двуязычия : (Проблемы лексики) : сб. / АН СССР, Ин-т рус. яз. ; отв. ред. Н.Г. Михайловская. – М., 1985. – С. 14–29.

4. Медникова, Э.М. Перевод – результат и источник сопоставления : (стилистический аспект) / Э.М. Медникова // Перевод и проблемы сопоставительного изучения языков : сб. ст. / Моск. гос. ун-т ; под ред. В.М. Нечаевой. – М., 1986. – С. 5–6.

5. Шидловский, А.В. Лингвистические проблемы перевода на белорусский язык / А.В. Шидловский. – Минск : Выш. шк., 1978. – 96 с.

6. Шуба, П.П. Проблемы белорусско-русской межъязыковой омонимии и паронимии / П.П. Шуба // Вопросы преподавания русского языка в школе с белорусским языком обучения : сб. ст. / Науч.-исслед. ин-т педагогики ; отв. ред. А.Е. Супрун. – Минск, 1975. – С. 28–33.

7. Выхота, В.А. Беларуска-рускі слоўнік: міжмоўныя амонімы, паронімы і полісемія / В.А. Выхота. – Минск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 120 с.

8. Грабчиков, С.М. Межъязыковые омонимы и паронимы. Опыт русско-белорусского словаря / С.М. Грабчиков. – Минск : Изд-во БГУ, 1980. – 216 с.

**ПЕРЕКЛАД ЯК СКЛАДОВА ЛІНГВІСТИЧНОЇ
Й ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ**

Стаття є спробою висвітлення питання термінологічної визначеності засадничих перекладознавчих понять щодо різновидів мовного посередництва та вироблення методології перекладознавчого аналізу. Здійснюється аналіз підходів до даної проблеми з точки зору філологічних та літературознавчих теорій.

Ключові слова: переклад, міжкультурна комунікація, перекладознавчі поняття, теорія перекладу, художній переклад.

Статья является попыткой рассмотрения вопроса о терминологической определенности основных переводоведческих понятий касательно видов языкового посредничества и выработки методологии переводоведческого анализа. Осуществляется анализ подходов к данной проблеме с точки зрения филологических и литературоведческих теорий.

Ключевые слова: перевод, межкультурная коммуникация, переводоведческие понятия, теория перевода, художественный перевод.

The article deals with some problems of defining particular terms of basic translation notions as to the types of language mediation and how to develop the methods of translation analysis. Different approaches are analyzed in terms of one of the most widely-used philological and literature theories.

Key words: translation, cross-cultural communication, translation notions, translation theory, the art of translation.

Перекладацька діяльність у реальній ситуації здійснюється в різних умовах. Тексти, що перекладаються, є досить різноманітними за тематикою, жанром; крім того, переклади виконуються у письмовій або усній формі, а до перекладачів висувуються неоднакові вимоги щодо точності й повноти тексту перекладу. Окремі види перекладу вимагають від перекладача особливих знань і умінь. Незважаючи на усі ці відмінності, сутність процесу перекладу, його загально лінгвістична основа, не змінюється. Адже будь-який вид перекладу залишається, перш за все, перекладом із всіма особливостями, які зумовлені співвідношенням мов.

У міжкультурній комунікації, функціуючій в іншомовній культурі як заміна оригіналу, переклад має виконувати важливу роль, а саме: формувати в іншомовних читачів уяву про «іншу» культуру. Аналіз поглядів на переклад теоретиків показує, що насамперед їх увага була прикута до проблем перекладацької майстерності, вироблення основних перекладознавчих понять, теоретичного осмислення просвітницької функції перекладу, його ролі для розвитку й утвердження національної мови й культури [1]. Як вагомий чинник літературного розвитку переклад поступово зазнає суттєвого переосмислення порівняно із попереднім історичним періодом. Розширюється діапазон його

вивчення дослідниками: поряд із питаннями методу відтворення оригіналу, перекладацької майстерності, увага зосереджується на усвідомленні значення перекладу в національному літературному розвитку [2]. Літературно-критична думка розглядає переклад в контексті найважливіших літературознавчих проблем, а саме: пошуку джерел, підґрунтя, утвердження літературної мови, засобів розвитку літератури.

Думка про те, що основну роль у перекладі відіграють мови, отримала досить значне наукове обґрунтування, і в сучасному перекладознавстві провідне місце займають лінгвістичні теорії перекладу. На думку відомих теоретиків (В.Н.Комісарова, А.В.Федорова, О.Фінкеля та ін.) лінгвістичне вивчення перекладу має важливу перевагу щодо його основи – мови, без якої жодні функції перекладу нездійснені. Разом з тим, лінгвістичне вивчення перекладу, іншими словами, вивчення перекладу з боку співвідношення двох мов, дозволяє будувати роботу конкретно, оперуючи об'єктивними фактами мови. Звісно ж, будь-які дослідження про повне відображення або зміну змісту оригіналу, і яку роль відіграє цей текст для певної літератури, стануть безпредметними, якщо не спиратимуться на аналіз мовних засобів вираження, використаних при перекладі [3].

Той факт, що у певній кількості мовознавців першої половини 20-сторіччя був відсутнім інтерес до перекладацької проблематики, зумовило розповсюдження у лінгвістичній науці ідей структуралізму. Мовознавці зосередили свою увагу на тому боці мовної структури, який можна було безпосередньо спостерігати, вимірювати, підраховувати, описувати й класифікувати. Але завдяки такому підходу дослідники логічно мали відмовлятися від вивчення змістовного боку мови. Отже, максимальною одиницею дослідження було речення, що унеможливило об'єктивно аналізувати текст, а звідси й займатися проблемами перекладу, сутність якого полягає у передачі змісту іншомовного тексту засобами іншої мови.

На думку багатьох дослідників, зустріч мовознавства й перекладу все ж таки відбулася, але лише на початку другої половини 20-сторіччя. На це вплинуло декілька об'єктивних та суб'єктивних факторів, які відобразили значні зміни як у перекладознавчій діяльності, так і у лінгвістиці. Так званий інформаційний вибух після закінчення Другої світової війни зумовив відповідне збільшення масштабів перекладацької діяльності у всьому світі. З'явилися й нові види перекладу (синхронний, переклад кінострічок, радіо - та телепрограм тощо). Окрім перекладу художньої літератури з'являється велика кількість перекладених матеріалів, які відображають діяльність різних установ, підприємств та організацій. Перекладами займаються не тільки професійні перекладачі, а й інші фахівці, які володіють іноземними мовами. Природно виникла потреба готувати професійних перекладачів. Отже, розширення перекладацької діяльності й масова підготовка професійних перекладачів зумовили всебічне вивчення такого явища, як переклад.

Формально-структуральні підходи, які на той час пріоритетними у мовознавстві та літературознавстві, запропонували перекладознавству технології, пов'язані з відтворенням моделей творів як конструювання структур та надструктур; з ідеєю монтажного принципу в мистецтві та з питаннями взаємодії структур мов, культур, літератур, семіосфер. Важливими в цьому контексті виявилися концепції поліструктурності, взаємної перебудови твору – переорганізації структур однієї щодо іншої як динаміки рецепції перекладних версій, а також проблема перекладу як виходу за межі поліструктури, семіосфери і механізмів перекладу, що належать до систем семіотичного простору та системного літературного поля.

Неможливо не звернути уваги на якісну зміну у перекладацькій діяльності, коли на перше місце за обсягом вийшли інформативні переклади, тобто науково-технічні, економічні, юридичні та інші матеріали. І якщо домінантою для твору художньої літератури залишається художньо-естетична або поетична функція, і основні проблеми перекладача в процесі роботи з таким твором пов'язані із необхідністю передати певний естетичний вплив і художній образ, то труднощі інформативного перекладу, перш за все, мали лінгвістичний характер. Такі тексти частіше за все були анонімними, написаними стандартною мовою, де індивідуально-авторські особливості не враховувалися й були несуттєвими. Перекладацькі проблеми, головним чином, стосувалися розбіжностей у значенні одиниць двох мов, у їх функціонуванні та способах побудови мовленнєвих висловлювань і текстів.

Поступово систематизуються й узагальнюються факти перекладацького досвіду, встановлюються співвідношення й розходження між мовами. Лінгвістична теорія перекладу виробляє свої завдання, з'являються нові методи, концепції тощо (І.О.Кашкін «реалістичний переклад», Г. Гачечиладзе, Е.Г.Еткінд), принципи лінгвістичного опису перекладу (І.І. Ревзін, В.Ю. Розенцвейг, Ю. Найда, Дж. Кетфорд, М.А.К. Хеллідей, Ж. Мунен, Ж.-П.Віне, Ж. Дарбельє, О.Д. Швейцер та ін.) [4]. В ужиток увійшов термін «перекладознавство», який позначав дуже широкий спектр питань (як мовознавчих, так і немовознавчих дисциплін), і наука про переклад почала набувати статус міждисциплінарної. З'являється новий напрям – контрастивна лінгвістика, яка вивчає усі сторони мовного явища у двох мовних системах для визначення його рівнозначності. Теоретичні засади контрастивного аналізу оформлюються у сполучну ланку між розвитком структурних методів у загальному мовознавстві й використанням їх у перекладі (Ю.О. Жлуктенко, В.Н. Бублик, Р.П. Зорівчак, Н.Ф. Клименко, В.А. Кухаренко та ін.) [5].

Демократичні зміни суспільства кінця 1980-х рр. поставили на порядок денний питання про нові завдання для дослідження у галузі перекладу. У цей час характер перекладознавчої діяльності й сама ситуація на ринку значно змінилися. З одного боку зупинилося фінансування державних видавництв, які займалися перекладами. Вони або різко скоротили випуск продукції, або зовсім перестали існувати. З другого боку, завдяки ліквідації цензури та ідеологічного диктату, з'явилася можливість перекладати твори, які раніше були заборонені. Завдяки виникненню великої чисельності приватних видавництв ринок поповнився перекладами книжок, призначених для так званого легкого читання. Ціни на книжки виросли, але якість перекладу значно впала. Така ситуація порізному відбилася на перекладачах. Попит на перекладачів з англійської змусив зайнятися перекладами непрофесіоналів, що одразу ж призвело до появи слабких перекладів.

У царині перекладознавчих досліджень перше місце займають роботи, де розглядається проблематика художнього перекладу (В.В. Демецька, Н.А. Іщенко, М.О.Новикова, О.В. Дзера, Н.І. Кушина, І.Є. Шаргай, І.В. Панченко, О.В. Барабан, О.Б. Тетеріна, М.Б. Лановик та ін.). Такі розвідки в обраному напрямку є досить продуктивними, зважаючи на той факт, що сфера художнього перекладу виглядає як перехрестя різних мов, культур, літературних схем. Також перспективними є вивчення й розвиток відповідних теоретико-літературних та перекладознавчих методологій стосовно порівняльного літературознавства. Але становлення самостійної наукової дисципліни – перекладознавства – передбачає, перш за все, термінологічну визначеність засадничих перекладознавчих понять

щодо різновидів мовного посередництва та вироблення методології перекладознавчого аналізу. Ці аспекти створять базу для пошуків об'єктивних критеріїв перекладацького аналізу, крім того, можна стверджувати, що вони по-новому інтерпретуватимуть філологічні теорії для подальшого розвитку перекладознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Раренко М.Б. Вопросы художественного перевода // Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Сер. 6, Языкознание: РЖ / РАН. ИНИОН. Центр гуманит. науч.-информ. исслед. Отд. языкознания. – М., 2009. – № 2. – С. 109.
2. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе / Эко Умберто. / Перев. с итал. А.Н.Ковалю. – СПб.: «Симпозиум», 2006. – 574 с.
3. Брандес М.П. Стиль и перевод: на материале немецкого языка: Учебное пособие. Изд. 2-е. / Маргарита Петровна Брандес. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. – 128 с.
4. Комиссаров В.Н. Лингвистическое переводоведение в России. Учебное пособие. / Вилен Наумович Комиссаров. – М.: ЭТС. – 2002. – 184 с.
5. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя. / Тарас Шмігер. – К.: Смолоскип, 2009. – 342 с. – (Серія «Пролегомени»).

УДК 811.111'37

Волченко О.М.
(Миколаїв, Україна)

АНАЛІЗ ГРАМАТИЧНИХ ЗАСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТЕКСТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

В статті досліджуються граматичні засоби реалізації категорії зв'язності тексту й обґрунтовується їх важливість у побудові як оригіналу, так і перекладу.

Ключові слова: характеристика тексту, зв'язність, граматичні засоби.

В статье исследуются грамматические средства реализации категории связности текста и доказываются их важность в построении как оригинала, так и перевода.

Ключевые слова: характеристика текста, связность, грамматические средства.

In the article the grammatical means of text cohesion realization are studied. The importance of these means in the text building of the original and the translation is proved.

Key words: text characteristics, cohesion, grammatical means.

Функціонування у мовленні засобів реалізації категорії зв'язності привертало увагу дослідників багатьох країн. Е. Аґрікола, І.Р. Гальперін, А.Гардинер, Т.А. ван Дейк, В. Кінч, Г.Я. Солганік та Т.В. Харламова розглядали аспекти зв'язності та принципи її реалізації. Д.О. Брчакова, І.Н. Димарська-Бабилян, К. Кожевнікова, О.О. Селіванова, Р. Ха-

© Волченко О.М., 2011

сан та М.А.К. Холлідей визначили види зв'язності та здійснили спроби їх класифікації. В.У. Дресслер, О.О. Леонт'єв, О.І. Москальська, О.І. Новіков, дослідили семантичну та лексичну організацію зв'язності тексту. П.С. Валгіна, М.С. Поспелов, О.А. Потебня та Є.А. Реферовська дослідили співвіднесеність граматичних значень і форм. Н.Д. Арутюнова, М.Я. Блох, М.К. Морен, Л.В. Сухова та Н.Ю. Шведова розглядали принцип граматичної та лексичної репрезентації тексту.

У цій статті ми поставили за мету проаналізувати граматичні засоби передачі категорії зв'язності під час перекладу українською мовою оповідання О. Генрі «Останній листок».

Аналіз наукових джерел дозволив встановити, що серед різновидів зв'язності тексту перевага віддається лексико-семантичній. Проте слід зазначити, що дуже часто виникає необхідність розгляду структури тексту з точки зору виникаючих у ньому граматичних зв'язків і відношень. Зокрема, вельми важливим постає визначення особливостей функціонування граматичних засобів об'єднання самостійно оформлених речень у цілісному тексті, характер самого зв'язку, коло смислових відношень, в яке включені конструкції з цими засобами зв'язку тощо.

Реальним вираженням, зовнішнім проявом структури мовленнєвих утворень є їхня мовна форма. О.А. Потебня з цього приводу зазначає, що «форму можна назвати динамічною структурою, вона втілює всі структурні риси й водночас має здатність розвивати та збагачувати їх. Форма слугує для матеріально-конкретного втілення змісту, а оскільки він становить основу існування системи, то й форма також характеризується співвіднесеністю, взаємозв'язаністю» [1: 34]. Без урахування всього цього розкриття функціонально-смислових відношень одиниць у тексті буде неможливим, а отже – неможливим і пізнання структури мовленнєвих утворень. Розкриття природи складних синтаксичних побудов дає змогу наблизитися до розуміння закономірностей будови тексту. Тому такі лінгвісти, як М.Я. Блох, П.С. Валгіна, А. Гардинер, М.К. Морен та І.І. Фужерон наголошують на необхідності з усією можливою точністю простежити формування складних текстових побудов шляхом сполучення речень. Згідно зі системно-структурним підходом до вивчення складних мовних утворень можливість описати їх цілісну єдність досягається за допомогою знань про складові елементи, а також про зв'язки та відношення між ними.

Прості й складні речення, хоч і виражають певний зміст, у реальному писемному й усному мовленні є лише елементами для побудови складніших мовних утворень. Причому найчастіше текст утворюється не безпосередньо з речень, а з одиниць, які становлять сукупність речень. М.Я. Блох пов'язує це з тим, що у мовленні не лише повідомляється про щось, але й зміст цього повідомлення розгортається, осмислюється, тобто навколо одного змістового центру об'єднуються додаткові повідомлення [2].

Д.О. Брчакова [3] та М.К. Морен [4] вказують також на випадки, коли один зміст передається розчленовано – за допомогою не одного речення, а двох, трьох і більше. У таких випадках звичайно утворюються синтаксичні одиниці, що є більшими за речення і характеризуються синтаксичною єдністю, зв'язаністю елементів, певними змістовими якостями. З цього випливає, що відношення елементів являють собою їхню функціонально-змістову залежність, взаємообумовленість у мовній побудові, визначену завданням формування її цілісного змісту і функції. Оскільки відношення спрямовані на об'єднання

елементів у ціле, то на допомогу їм створюються зчеплення, з'єднання – зв'язки між елементами. Таким чином, граматичні зв'язки – це з'єднання елементів, що виникли під дією системних відношень.

Неможливо не погодитися з І.Р. Гальперіним, який вказує на те, що якщо для граматичного напрямку суттєвими є зв'язки всередині надфразових єдностей між окремими реченнями, а зв'язок самих цих єдностей у рамках тексту, як правило, не розглядається, то при цілісному підході до тексту саме цей зв'язок є основним, домінуючим. У результаті зв'язку частин тексту між собою створюється його цілісність, яка є одним з основних його характеристик. Такий зв'язок, що призводить до цілісності тексту І.Р. Гальперін називає інтеграцією, а різновид зв'язку інтегративним або сполучниковим, що здійснюється за допомогою спеціальних сполучних засобів. У реченні вони передусім виконують роль сурядних сполучників, тому не тільки виражають сполучуваність, об'єднання частин речення, а й розкривають рівноправний характер їхніх відношень [5].

У свою чергу Є.В. Бреус зазначає, що багатозначність англійських сполучників може перешкоджати належному сприйняттю та подальшому збереженню часових та логічних зв'язків у тексті [6]. Багато з них опускаються чи змінюються відповідними українськими сполучниками. «Разом з тим, існує цілий ряд сполучників, що володіють широкою семантикою та значень, про які не згадується у словниках чи довідниках із граматики» [6: 97]. Сполучники виражають універсальні логіко-сміслові відношення, тим самим забезпечуючи зв'язність усього тексту. Щодо цього А. Гарднер слушно зазначає, що сполучники, крім основного, вносять також додаткові значення та виступають актуалізаторами зв'язку з попереднім чи наступним контекстом [7].

Отже, для функції сполучників найбільш суттєвим є те, що вони завжди «виявляються контекстуально обумовленими послідовністю логічних суджень, їх аргументованістю, а також формальним вираженням деяких додаткових семантичних та граматичних відношень» [37: 45].

П.С. Валгіна [8] і М.С. Поспелов [9] розглядають також такий текстовий зв'язок, як приєднувальний або корелятивний. Його спостерігаємо в тих випадках, коли друге речення, що зазнає дії компресії й тому є неповним, тісно приєднується до попереднього завдяки встановленню співвіднесеності форми елемента другого речення з елементами першого. За корелятивного зв'язку зазначені науковці бачать таку співвіднесеність елементів з'єднаних речень або складу першого речення з елементами другого, яка ззовні схожа на співвіднесеність елементів простого та складнопідрядного речень, і проявляється у відповідних видах зв'язку – узгодженні, приляганні, керуванні. На думку О.А. Потєбні, це відбувається тому, що випускається елемент ланцюгового зв'язку в другому реченні, а та частина, що залишилася, “пристосовується” до того елемента першого речення, який слугує для побудови поєднання речень.

Врахування корелятивного зв'язку дуже важливе для з'ясування, які структурні відношення складаються між реченнями в тексті, оскільки він є уривчастим, слугує для додання інформації за допомогою приєднувальних сполучників або сполучних слів, а також для об'єднання з основним реченням залежного неповного.

Розглянемо запропонований дослідниками Є.А. Реферовською [10] та Л.В. Суховою [11] тип відношень, названий супозицією чи співпозицією. Мова йде про відношення

тих речень, які повідомляють про явища дійсності, суміжні в складі більшого цілісного явища, події, котрі виступають як єдиний предмет мовлення. Вчені виділяють просторово-буттєву (описову) й часову (оповідну). В першому випадку у супозиції перебувають повідомлення про явища, суміжні в просторі, існуванні, тобто об'єднані просторово, буттєвою суміжністю в більшій цілісній явища дійсності. Цими відношеннями, згідно з Є.А. Реферовською та Л.В. Суховою, часто з'єднується більш як два речення, бо в результаті такого поєднання створюється цілісний опис, картина. Відношення просторово-буттєвої супозиції дуже помітно виражаються за допомогою паралельного зв'язку. Для нього в цих випадках характерний підкреслений паралелізм предметних компонентів повідомлень, а предикати можуть мати властивості часткового паралелізму.

Супозиція часового типу відображає часову суміжність явищ, об'єднаних у цілісному, більшому явищі. До числа таких складених за характером явищ, належить подія, що охоплює ряд дій, період, який-небудь інший, цілісний за часом подієвий відтінок дійсності. Речення немовби нанизуються одне на одне за допомогою тематичного зв'язку, відбувається їх об'єднання на основі часової супозиції двох речень і водночас кожного наступного з попереднім, бо кількість дій, що складають подію, в ході її розвитку збільшується. У даному випадку засобом передачі часової співвіднесеності, послідовності дій виступають елементи паралельного зв'язку, а саме, предикати однієї й тієї ж граматичної категорії.

В англійській мові на відміну від української одним із граматичних засобів зв'язності тексту є артикль, який допомагає зрозуміти лівосторонні та правосторонні зв'язки висловлювання у тексті. Більш пильної уваги дослідники (Є.В. Бреус, А. Гардинер, Л.В. Сухова, І.І. Фужерон) приділяють неозначеному артиклю. Справа в тому, що інформацію, яку несе певний підмет, не можна зрозуміти з попередньої частини тексту, оскільки її там просто немає. Вчені вважають, що слухачу чи читачу необхідно дочекатися нового означення біля іменника, яке зазвичай зустрічається у подальших частинах тексту. В свою чергу означений артикль лише сигналізує про необхідність визначення інформації у конкретному іменнику та прийнятті рішення щодо того, обумовлена вона контекстом чи ні. Саме тому Є.В. Бреус справедливо відмічає, що для неозначеного артикля властива поява у вирішальних місцях тексту, де дія набуває нового неочікуваного напрямку. Прийнято вважати, що англійський артикль, який не має безпосередньої відповідності у мові перекладу, під час перекладу опускається. Однак Є.В. Бреус, А. Гардинер, Л.В. Сухова, І.І. Фужерон знаходять цьому інше пояснення: попередня та подальша інформація, яка виражена артиклем, передається в перекладі за допомогою мовних засобів.

Таким чином, граматичні засоби реалізації категорії зв'язності тексту мають важливу роль для його цілісного розуміння. У нашому дослідженні ми будемо розглядати такі засоби граматичної зв'язності, як артиклі, видо-часові форми дієслів, з'єднувальні слова, сполучники та сполучні слова.

Проаналізувавши оригінал оповідання О. Генрі «Останній листок» [12] нами було виявлено такі засоби забезпечення граматичної зв'язності тексту, як 30 випадків вживання сполучників, 26 випадків вживання артиклів, 23 випадки – сполучних слів та 23 приклади вираження граматичної зв'язності за допомогою видо-часових форм. Розглянемо ці випадки детальніше.

Для дослідження зв'язності, створюваної за допомогою сполучників, наведемо наступні приклади з тексту (в дужках наведено номери речень в оригіналі та перекладі):

"She has one chance in – let us say ten" he said, as he took down the mercury in his clinical thermometer. "And that chance is for her to want to live."(20) – *"У неї один шанс, скажімо, з десяти, – повідомив він, збиваючи ртуть у термометрі. – І цей шанс полягає в тому, щоб вона хотіла жити."*(20)

You may bring me a little broth now. And some milk with a little port in it. (152) – *Тепер ти можеш дати мені трохи бульйону. І молока з портвейном.* (155)

В обох випадках друге речення починається зі сполучника *and*. Такий початок не рекомендується для письмового мовлення, але у розмовній мові воно виконує важливу комунікативну функцію. Зв'язок двох речень може бути встановлений після прослуховування другого, коли в ньому виявляється зміст, що має відношення до першого. Тобто постановка сполучника на початку речення є безпосереднім посиленням до попередньої частини повідомлення. Окрім того, це значно спрощує комунікацію, оскільки адресату непотрібно переробляти інформацію другого речення, адже для цього слугують сполучники, що в даних випадках беруть на себе функцію сполучення, вказують на системне об'єднання частин тексту, тим самим забезпечуючи їх зв'язність. Перекладач М.А. Дмитренко [14] врахував за потрібне зберегти у перекладі побудову речення, а сполучник *and* передав його відповідником в українській мові, тобто сполучником *і*.

Як правило, сполучник *and* у більшості випадків передається сполучником *і*. Однак в тексті є випадки вживання даного сполучника, коли він виражає інші смислові відношення, для вираження яких сполучник *і* під час перекладу застосувати не можна. Наприклад:

And then, with the coming of the night the north wind was again loosed, while the rain still beat against the windows and pattered down from the eaves.(144) – *А потім, коли настала ніч, знову зірвався північний вітер, знов у вікна періциув дощ, тарабанячи по карнизах.*(147)

And now I must see another case I have downstairs. (158) – *А тепер я повинен навідатися ще до одного хворого тут унизу.* (162)

В даних випадках сполучник *and* вживається для передачі протиставлення подій, яке в українській мові виражається відповідним *а*. Тим не менш, зв'язок між даними реченнями все одно встановлюється, оскільки сполучник неначе вказує на продовження думки, подій попереднього речення.

Аналогічний приклад представляють собою речення, що починаються з протиставного сполучника *but*:

But whenever my patient begins to count the carriages in the funeral procession I subtract 50 per cent from the curative power of medicines. (32) – *Але коли мій пацієнт починає рахувати карети в своїй похоронній процесії, я скидаю з цілющої сили ліків п'ятдесят процентів.* (32)

He had been always about to paint a masterpiece. But had never yet begun it. (96) – *Він весь час збирався створити шедевр, але навіть не почав над ним роботи.* (97)

Протиставний сполучник *but*, окрім основного значення, функціонує також як міжфразовий засіб зв'язку з попереднім контекстом. Посилання такого типу необхідні, якщо надфразова єдність ділиться на два речення. Це допомагає зберегти єдність розповіді, якщо по закону ритму англійської мови, повинна бути зроблена пауза, що розбиває ці речення.

Перейдемо до розгляду видо-часових зв'язків, як засобу передачі граматичної категорії зв'язності. Зазначимо, що англійська та українська мови значно відрізняються один від одного по відношенню тих засобів, котрі використовуються для вираження видо-часових зв'язків. Наочним прикладом такої різниці слугують форми групи «доконаних» часів – Perfect Tenses. Відомо, що форма Present Perfect виражає дію, що закінчилася до певного моменту в теперішньому часі. Таку дію перекладач передає дієсловом доконаного виду в минулому часі.

*Your little lady **has made up** her mind that she's not going to get well.* (22) – *Ваша маленька подруга вже **вирішила**, що ніколи не одужає.* (22)

*She is very ill and weak, and the fever **has left** her mind morbid and full of strange fancies.* (111) – *Вона дуже хвора й знесилена, а від високої температури в голові у неї з'**явилось** повно всіляких химер.* (111)

Цікавим випадком є речення 63 та 118:

I've known that for three days. (63) – *Я **знаю** це вже три дні.* (63)

*For half an hour I **have been trying** to say that I am ready to pose.* (118) – *Я **півгодини намагався** пояснити, що готовий позувати.* (118)

Present Perfect тут позначає дію, що пов'язана з певним моментом у теперішньому часі, та крім того має тривалий характер. Під час перекладу з цією метою перекладач застосував дієслово недоконаного виду у формі теперішнього часу.

Функцією зазначених видо-часових форм дієслова знову ж таки є посилання до попереднього контексту, оскільки форми групи «доконаних» часів Perfect Tenses зазвичай вказують на результат чи наслідок на подію, про яку йде мова у попередньому реченні чи частині тексту. Цікаво, що розуміння слухачем (читачем) зв'язності тих частин тексту, де вживається видо-часові форми дієслів, відбувається на підсвідомому рівні, так як даний засіб передачі категорії зв'язності не має безпосередньої відповідності в тексті.

В оповіданні «Останній листок» досить часто показником збереження зв'язності тексту виступає також вживання означеного та неозначеного артикля. У реченні 18, наприклад, ми читаємо: *One morning **a** busy doctor invited Sue into the hallway with a shaggy, gray eyebrow.* – *Одного ранку заклопотаний лікар порухом кошлатої сивої брови запро- сив Сью у коридор.*

Оскільки автор вперше у тексті згадує про лікаря, в тексті-оригіналі використовується неозначений артикль *a*, який сигналізує саме про появу нової інформації. У наступному контексті, а точніше у реченнях 30, 34, 69, 100, 155 та 163 поряд зі словом *doctor* стоїть вже означений артикль *the*.

В українській мові таке явище як артикль відсутнє. Тому у перекладі англійський артикль, який не має безпосередньої відповідності в українській мові, опускається. Однак постінформація у таких випадках може передаватися за допомогою такого мовного засобу як рема у тема-рематичній структурі висловлювання. Ось чому в українському перекладі ми спостерігаємо те, що артиклі опускаються, а попередня чи наступна інформація, що в них міститься, передається засобом розміщення слів у позиціях теми та реми. Наприклад: *A painter lived on the ground floor beneath **the** girls* (92). – *Художник жив на першому поверсі під квартирою дівчат* (93).

Наступним засобом зв'язності тексту було виявлено наявність вказівних слів, функцією яких є привертання уваги реципієнта до попередньої інформації та продовження

думки чи ідеї у наступному контексті. В оповіданні даними словами виступають: *so* (речення 6, 56, 123, 169), *as* (речення 40, 75, 111), *besides* (речення 83, 151), *afterwards* (речення 34, 99), та *however* (речення 163). Як правило, ці слова вживаються безпосередньо зі словом, яке вже зустрічалося у тексті, тим самим зв'язуючи окремі частини тексту. Наприклад:

"I'd rather be here with you," said Sue. "Besides, I don't want you to keep looking at those silly ivy leaves." (83) – *Краще я побуду біля тебе, – відповіла Сю. – До того ж, я не хочу, щоб ти весь час дивилась на ті дурні листки.* (84)

Як бачимо, речення поєднуються між собою словом *besides* на основі смислової єдності, бо перше речення виступає як основне, опорне, а друге слугує для посилення комунікативної ефективності вираженого ним повідомлення, розширення інформації, її пояснення, коментування.

Слід зазначити, що в оповіданні О. Генрі «Останній листок» переважає вживання сполучників та сполучних слів для забезпечення реалізації категорії зв'язності. Це можна пояснити тим, що саме наявність сполучних відношень між реченнями веде до поглиблення, логічної різноманітності повідомлення про єдиний предмет мовлення в тексті. Сполучні відношення характеризують види рівноправного поєднання речень, що входять у комунікативне цілісне, єдине утворення. Спостереження цих відношень допомагає осмислити логіко-мовленнєві зв'язки між частинами попереднього та наступного контексту, а також їх смисловою взаємодоповнюваністю.

Проаналізувавши літературний переклад М.А. Дмитренка, було встановлено, що перекладачу вдалося зберегти зв'язність оповідання, передавши граматичні засоби англійської мови відповідними засобами української мови, хоча іноді перекладач застосовував такі трансформації, як заміна й опущення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. / А.А. Потебня. – Т. 4. Глагол. Местоимение. Числительное. Предлог. – М.: Изд-во АН СССР, 1941. – 320с.
2. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики: Учебник / М.Я.Блох. – 2-е изд., испр. – М.: Высшая школа, 2000. – 160с.
3. Брчакова Д.О. О связности в устных коммуникатах / Д. Брчакова. // Синтаксис текста. – М.; 1979. – №12.
4. Морен М.К., Тетеревникова Н.Н. Стилистика современного французского языка / М.К. Морен, Н.Н. Тетеревникова – М.: Высшая школа, 1980. – 160 с.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин – М.: Наука, 1981. – 139 с.
6. Бреус Е.В. Курс перевода с английского языка на русский / Е.В.Бреус. – М.: Р.Валент, 2007. – 320 с.
7. Gardiner A. The theory of speech and language. – Oxibni, 1932. – P. 208.
8. Валгина П.С. Синтаксис современного русского языка / П.С.Валгина. – М.: Просвещение, 1973. – 349 с.

9. Поспелов М.С. О грамматической природе сложного предложения / М.С. Поспелов. // Вопросы синтаксиса современного русского языка/ под ред. В.В. Виноградова. – М.: Наука, 1980. – 332 с.
10. Реферовская Е.А. Лингвистические исследования структуры текста / Е.А. Реферовская. – Л.: Наука, 1983. – 250 с.
11. Сухова Л.В. Контекстуальная связь предложений / Л.В.Сухова. – К.: Высшая школа, 1982. – 230 с.
12. http://www.online-literature.com/o_henry/1303/
13. http://ae-lib.org.ua/texts/ohenry_stories_ua

УДК 37:81' 233

Лоза Г.І.
(Київ, Україна)

НАВЧАЛЬНІ ТЕКСТИ: КОМУНІКАТИВНА ЦІЛЬОВА НАСТАНОВА І СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ

Розглянуто варіанти комунікативної цільової настанови, виконано функціонально-комунікативний аналіз текстів, виокремлено функціональні форми, типологію навчальних текстів, виявлено структурні елементи на змістовому та комунікативному рівні.

Ключові слова: комунікативна цільова настанова, наукова література, навчальні тексти, структурна організація навчального тексту.

Рассмотрены варианты коммуникативной целевой установки, проведен функционально-коммуникативный анализ текстов, выделены функциональные формы, типология учебных текстов, выявлены структурные элементы на содержательном и коммуникативном уровне.

Ключевые слова: коммуникативная целевая установка, научная литература, учебные тексты, структурная организация научного текста.

Variants of communication guidelines are considered, functional-communicative text analysis is conducted, functional forms and educational text typology are singled out, structural elements on semantic and communicative level are revealed.

Key words: communication guidelines, scientific literature, educational books, structural elements.

Наукова література є одним з універсальних та найефективніших засобів масової комунікації. За її допомогою забезпечується спадкоємність та неперервність наукового знання, відтворення теоретичного освоєння світу, можливість вивчення методів наукового дослідження дійсності [1: 198]. Проблему науково-інформаційного дискурсу наукових текстів досліджує

О. В. Тришук, яка зазначає, що «важливою умовою успішної комунікації в науково-інформаційній сфері є узгодженість параметрів усіх суб'єктів науково-інформаційного дискурсу, зокрема – збіг або близькість ментальних, когнітивних систем автора, інформатора й читача, наявність спільних знань загальноприйнятих дефініцій, усіх понять, суті законів, теорій, ідей, на які спирається автор першоджерела, обґрунтовуючи нові знання і вибудовуючи концепцію, здатну стати стрижневою основою тексту» [2: 113].

Автор первинного тексту повинен спостерігати, аналізувати дані, розробляти нову методикку, чи матеріали й уміти описувати спостереження, маючи намір установлення контакту з читачем, уплинути на нього, подати нову інформацію. «Саме автор вирішує, яку, власне, ідею, яке повідомлення зробити предметом комунікативного обміну. Його інтенція, на думку І. П. Сусова, є основним текстопороджувальним фактором, який до-

© Лоза Г.І., 2011

бирає, спосіб описування тієї чи іншої предметної ситуації і характер інформації про відношення тексту до інших компонентів комунікативного акту» [2: 114]. Комунікативно спрямоване навчання сприяє зближенню навчально-пізнавальної діяльності студентів з їх комунікативними потребами. Мета навчання – це передусім засвоєння письмових форм комунікації, формування і розвиток навиків та вмінь читати спеціальні наукові тексти, вилучати адекватну задумку автора, інтерпретувати, реферувати, анотувати та ін. Тож, науково-інформаційні тексти мають відповідати комунікативним потребам, бути цікавими, інформативно насиченими, проблемними.

Текст як одиниця вивчення являє собою фрагмент, елемент комунікації (мікротекст), параметри якого визначаються з позицій комунікативної достатності та структурно-змістової оформленості за обов'язкового дотримання критеріїв цілісності, зв'язності, обмеженості [3]. На рівні текстів дослідники вирізняють такі функціональні форми: опис, роздум, розповідь. Розглядають їх як інформаційно-комунікативні одиниці мікротексту та відносно самостійні твори, що мають типові структурно-змістові характеристики. Однак типологія навчальних текстів залишається недостатньо вивченою. Її неможливо визначити поза навчально-пізнавальною діяльністю студентів, завданнями навчання без урахування текстоутворювальних факторів: прагматичної, соціальної направленості, предметно-логічної, жанрово-стилістичної, структурно-семантичної характеристик. Відбір і організація структурно-семантичних одиниць тексту, його композиційна будова визначаються комунікативними (інтенціями) автора тексту, предметом, жанрово-стилістичними нормами.

Навчально-наукові тексти реалізують здебільшого комунікативну мету інформаційного, пізнавального, дидактичного характеру з настановою на повідомлення загальноприйнятих, сталих, беззаперечних істин, які мають основоположне, хрестоматійне значення. Адже, навчально-комунікативна діяльність студентів ґрунтується на матеріалі саме навчальних текстів. Твір наукової літератури, з одного боку, «завжди зумовлений пізнавальним ідеалом певної доби», а з другого – виробленими у цю добу уявленнями про жанристику, структуру та стиль наукового викладу. З плином часу змінюються погляди на роль, функції, зміст і форму творів та видань наукової літератури, а їх невинне кількісне нарощування щоразу неминуче робить актуальною проблему їх упорядкування, тобто певної систематизації та класифікації. У різні роки намагалися (і намагаються) дослідити чимало вітчизняних та зарубіжних дослідників – О. Акопов, О. Гречихін, А. Жбіковська-Мігонь, С. Кулешов, А. Мантен, О. Маркушевич, Б. Тяпкін, А. Черняк, Г. Швецова-Водка та ін. [1: 198].

В основу кожного тексту покладено певні комунікативні цільові настанови, які реалізуються комунікативними способами, прийомами, котрі актуалізуються за допомогою відповідних мовних структур, регламентованих жанровим і стилістичними нормами. Аналіз конкретних текстів засвідчив, що комунікативна цільова настанова автора тексту впливає на його структурну організацію інколи в межах одного функціонально-семантичного типу.

Наприклад, функціонально-мовну форму опису може бути подано різними структурними типами залежно від комунікативної цільової настанови. Під описом, зазвичай розуміють найбільш повне вербальне відображення чого-небудь із суттєвими ознаками. Більшість дослідників вважають, що загальноприйнятими структурними ознаками є

просторові відношення, відповідний характер зв'язку речень, відсутність емоційно-експресивних оцінок та ін. Результати аналізу комунікативних цільових настанов текстів-описів показав, що ці тексти не однорідні в структурному сенсі. Так, за комунікативної цільової настанови дати уявлення про якийсь конкретний предмет (сполуку, явище та ін.) з урахуванням відповідної компетенції адресата структурується текст опис-подання в якому називається об'єкт, дається його визначення, наводяться основні властивості, склад, будова, маса, об'єм, розмір, призначення, умови їх виникнення, фактори, що впливають на них і на які впливають вони самі, температура кипіння, плавлення тощо. Відтворюючи ці описи в науково-інформаційних текстах, належить дотримуватись таких смислових аспектів, як предмет опису, його призначення, галузь застосування, ким і де розроблений (стан розроблення), конструкція; технічні та експлуатаційні характеристики (вимоги), ефективність використання, економічні показники, результати реалізації (впровадження) описаного виробу. До таких текстів належать тексти-описи у навчальній літературі для вищих навчальних закладів, в наукових статтях, монографіях, науково-популярній літературі..

Наприклад. Теплообмінними апаратами називають пристрої у яких відбувається процес передачі теплоти від одного тіла до іншого. Залежно від призначення теплообмінні апарати поділяють на підігрівники, конденсатори, випарні апарати, парові котли і та. ін. Тіла, що віддають або приймають теплоту, називають теплоносіями. За принципом дії теплообмінні апарати поділяють на рекуперативні, регенеративні та змішувальні. У рекуперативних апаратах один бік поверхні теплообміну весь час омивається гарячим теплоносієм, друга – холодним. Теплота передається від одного теплоносія до іншого через стінку, яка їх відокремлює. Напрямок теплового потоку в стінці залишається незмінним. Прикладом такого апарата може бути радіатор опалення, у якому теплота від гарячого теплоносія (води або пари) крізь металеву стінку передається повітрю опалювального помешкання [4: 169].

Мікропроцесор – це пристрій, який здійснює приймання, оброблення і видачу інформації. Конструктивно мікропроцесор містить одну або декілька інтегральних схем і виконує дії за програмою, записаною в пам'яті. Мікропроцесори класифікують за призначенням, кількістю великих інтегральних схем, способом керування, типом архітектури, типом системи команд. За призначенням мікропроцесори поділяють на універсальні та спеціалізовані. Універсальними мікропроцесорами є мікропроцесор загального призначення, які розв'язують широкий клас задач обчислення, оброблення та керування. Спеціалізовані мікропроцесори призначені для розв'язання задач лише певного класу. До спеціалізованих мікропроцесорів належать: сигнальні, медійні та мультимедійні; трансп'ютери. Сигнальні процесори призначені для цифрового оброблення сигналів у реальному масштабі часу (наприклад, для фільтрації сигналів, обчислення згортки, обчислення кореляційної функції, підсилення, обмеження і трансформація сигналу, прямого та зворотнього перетворення Фур'є) [5: 37].

Тобто, опис цього типу структурується за допомогою інших комунікативних способів та прийомів: порівнянь, зіставлень, узагальнення та ін. У текстах-описах установлюються причинно-наслідкові, умовно-порівняльні відношення, що наближає їх до функціонально-семантичного типу-роздумів. Те саме стосується і текстів-описів процесів дій.

Наприклад. Сам процес розпаду кристалів на окремі іони перебігає таким чином. Молекули води мають полярність, тобто являють собою диполи. Коли кристал якої-небудь солі, наприклад, хлористого калію, потрапляє у воду, то розміщені на його поверхні іони починають притягувати до себе своїми від'ємними полюсами, а до іонів хлору – додатніми. Але якщо іони притягують до себе молекули води, то і молекули води з такою ж силою притягують до себе іони. Водночас притягнуті молекули води зазнають поштовхів з боку інших молекул, які перебувають у русі. Цих поштовхів виявляється досить для розділення іонів від кристалів і перехід їх у розчин. Услід за першим шаром іонів у розчин переходить наступний шар, і таким чином відбувається постійний розчин кристала [6: 193].

Наближаючись структурно до текстів-роздумів, ці тексти залишаються описовими текстами, оскільки являють собою констатації основних характеристик, предметних, просторово-часових зв'язків. Причинно-наслідкові зв'язки присутні у цих текстах є допоміжними, розкривають основні ознаки об'єктів. «Роздум – тип мовлення, в якому досліджуються предмети, або явища, розкриваються їх внутрішні ознаки; розвиваються, доводяться чи заперечуються певні положення. Роздум характеризується особливими логічними відношеннями між судженнями, що входять до його складу, і «специфічною мовною структурою. Яка залежить не тільки від логічної основи роздуму, а й від смислового значення вивідного судження». [2: 230].

Отже, від позиції автора, його комунікативних цільових настанов змінюється структурна організація тексту. В одному функціонально-семантичному типі, можуть відбуватися різні «деформації» його структури, зумовлені такими факторами: кому адресується текст, що описує або подає в ньому автор та ін. На прикладі текстів-описів показано широку амплітуду структурної організації цієї функціонально-мовної форми – від констатації до пояснених залежно від комунікативної цільової настанови автора.

Таким чином, цільова настанова, структурно-семантичний аналіз тексту обов'язково має включати аналіз комунікативних цільових настанов відправника тексту.

Тому, розглядаючи текст як продукт мовної діяльності, потрібно описувати його на рівні мовного, комунікативного акту. Необхідно враховувати не тільки формальний аспект (опис синтаксичних, морфологічних, лексичних одиниць), але й функціонально-комунікативні особливості тексту, відносини між відправником (автором) і отримувачем (адресатом) текстової інформації. Урахування комунікативної цільової настанови автора при структурно-семантичному аналізі тексту допоможе розкрити правила побудови зачинного речення.

Для прикладу розглянемо два речення: Центральне місце і провідна роль у фінансовій системі суспільства належить державному бюджету. Державному бюджету у фінансовій системі суспільства належить центральне місце і провідна роль [6: 194]. Вони майже однакові за змістом, але з погляду комунікації вони різні, оскільки відкривають два різних тексти, мають цільову настанову. А також кожне з них вимагає реалізації різних комунікативних способів і прийомів.

Наприклад. У процесі нагрівання в струмені водню металевий кальцій сполучається з воднем, утворюючи гібрид. Гібрид кальцію – біла кристалічна суміш, яка бурно реагує з водою.

Порівняння властивостей хімічних елементів привело до поділу їх на дві великі групи – метали і неметали. Метали вирізняються характерним металічним блиском, ковкістю, тягучістю. Металоїди – крихкі, погано проводять тепло і електроенергію [6: 194].

У реченні про державний бюджет невідомим новим є словосполучення: центральне місце, провідна роль, тобто розуміння уже кваліфіковані певним чином, наділені ознаками, що мають статус оцінки, потребують пояснення причин цієї характеристики. Інакше кажучи, у тексті необхідно розкрити, чому у фінансовій системі суспільства державного бюджету належить центральне місце і провідна роль. Речення цього типу, створюють тексти іншої структурної організації, побудовані як пояснення з елементами роздумів. У них реалізуються такі, наприклад, комунікативні способи, як зіставлення, вияв причини, причинно-наслідкових залежностей, узагальнення, аргументування та ін.

Структурно-семантичний аналіз тексту передбачає виявлення послідовності елементів, видів зв'язків, найбільш характерних для кожного типу текстів, а також структурної організації речення, яким закінчується текст. Визначивши набір комунікативних способів, прийомів їх вираження, слід встановити, які з них можна подати на рівні мовних стереотипів, а які є варіативними і потребують чіткого визначення.

Розуміння науково-інформаційного тексту залежить не тільки від мовної компетенції читача, а передбачає значно більше: зокрема, потрібні попередні знання читача з досліджуваної проблематики, які дозволяють сприймати наукову інформацію на рівні з автором та інформатором, «не потребуючи адаптації та особливих методів пояснення» [1: 210]. Важливо оволодіти концептуальною системою, яка передає вміння, уявлення, цінності для правильної оцінки якості, глибини, достовірності знання, здобутого як самим автором першоджерела, так і його попередниками, у кожній думці бачити закономірні зв'язки, глибинні підтекстові змісти.

Функціонально-комунікативний аналіз текстів показав важливі для збереження комунікативного змісту тексту частини, інформаційно незначущі, але необхідні для його концептуальної інформації. Уведення соціально зумовлених прийомів, висловлювань дидактичного характеру для встановлення контактів елементів (посилань на авторитетні джерела, цитати тощо), а також фрагменти, які виконують роль зв'язку, без яких текст розпався б на окремі вислови.

Висновок. Установлюючи типологію навчальних текстів, слід враховувати взаємозв'язок, взаємообумовленість усіх видів текстової інформації. Вибір типу викладу в науково-інформаційному тексті значною мірою залежить від галузі знань, якого він і першоджерело стосуються. Зокрема технічні чи біологічні науки найчастіше пов'язані з описом, тоді як математичним значно більше властиве міркування. Історичні науки, основу яких складають факти, події, мають оповідний тип викладу. Визначення типології навчальних текстів потребує виявлення всіх структурних елементів на змістовому та комунікативному рівнях. Отже, на прикладах навчальної літератури розглянуто варіанти комунікативно цільової настанови і структурну організацію навчальних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зелінська Н. В. Наукове книговидання в Україні: історія та сучасний стан : навч. посіб. для студ. вищих закл. / Н. В. Зелінська. – Львів : Світ, 2002. – 268 с.

2. Трішук О. В. Науково-інформаційний дискурс як соціокомунікативне явище: моногр. / О. В. Трішук – К.: «Політехніка», 2009. – с. 114. – ISBN 978-966-622-311-4.
3. Славгородская Л. В. К вопросу о коммуникативной направленности научного текста / Л. В. Славгородская // В кн.: Функциональные стили и преподавание иностранных языков. – М.: Наука, 1982.
4. Константинов С. М. Теплообмін : підруч. / С. М. Константинов. – К.: «Політехніка», 2005. – 169 с. – ISBN 966-622-194-215.
5. Якименко Ю. І. / Мікпроцесорна техніка: підруч. / Ю. І. Якименко, Т. О. Терещенко, Є. І. Сокол та ін. / за ред. Т. О. Терещенко. – 2-ге вид. переробл. та доповн. – К.: ІВЦ „Видавництво «Політехніка»”, «Кондор», 2004. – С. 37– 38. – ISBN 966-622-135-7.
6. Метс Н. А. Коммуникативная установка и структурная организация текста (на материале научного текста) / Н. А. Метс // Научные традиции и новые направления в преподавании: сб. ст. – М., 1986. – С. 193 – 195.

УДК 81'276:323.326

Гурінчук С.В.
(Київ, Україна)

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ

У статті розглянуто процеси спілкування на матеріалі взаємодії бізнесу і культури, а також національні особливості комунікації у діловій сфері. Автор обґрунтовує висновок про те, що всі аспекти поведінки ділової людини, незважаючи на універсалізм бізнес-задач, мають національно-культурний характер.

Ключові слова: комунікативність, ділове спілкування, міжкультурна компетенція, корпоративна культура, духовні цінності.

В статье рассмотрены процессы общения на материале взаимодействия бизнеса и культуры, а также национальные особенности коммуникации в деловой сфере. Автор обосновывает вывод о том, что все аспекты поведения делового человека, несмотря на универсализм бизнес-задач, имеют национально-культурный характер.

Ключевые слова: коммуникативность, деловое общение, межкультурная компетенция, корпоративная культура, духовные ценности.

The article deals with the processes of communication on the basis of collaboration between business and culture and national characteristics of communication in the workplace today. The author comes to the well-grounded conclusion that all aspects of the behavior of a business person, despite the universal business problems are of national-cultural character.

Key words: communication, business communication, intercultural competence, corporate culture, spiritual values.

© Гурінчук С.В., 2011

Постановка проблеми та її актуальність: З розширенням міжнародних зв'язків України відбувається інтернаціоналізація усіх аспектів суспільного життя, іноземна мова є реально необхідною в різних сферах діяльності людини і вона стає дійовим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загально-культурного прогресу суспільства. Наша країна чітко визначила орієнтири на входження в освітній і науковий простір Європи, здійснює модернізацію освітньої діяльності, приєдналась до Болонського процесу де передбачається демократизація та гуманізація освіти та обов'язкове оволодіння студентами однією або двома іноземними мовами.

Взаємодія бізнесу та культури, з одного боку, сприймається як аксіома, з іншого боку – залишається остороною процесу підготовки сучасного спеціаліста до ділової діяльності. Проте проблему міжкультурної компетенції давно вже усвідомили представники бізнесу на світовому ринку, про що свідчать численні прикладні посібники, тренінги, курси, які спрямовані на зміни певних комунікативних і культурних презумпцій. У лінгвістиці сформувалася і продовжує розвиватися теорія міжкультурної комунікації, яка була викликана до життя нагальною потребою дати рекомендації щодо уникнення комунікативних провалів через інтерпретацію ситуативних мовних дій комунікантів.

Мета даної публікації полягає у висвітленні ролі і значення культури спілкування у професійній діяльності фахівця.

Виклад основного матеріалу: Сьогодні, коли оволодіння іноземною мовою як засобом міжособистісного спілкування стає практичною метою навчання іноземних мов, одним із загально методичних принципів, на якому повинна будуватись система методів та прийомів навчання, вважається принцип комунікативності.

Сутність цього принципу за визначенням Ю. І Пасова, полягає в тому, що «процес навчання є моделлю процесу спілкування» [1,5-6], що у свою чергу, потребує переорієнтації відбору та організації матеріалу. Ю. І. Пасов підкреслює, що «важливою є адекватність характеру організації навчального матеріалу природі мовлення», та для того щоб відібрати необхідний мовленнєвий матеріал на цій основі, «необхідно увійти у сам процес спілкування і подивитись, в яких формах здійснюється цей процес та як специфіка цих форм впливає на відбір та організацію конкретного мовленнєвого матеріалу». [1,132]

Підійти до аналізу процесу спілкування можна з різних сторін, досліджувати його можна за допомогою різних методів; один із шляхів – це дослідження процесу спілкування на матеріалі взаємодії бізнесу і культури. У буденному житті спілкування людей, як правило, є прагматичним, воно відбувається скоріше на ритуальному рівні. Ділове спілкування виникає на цьому рівні, а далі розгортається як маніпулятивне або гуманістичне. При маніпулятивному рівні спілкування суб'єкт ставиться до інших як до об'єктів, використовує їх, як правило, у власних цілях. На гуманістичному рівні спілкування відбувається як суб'єкт-суб'єктна взаємодія, в процесі якої реалізуються взаємні інтереси, поєднуються духовність, цінність і творчість.

Набутий спеціалістами досвід свідчить, що розгляд культури спілкування у контексті творчості та у співвідношенні з нормами є плідним саме для практичної підготовки спеціалістів до ефективного ділового і передусім партнерського спілкування. За таких умов культура спілкування сприяє розвитку їх особистості та професійній ідентифікації, що є головною метою вищої школи на сучасному етапі трансформації нашого суспільства.

Кожна людина, як правило, виконує свою професійну діяльність в якійсь організації. Тут вона спілкується та взаємодіє з іншими, виходячи з особистісних цінностей та своїх

психологічної природи, користуючись певними засобами та добираючи потрібні форми спілкування. Під час спільної професійно-трудової діяльності відбувається взаємовплив один на одного.

Традиційно поняття «організація» використовується як: 1) елемент соціальної структури; 2) тип діяльності; 3) ступінь внутрішньої упорядкованості, узгодженості частин цілого; 4) система відносин між деякою кількістю індивідів, об'єднаних загальною метою [2, 23]. Діяльність будь-якої організації підпорядковується певній системі формальних і неформальних правил. Формальні правила — це правила внутрішнього трудового розпорядку. Неформальні правила стосуються одягу, професійного жаргону, взаємин між керівниками і підлеглими тощо. Формальна система спирається на організаційну структуру підприємства, неформальна — це та, яку називаємо «організаційною», або «корпоративною», культурою.

Успіх будь-якої діяльності багато в чому визначається взаємопорозумінням, тобто встановленням комунікативного контакту, тоді як невдача часто зумовлена комунікативним провалом, тобто несприйняттям взагалі чи неповним або неправильним сприйняттям адресатом/ адресатами інтенції суб'єкта мовлення. Цей процес набуває особливої актуальності при спілкуванні носіїв різних мов, кожному з яких притаманні свої символічні системи відображення світу. На перше місце виходить культурно обумовлена взаємна комунікативна компетенція, яка формується на основі базових фундаментальних знань про світ, які властиві людству взагалі, національно-культурного компоненту (з урахуванням приналежності до відповідних соціальних, релігійних, професійних та інших груп) та індивідуального досвіду, який накопичується людиною під час процесу соціалізації та свідомого життя.

Культуру в організації почали визнавати одним з основних чинників, необхідних для правильного розуміння поведінки людей та управління нею, лише в останні десятиліття минулого століття. Спочатку вживалося та ще й нині поширено поняття «організаційна культура». Як правило, його використовують спеціалісти з управління, з менеджменту. При цьому найчастіше мають на увазі культуру організації виробництва, виробничу естетику, чистоту та порядок. Іноді акценти ставлять на зовнішній стороні культури — традиціях, символах, звичаях, що склалися в організації. Американський фахівець з менеджменту Б. Шейн дає таке визначення: «Організаційна культура — це набір прийомів і правил вирішення проблем зовнішньої адаптації і внутрішньої інтеграції працюючих, правил, що виправдали себе в минулому і підтвердили свою актуальність нині. Ці правила і прийоми є відправним моментом у виборі персоналом прийнятного способу дії, аналізу і прийняття рішень. Члени організації не замислюються над їх змістом, вони розглядають їх як споконвічно правильні» [3, 2]. У книзі М. Пула і М. Уорнера «Управління людськими ресурсами» зазначено, що термін «культура» завжди мав в організаційній теорії два основних, близьких одне одному значення. По-перше, він означав сукупність цінностей, міфів, символів, історій та артефактів, які є загальними для всіх членів організації, по-друге — спільність базових цінностей, які існують всередині нації [4, 36].

Для формування цієї компетенції провідне значення має поняття національної специфіки мови, в якій виявляються особливості національного характеру [2, 22–33], тобто усвідомлення функціонування національної мовної особистості.

Будь-яка організація — це люди, які в ній працюють. І саме вони є носіями культури. Тобто культура в організації формується поведінкою, взаємодією та спілкуванням,

переконаннями та цінностями, яких дотримуються ті люди, що працюють у ній. Мабуть, тому останнім часом у літературі, зокрема в психологічній, та й в управлінні, почали використовувати поняття «корпоративна культура». При цьому культура розглядається як середовище, в якому люди перебувають на роботі, все те, що навколо них, людська поведінка — як продукт взаємодії культури особистості і культурних факторів середовища, а культурні фактори — як регулятори поведінки людини [5, 18]. Тому культура є потужним стратегічним інструментом, що дає змогу орієнтувати всі підрозділи організації та осіб, що в ній працюють, на спільні цілі. Вона сприяє мобілізації ініціативи працівників, виховує відданість організації, поліпшує процес комунікації та поведінку [2, 6].

Виходячи з викладеного, можна сказати, що корпоративна культура — це система матеріальних і духовних цінностей, які взаємодіють між собою і відбивають індивідуальність організації, виявляються у поведінці, взаємодії і спілкуванні працівників між собою та із зовнішнім середовищем [5, 27]. У психології корпоративна культура розглядається як система базових передбачень (місія), цінностей і норм організації, що визначає правила поведінки її персоналу, діловий стиль, ритуали, символи і міфи. Саме ці складові корпоративної культури мобілізують внутрішні ресурси, єднають і мотивують персонал, надають змісту його праці і надихають на максимальну самовіддачу, створюють можливість вирішувати складні завдання з випуску якісного продукту і завоювання ринку. За своїм змістом корпоративна культура є системою цінностей, правил та норм поведінки в конкретній організації, це система взаємин і спілкування людей, що в ній працюють. Це складне явище, яке включає в себе матеріальне і духовне, діяльність, поведінку працівників, а також ставлення самої організації до зовнішнього середовища та до своїх працівників [6, 91].

Концепція мовної особистості була розроблена у другій половині XX-ого сторіччя, зокрема у роботах російського лінгвіста Ю. Караулова [7, 3–24]. У кожній мовній особистості можна виділити три рівні: загальний, або нульовий, який визначає приналежність до певного національного соціуму, світоглядний, який визначається спільними рисами національного менталітету, або світобачення, та комунікативний, про який свідчить наявність комплексу комунікативних рис, причому останні визначають національно-культурну мотивованість мовленнєвої поведінки [7, 42].

Якщо говорять про ділову культуру, то мають на увазі, що це набір загальнолюдських, загальногуманітарних базових цінностей і морально-етичних норм як фундамент взаєморозуміння і взаємодії представників різних націй, як основа для встановлення ділових контактів [8, 26]. Тобто під діловою культурою розуміємо цінності та норми, що регулюють поведінку і діяльність людей у процесі виробництва та обміну під час переговорів та укладення угод на міжнародному рівні. І саме із загальнолюдських цінностей і морально-етичних норм слід насамперед виходити, спілкуючись з іноземцями. Проте ділова культура кожної нації має свої специфічні характеристики, пов'язані з певними психологічними та культурними особливостями, що впливають з її історії та розвитку. У будь-якій діловій культурі головний єднальний елемент управління розглядаються комунікації. [9].

Поняття культури є надзвичайно багатогранним, охоплюючи знання, вірування, мистецтво, моральні принципи, юриспруденцію, звичаї та інші риси, які люди набувають як члени певної спільноти. “Слово “культура” означає удосконалення світу довкола нас

самих, творення й плекання цінностей духового і матеріального характеру людськими спільнотами, - у протиставленні до “природи”, себто тих первісних чинників, що виростають без втручання людини” [10, 694].

Добре відомо, що процес становлення члена суспільства відбувається у процесі оволодіння мовою та культурою. Культура визначає поведінку окремої людини через визначення відповідних і невідповідних форм взаємодії людей. Пройшовши процес соціалізації і сприйнявши те, чому її навчили у суспільстві, людина починає передавати свої знання наступникам, часто навіть не усвідомлюючи цього, однією своєю поведінкою, заохоченням одних дій та засудженням інших. Це відбувається у всіх сферах діяльності людини, від рівня приватного життя до загальнодержавного.

Дуже важливим фактором, який супроводжує інтернаціональну комунікацію, стає саме обізнаність з етнотемпоральним культурним станом локації комуніканта. Саме такі дискурсивні чинники, як знання культури, традицій, історії, політичної ситуації тощо, трансформуються у фрейм-складові юніти прагматичної зарядженості мовленнєвого акту. Американські бізнес-тексти, структурною основою яких є англійська мова, будуються також на позиціях взаємоповаги згідно з англійськими комунікативними традиціями ввічливості. Відомо, що американське суспільство тяжіє до поваги особистості, поважає право особистого вибору. Разом з тим американському стилю ведення бізнес-комунікації дуже часто притаманні неофіційність, оригінальність стилю, композиції і навіть графічного оформлення тексту, тим самим знижуючи рівень офіційності, категоричності у спілкуванні, - таким способом скорочуючи дистанцію між бізнес-партнерами. У той же час вітчизняна бізнес-комунікація характеризується більш стриманим характером, меншою емоційністю та більш вираженою категоричністю. І все ж у сучасних умовах розвитку ринкових відносин вітчизняна бізнес-комунікація зазнає суттєвого впливу з боку американських тенденцій. Передусім це помітно в нашаруванні англо-американських термінів на вітчизняні, при цьому сама комунікація набуває сучасного відтінку, а в деяких випадках демонструє компетентність і високий рівень комуніканта або всієї установи.

Безумовно, провідне місце в процесі міжкультурної комунікації належить мові. Саме вона “реалізує своє призначення бути тим медіумом, який з’єднує індивідів у часі (тобто тих, хто живе зараз, з майбутніми та минулими поколіннями) і у просторі (тобто тих, хто живе тут з тими, хто живе в інших точках етнічного простору), заповнює свідомість людини, структурує її етнічно особливим способом, підключає її до національних джерел духовності” [11, 57]. І саме мова може стати тим “рятувальним засобом”, який допоможе подолати можливі непорозуміння чи культурні прогалини.

Важливим елементом формування комунікативної компетентності є оволодіння мовним етикетом, тобто тією системою стійких формул спілкування, які визначаються суспільством для встановлення мовного контакту комунікантів, підтримання спілкування в обраній тональності відповідно до їх соціальних ролей та рольових позицій відносно один одного, взаємовідносин в офіційній та неофіційній ситуації. Один з провідних дослідників мовного етикету Н.І.Формановська неодноразово зазначала, що етикет дає мовцям можливість користуватися тими мовними багатствами, що накопилися в кожному суспільстві для вираження неконфліктного, “нормального” ставлення до людей – тобто ставлення доброзичливого [12, 47]. Спілкуючись, ми постійно користуємося певними стереотипами, які не створюються, але відтворюються тоді, коли виникає потреба

в їх використанні. Проте це не лише процес репродукції, це й процес творчості, оскільки здійснюючи відбір формули спілкування, адекватної саме визначеному мовному акту, саме визначеній комунікативній ситуації, мовець творить своє повідомлення, виявляючи повагу до співрозмовника, тобто будуючи свою комунікацію на ввічливості.

Висновки. Для успішної комунікації у сфері ділових стосунків важливим є знання про відмінне ментальне програмування щодо відчуття часу, владної дистанції та колективізму. Для досягнення цілі можна використовувати різноманітні шляхи. Слід виходити з того, що представники певного етносу в рамках власної культури є ефективнішими, ніж у чужій. Сприйняття іншого в міжкультурній контактній ситуації, як відомо, мало пов'язане з об'єктивністю, правдивістю та правильністю. Це завжди наші „культурні окуляри”, через які ми дивимося на світ та культуру інших. Комунікація у сфері ділових стосунків, як в інших сферах міжкультурного спілкування, значною мірою визначається не лише об'єктивними завданнями досягнення комерційного успіху, а й тими етнокультурними особливостями, які виявляються у поведінці представників різних культур, у своєрідних прагматичних кліше, що є важливим фактором міжнаціональних стосунків. Саме від них значною мірою залежить атмосфера, в якій розвиваються контакти між бізнесменами різної національної приналежності, оскільки будь-яка образа національної гідності, навіть несвідома, можна мати найприкріші наслідки. Без вміння розуміти і поважати звичаї інших народів жити і спілкуватися у сучасному світі неможливо. І напевно це буде перебільшенням положення про те, що людина, яка не володіє хоча б основами міжкультурної компетенції, не можна розраховувати на досягнення успіху у сучасному діловому світі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М., 1991. – 145с.
2. Соціологія: Короткий енциклопедичний словник / За ред. ВЛ. Воловича. — К., 1998.
3. Шейн Э.Т. Организационная культура и лидерство. — СПб., 2001.
4. Пул М., Уорнер М. Управление человеческими ресурсами // Бизнес-класс. — СПб., 2002.
5. Спивак В.А. Корпоративная культура. — СПб., 2001.
6. Большой психологический словарь / Сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко. — СПб., 2003.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
8. Льюис Р.Д. Деловые культуры в международном бизнесе. От столкновения к взаимопониманию: Пер. с англ. — М., 1999.
9. Сравнительный менеджмент: Электронное учеб. пособие. http://inform.finec.org/theory/sm/smlec_end/phtml
10. Енциклопедія українознавства. – К.: НАН, 1995. – 1200 с.
11. Морковкин В.В., Морковкина А.В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем). – М.: Ин-т рус.яз. им. А.С.Пушкина, Ин-т рус.яз. им. В.В.Виноградова РАН, 1997. – 414 с.
12. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. – М.: Высшая школа, 1989. – 120 с.

**ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЖАНРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
АНГЛОМОВНОЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ПРОПОВІДІ**

У статті розглянуто специфіку мовленнєвожанрової організації англomовної протестантської проповіді. Встановлено паспорт мовленнєвого жанру англomовної протестантської проповіді, відповідно до якого англomовна протестантська проповідь є імперативним, односпрямованим, неконфліктним мовленнєвим жанром протестантського дискурсу, реактивної подійної та ініціативної комунікативної спрямованості, у якому домінують непрямі засоби здійснення релігійномотивованого впливу на адресата.

Ключові слова: мовленнєвий жанр, паспорт мовленнєвого жанру, комунікативна мета, концепція адресата, концепція адресанта, комунікативний смисл, тональність.

В статье рассматривается специфика речежанровой организации англоязычной протестантской проповеди. Согласно с паспортом речевого жанра, англоязычная протестантская проповедь – императивный, однонаправленный, неконфликтный речевой жанр протестантского дискурса, реактивной событийной и инициативной коммуникативной направленности, в котором доминируют непрямые средства реализации религиозномотивированного влияния на адресата.

Ключевые слова: речевой жанр, паспорт речевого жанра, коммуникативная цель, концепция адресата, концепция адресанта, коммуникативный смысл, тональность.

The article focuses on the features of the speech genre organization of English protestant sermons. According to the determined speech genre passport English protestant sermon is viewed as imperative, unidirectional, non-contentious genre of protestant discourse, with reactive eventive and initiative communicative focus, where indirect language means of religious influence prevail.

Key words: speech genre, speech genre passport, communicative aim, addressee, addressor, communicative point, tonality

Сучасна комунікативна лінгвістика опирається на поняття жанру як базової дослідницької одиниці комунікації, яка об'єднує за певними параметрами різноманітні мовленнєві акти та формує дискурси [1: 159; 2: 13]. Фундаментальним мовленнєвим жанром релігійної комунікації більшість дослідників вважають проповідь [3; 4; 5; 6]. „З початком проповіді вчення починає жити у свідомості людей. Якщо слово Бога, почуте пророком, - це містичний перший поштовх у зародженні релігії, то проповідь, у якій пророк (наставник) доносить Боже Слово людям, - це другий поштовх, і до того не містичний, а такий, який цілком можна спостерігати” [3: 205]. Проповідь є невід'ємною частиною християнського богослужіння, а в протестантській англіканській конфесії – її центральним моментом. **Об'єктом дослідження** у цій статті є мовленнєвий жанр англomовної протестантської проповіді. **Предметом дослідження** є особливості структурної та комунікативної організації мовленнєвого жанру англomовної протестантської проповіді.

У вітчизняних та російських дослідженнях інтерес до вивчення проповіді як мовленнєвого жанру поживався у 90ті роки минулого століття. В цей час її почали розглядали в межах загальної риторики, історії, теології, філософії. Значний доробок становлять власне лінгвістичні дослідження православної проповіді, зосередженні здебільшого на висвітленні фонетичного та орфоепічного аспектів проповіді як онтологічного усного жанру [7; 8], лексико-синтаксичних особливостей з позиції семантики та функціональної стилістики [5; 6; 9] особливостей композиції та тематичного розгортання тексту проповіді [10; 11], прагматичного аспекту дискурсу сучасної літургійної проповіді [12], власне мовної специфіки проповіді разом з паралінгвістичним оформленням її як дискурсу [13]. На фоні значної кількості багатоаспектних лінгвістичних досліджень православної проповіді, англومовна протестантська проповідь залишається малодослідженою. **Актуальність** дослідження запропонованого у статті визначається зростанням уваги сучасної комунікативно спрямованої лінгвістики до вивчення жанрів мовленнєвого спілкування та, з огляду на це, доцільністю вивчення особливостей жанрової організації англومовної протестантської проповіді. З-поміж нечисленних праць, виконаних на матеріалі англومовної проповіді, слід згадати дослідження Івойлової Н.Ю., у якому авторка розглядає сучасну англومовну християнську проповідь з позиції теорії диктемної будови тексту, зосереджує увагу на таких аспектах тексту як композиція, діалогічність та імпресивність [4]. Дослідження Рудік І.В. присвячене фоностилістичному аналізу усної англومовної проповіді [14]. Найновіші дослідження англومовної проповіді, як правило, стосуються розгляду прагматичної функції просодії [15; 16].

Мета статті проаналізувати специфіку мовленнєвожанрової організації англومовної протестантської проповіді. Сучасна англومовна протестантська проповідь є специфічним жанром протестантського дискурсу та характеризується низкою диференційних та інтегральних жанрових ознак, комунікативну природу яких можна визначити звертаючись до розгляду паспорту мовленнєвого жанру, запропонованого у працях Т. Шмельової [17]. Дослідниця вважає, що „мовленнєвий жанр визначається тим, хто, кому, для чого, про що і як говорить, враховуючи, що було і що потім буде у спілкуванні” [17: 63]. Відповідно, паспорт мовленнєвого жанру передбачає аналіз таких параметрів як комунікативна мета, концепція адресанта, концепція адресата, подійний зміст, комунікативне минуле, комунікативне майбутнє, параметр мовного втілення. Т.Багдарясан, Ф. Бацевич розширюють межі паспорту мовленнєвого жанру, доповнюючи його такими комунікативними параметрами як комунікативний смисл, тональність, специфіка каналів комунікації [18; 19].

За комунікативною метою англومовна протестантська проповідь належить до імперативних мовленнєвих жанрів. Етимологічні асоціації, виведені Прохватиловою О.А., вказують на потенціал впливу проповіді як імпаكتу, як комунікативного інструменту, який застосовується в певних цілях, основна з яких введення в свідомість і переконання людей у християнських ідеях: „слово *проповідь* (перекл. гр. – об’явлення, наказ, об’явлена нагорода або ціна за щось) отримало значення *проповідь* - *повчання* доволі пізніше в новозавітних текстах. Духовне, мовби, виросло з матеріального: зроби і отримаєш нагороду за зроблене” [8: 123]. Проповідь відповідає самій природі релігії, якщо розуміти її не лише як світогляд, що ґрунтується на вірі в існування Бога, але і як систему уявлень, практик та цінностей, як історичний та соціальний феномен. Текст проповіді,

її мова викликає інтерес як зразок, інваріант мовлення впливу, який опирається на довгу історичну традицію, як свідчення збереження історико-культурних основ самого буття і його мовленнєвого втілення [10: 4]. З лінгвістичної точки зору проповідь це монолог, який містить повчання, настанови, роз'яснення основ віри і який виголошується священиком під час служби з метою релігійно-мотивованого впливу на адресата. Завдання проповідника – розкриваючи та доносячи до віруючих положення та основні істини християнської віри, допомагаючи глибше проникнути в смисл Святого Письма, спонукати слухачів узгодити своє життя з християнським вченням. При цьому проповідник орієнтується на певні норми та цінності встановлені релігійним віровченням, з якими експліцитно або імпліцитно пов'язане те, до чого спонукає проповідь.

Адресант англійської протестантської проповіді – проповідник протестантської церкви, є людиною зацікавленою, віддає перевагу дружньому, партнерському спілкуванню, свідченням чого є використання метафори рівних родинних відносин при звертанні до парафіан – *brothers and sisters*:

“Dear brothers and sisters, I greet you in the name of the risen Jesus and I pray that my words and the thoughts of all our hearts will be acceptable in the sight of our God and Father.” [23].

У проповіді адресант – це наставник, вчитель, який роз'яснює Святе Письмо віруючим та закликає виконувати його. Цей образ зберігається до кінця проповіді, але зливається з образами слухачів та створює особливу сакральну атмосферу таємничості, містичності [6]. Асиметричність статусних відносин між проповідником та паствою проявляється у більш високому становищі проповідника. Ставлення мирянина до пастора є шанобливим як до носія благодаті, яку він отримав в тайні священства. Адресант проповіді виступає як „трансагент” між Богом та людьми, що є носієм вищого знання, мудрості, з одного боку, наданої Всевишнім, а з другого боку, досвіду, накопиченого людським соціумом протягом тисячоліть [20: 70]. Він має беззаперечний авторитет, тому його настанови, вказівки сприймаються та виконуються беззаперечно і не піддаються сумніву. Проповідник перебуває в комунікативній позиції Дорослого, яка орієнтована на норми логіки, загальнолюдські, суспільні норми та норми протестантської доктрини.

В останні десятиліття значно змінився соціальний характер проповідника англійської церкви. Якщо раніше проповідником був чоловік певного віку, який мав священничий сан та спеціальну освіту, сьогодні проповідницький склад характеризується національно-культурними, віковими, соціальними, статевими відмінностями. У 1994 році англійська церква Великобританії вперше приймає кількох жінок у сан священника. Зміна соціального складу проповідників веде за собою світоглядні зміни і не може не відобразитися на змісті та стилі проповідей. Кіллінджер Дж. зазначає, що жінки-проповідниці приділяють більше уваги психологічним та емоційним проблемам людини у світі, питанням сім'ї, в цей час як чоловіки-проповідники розглядають більш традиційні біблійні та богословські теми [21: 6].

Проповідь інтенціонально спрямована на адресата. Характерною рисою концепції адресата проповіді є колективність/ масовість адресата. Адресатом англійської протестантської проповіді є специфічна, особлива соціально-психологічна група віруючих людей, об'єднана в межах протестантської релігії. Івойлова Н.Ю. виділяє такі ознаки, які об'єднують адресатів проповіді: 1) належать до однієї конфесії, єдність релігійної

віри; 2) спільний або такий, що пересікається мовний код спілкування; 3) спільний район проживання; 4) приблизно однаковий об'єм фонових та специфічних релігійних знань; 5) внутрішня готовність до отримання релігійної інформації [4: 24]. Разом з тим аудиторія проповіді характеризується відмінностями у віці, рівні освіченості, соціальному статусі, у професійному плані, інтересах. Врахування цього чинника – один з ключових моментів, що визначають успіх проповіді. Наприклад, у середньовічних підручниках з гомілетики виділено до 120 видів аудиторії проповідника: від королівського двора до соціальних блудниць; практикувалося звернення до певних груп прочан: молодих, зрілих за віком, старших, чоловіків, жінок, бідних, заможних тощо [22: IX].

Характерною особливістю проповіді як жанру релігійного дискурсу є подвійна адресованість [4: 230]. Крім прямого адресата – пастви, проповідь спрямована до нададресата – Бога, що відображено у мові проповіді. Звернення до Бога представлені у вигляді висловлень подяки, прохання, або ж короткої молитви, переважно, на початку або в кінці тексту проповіді. Наприклад:

“Glory be to the Father; and to the Son; and to the Holy Ghost; as it was in the beginning, is now, and ever shall be: world without end. Amen” [24]; Thank God that Thomas asked his questions, and fixed his faith with detail and care. Thank God that we have the opportunity to believe with him. And thanks be to God that Christ is risen from the dead, the first fruits of those who sleep.[25].

Подійний зміст англomовної протестантської проповіді відображає описані біблійні події. Нерідко у проповіді змальовані актуальні для всього суспільства світські події. Разом з тим, подійний зміст проповіді характеризується віднесеністю до особистісної сфери як адресанта (події з минулого досвіду пастора, його знайомих, у яких віра у Бога відіграла вирішальну роль), так і адресата (звичай, прогнозування подій, що можуть мати місце у майбутньому). Самі події, як правило, є численними або кількісно невизначеними, але пов'язані між собою та сприймаються в цілому.

З позиції комунікативного минулого та комунікативного майбутнього проповідь постає як реактивний мовленнєвий жанр, скерований на роз'яснення та оцінку минулих дій, вчинків, думок, який має вихід у майбутнє. Наприклад: *In this morning's reading from the Acts of the Apostles, we heard a story that was very like the story of Pentecost. The Apostles are gathered together and suddenly the place where they are is shaken by the coming of the Holy Spirit. The Spirit renews in them their vision and their courage – they speak the word of God with boldness. This story reminds us that when the Holy Spirit comes, the Holy Spirit gives us the power to speak in a way that changes the world we live in; to speak with such boldness that lives are changed [26].*

Параметр мовного втілення. На лексичному рівні для проповіді характерним є використання церковно-релігійної лексики разом з нейтральною та розмовною лексикою. На граматичному рівні спостерігаємо широке вживання займенників першої особи множини (we, us, our); модальних конструкцій; переважання складних речень; значну кількість речень з однорідними членами, вставними та вставленими конструкціями, цитуванням, інверсією. В результаті проведеного лінгвопрагматичного аналізу встановлено, що залежно від способів мовного вираження, для англomовних протестантських проповідей характерними є непрямі засоби спонування. Ключові компоненти проповіді імплікуються, постають в завуальованому вигляді у формі метафори, алегорії, алюзії тощо.

Суб'єктивна точка зору нерідко виражена у вигляді загального світоглядного судження (прислів'я, приказки, афоризму). Проповідь перенасичена оцінною лексикою, фразеологізмами, тропами, які завдяки своїй образності створюють наочність опису та пробуджують емоції, прецедентними текстами тощо. Це свідчить про прагнення здійснити прихований вплив на адресата та застосування маніпулятивної стратегії.

Комунікативний смисл англомовної протестантської проповіді – це інформаційний компонент спілкування, який формується як сумарна семантична, синтаксична та прагматична домінанта комунікативної стратегії маніпулювання в межах мовленнєвого жанру англомовної протестантської проповіді із застосуванням вербальних та невербальних засобів. Тобто, проповідник намагається приховано вплинути на паству, змінити поведінку, світогляд пастви, таким чином щоб вони відповідали нормам протестантського вірочення.

Тональність мовленнєвого жанру англомовної протестантської проповіді – це інтенційно-вольова і змістовно-інформативна організація мовного матеріалу [19: 31], за допомогою якої пастор формує повідомлення проповіді та здійснює релігійно-мотивований вплив на паству. Англомовні протестантські проповіді характеризуються величною, емоційно-піднесеною, щирою тональністю.

Специфіка каналів комунікації. Засобом, за допомогою якого надсилається англомовна протестантська проповідь, є вокальний та (або) візуальний канал комунікації – проповідь реалізується в усній формі безпосередньо в храмі або в усній та (або) писемній формі опосередковано через засоби масової інформації.

Отже, відповідно до паспорту мовленнєвого жанру, англомовну протестантську проповідь можна визначити як імперативний, односпрямований, неконфліктний мовленнєвий жанр у межах протестантського спілкування, реактивної подійної, але ініціативної комунікативної спрямованості, у якому домінують непрямі способи мовного втілення інтенції прихованого релігійномотивованого впливу на адресата.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2004. – 344 с.
2. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : Монографія / Ф. С. Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
3. Мечковская Н.Б. Язык и религия. Лекции по филологии и истории религии / Н.Б. Мечковская. – М. : Агентство “ФАИР”, 1998. – 352с.
4. Ивойлова Н. Ю. Строй текста современной христианской проповеди (На материале английского языка) : диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук : 10.02.04 / Ивойлова Надежда Юрьевна. – Ярославль, 2003. – 199 с.
5. Крылова О.А. Коммуникативная стратегия автора православной проповеди в современном церковно-религиозном дискурсе / О.А. Крылова, Г.А. Савин // Филологические науки. – 2008. – С. 53-59.
6. Расторгуева М.Б. Речевой жанр церковно-религиозной проповеди : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01. «Русский язык» / М.Б. Расторгуева. – Воронеж , 2005. – 26 с.

7. Прохвятилова О.А. Православная проповедь и молитва как феномен современной звучащей речи [Электронный ресурс] / О. А. Прохвятилова. – Волгоград : Волгогр. гос. ун-т, 1999. – 362 с. – Режим доступа до кн. : <http://www.portal-slovo.ru/philology/37453.php>.

8. Прохвятилова О.А. Речевая организация звучащей православной проповеди и молитвы : дис. ... доктора филол. наук : 10.02.01. / Прохвятилова Ольга Александровна. – Волгоград, 2000. – 498 с.

9. Моллаева А.А. Лексико-синтаксическое своеобразие православной проповеди XVIII века : дис. ... канд. филол. наук 10.02.01. «Русский язык» / Моллаева Асиль Анваровна. – Махачкала, 2004. – 249 с.

10. Кузьмина К.А. Структурные и языковые особенности проповеди как речевого жанра: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.02. «Русский язык» / К.А. Кузьмина. – СПб., 2006. – 22 с.

11. Ицкович Т. В. Православная проповедь как тип текста: автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : 10.02.01. / Ицкович Татьяна Викторовна. – Екатеринбург, 2007. – 24 с.

12. Набиева В.М. Прагматический аспект дискурса современной литургической проповеди : дисс.... канд. филол. наук. : 10.02.01. «Русский язык» / В.М. Набиева. – М., 1996. – 200 с.

13. Кот С. О. Дискурсивний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності (на матеріалі православної Різдвяної проповіді): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.02 «Російська мова» / С.О. Кот. – К., 2006. – 20 с.

14. Рудік І.В. Англомовна проповідь як специфічний вид мовленнєвого акту (фонетистичне дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / І.В. Рудік. – Одеса, 2005. – 19 с.

15. Ушаков В. В. Реализация прагматической функции просодии в английских проповедях : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04. «Германские языки» / В. В. Ушаков. – М., 2009. - 16 с.

16. Крымская Е.В. Просодические средства реализации воздействующей функции в жанре проповеди (на основе американского варианта английского языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Е.В. Крымская. – М., 2009. – 24 с.

17. Шмелева Т.В. Речевой жанр: опыт общелингвистического осмысления / Т.В. Шмелева // Collegium. — Киев : УИМО, 1995. — №.1– 2. — С. 57 – 71.

18. Багдарсян Т. О. Тональность как компонент модели речевого жанра (на материале речевого жанра «угроза») / Т.О. Багдарсян // Жанры речи : Сб. науч. статей. – Саратов : Изд-во Сарат. ун-та, 2002. – Вып. 3. – С. 240 – 245.

19. Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації : монографія / авт. кол. : Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська та ін. – Львів : ПАІС, 2010. – 280 с.

20. Карасик В.И. Религиозный дискурс / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы лингвокультурологии и функциональной семантики : сб. науч. тр. – Волгоград : Перемена, 1999. – С. 5 – 19.

21. Killinger J. Fundamentals of Preaching / J. Killinger. – Minneapolis : Fortress Press, 1996. – 24 p.

22. Brearley M. Foreword / M. Brearley. // The Fifth Times Book of Best Sermons. - London, New York : Cassell, 1999. – P. vii-xvii.
23. <http://www.westminster-abbey.org/worship/sermons/2008/august/matins-psalm-88>.
24. <http://www.westminster-abbey.org/worship/sermons/2008/august/matins-psalm-67>
25. <http://www.archbishopofcanterbury.org/2396>
26. <http://www.archbishopofcanterbury.org/2396>

УДК 811.111.161

Тішечкіна К.В.
(Миколаїв, Україна)

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ СЛОВНИКАХ

Стаття присвячена дослідженню сільськогосподарської термінології. Розглянуто поняття «термін» та проаналізовано лексико-семантичні особливості деяких термінів аграрної галузі за допомогою словників української та англійської мов.

Ключові слова: термін, термінологія, сільське господарство, словник.

Статья посвящена изучению сельскохозяйственной терминологии. Рассмотрено понятие «термин» и проанализированы лексико-семантические особенности некоторых терминов аграрной отрасли с помощью словарей украинского и английского языков.

Ключевые слова: термин, терминология, сельское хозяйство, словарь.

The article deals with some agriculture terminology. Concept “term” is considered. Lexical peculiarities of some agrarian terms are analysed with the use of Ukrainian and English dictionaries.

Key words: term, terminology, agriculture, dictionary.

Вивчаючи будь-яку сучасну мову, не можна не враховувати той величезний вплив, який чинить на мову професійна термінологія.

Традиційно під терміном (від лат. Terminus – межа) розуміють слово або словосполучення, що позначає поняття якої-небудь спеціальної галузі знань або діяльності. Термін – це одиниці природної або штучної мови (слова, словосполучення, сполучення слів і букв-символів, сполучення слів і цифр-символів), що володіють у результаті особливої свідомої колективної домовленості спеціальними термінологічними значеннями, досить точно і повно відображають основні, суттєві ознаки відповідних понять [1: 9].

У працях В. П. Даниленко термінологія розглядається як «...належність мови науки, як основна, найбільш значима та інформативна частина лексичної системи мови науки» [2: 171].

Дослідниця української термінології Л. О. Симоненко подає інше формулювання і вказує, що «...сукупність спеціальних найменувань різних галузей науки, техніки та

© Тішечкіна К.В., 2011

мистецтва, які вживаються у сфері професійного спілкування та втілюють результати теоретико-пізнавальної діяльності людини, становлять термінологію» [3: 3].

Терміни, на відміну від «повсякденних» слів, всередині свого термінологічного поля зазвичай однозначні: одне і те ж слово може бути терміном різних галузей знань, але це не полісемія, а омонімія. Терміни протиставлені загальній лексиці також у тому відношенні, що вони пов'язані з певною науковою концепцією: в них відбиваються результати наукових досліджень і їх теоретичне осмислення.

В якості термінів можуть використовуватися як слова, що вживаються майже виключно в рамках даного стилю, так і спеціальні значення загальнонародних слів.

Специфіка перекладу термінів полягає в тому, що найважливішою умовою досягнення адекватності є збереження в перекладі змістовної точності вихідних одиниць, забезпечення абсолютної ідентичності понять, що виражаються термінами вихідної мови та мови перекладу. Переклад термінів вимагає знання тієї галузі, до якої належить текст, що перекладається, розуміння термінів іноземною мовою і знання термінології рідною мовою.

При перекладі термінології виникають труднощі в доборі точного перекладацького відповідника, що є необхідною умовою адекватного перекладу. Це зумовлено такими причинами: розходженнями в структурі термінів англійської та української мови; багатозначністю і варіантністю відповістей в перекладі, матеріальним проявом чого є полісемія (наявність у терміна більш ніж одного значення), омонімія (семантичне відношення внутрішньо не пов'язаних значень, виражається подібними лексемами і розрізняється в тексті завдяки контексту), синонімія (збіг за основним значенням слів, морфем, конструкцій, фразеологічних одиниць), гіпонімія (більш широке значення, що виражає загальне, родове поняття, назву класу предметів (властивостей, ознак)), антонімія (бінарний принцип опису фактів і явищ дійсності, що виявляється в ствердженні наявності або відсутності тієї чи іншої ознаки, в протиставленні якісних показників); а також наявність безеквівалентної лексики.

Мета нашої роботи – проаналізувати лексико-семантичні особливості деяких термінів сільськогосподарської галузі в українській та англійській мовах.

Джерелами дослідження послужили дані 5 словників української, англійської та російської мов.

Серед досліджуваних лексем є терміни, які в різних словниках трактуються неоднаково, або мають декілька значень і декілька варіантів перекладу:

аграрій (СУМ 1, 17) – землевласник;

agrarian; landowner (Ling.);

landowner (DCO) – *n, adj* someone who owns land, often a lot of land;

agrarian (APCXC, 27) – 1) аграрій, великий землевласник; 2) прибічник аграрної реформи; 3) член аграрної партії.

аграрний (СУМ 1, 17) – земельний;

agrarian (Ling.; CORD, 3);

agrarian (DCO) – 1) *adj* related to the land, especially farms, and its ownership; 2) describes a place or country that makes its money from farming rather than industry (Definition of agrarian adjective from the Cambridge Advanced Learner's Dictionary & Thesaurus © Cambridge University Press);

agrarian (MED, 28) – *adj* relating to or involving farming or farmers;

агрохімія (СУМ 1, 18) – наука про живлення рослин, застосування добрив і хімічних заходів захисту рослин з метою одержання високих сталих урожаїв;

agrochemistry, agricultural chemistry (Ling.);

Agrochemical (DCO) – a chemical that is used in farming to help grow crops or kill insects;

agrochemicala (MED, 29) – chemical used in farming, for example *a fertilizer*.

Як бачимо, терміни «аграрій» та «аграрний» при перекладі набувають декількох значень, а «агрохімія» в англійському варіанті має більш вузьке значення ніж в українському. Якщо в українській мові вона трактується як наука про живлення рослин і застосування добрив та хімічних заходів, то англійськими словниками – лише як хімічна речовина, що використовується в сільському господарстві.

У досліджуваних словниках було зафіксовано терміни з одним значенням:

агромеліорація (СУМ 1, 18) – система заходів, що застосовуються на зрошуваних і осушуваних землях, гірських схилах, пісках, ярах та ін. Угіддях з метою їх сільськогосподарського використання;

soil-conservation (Ling.);

агротехнічний (СУМ 1, 18) – стос. до агротехніки;

agrotechnical (Ling.);

агрохімічний (СУМ 1, 18) – стос. до агрохімії;

agrochemical (CORD, 3).

Проте не всі терміни мають однозначний переклад. Нами було розглянуто українські сільськогосподарські терміни, що мають декілька англійських варіантів:

агроном (СУМ 1, 18) – фахівець з агрономії;

agriculturist, agronomist (Ling., CORD, 3);

agronomist (DCO) – a scientist who works in agronomy (= the science of farming);

agronomist (MED, 29) – *n* scientist who studies agronomy;

agronomist (APCXC, 29) – агроном;

агрономічний (СУМ 1, 18) – стос. до агрономії;

agronomic(al), agricultural (Ling.);

agronomic(al) (APCXC, 29) – агротехнічний, агрономічний;

agricultural (DCO) – used for farming or relating to farming;

агрономія (СУМ 1, 18) – наука про хліборобство; наукові основи сільськогосподарського виробництва;

agriculture, agronomy, agronomics (Ling., CORD, 3), agricultural science (CORD, 3)

agriculture (DCO) – farming;

agronomy (DCO) – the science of farming, including the study of soil, plants, and animals, and ways to improve the production of food on farms;

agronomy (APCXC, 29) – агрономія.

агротехнік (СУМ 1, 18) – фахівець з агротехніки;

agricultural technician, agro-technician (Ling.), agricultural technician (CORD, 3);

агротехніка (СУМ 1, 18) – система заходів для вирощування сільськогосподарських культур;

agricultural engineering; cultivation (cultural) practice; cultural and cropping methods (Ling.), agricultural technology (CORD, 3).

Вибір найкращого варіанту перекладу залежить, на нашу думку, від контексту, а також синонімія термінів використовується з метою уникнення повторів.

Серед досліджуваних термінів деякі з них та похідні від них були представлені лише в українському варіанті:

аграрник (СУМ 1, 17) – фахівець з аграрного питання;

агрогрунтознавство (СУМ 1, 18) – наука, що вивчає процеси. Які відбуваються в ґрунті при застосуванні агротехнічних заходів, і вплив їх на культурні рослини;

агрокомплекс (СУМ 1, 18) – сукупність агрономічних заходів, спрямованих на забезпечення найвищої урожайності сільськогосподарських культур;

агромеліоративний (СУМ 1, 18) – стос. до агро меліорації;

агрометеорологічний (СУМ 1, 18) – стос. до агрометеорології;

агрометеорологія (СУМ 1, 18) – наука, що вивчає вплив погоди на розвиток, урожайність сільськогосподарських рослин;

агрономка (СУМ 1, 18) – жін. до агроном.

Оскільки вищезазначені терміни є частиною загальнолітературної мови, до них можна застосовувати такі загальноприйняті способи перекладу як підбір лексичного еквіваленту, калькування, транскрипція, транслітерація, описовий переклад, дослівний переклад, а також переклад за допомогою використання родового відмінка, і переклад з використанням різних прийменників.

Український термін «агромінімум» є однокомпонентним, на відміну від англійського варіанту, але зберігає лексичне значення:

агромінімум (СУМ 1, 18) – мінімум агрономічних засобів, знань і т. ін., необхідних для роботи в сільському господарстві;

minimum of agricultural measures and knowledge (Ling.).

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що під час перекладу сільськогосподарської термінології слід користуватися декількома словниками і враховувати контекст. Оскільки науковий прогрес не стоїть на місці і створення нових термінологічних словників не встигає за цим процесом, то розглянута нами тема є актуальною і потребує подальшого дослідження.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АРСХС – Англо-русский сельскохозяйственный словарь / Под ред. В. Г. Козловского, Н. Г. Ракипова. – М: Рус. яз., 1983. – 880 с.

СУМ – Словник української мови : [в 11 т.]. – К.: Наукова думка., 1970. – Т. I. – 800 с.

CORD – Concise Oxford Russian Dictionary. – Oxford University Press, 1998. – 1007 p.

DCO – <http://dictionary.cambridge.org/>

Ling. – <http://www.lingvo.ua/ru>

MED – Macmillan English Dictionary : for advanced learners. – Oxford, 2006. – 1692 p.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нелюбин Л. Л. Учебник военного перевода / Л. Л. Нелюбин, А. А. Дормидонтов. – М.: Воениздат., 1981. – 218 с.

2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М., 1977. – 245 с.
3. Симоненко Л. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку / Людмила Симоненко // Українська термінологія і сучасність: збірник наукових праць. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 3–8.
4. Панько Т. І. Українське термінознавство: [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
5. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура / А. В. Суперанская // Проблематика определений терминов в словарях разных типов. – Л.: Наука, 1976. – С. 73–78.

УДК 821.161.1-1.09(043)

Людька В.Н.
(Полтава, Украина)

ТЕМАТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ РОМАНА А.С. ПУШКИНА «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»

У даній статті показано взаємодію романтизму і реалізму в тематичній організації роману у віршах «Євгеній Онегін» О.С. Пушкіна. Вирішені такі завдання, як виявлення кола тем в романі «Євгеній Онегін», визначення їх генезису, специфіки художньої організації, взаємодії, динаміки, а також форм втілення.

Ключові слова: тематична організація, стиль, романтизм, реалізм.

В данной статье показано взаимодействие романтизма и реализма в тематической организации романа в стихах «Евгений Онегин» А.С. Пушкина. Решены такие задачи, как выявление круга тем в романе «Евгений Онегин», определение их генезиса, специфики художественной организации, взаимодействия, динамики, а также форм воплощения.

Ключевые слова: тематическая организация, стиль, романтизм, реализм.

This article shows the interaction of romanticism and realism in the thematic organization of the novel in verse «Eugene Onegin» by Alexander Pushkin. Such problems as the identification of themes in the novel «Eugene Onegin», the definition of their origin, the specifics of the organization, interactions, dynamics, and the forms of embodiment are solved.

Key words: thematic organization, style, romanticism, realism.

Тематика и мотивная организация произведения являются важнейшей составляющей стиля писателя. Об этом писали в своих работах В. М. Жирмунский, П. Н. Сакулин, А. Н. Соколов и другие исследователи. Интерес писателя к определенному кругу явлений, особенности их художественного раскрытия в тематическом и мотивном построении, безусловно, характеризуют индивидуальный стиль автора. В этой связи в данном исследовании будут решены такие задачи, как выявление круга тем в романе «Евгений

Онегин», определение их генезиса, специфики художественной организации, взаимодействия, динамики, а также форм воплощения.

Учитывая дискуссионность некоторых понятий литературоведения, определим теоретические подходы к исследованию категории «тема». В понятие «тема» («тематика») Г. Н. Поспелов включал «те явления жизни, которые отражены в том или ином высказывании или сочинении» [1, с. 89]. Тема художественного произведения организует все элементы произведения и придает им художественный импульс.

Б. В. Томашевский также связывал понятия «тема» и «мотив», говоря, что «темы мелких частей произведения» называются мотивами, «которые уже нельзя более дробить» [4, с. 71]. О единстве темы и мотива писали и другие исследователи (Ю. М. Лотман, Б. М. Гаспаров, И. В. Силантьев и др.).

Выбор названия произведения – «Евгений Онегин» – акцентирует, с одной стороны, связь А. С. Пушкина с романтической традицией, где имя главного героя выносилось в заглавие (соответственно вокруг него концентрировались основные темы и мотивы), а с другой стороны, о преодолении данной традиции, о поиске новых путей отражения жизни. Ю. М. Лотман в комментарии к роману отметил смысловой и эмоциональный ореол имени «Евгений», связанный с традициями А. Кантемира, А. Измайлова и др. Литературная семантика имени «Евгений», по мнению исследователя, восходящая к литературе XVIII века, заключалась в отрицательной, сатирической окраске персонажа – «молодого дворянина, пользующегося привилегиями предков, но не имеющего их заслуг» [2, с. 543]. Вместе с тем литературный ореол имени главного героя входил в противоречие с его бытовой окраской: «здесь имя «Евгений» воспринималось в известной степени как «монашеское» имя», явно не соответствующего для «молодого повесы» [2, с. 543]. Что касается фамилии «Онегин», то в ней отчетливо проявляется момент литературной стилизации, то есть она не существовала, но реально могла существовать в то время. По нашему мнению, уже в образовании имени главного героя романа проявляется борьба старого и нового подходов к изображению жизни: с одной стороны, А. С. Пушкин следовал устоявшейся традиции, где преобладали темы по большей части литературные, основанные на вымысле, а с другой стороны, писатель открывал действительность в реальном свете. Не случайно впоследствии именем героя «Медного всадника», где показана реальная драма человека, также было имя Евгений.

В романе «Евгений Онегин» весьма трудно выделить какую-либо одну центральную тему, что также значительно отличало это произведение на фоне предшествующей литературной традиции, где все-таки наблюдалось доминирование какой-либо одной линии. А. С. Пушкин в своем произведении очерчивает целый комплекс тем, которые по своей структуре семантики можно условно разделить на отдельные тематические ряды.

Социально-исторический тематический ряд составляет изображение разных слоев общества пушкинской поры (светского общества, народа, обитателей деревни и города и т.д.), исследование взаимосвязи человека со средой, условиями воспитания и быта, описание реальной жизни людей в их каждодневных занятиях, привычках, поведении, одежде, развлечениях, финансовых проблемах, личных перипетиях и др.

В психологический тематический ряд входят темы, связанные с раскрытием внутреннего мира личности: нравственное состояние человека, ощущение себя в обществе и

атмосферы своего времени, поиски духовной реализации, любовные отношения и переживания и др.

Философский тематический ряд формируют концепты, которые имеют вневременное содержание: жизнь, смерть, счастье, любовь, свобода, природа, смысл бытия и др. Автор и каждый из героев имеет свое представление об этих понятиях. Кроме того, в обществе существуют и некоторые стереотипы в отношении тех или иных категорий, связанные с условиями жизни, особенностями мышления, культурой. А. С. Пушкин представляет в романе неоднозначные, иногда противоречивые трактовки сложнейших философских понятий, заставляя читателя задуматься не только о злободневных проблемах, но и о вечности.

Эстетический тематический ряд составляют темы, связанные с культурой того времени и искусством. Вопросы искусства и предназначения художника подняли в своем творчестве писатели-романтики. Они фактически сделали образ творца главным предметом изображения и художественных рефлексий. В романе «Евгений Онегин» темы искусства (круг чтения, репертуар театров и исполнители, размышления об отдельных видах искусства, писателях и жанрах литературы и т.д.) занимают немало места в произведении. Фактически сам автор выступает не только как творец романа и полноправный участник сюжетных событий, а как носитель нового эстетического сознания эпохи. Впервые А. С. Пушкин в своем романе соотносит категории «искусство» и «время». Раскрывая вневременный характер искусства, его красоту и общечеловеческое содержание, писатель вместе с тем показывает влияние искусства на жизнь и поведение современного ему общества (например, романтического сознания – на поведение Онегина, сентиментальной и романтической литературы – на поведение Татьяны и т.д.). Писатель также утверждает идею создания искусства, соответствующего новому времени, – объективного, основанного на изучении реальных явлений и взаимоотношений, но, безусловно, гармоничного («союз волшебных звуков, чувств и дум»).

Между отдельными тематическими рядами романа «Евгений Онегин» существует внутреннее единство и взаимосвязь. Тематические линии произведения накладываются друг на друга, переплетаются, взаимодействуют, дополняя друг друга. Писатель использует в романе приемы тематического расширения (когда из одной темы возникают другие), тематического дополнения (когда разные темы дополняют друг друга) и тематического пересечения (когда некоторые темы сходятся в определенных моментах повествования).

Одна и та же тема может получать в произведении разное освещение в разных тематических рядах. Так, психологически сложная тема любовных отношений осмысливается А. С. Пушкиным и в социально-историческом аспекте (с точки зрения устоявшихся в обществе представлений, условностей, привычных типов поведения и т.д.), и в философском аспекте (размышления о сущности любви, ее влиянии на внутренний мир и духовное развитие личности и т.д.), и в эстетическом аспекте (изображение любви в романтической и сентиментальной литературе со всем набором традиционных образов и литературных штампов).

Таким образом, многообразие тем в романе «Евгений Онегин» усиливается за счет множественности ракурсов их освещения. Тематические ряды романа «Евгений Онегин» не являются некими застывшими образованиями, они развиваются, углубляются по

ходу повествования, наполняются конкретным содержанием либо, наоборот, обобщаются автором в его размышлениях, оценках, выводах.

Следует отметить, что А. С. Пушкин был первооткрывателем многих тем в русской литературе. Прежде всего, это касается изображения реальной жизни русского общества. После описания вечернего и ночного света фонарей, «жизни кулис», автор обращается к жизни действительной. Купец, разносчик, извозчик, сельские жители его интересуют не меньше, чем светские обыватели, и для их объективного изображения писатель находит точные и емкие слова и выражения. Начатая просветителями XVIII века смелая реформа литературы (прежде всего, опыт Г. Филдинга, который ввел в просветительский роман стихию улицы, города, реальной жизни), была продолжена А. С. Пушкиным. Он не только наполнял свой роман разнородными реалиями, но и устанавливал внутреннюю взаимосвязь между ними, причинно-следственные связи между отдельными фактами и явлениями действительности, между тем, как живут разные слои общества, как мыслит, чувствует и действует человек и т.д.

Впервые в русской литературе в роман «Евгений Онегин» мощно входит тема денег и их влияния на судьбу людей, то есть тема буржуазных отношений. Произведение начинается с размышлений героя о возможном наследстве, и это двигает его чувствами и поступками в тот момент. Если Чайльд-Гарольд в поэме Дж. Байрона смело отправляется в путешествие по далеким странам, то Евгений Онегин не может этого сделать, прежде всего, по финансовым причинам: «Перед Онегиным собрался Заимодавцев жадный полк» [3, с. 26]. Тема денег (а с нею связаны и более узкие темы – растраты (кутежа), долгов, прагматического расчета, игры и т.д.), открытая А. С. Пушкиным, станет впоследствии ключевой темой русской литературы XIX века (Н. В. Гоголь, Ф. М. Достоевский и др.).

Тема семейной жизни и быта раскрывается также в непосредственной связи с темой денег. Мать сестер Лариных выдают замуж по расчету, ее жизнь наполняется обычной в то время для сельской помещицы хозяйственной и финансовой деятельностью: она «езжала по работам», «солила на зиму грибы», «вела расходы», «брила лбы». Судьба Татьяны в седьмой главе также определяется во многом денежными проблемами семьи: ее везут в Москву, на «ярмарку невест», чтобы удачно выдать замуж, то есть за жениха не только с положением, но и с состоянием.

А. С. Пушкин одним из первых в русской литературе разрабатывает тему критики современного ему общества. Исследование общественных отношений приводит писателя к осознанию ложной системы ценностей, царящей в мире. «Свет» – важнейшая категория романа, это не просто некий общий фон любовной истории (как в романтической литературе), отношения героев во многом определены законами «света», в котором они живут. Лишь намеченная в первой главе критика общества постепенно усиливается. Если в начале романа светское общество больше характеризуется весьма абстрактными эмоционально-оценочными традиционными формулами романтизма – «гордый свет», «пустыня», то впоследствии эта критика приобретает вполне конкретное содержание, находящее отражение в драматических судьбах людей (судьба матери, няни, Ленского, Татьяны).

Эпиграф ко второй главе (из Горация «O rus!...»), который настраивал читателя на идиллическое представление о деревне, входит в противоречие с реальным образом рус-

ской деревни, где герои не находят реализации своих надежд и чаяний (реформы Онегина не удались, Татьяна ощущает отчуждение).

Тема духовно ограниченного и пошлого общества усиливается в пятой главе (сон Татьяны), в которой автор использует гротеск. Эта тема, намеченная ночными видениями героини, подкрепляется в дальнейшем реальными картинками-описаниями сельского бала: «толпа жужжит», «уста жуют», «гремят тарелки и приборы». Использование приема метонимии акцентирует тему бездуховного общества.

В седьмой главе, которой предпосланы эпитафии из произведений И. И. Дмитриева, Е. А. Баратынского и А. С. Грибоедова о Москве (одический стиль панегирика, бытовая зарисовка и легкая ирония, резкая сатира), А. С. Пушкин дает свое истолкование жизни общества. Здесь данная тема значительно расширяется как во временном, так и в пространственном плане. Образ Москвы предстает в историческом и в современном аспектах. На фоне авторского рассказа о победах русской истории (эпоха Петра I, война с Наполеоном) еще более мелкими (по контрасту) кажутся разговоры и события, происходящие на «родственных обедах», «ярмарке невест», где вынуждена бывать и юная Татьяна. В восьмой главе в ответе зрелой героини Евгению Онегину выявляется сущность общества, которого Татьяна внутренне не приемлет, хотя и принадлежит к нему. «Пышность эта», «постылой жизни мишура», «ветошь маскарада» противопоставлены непреходящим ценностям – природе, искусству, высоким чувствам.

А. С. Пушкин переосмыслил, наполнил новым содержанием многие традиционные темы романтической и сентиментальной литературы. Это касается, прежде всего, тем любви и природы, которые стали необычайно популярными с конца XVIII века. Уже сентименталисты уделяли большое внимание изображению любовного чувства, утверждали право человека независимо от его происхождения и социального статуса на любовь (Т. Грей, К. Юнг, Н. Карамзин и др.). Культ любви и природы царит в произведениях сентименталистов, однако любовное чувство здесь изображается несколько схематично, рационально, прежде всего, как воспитание чувств, в подчеркнуто идеальном ключе. Мечтания героев на лоне природы, психологизированные пейзажи были прекрасны, но оторваны от реальной жизни.

В разнообразии тематических рядов произведения (социально-исторический, психологический, философский, эстетический) нашло отражение новое художественное видение человека и мира. Между отдельными тематическими рядами романа «Евгений Онегин» существует внутреннее единство и взаимосвязь. Тематические ряды романа развиваются и углубляются в ходе повествования, наполняются конкретным содержанием либо обобщаются автором в лирических отступлениях, оценках, размышлениях. А. С. Пушкин ввел в русскую литературу новые темы, связанные с изображением реальной жизни (тема денег, прагматического расчета, игры, критика света и др.). В романе «Евгений Онегин» получают художественное переосмысление романтические и сентиментальные темы (любви, природы, поединка и др.).

ЛИТЕРАТУРА

1. Введение в литературоведение : Учеб. для филол. спец. ун-тов / [Поспелов Г. Н., Николаев П. А., Волков И. Ф. и др.] ; под. ред. Г. Н. Поспелова. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1988. – 528 с.
2. Лотман Ю. М. Биография писателя. Статьи и заметки. «Евгений Онегин». Комментарий / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство – СПб. – 2003. – 848 с.
3. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений : В 17 т. / А. С. Пушкин. – М. : Воскресенье, 1994–
Т. 6 : Евгений Онегин. – 1995. – 700 с.
4. Томашевский Б. В. Теория литературы. Поэтика / Б. В. Томашевский – М. : Аспект-пресс, 1996. – 243 с.

УДК 10.02.21

*Карацук А.Я.
(Київ, Україна)*

МЕТОДИ І ПІДХОДИ ДО ПРИКЛАДНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.

(лексико-і текстоцентричні підходи у лінгвістичних дослідженнях)

Стаття присвячена розгляду лексико-і текстоцентричного підходу при дослідженні тексту як системи, що ґрунтується на виділенні і систематизації утворюючих її об'єктів і структур та побудові формальних моделей.

Ключові слова: *текстоцентричний та лексико центричний підходи, семасіологія, лінгвістичне моделювання.*

Статья посвящена рассмотрению лексико-и текстоцентрического подхода при исследовании текста как системы, основанной на выделении и систематизации образующих ее объектов и структур и построению формальных моделей.

Ключевые слова: *текстоцентрический и лексикоцентрический подходы, семасиология, лингвистическое моделирование.*

The article deals with the lexical and text based approaches in the study of the text as a system based on the selection and ordering of its constituent objects and structures and the construction of formal models.

Keywords: *lexical and text based approaches, semasiology, linguistic modeling.*

Дослідження тексту як системи, що ґрунтується на виділенні і систематизації утворюючих її об'єктів і структур та побудові формальних моделей, вимагає обов'язковий аналіз загальнотеоретичних підходів до трактування значення та обґрунтування підходу, оскільки мовознавство до цих пір не дає універсального і однозначної відповіді на питан-

© Карацук А.Я., 2011

ня про те, як трактувати лінгвістичне значення, що невід'ємну частину мовної системи.

Не існує єдиної загальнотеоретичної основи, на фундаменті якої можна було б розробити строгу, єдину і достовірну методологію, тобто таку сукупність методик дослідження, яка забезпечувала б об'єктивно надійні результати.

Щоб відповісти на питання про те, що є об'єктом аналізу в семасіологічному дослідженні, необхідно порівняти два істотно різних підходи до вивчення значення, лексико-центричний і тексто-центричний, оскільки вибір об'єкта при кожному з них сильно відрізняється.

Крім того, короткий критичний огляд як лексикоцентричної, так і текстоцентричної семасіології допоможе повніше представити наукове тло проведеного дослідження.

Об'єктивна складність багатьох як центральних, так і периферійних, положень семасіології призводить до того, що ця область мовознавства продовжує залишатися в центрі уваги лінгвістів самих різних напрямків [2]. При цьому намічаються дві основні лінії, два підходи, що виявляються як тільки перед семасіологією ставиться питання про те, де слід шукати значення, чи що є об'єктом семасіологічного дослідження: одиниця мови - слово [3] або одиниця мови - висловлювання. Інакше кажучи, чи визнає він семантичну автономність слова або вважає, що слово має (набуває) значення тільки в поєднанні з іншими словами, тобто в продукуванні мовлення.

Оскільки проблема онтології матеріалу семасіологічного дослідження є похідною від загальної проблеми, яка визначається питанням «де і як існує мова?», Представляється необхідним, хоча б у самому стислому вигляді, викласти пов'язані з цим питанням основні вихідні положення лексико-центричної і текстоцентричної семасіології.

Лексико-центрична семасіологія так відповідає на поставлене вище питання: мова дійсно і повно існує в мовленні. Вона являє собою специфічне явище і існує в мовленні особливим чином: зовнішню сторону мови, реальну звукову матерію слід чітко відмежовувати від «звукових образів», відбитків реальних звучань у свідомості. Внутрішня сторона мови, утворена значеннями його одиниць, зв'язується як з реальним звучанням в мовленні, так і з відображенням цього звучання у свідомості мовця у вигляді «звукових образів». Уміння пов'язувати значення зі звуковими образами є знання мови. Знання одиниць мови необхідно для їх відтворення, але воно другорядне, похідне по відношенню до об'єктивного існування мови в мовленні, бо відображення мови в свідомості людини відбувається тільки шляхом виділення одиниць мови з реально-звукової мови. Значення будь-якої мовної одиниці як внутрішня її сторона остільки й існує, оскільки це значення відомо тим хто спілкується.

З іншого боку, з'єднання звучання зі значенням не є просте з'єднання, проста «асоціація» [4], тому що на основі безпосереднього зіткнення з дійсністю і відображення її, звучання бере участь у формуванні значень. Значення набувають той чи інший вид і характер під впливом екстралінгвістичних (зокрема, соціальних) особливостей суспільного життя даного колективу. Саме через це звучання колектив спрямовує процес утворення того або іншого значення даної мовної одиниці у свідомості індивіда, передаючи йому свій досвід, включаючи досвід попередніх поколінь [5]. Утворене таким чином в індивідуальній свідомості значення виявляється в своїй основі не індивідуальним, а громадським явищем. Таким чином, під «значенням» прихильник лексико-центричного підходу розуміє таке відображення в свідомості предмета дійсності (явища, відносини,

якості, процесу), яке стає фактом мови внаслідок того, що між ним і реалізуючим його певним звучанням встановлюється постійний і нерозривний зв'язок. Це відображення дійсності входить в структуру слова (морфеми і т.п.) в якості його внутрішньої сторони (змісту), по відношенню до якої звучання даної мовної одиниці є матеріальною оболонкою, необхідною не тільки для вираження значення, а й для самого його виникнення, формування, існування та розвитку [7]. Іншими словами, лексикоцентрист виходить з того, що значення органічно входить у мову, є його частиною.

Звичайно, зараз ніхто вже не сумнівається в необхідності розрізняти мову і мовлення, бо без цього розрізнення наука про мову як про найважливіший засіб спілкування людей існувати не може. Мовлення це реальність мови. Вона є не тільки засобом спілкування, але і застосуванням цього засобу (мовної акт - конкретний процес говоріння) і його продуктом (мовленнєвий твір - продукт мовного акту) [8].

Текстоцентрична семасіологія теж розрізняє мову і мовлення, або, користуючись термінологією Н. Хомського, ділить лінгвістичні факти на такі що відносяться до сфери «компетентності» (competence) і до сфери «виконання», «performance». Однак співвідношення між ними інше, ніж в дихотомії, мова - мовлення. «Компетентність» має справу з іманентними мовними моделями, конструктами, які виявляються вченим-мовознавцем гіпотетико-дедуктивним методом, який відкидає необхідність звернення до емпіричної мовної реальності (за винятком прийому верифікації шляхом опитування інформантів). «Виконання» ж взагалі не повинно стосуватися лінгвіста, тому що жива мова, реалізується в незліченних мовних творах - це така область дослідження, яка належить до психології та інших наук, а ніяк не до мовознавства.

На цій підставі мовлення взагалі виключається з рамок лінгвістичного дослідження [9].

Таким чином, у той час як об'єктом дослідження текстоцентричної семасіології є не природне висловлення, отримане емпіричним шляхом, а висловлювання, спеціально створене або спеціально препароване для ілюстрації певного положення, об'єктом дослідження лексико-центричної семасіології є автономна одиниця мови - слово, причому слово, виділене з мовлення. Адже мова, щоб стати предметом наукового дослідження виділяється з мовлення. Тому для мовознавця, що спирається у своїй роботі на емпіричне знання, з якого він черпає матеріал для теоретичних узагальнень, мова є тим джерелом, з якого він витягує предмет дослідження.

Виходячи з викладеного, поставлене перед семасіологією питання про те, де слід шукати значення, може бути сформульовано таким чином - чи повинно в семасіології виходити з об'єктивного існування окремого слова, не тільки як частини вже створеного твору мовлення, а як закріпленого у свідомості мовця еквівалента елементів розчленованої дійсності (лексико-центричний підхід), чи слід вважати, що тільки семантика зв'язного тексту може вважатися справді науковим об'єктом дослідження (текстоцентричний підхід)?

Може здатися, що така постановка питання невиправдана і що вона є плодом теоретичних вигадок, оскільки семасіологія споконвіку займалася вивченням значень окремо взятих одиниць. Однак справа в тому, що в останні роки з'явилася значна кількість семасіологічних досліджень, в яких методологічною основою є те, що було вище позначено як текстоцентричний підхід. Цілком очевидно, тому, що розмежування лексико-центричного і текстоцентричного підходів має першорядне методологічне значення.

Якщо звернутися до дуже широкої літератури питання, то може скластися враження, що відмінність лексико-центричного і текстоцентричного напрямів відповідає розрізненню так званого «традиційного» і структуралістського напрямків. Таке враження «ґрунтується на непорозумінні, оскільки сама постановка питання про протиставлення традиційного і структуралістського напрямків неправомірна» [10].

Лексико-центрична семасіологія виходить з принципового вирізнення слова як основної одиниці лексикологічного дослідження і - в практичному застосуванні - лексикографічного опису. Якщо це називати традиційним, то і структуралізм може бути традиційним, оскільки реальність слова не заперечується більшістю напрямів, які називають себе структуралістськими [11]. Мова може йти про протиставлення атомізму лексикологічних описів, тобто методу роздільного розгляду лінгвістичних явищ, зокрема ізольованого аналізу значень окремих слів, і структуралізму, тобто такого методу лінгвістичного дослідження, при якому явища, мови розглядаються як система певних взаємин і залежностей. З цієї точки зору лексико-центричні методики є структуралістськими. Також не можна сказати, що лексико-центричний підхід є описовим (descriptive), а текстоцентричний - пояснювальним (explanatory) оскільки і описувати, і пояснювати можна як структурно, так і атомістично.

Інша справа, якщо мова йде про «структурну семантику» як про розвиток ідей Н. Хомського, який в пізніших роботах ввів поняття «семантичного компонента» [12]. Розкладання цього компонента на граничні семантичні одиниці являє собою спробу підвести дане «індивідуальне» слово під такі категорії та класи, які дозволили б безпомилково інтерпретувати (трансформувати) цілі висловлювання. Таким чином, одержувана структура виявляється «морфосинтаксичною», а не лексикологічною, тобто це спроба пояснення закономірностей побудови цілих висловлювань, замість поглибленого розгляду індивідуальної специфіки конкретного слова як окремої одиниці словникового складу мови.

Прихильники лексико-центричної семасіології різко розходяться з лінгвістами, що будують свою теорію на текстоцентричному принципі. Лексико-центрична семасіологія ґрунтується на тому, що (перефразовуючи Ф. де Соссюра) словниковий склад - це не просто якась кількість концептів, виражених відповідними одиницями, як і слово - це не просто поєднання деякого звучання з деяким концептом [13]. Слово - це єдине ціле, і для того, щоб виявити складові його елементи, воно повинно піддаватися аналізу саме як єдине ціле.

У лінгвістиці немає не тільки єдиного поняття «значення», але немає і єдиного, загальноприйнятого його визначення [14].

Необхідно зазначити, що питання про значення займає сьогодні не тільки лінгвістів. Воно широко обговорюється представниками різних гуманітарних спеціальностей. Так, наприклад, філософи і антропологи багато займаються до сих пір дуже популярною теорією лінгвістичної відносності - гіпотезою Сепіра-Уорфа [15]. Слово приймається як основна двостороння одиниця мови, яка є граничною складовою речення, здатна безпосередньо співвідноситися з предметом думки як узагальненим відображенням даної «ділянки» дійсності і спрямовуватися на цю останню. Слово - основна одиниця лексики мови [16].

Таким чином можна сказати, що загальнометодологічною основою лексико-центричної семасіології є розуміння значення як відображення «двоєдиної» об'єктивної реаль-

ності: по-перше, об'єктивної реальності зовнішнього матеріального і соціального світу і, по-друге, реальності «рідної мови»; причому друга, будучи похідною по відношенню до першої, тим не менш робить на неї цілком певний зворотній вплив. [17]

Де-Соссюр теж визнавав громадську природу мови [18]. Одне з коротких визначень, яке Де-Соссюр дав мові - «Мова є система знаків, що виражають ідеї ...» [18] - є відправним принципом для багатьох дослідницьких напрямів, зокрема для структурного мовознавства, яке продовжує приділяти чимало уваги природі «мовного знака». Проте погляди Соссюра неодноразово піддавалися критиці. [19]

Найбільш широко відомими і до цих пір найбільш цікавими з спроб структурного опису, правда, невеликої мікросистеми мови, є роботи Сепіра [20], які визначили не лише характер багатьох наступних досліджень, а й ряд новітніх робіт.

Лексико-центричне дослідження, як випливає з самої назви, не ставить собі за мету з'ясування смислів цілих висловлювань. Висловлення (речення) як об'єкт дослідження змістовної сторони мови виступає в роботах тих учнів Н. Хомського, які спробували пояснити і описати здатність людей розуміти повідомлення і породжувати безліч семантично прийнятних речень на природних мовах, тобто створити щось, що можна було б назвати «генеративною семасіологією» [21]. Відмовившись від аналізу окремого слова (або «слабкої» семантики), вони оголосили справді науковим об'єктом дослідження «сильну» семантику зв'язного тексту. Такий підхід вперше намітився в роботах Хомського, Катца і Посталя [23] і отримав теоретичне обґрунтування на міжнародній конференції в Польщі в доповіді Н. Хомського, що називалася «Деякі спостереження, що стосуються проблеми семантичного аналізу природних мов» [24].

Основним постулатом текстоцентричного підходу є те, що семасіологія страждає не стільки від браку відомостей про значення та їх взаємозв'язки в природних мовах, скільки від відсутності адекватної теорії, яка може організувати, систематизувати та узагальнити ці відомості. Тому завдання полягає в тому, щоб визначити, який вигляд повинна мати семантична теорія природної мови, щоб найбільш розумно і чітко узгодити та подати всі факти семантичної структури мови, одержувані в результаті описового, емпіричного дослідження, «записати» їх «сенса» мовою універсальної семантики.

Вище коротко викладено два основні підходи до вивчення значення [25]. В рамках цих підходів можна виділити наступні особливі різновиди: 1) найбільш загальну і широко відому «репрезентацію» (Катц і Фодор) [26], 2) найбільш доступна, популяризаторську «репрезентацію» (Абрахам і Кіфер) [27] і 3) найбільш абстрактну «репрезентацію», максимально наближену до «чистих» категорій теоретичної логіки (Макколі).

Намагання прихильників породжуючої (генеративної) граматики, протягом ряду років, які постулювали форму як єдиний предмет лінгвістики і обходилися «без звернення до семантики», ввести в свої побудови «семантичний компонент», природно вилилися в намагання знайти в основі значення висловлювання якісь концептуальні структури і зобразити, представити (represent) їх або у вигляді різних ієрархій, або за допомогою інших формальних засобів, здебільшого йдуть від символіки формальної логіки. Такий підхід, при якому семантичний компонент розглядається як щось сумарне, визначальне значення цілого висловлювання, виключав інтерес до значень окремих елементів, які складають це висловлювання, тобто до значень лексичних одиниць як таких.

Все більш очевидний відхід від мови, звернення до формальної логіки, перетворення лексикології в свого роду «концептуалістику», вбирає лексичні факти та явища в одяг

абстрактних побудов, привели до того, що об'єктом вивчення перестала бути мова. Її місце зайняли «концептуальні структури», «оголені думки». При такому положенні, як показали розглянуті вище теорії, звернення до лексичних одиниць було неминуче, так як без визначення особових значень значення загальні виявлялися недостатньо чіткими і, що найголовніше, не відповідали на питання про те, що дійсно означає дане конкретне висловлювання. Тут дослідники натрапили на непереборні труднощі: Як в рамках структурної семантики представити значення окремих одиниць?

На допомогу прийшов компонентний аналіз. Хоча ні Катц, ні Фодор, ні Макколі, ні інші не називають його так, суть справи не змінюється - вони тим чи іншим способом записують значення слова у вигляді комплексу складових його граничних семантичних одиниць (елементів, компонентів).

Основним загальним напрямком сучасної семасіології є пошук об'єктивних методів виявлення істини, тобто створення таких дослідницьких процедур, які дозволили б, нарешті, поставити вивчення внутрішньої «сторони мови» на цілком надійну наукову основу.

Як можна бачити з викладеного вище жоден дослідник не може пройти повз того факту, що мова існує тільки в мовленні і через мовлення і ніяких інших форм існування не знає. Отже, лексика, або словниковий склад мови, як його частина повинна вилучатись, як «метал з руди», з незліченних реальних творінь мовлення. Те ж відноситься до значень: різні лексико-семантичні варіанти слова (варіанти лексеми) реалізуються, встановлюються, відокремлюються один від одного в мовленні, в контексті і, як правило, однозначно розкриваються тільки в конкретних словосполученнях. Об'єктивність суджень не може бути досягнута без звернення до контексту вживання відповідних одиниць. З цієї точки зору, здавалося б, немає різниці між лексико-центричним і тексто-центричним підходами. Однак це не так. Різниця є і досить істотна.

Можна вважати, що об'єктом семасіологічного дослідження для лексикосентриста є слово, яке, реалізуючи свої значення в контекстах вживання, проте розглядається як інваріантна одиниця мови. Текстоцентричний підхід, що представляє собою частину сучасного формального мовознавства, що прийшов на зміну мовознавству структуралістському, в чистому вигляді не визнає автономності слова і обмежує поняття контексту тими відносинами, які можна виявити формальними засобами в друкованому тексті. Таким чином, залишається без уваги екстралінгвістичні контекст. Іншими словами, ці два напрямки можуть бути охарактеризовані як власне лінгвістичне, тобто таким, яке досліджує реальні факти, вживання в живому мовленні, і абстрактно-семасіологічне, тобто таке, яке цілком займається апріорними побудовами і гіпотезами про те, що можна подумки уявити. У цьому й полягає принципова відмінність між ними.

Треба відзначити, що вихідні положення текстоцентричної лексикології зв'язуються з тим часом, коли розвиток електронно-обчислювальної техніки поставив питання про технізацію лінгвістичного дослідження. Тоді виникла нагальна потреба розробити настільки надійні прийоми, щоб їх можна було легко і безпосередньо подавати на механізми. Тому виявлення відомих стійких зовнішніх ознак, що дозволяють застосування простих, елементарних прийомів, відшукування в тій невизначеній (ill-defined) системі, якою є природна людська мова, окремих чітких (well-defined) ділянок виявилися дуже корисними. Проте спроба будь-що-будь охопити чіткими формальними правилами всю

мову або, хоча б, придумати набори (ланцюжки) правил, на зразок трансформацій, для найскладнішої семантичної конфігурації слова, живої, яка безперервно змінюється, що реагує на зміни в суспільному житті, видається нереальною. По суті, ці спроби призводять до мовознавства без мови. Ми бачимо, що ті положення, які п'ятнадцять років тому ще могли сприйматися як цікаві гіпотези, зараз, після численних спроб їх детальної розробки, показали, що вони не стільки сприяють розвитку науки про мову, скільки систематично відводять дослідника від мовознавства.

Хоча створення моделі знакової поведінки людини, зокрема моделі синтезу семантично правильних речень, і представляє великий інтерес, в даний час більш важливим є аналіз існуючого, тобто аналіз внутрішньої організації мовного матеріалу, виявлення основних (універсальних) семантичних категорій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Harris. Z. Methods in structural linguistic. Chicago, 1951, стор.7-9
2. Greenberg J. Essays in linguistics. Chicago. 1958
3. Шайкевич А.Я. Распределение слов в тексте и выделение семантических полей // Иностранные языки в высшей школе. – Вып. II. – М., 1963,
4. Шайкевич А. Я. Введение в лингвистику. - М. : Изд-во РОУ, 1995.
5. Тер-Минасова С.Г. «Word-Combination. Theory and Method» 1974 г.
6. Мірам Г.Е. Докторська дисертація на тему «Дистрибутивна модель синтаксису та семантики наукового тексту для систем автоматичної обробки інформації» Московський педагогічний університет М.1996.
7. Harris Z.S. Distributional structure. – Word, 1954 v.10, #2, p. 146-162
8. Филмор Ч. Основные проблемы лексической семантики // Новое в зарубежной лингвистике, М., Прогресс, 1983, вып. 12 , с.с.74-122.
9. Ч.К.Фриз Новое в лингвистике. Вып. 2 Под редакцией: Звегинцев В. А. Издательство: М., Издательство иностранной литературы, 1962. - 687 с. Ч.Фриз, Значение и лингвистический анализ. Перевод с английского С. А. Григорьевой с.с. 98-117.
10. Roderick Firth Harvard University, Coherence, Certainty, and Epistemic Priority The Journal of Philosophy, Vol. LXVI, No. 19 (October, 1964): pp. 545-557.
11. Черч 1960: А. Черч. Введение в математическую логику. М., 1960.
12. Уоллес Л.Чейф Значение и структура языка. серия Языковеды мира. Пер. с англ. М Прогресс 1975г. 432с
13. Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. М: Просвещение. 1966, 301 с.
14. Апресян Ю.Д. О языке для описания значений слов. – Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1969. № 5.
15. Апресян Ю.Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики // Проблемы структурной лингвистики, 1963, Изд-во АН СССР, с.с.102-149.
16. Апресян Ю.Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. М.: Просвещение. 1966, 301с.
17. Шаумян С.К. Философские вопросы теоретической лингвистики. М., 1971.

18. Перебийнос В.И. Проблемы значения в дескриптивной лингвистике. - В сб.: Наукові записки ЧДП. Черкаси, 1962, с. 143-162
19. Перебийнос В.И. Исследование лексической системы на основе аппликативной порождающей модели – В сб.: Структурно-математична лінгвістика. Київ: Наукова думка, 1965, с. 66-83
20. Курилович Е. Очерки по лингвистике М.: Тривиум, 490 стр. ISBN 5-1251-0188-5
21. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования. – М., 1963
22. Сепир Э., Язык: Введение в изучение речи. М.-Л., 1934, Соцгиз, 222с.
23. Sapir, Edward. In: Mandelbaum, David G. (ed.) Selected Writings of Edward Sapir. In Language, Culture, and Personality. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1949, p. 593.
24. Пиотровский Р.Г., К.Б. Бектаев, А.А. Пиотровская Математическая лингвистика М.: Высшая школа, 1977, 383с.
25. Ревзин И.И. Модели языка. М.: Издательство АН СССР, 1962, 191с.
26. Нелюбин Л.Л. Перевод и прикладная лингвистика. М.: Высшая школа, 1983, 207 с.
27. Тер-Минасова С.Г. Word-Combination: Theory and Method. Изд-во МГУ, 1974. 2,5 п.л.

УДК:81'25

Шевцова О.В.
(Київ, Україна)

ТЕОРІЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В НАУЦІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА

Стаття присвячена дослідженню існуючих у науці перекладознавства теорій еквівалентності. Проводиться аналіз динамічної еквівалентності, інформативної, комунікативної та семантичної моделей, а також ієрархічних моделей перекладу, пропонується введення двох нових рівнів в розрізі ієрархічних моделей еквівалентності.

Ключові слова: еквівалентність, інваріант, транслят, комунікат, гетеро-валентність.

Статья посвящена исследованию существующих в науке переводоведения теорий эквивалентности. Проводится анализ динамической эквивалентности, информативной, коммуникативной и семантической моделей, а также иерархических моделей перевода, предлагается введение двух новых уровней в разрезе иерархических моделей эквивалентности.

Ключевые слова: эквивалентность, инвариант, транслят, коммуникат, гетеро-валентность.

The article deals with the study of theories of equivalence existing in translation studies. Dynamic equivalence, informative, communicative and semantic models, as well as

© Шевцова О.В., 2011

hierarchical models of translation are analyzed, two new levels in terms of hierarchical models of equivalence are suggested.

Key words: *equivalence, invariant, translate, communicate, ion valence.*

У сучасному перекладознавстві можна виявити три основних підходи до визначення поняття «еквівалент». В цілому Ахманова О.С. називає еквівалентом одиницю мови, яка співпадає по функції з іншою, здатну виконувати ту ж функцію, що й інша одиниця мови. А.Попович під стилістичною та змістовою еквівалентністю вбачає функціональну рівноцінність елементів оригіналу і перекладу. [8:27] К.Раїс і Г.Вермеєр стверджують, що поняття «еквівалентність» охоплює співвідношення як між окремими знаками, так і між цілими текстами. [10:145] Еквівалентність знаків ще не означає еквівалентність текстів і, навпаки, еквівалентність текстів зовсім не має на увазі еквівалентність усіх його сегментів. Еквівалентність при цьому виходить за межі їх мовних параметрів і включає також культурну еквівалентність. За допомогою еквівалентності зберігається інформаційна схема повідомлення, тобто вона зорієнтована на досягнення бажаного результату перекладу – адекватності. Федоров А.В., наприклад, використовуючи замість «еквівалентності» термін «повноцінність», каже, що ця повноцінність включає «вичерпну передачу смислового змісту оригіналу.» [12:118] Саме поняття «вичерпна передача» має означати, що переклад матиме такий самий зміст, що й оригінал.

Таким чином, визначивши переклад як «процес перетворення мовленнєвого витвору однієї мови в мовленнєвий витвір іншої мови при збереженні незмінного плану змісту, тобто значення й вказавши, що під змістом слід розуміти всі види відносин, в яких знаходиться мовленнєва одиниця, Бархударов Л. С. зазначає, що про незмінність можна говорити лише у відносному сенсі, що при перекладі втрати неминучі, тобто має місце неповна передача значень, які виражені в тексті оригіналу. [1:120]

Другий підхід до вирішення проблеми перекладацької еквівалентності полягає у спробі встановити у змісті оригіналу якусь інваріантну частину, збереження якої необхідне й достатнє для досягнення еквівалентності перекладу. Найчастіше на роль такого інваріанту пропонується або функція тексту оригіналу, або ситуація, описувана в даному тексті. Іншими словами, якщо переклад може виконати ту ж функцію, чи описує ту ж реальність, що й оригінал, такий переклад є еквівалентним. [6:118]

На жаль, такий підхід не дає бажаних результатів. Яка б частина змісту оригіналу не обиралась в якості основи для досягнення еквівалентності, завжди виявляється множинність перекладів, які реально виконують і забезпечують міжмовну комунікацію, в яких дана частина вихідної інформації не збережена. І навпаки, існують переклади, де вона збережена, але вони не здатні виконувати свою функцію в якості еквівалентних оригіналу.

Третій підхід до визначення перекладацької еквівалентності можна назвати емпіричним. Його суть полягає у тому, щоб не намагатися апріорі вирішувати в чому має виражатися загальність перекладу і оригіналу, а зіставити більшу кількість реально виконаних перекладів з їх оригіналами і подивитися, на чому ґрунтується їх еквівалентність. [6:119]

Таким чином, для вирішення даної проблеми корифеями перекладознавства була розроблена низка теорій еквівалентності:

Теорія динамічної еквівалентності (Ю.Найда) На думку автора, все, що можна сказати однією мовою, можна передати іншою, якщо тільки основним елементом не є форма повідомлення. Питання потенційної і фактичної еквівалентності завжди були одним з найбільш спірних питань. Так можна пояснити переклад «white as snow» як «дуже-дуже білий» для тих народів, які ніколи не бачили сніг.

У випадку, коли всі мови відрізняються за формою, цілком очевидним є те, що для збереження змісту повідомлення, потрібно змінити його форму. Наприклад, номіналізацію грецького вислову «baptism of repentance» («хрещення через покаяння») перекладено на англійську через дієслівну форму «repent and be baptized» («покайся і похрестися»). Межі, в яких потрібно змінювати форми для збереження змісту залежать від лінгвістичної та культурної відстані між мовами, таким чином найпростіше досягти еквівалентного перекладу в споріднених мовах. Практичні імплікації нового концепту перекладу можна простежити через переходину від формальної еквівалентності до динамічної. Формальна еквівалентність передбачає чітке дублювання порядку слів та класів в перекладі, тобто іменники перекладаються іменниками, а дієслова – дієсловами, тоді як в центрі динамічної – зберегти зміст повідомлення. Динамічна еквівалентність тому визначається через ступінь відповідності реакції цільової аудиторії в цільовій мові реакції адресантів у вихідній мові. Реакція ніколи не може бути однаковою з огляду на культурні та історичні відмінності, але має бути високий рівень еквівалентності реакції, інакше переклад не досягне своєї основної мети.

Інформативна модель (В.Виноградов.) Виноградов В. С. вважає, що трактування й класифікація перекладацьких відповідників (цей термін застосовується як синонім терміна «еквіваленти») повинна враховувати ряд параметрів, серед яких: об'єм інформації, яка передається, форма вираження, характер функціонування в мові і спосіб співвіднесеності. Перекладацькі еквіваленти визначаються як «слова і словосполучення перекладу й оригіналу, які в одному зі своїх значень передають рівний чи відносно рівний об'єм важливої інформації і є функціонально рівнозначними». [2:7] Відзначається, що велика кількість семантично неповних за об'ємом інформації, яка передається (часткових) еквівалентів є наслідком не лише багатозначності, але й іншої важливої характеристики лексичної системи – різноманітного об'єму плану змісту кореспондуючих слів в різних мовах. Так, неповнота еквівалентів часто пов'язана з відмінністю гіпо-гіперонімічних характеристик семантики слів. Часткові відповідники уточнюються на рівні словосполучення чи фрази, а також компенсуються в перекладі у ширшому контексті. Тому вони дозволяють зберегти варіант загального змісту вихідного тексту та тексту перекладу.

Відсутність повної еквівалентності пояснюється не лише розходженням денотативного ядра значення корелюючих слів та вихідної мови та мови перекладу. Неспівпадіння є результатом відмінностей конотативної інформації – емотивно-експресивної та фонової, а також відмінностей стильового, соціогеографічного характеру.

Комунікативна модель (Г. Спер, О. Каде, О. Нойберт) В ранніх працях О. Каде визначав перекладацьку еквівалентність як інваріантність плану змісту і плану вираження знаку в оригіналі та перекладі. Варто зазначити, що в перекладознавстві термін інваріант трактується по-різному: як мовна реальність, яка проявляється в загальності значень чи референції; як конструкт, ідеальна сутність, яка виникає в результаті абстрагування, яке дозволяє виділити узагальнену властивість чи набір загальних ознак; як множинність

чи сукупність варіантів. При цьому збереження денотативної інваріантності визнавалось мінімально обов'язковою умовою, сигніфікативне значення, інваріанти плану вираження і прагматичні варіанти вважались факультативними в залежності від характеру й мети трансляту. Оптимальний транслят повинен характеризуватися збереженням всіх об'єктивно можливих інваріантів.

Пізніше в пошуках критеріїв еквівалентності О. Каде робить акцент на оцінці комплексного впливу тексту перекладу в умовах конкретної комунікативної ситуації. Він наполягає на необхідності розрізнити поняття тексту як мовного утворення – макрознаку, зміст якого визначається взаємодією семантики складових його одиниць, і тексту як одиниці комунікації – «комуніката», який володіє смислом, що виникає при інтеграції мовного макрознаку в комунікативну ситуацію. Таким чином, змістом комуніката є смисл, а його формою – послідовність мовних знаків, включаючи маніфестовані в них значення. Виступаючи в якості комуніката, текст вміщує більше інформації, ніж її маніфестує в своїх значеннях ланцюг мовних знаків. Між значенням і смислом існує регулярне відношення: певні значення в певних ситуаційних умовах породжують певний смисл. [4:74]

Оскільки в будь-якому акті комунікації носіями повідомлення виступають комуніканти, сутність перекладу полягає в заміні не текстів, а комунікатів. Таким чином, створення еквівалентного комуніката при перекладі може й повинно супроводжуватися більш-менш суттєвими змінами тексту оригіналу. [4:84] Комунікативна ситуація може змінюватися у відповідності з загальною метою власне акту двомовної комунікації. О. Каде наполягав на направленості перекладу як на комунікат, так і на макрознак оригіналу. Хоча пріоритет, на його думку, повинен належати комунікату, всі зміни макрознаку повинні бути суворо обумовлені вимогами двомовної комунікації.

Г. Єгер у науковій праці «Трансляція та трансляційна лінгвістика» досліджує проблему перекладацької еквівалентності, яка розкриває саму суть перекладацької діяльності. Г. Єгер намагається дати суто лінгвістичне визначення поняттю перекладацької еквівалентності. [3:141] Він виходить з положення, що переклад повинен бути комунікативно еквівалентним оригіналу. Це означає, на його думку, що обидва тексти повинні мати однакову комунікативну значимість, цінність, яку слід розуміти як розумовий образ, який текст викликає у свідомості комунікантів. В якості виходу з такої ситуації Г. Єгер пропонує замінити комунікативну значимість її лінгвістичним експлікатом, тобто змістом самого тексту, яке у взаємодії з екстралінгвістичними факторами і створює цей складний розумовий образ. Такий зміст, який виводиться безпосередньо зі значень (функцій) мовних одиниць, які складають текст, пропонується йменувати функціональною значимістю (цінністю), а співпадіння функціональних значимостей оригіналу та перекладу означати-ме їх функціональну еквівалентність.

Г. Єгер визначає функціональну значимість тексту, як сукупність трьох видів його мовних значень: актуального сигніфікативного значення, актуального членування та внутрішньолінгвістичного і прагматичного значення. Досягненню функціональної еквівалентності можуть заважати два ряди факторів. Один ряд факторів визначається співвідношенням систем і правил функціонування вихідного тексту і тексту перекладу, які в ряді випадків не дозволяють текстам оригіналу і перекладу мати однакову функціональну значимість. Відносну функціональну еквівалентність, яка максимально можлива при даному співвідношенні двох мов, пропонується називати «максимальною еквіва-

лентністю». Другий ряд факторів носить мінливий, більш-менш випадковий характер: знання та вміння перекладача, умови його роботи. Вони в принципі можуть бути усунені, але їх вплив може призвести до неповної комунікативної еквівалентності перекладу чи навіть до його комунікативної нееквівалентності («гетеровалентності»). [3:154]

В роботі «Комунікативна і максимальна еквівалентність текстів» Г. Єгер уточнює поняття комунікативної еквівалентності, пов'язуючи його із здатністю адресата повідомлення вилучати з нього інформацію, що передається. В результаті він виділяє п'ять типів мовного посередництва:

I. Текст перекладу максимально еквівалентний тексту оригіналу. При цьому можливі два випадки [6:251]:

1. Адресати повідомлення в перекладі володіють такими ж можливостями для вилучення інформації, як і одержувачі повідомлення в оригіналі – переклад комунікативно-еквівалентний оригіналу.

2. Адресати повідомлення в перекладі володіють іншими можливостями для вилучення інформації, ніж одержувачі повідомлення в оригіналі – переклад комунікативно-гетеровалентний оригіналу.

II. Текст перекладу не володіє максимальною еквівалентністю по відношенню до тексту оригіналу. При цьому можливі три випадки:

1. Адресати оригіналу і перекладу володіють різними можливостями для вилучення інформації, а ця відмінність відповідає відмінності між значеннями текстів оригіналу і перекладу – переклад комунікативно еквівалентний оригіналу.

2. Адресати оригіналу і перекладу володіють різними можливостями для вилучення інформації, і ця відмінність не відповідає відмінності між значеннями текстів оригіналу і перекладу – переклад комунікативно гетеровалентний оригіналу.

3. Адресати оригіналу і перекладу володіють однаковими можливостями для вилучення інформації – переклад комунікативно гетеровалентний оригіналу.

Отже, комунікативна еквівалентність перекладу полягає у збереженні тої загальної частини комунікативної значимості оригіналу, якою останній володіє для своїх адресатів. [6:253]

Семантична модель (А. Жолковський, Дж. Кетфорд, П. Ньюмарк, А. Федоров) У своїй праці «Лінгвістична теорія перекладу» Дж. Кетфорд пропонує встановити еквівалентність двох відрізків тексту емпіричним шляхом [15:27]: аналізуючи вже виконані переклади чи пропонуючи досвідченому перекладачу перекласти відрізок тексту оригіналу. При цьому виявлені еквіваленти необов'язково формально відповідатимуть один одному, тобто займати приблизно однакове місце в системах вихідної мови та мови перекладу. Вони також не матимуть однакові значення, оскільки кожна мова має свою власну систему значень, й тому значення одиниць оригіналу не можуть співпадати зі значеннями одиниць перекладу.

Таким чином, перекладацька еквівалентність не означає ні формальної відповідності, ні рівнозначності значень. Єдиною умовою еквівалентності Дж. Кетфорд вважає вимогу, щоб вони могли заміняти один одного в даній ситуації, що й встановлюється при емпіричному аналізі. Елементарні смисли є сукупністю розрізняльних ознак як суми ситуативних рис, які є суттєвими для даного тексту. Звідси висновок, що *еквівалентність*

при перекладі з'являється тоді, коли встановлюється відповідність між розрізняльними ознаками тексту у вихідній мові та тексту мови перекладу.

Окрему увагу приділяємо поглядам вітчизняних перекладознавців та їх теоріям еквівалентності. Рецкер Я. І. розробив теорію закономірних відповідників, в якій поняття еквівалентності розповсюджувалось лише на мікроодиниці тексту. В рамках даної теорії була запропонована наступна класифікація міжмовних відповідників [9:58]: еквіваленти; варіантні і контекстуальні відповідники; різні види перекладацьких трансформацій чи адекватних заміन.

Над *ієрархічними моделями еквівалентності* працювали такі видатні перекладознавці, як Комісаров В.Н., Гак В. Г., Львін Ю.І., В. Коллер. Вернер Коллер вважає, що поняття еквівалентності набирає реальний смисл лише в тому випадку, коли уточнюється тип еквівалентних відношень між текстами.

Вид еквівалентності уточнюється шляхом зазначення на ті конкретні якості оригіналу, які повинні бути збережені в перекладі. В. Коллер виділяє: денотативну еквівалентність – збереження предметного змісту тексту; конотативну еквівалентність – передачу конотацій тексту шляхом цілеспрямованого вибору синонімічних мовних засобів; текстואльно-нормативну еквівалентність – орієнтовану на жанрові ознаки тексту, на мовленнєві і мовні норми; прагматичну еквівалентність, яка передбачає певну установку на реципієнта; формальну еквівалентність, орієнтовану на передачу художньо-естетичних, каламбурних, індивідуалізуючих та інших формальних ознак оригіналу.

Кожного разу, перекладаючи текст, перекладач стоїть перед завданням встановити ієрархію вимог еквівалентності відносно тексту, яка варіюється від тексту до тексту. Головною завжди лишається вимога, що передбачає передачу комунікативного ефекту вихідного тексту. Вона полягає у визначенні того чи іншого аспекту чи компоненту, який є головним в умовах даного комунікативного акту. Отже, на думку В. Коллера, саме комунікативно-прагматична еквівалентність формує співвідношення між іншими видами еквівалентності – денотативною, конотативною, текстואльно-нормативною та формальною. [16:127]

Якщо у В. Коллера всі види еквівалентності вибудовані в одній площині, то Комісаров В. Н. розміщує їх в ієрархічній структурі, а в якості обов'язкової умови еквівалентності постулюється «збереження домінантної функції висловлювання» (функціональний інваріант перекладу).

«Теорія рівнів еквівалентності» - це модель перекладацької діяльності, заснована на припущенні, що відношення еквівалентності встановлюються між аналогічними рівнями текстів оригіналу і перекладу. Основою цієї моделі є виділення у змісті тексту ряду послідовних рівнів, які відрізняються по характеру інформації, яка передається від джерела до рецептора.» [5:62]

Суть цієї теорії полягає в тому, що відмінності в системах вихідної мови та мови перекладу та особливостях створення текстів в кожній з цих мов в різній мірі можуть обмежувати можливість повного збереження в перекладі змісту оригіналу. Тому, перекладацька еквівалентність може базуватися на збереженні (і відповідній втраті) різних елементів змісту, які містяться в оригіналі. В залежності від того, яка частина змісту передається для забезпечення його еквівалентності, розрізняються різні рівні (типи) ек-

вівалентності. На будь-якому рівні еквівалентності переклад може забезпечувати міжмовну комунікацію. [7:51]

Дійсно, для забезпечення успішного акту міжмовної комунікації іноді достатньо жестом вказати на потрібний предмет, замість того, щоб перекладати фразу.

В тексті, який передається від джерела рецептору Комісаров В.Н. пропонує виділити п'ять основних рівнів плану змісту [5:66]: 1.рівень мовних знаків (слів); 2. рівень висловлювання; 3.рівень (структури) повідомлення; 4.рівень опису ситуації; 5. рівень цілі комунікації.

Наведена послідовність рівнів, на думку Комісарова В. Н., відображає не лише структуру змісту тексту, але й основні етапи аналізу переданого тексту. Спочатку ідентифікуються мовні знаки, тоді «послідовно проявляється зміст тексту, який аналізується на рівні висловлювання, повідомлення, опису ситуації й приходиться до розуміння змісту цілого на рівні цілі комунікації». Еквівалентність на вищих рівнях не означає еквівалентність на нижчих рівнях, тоді як еквівалентність на нижчому рівні автоматично передбачає еквівалентність і на вищих рівнях, оскільки перекладач повинен послідовно пояснити всі рівні змісту оригіналу від мовних знаків до цілі комунікації.

Заснований на цій моделі процес перекладу Комісаров В.Н. описує таким чином: сприймаючи текст, перекладач переходить з одного рівня на інший знизу вгору, проявляючи всі рівні змісту. Тоді, перейшовши до використання мовного коду мови перекладу, він проходить всю ієрархію рівнів у зворотному напрямку, послідовно перевіряючи, чи не визначає однозначно кожен рівень змісту кінцевий варіант перекладу. Якщо який-небудь рівень вже вимагає обов'язкового вживання певних форм, перекладач робить цей вибір. Якщо таке обмеження відсутнє, він переходить до наступного рівня, слідкуючи за тим, щоб варіант перекладу, який встановлює еквівалентність з оригіналом на нижчих рівнях, не суперечив вищим рівням змісту. [6:122]

У подальших дослідженнях Комісаров В.Н. змінив послідовність виділених ним рівнів на зворотну та ввів термін тип еквівалентності, спочатку вживаючи його поряд з терміном рівень, а тоді замість нього [11:253].

Зміна послідовності розміщення і розгляду рівнів викликано тим, що мова йде одночасно про два різні набори рівнів. З однієї сторони, виділяються рівні змісту в тексті, і в цьому випадку дійсно значення окремих слів представляють собою нижчий рівень, з яких в результаті їх взаємодії складається зміст висловлювання, яке також має своє значення в процесі спілкування. З іншої сторони, мова йде про рівні еквівалентності змісту двох текстів – оригіналу і перекладу. Еквівалентність на рівні мовних знаків – це еквівалентність на рівні цілі комунікації + еквівалентність на рівні опису ситуації + еквівалентність на рівні структури повідомлення + еквівалентність на рівні висловлювання + збереження мовних знаків. [11:254]

Ми доходимо висновку, що найбільш об'ємною є все ж таки є ієрархічні моделі типів еквівалентності, які будуються за рахунок досягнення еквівалентного перекладу на різних рівнях мови. Ще одним прибічником цієї теорії є М. Бейкер, яка пропонує детальніший перелік умов, які формують концепцію еквівалентності. Вона досліджує поняття еквівалентності на різних рівнях по відношенню до процесу перекладу, включаючи різні аспекти перекладу, таким чином поєднуючи лінгвістичний та комунікативний підходи. [14:11-12] Вона вирізняє: еквівалентність, яка виникає на рівні слова (морфеми) та по-

над рівнем слова та підкреслює що під час перекладу цей фактор є першим, на який перекладач звертає увагу; граматичну еквівалентність, яка відноситься до різноманіття граматичних категорій в різних мовах, текстуальну еквівалентність, посилаючись на еквівалентність між текстами вихідної мови та мови перекладу щодо інформації та когезії, прагматичну еквівалентність, посилаючись на стратегії імплікативних форм та стратегії уникнення під час процесу перекладу.

Ми, у свою чергу, пропонуємо ввести до даної теорії ще два рівні еквівалентності: крос-культурний та інтердисциплінарний.

Переклад є поняттям міжкультурним, і деякі вчені трактували його, виходячи з поняття саме «культура». Сфера крос-культурної комунікації охоплює процеси адекватного розуміння культурного тексту. Декодіфікація культурного тексту-повідомлення, що відбувається в даному випадку, має відбуватися за правилами відправника. В іншому випадку повідомлення ризикує бути неправильно інтерпретованим чи інтерпретованим правильно, але не до кінця. Розуміння (доступність інформації) відбувається за умови адаптації кодів двох культурних систем задля виконання даного завдання. Ми маємо на увазі, що це твердження слід інтерпретувати як намагання підтримати спільність перед лицем репрезентацій розбіжностей, що їй суперечать.

Інтердисциплінарний рівень передбачає інтерпретацію текстів, як репрезентантів певної дисципліни. Зокрема, йдеться про мову юридичних документів, яка становить концептуальну картину окремого виміру з вміщеним в себе крос-культурним аспектом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода /Л.С. Бархударов. - М.:Международные отношения,1975. - 237 с.
2. Виноградов В.С. Перевод: Общие и лексические вопросы./В.С. Виноградов. -2-е изд., перераб. - М.: Университет, книга, 2007. - 240 с.
3. Егер Г. Коммуникативная и функциональная эквивалентность // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сб. научных статей под общей ред. перевода с англ., нем., фр. В.Н.Комиссарова. М.: Международные отношения, 1978. - с.137-156.
4. Каде О. Проблемы перевода в свете теории коммуникации// Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: Сборник статей. – М.: Международные отношения, 1978. – с.69-90.
5. Комиссаров В. Н. Слово о переводе (очерк лингвистического учения о переводе) / В.Н. Комиссаров. - М.: Междунар. Отношения, 1973. – 215 с.
6. Комиссаров В.Н. Современное переводоведение. Учебное пособие / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2004. – 424 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты): Учебн. для ин-тов и фак. иностр. яз. / В. Н. Комиссаров. - М.: Высш. шк., 1990. - 253 с.
8. Попович А. Проблемы художественного перевода. / А.Попович. - М.: Высшая школа,1980. – 199 с.
9. Рецкер. Я. И. Теория перевода и переводческая практика: очерки лингв. теории пер. / Я. И. Рецкер.– М.: «Междунар. отношения», 1974. – 216 с.

10. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія / О.О. Селіванова. – П.:Довкілля-К, 2011. – 844 с.
11. Сдобников В.В, Петрова О. В. Теория перевода: (ученик для студентов лингвистических вузов и факультетов иностранных языков)/ В.В. Сдобников, О. В. Петрова. – М.:АСТ: Восток-Запад; Владимир: ВКТ, 2008. – 448 с.
12. Федоров А.В. Основы общей теории перевода: (лингвистические проблемы). / А.В. Федоров - М: Филология, 2002. – 416 с.
13. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика./ А.Д. Швейцер - М.: Воениздат, 1973. – 310с.
14. Baker, Mona. In Other Words: A course book on translation / Mona Baker. - London: Routledge, 1992. - pp 1-78, 180-212, 217-254.
15. Catford, John. A Linguistic Theory of Translation: an essay on Applied Linguistics / J. C. Catford. – London: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
16. Koller, Werner. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. / Werner Koller. - Heidelberg/Wiesbaden: Quelle und Meyer, 1992. – 343 S.
17. Nida, Eugene, Taber Charles The Theory and Practice of Translation / Eugene A. Nida, Charles R. Taber. - Leiden: E. J. Brill, 1982. - pp 1-50.

УДК 81-11+81'33

Форманова С.В.
(Одеса, Україна)

ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЯ ЯК НОВА ГАЛУЗЬ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті обґрунтовується поняття лінгвоконфліктології, розглядаються мовленнєві засоби, які слугують причиною конфлікту, характеризується мовленнєва поведінка комунікантів у конфліктній інтеракції.

Ключові слова: конфлікт, конфліктологія, лінгвоконфліктологія, конфліктна поведінка, конфліктна інтеракція, конфліктоген.

В статье рассматривается понятие лингвоконфликтологии, а также языковые средства, которые являются причиной конфликта, характеризуется языковое поведение коммуникантов в конфликтной интеракции.

Ключевые слова: конфликт, конфликтология, лингвоконфликтология, конфликтное поведение, конфликтная интеракция, конфликтоген.

The concept of lingvoconflictology is grounded in the article, vocal facilities which serve as reason of conflict are examined, the vocal conduct of communicative participants is characterized in conflict interaction.

Keywords: conflict, conflictology, lingvoconflictology, conflict conduct, conflict interaction, conflictogen.

На сучасному етапі розвитку суспільства проблеми мовної інтеракції посідають чільне місце, оскільки вплив мовленнєвої інтеракції на поведінку людей у конкретних ситуаціях є предметом вивчення як вітчизняних, так і зарубіжних авторів: Бацевич 2011, 2011а; Арутюнова 1999; Алефірієнко 2005; Апресян 2003; Кусов 1999; Леонтьєв 1969; Падучева 1986, 1996; Романов 1979, 1985, 1988, 2002, 2005; Сусов 1986, 1990; Співак 1977; Austin 1961, 1963; Downes 1977; Fraser 1975; Gale 1976; Searle 1962, 1975, 1977; Strawson 1964 та ін. Мовленнєві конфлікти починають входити у сферу досліджень науковців, але, з огляду на це, з'являються нові поняття, пов'язані з новими аспектами дослідження мови. Тому в умовах сучасних реалій посилився інтерес до проблем конфліктології взагалі, до мовної конфліктології зокрема. Вивчення мовної поведінки, у тому числі стратегічної, сприяє розвитку інтеграції гуманітарних дисциплін, про що свідчать дослідження кінця ХХ – початку ХХІ століття [Ф.С.Бацевич 1997, 2000, 2011; К.Ф.Сєдов 1996; Й.А.Стернін 2001; С.А.Сухих 1986; О.С.Іссерс 2002; А.Н.Баранов 1993; Н.Д.Арутюнова 1990 та ін.].

Дослідженням **аномальних конфліктних ситуацій** в українському мовознавстві займався Ф.С.Бацевич, у російському і зарубіжному – лінгвісти Б.Ю.Городецький, Н.Д.Арутюнова, О.В.Падучева, В.З.Дем'янков, О.О.Романов, І.М.Кобозєва, Л.П. Семененко, О.М.Мартінова, Дж.Остін, Дж.Сьорль, Т.А.ван Дейк, Дж.Ліч, Х.П.Грайс та ін., **феномену комунікативного конфлікту та конфліктної ситуації спілкування** присвячені роботи Н.К.Кневої, І.М.Горєлова, К.Ф.Сєдова, Н.А. Білоус та ін., більшість робіт належить соціологам та психологам Н.В.Гришиній, Е.Берну, Л.Н.Цой та ін. Дослідження інвективного мовлення в конфліктній інтеракції не знайшло зацікавленості у мовознавчій науці, тому наше дослідження є актуальним.

Метою статті є з'ясування особливостей лінгвоконфліктології у мовленнєвій інтеракції, що передбачає розв'язання таких завдань: обґрунтувати поняття лінгвоконфліктології; проаналізувати мовленнєві засоби, які спричиняють конфлікт; схарактеризувати мовленнєву поведінку комунікантів, що вступають у конфлікт.

Якщо говорити про комунікативну конфліктологію, то в ній відбито перш за все не лише підхід до комунікації в цілому – у вигляді тієї чи іншої комунікативної моделі – але й, що найголовніше, мовні особливості повідомлень, які ми створюємо та те, як ми їх використовуємо: чи то з метою набуття інформації, чи то з метою встановлення певних стосунків із співбесідником. Якщо говорити про використання мовних засобів у першому випадку, то це може призвести до конфліктів у мовленнєвій інтеракції, якщо ж говорити про другий випадок, то це призводить до конфліктів у контактній інтеракції. Це означає, що учасники комунікативного акту самі створюють комунікативні конфлікти. Але їх можна уникнути: треба лише зрозуміти їхню природу, їхні причини і механізми, способи запобігання.

Комунікативна модель може бути описана з точки зору наявності/відсутності в ній конфлікту, а наука, для якої ці питання є головними, – це комунікативна конфліктологія, або лінгвоконфліктологія.

Лінгвоконфліктологія – нова галузь досліджень у прикладній лінгвістиці, яка набуває оберті з кінця 90-х років ХХ ст., коли в суспільстві гостро постала проблема образи честі та гідності особистості через прийоми сугестивного впливу та маніпулювання свідомістю реципієнтів семантико-стилістичними особливостями мовлення. Лінгвокон-

фліктологія вийшла за межі розмовно-побутового мовлення і потрапила у політичний, юридичний, науковий та міжособистісний дискурс. **Етнічну конфліктологію** досліджують В.А.Авсентьев (2001), В.А.Ачкасов (1975), А.Г.Здавомислов (1999); **політична конфліктологія** є об'єктом досліджень І.А.Василенка (2006), А.В.Глухова (2000), Б.В.Коваленка, А.І.Пирогова, О.А.Рижова (2002), С.О.Ланцова (2008), М.М.Лебедевої (1999), Д.М.Фельдмана (1998), **світовою політикою і розв'язанням міжнародних конфліктів** займаються Л.Н.Анісімов (1975), І.Н.Арцибасов, С.В.Баклановський (2005), В.М.Кулагін (2006), С.О.Ланцов (2004), М.М.Лебедева (2006), А.І.Полторак, Л.І.Савінський (1976), А.В.Торкунов (2004), О.І.Тіунов (1999), А.П.Циганков, П.А.Циганков (2006), **релігійні конфлікти** привертають увагу Д.Б.Малишевої (2005), В.Н.Кудрявцева (2005), Ю.М.Антоняна (2006), **психологія конфлікту** знайшла відображення у працях Н.В.Гришиної (2000), А.В.Дмитрієва (2000), Р.І.Мокшанцева (2002). Одним із напрямів лінгвоконфліктології є **лінгвістична експертиза** [Цена слова 2001, 2003; А.М.Баранов 2009; М.Д.Голєв 2000-2007; Т.В.Чернишова 2005; Б.Я.Шарифуллін 2003; Юрислінгвістика-3 2002 та ін.], в основі якої лежить семантичний аналіз плану змісту та вживання відповідних лексичних засобів, які використовуються у справах про захист честі та гідності, порнографію, розпалювання міжнаціональних конфліктів, образи, наклепи, у судових справах з плагіату, патентознавства, реклами тощо. В основі такого аналізу лежить проблема інтерпретації семантики тексту, а саме: аналізові багатозначності висловлень, виокремленні можливостей розуміння слів, синтаксичних конструкцій, номенів з негативною/образливою оцінкою, прагненні до смислових інтерпретацій мовних форм тощо.

А.Я.Анцупов та А.І.Шипілов під конфліктологією розуміють міждисциплінарну науку, яка досліджує закономірності виникнення, розвитку і завершення конфліктів різного рівня, а також принципи, способи та прийоми їхньої профілактики і завершення [2: 202].

В основі лінгвоконфліктології лежать такі розділи теорії мови як: 1) лексична та лінгвістична семантика мовних одиниць, що спричинили конфлікт. Сюди входять дослідження й опис плану змісту слів, словосполучень, висловлювань, які можуть вважатися образливими чи наклепницькими. У цьому випадку доцільно звертатися до словникових тлумачень таких одиниць, а також брати до уваги мовну картину світу комунікантів, їхню освіту, інтелект, соціальний стан та ін.; 2) лінгвістична прагматика, основу якої становить теорія мовленнєвих актів. Вона визначає ілокутивну силу висловлювання та оцінку; 3) теорія мовленнєвого впливу, куди входять прийоми риторики, сугестії, NLP. Таким чином, **лінгвоконфліктологію визначаємо** як галузь прикладної лінгвістики, яка досліджує основи виникнення, розвитку й завершення конфлікту через вживання мовних засобів, що зумовлено мовленнєвою інтеракцією та інтенцією комунікантів. Основу лінгвоконфліктології складають поведінка мовців, їхня діяльність, негативне ставлення одне до одного, підвищена емоційність, агресивність, стрес, суб'єктивність, соціальний стан, характерні особливості мовців, спричинені вербальними та невербальними засобами спілкування.

Будь-яке спілкування може завершитися конфліктом, оскільки кожний з нас вимагає від опонента порозуміння, підтримки своєї точки зору, позитивної реакції на свої слова. Адже всі люди різні і не завжди виправдовують наші надії, що викликає глибоке розчарування і призводить до конфлікту. Конфлікт виникає не лише через використання ін-

вективи, конфліктогенних слів, висловлень і жестів, а й через опір, який чинить опонент.

Лінгвоконфліктологія – наука молода, вона знаходиться на етапі формування, тому використовує поняття інших наук: психології, соціології, політології, філософії, педагогіки, прикладної лінгвістики тощо.

З лінгвістичної точки зору лінгвоконфліктологія є мовною ситуацією, мовленнєвим актом, подією, в основі якої лежить мотив, інтенція, які за допомогою мовних засобів спричиняють неадекватне розв'язання ситуації спілкування, яке завершується сваркою або й бійкою.

Лінгвоконфліктологія використовує засоби лінгвістичних дисциплін, як-от: фонетики, фонології, орфографії, фразеології, морфології, синтаксису та ін., важливим поняттям яких є семантика висловлювання, тобто його лексичне значення.

Сучасні психологічні дослідження у галузі конфліктології доводять, що міжособистісна взаємодія створює широкий простір для мовленнєвих конфліктів, які реалізуються у межах лінгвоконфліктології і під якими розуміється мовленнєве зіткнення двох комунікантів, і які характеризуються специфічною мовленнєвою поведінкою учасників інтеракції. Мовленнєвий конфлікт зазвичай супроводжується міжособистісною напругою, яка містить емоційно-негативне ставлення комунікантів один до одного, до ситуації, та чинниками, які її породжують. «Планується, що адресант повідомить адресатові дещо, що підвищить у того емоційний імпульс та приведе його в певний емоційний стан» [7: 185].

Як зазначають Я.А.Луп'ян (1991), В.П.Шейнов (1996), П.Вацлавик (2000), Н.В.Гришина (2000), в основі конфлікту лежить протистояння людей, які мають різні інтереси, думки, позиції, різну мету, що призводить до непорозуміння між сторонами. У конфліктній ситуації на поверхню виходять порушення норм взаємодії та співробітництва, стикаються інтереси, ціннісні орієнтації, відбувається психологічна несумісність учасників конфлікту.

Основну роль у виникненні конфліктів відіграють конфліктогени, слова, дії, акти, які можуть призвести до конфлікту [6: 7], як-от:

- *Минулої ночі я пропустилася «фрейдистської обмовки» - назвала чоловіка іменем мого першого хлопця. Я так зніяковіла;*

- *У мене був майже такий же випадок. Я хотіла сказати своєму чоловікові: «Будь ласка, передай мені картонлю», а замість цього випалила: «Щоб ти здох, невдахо, ти загубив моє життя» [http://vk.com/feed].*

Під час конфлікту відбувається ескалація конфліктогенів: на конфліктоген на свою адресу адресат зазвичай прагне відповісти конфліктогеном, який буде значно сильнішим. Як правило, людина боляче реагує на образи та ображення, тому у відповідь намагається вдатися до агресії. Норми етикету й мораль, безумовно, вимагають витримки, прощення образи, стійкості та вміння перевести усе в жартівливу форму, але цього майже не трапляється в реальному житті. Втім така поведінка пояснюється дуже просто: людина повинна відчувати себе у небезпеці, жити в комфортних умовах, спілкуватися з гідними людьми, тому зазіхання на її честь та гідність сприймається боляче, що і викликається через агресію.

Наприклад,

Під час перерви у школі вчителька стала очевидцем конфліктної ситуації. Дві дівчинки, учениці третього класу, Альбіна та Аліса, гралися досить мирно. Раптом Аль-

біна випадково штовхнула Алісу. Та у відповідь заверещала: «Не штовхайся, брудна ві-
вця». Альбіна відповіла так: «Але не така гладка, як ти» [Записано автором у гімназії
№ 7, м. Одеса].

Як бачимо, конфліктна ситуація – це результат особливого типу спілкування, осо-
бливої мовленнєвої поведінки комунікантів. Учасники конфліктної інтеракції досягають
своїєї мети через активну вербальну агресію. Л.Беркович визначає агресію як форму по-
ведінки, яку націлено на те, щоб заподіяти комусь фізичної або психічної шкоди. Агресія
зазвичай викликається емоційним збудженням, причому йдеться про негативні емоції
[1: 24].

В основі будь-якого конфліктного мовленнєвого акту лежать почуття. Інвектор здій-
снює мовленнєвий акт, керуючись не лише своїм настроєм, а й почуттями, які залежать
від чинників, якими не можна керувати і які не можна контролювати. Настрій псується,
коли щось пішло не за планом, щось вийшло не так, як того очікували і т.д. Виникають
роздратування, гнів, які знаходять вихід в інвективі. Основу такого спілкування склада-
ють стереотипи поведінки, які закладені в підсвідомість з дитинства від батьків, зі шко-
ли, суспільством тощо. У такий спосіб виникають почуття гніву, образи, безпорадності;
з'являються думки: «знову», «скільки можна», «чому так», «що за безвідповідальність»,
«хіба це так важко», «невже це не можна усвідомити/запам'ятати», «й/йому нічого
не можна довірити», «простіше самій/самому це зробити». Мовленнєвий акт, розпоча-
тий з такими думками, переходить у конфлікт, який оформлюється засобами інвективи.
Психіка людини у такий спосіб реагує автоматично, оскільки на будь-яку ситуацію у
людини спочатку виникають почуття, за якими відбувається вихлоп емоцій.

Отож ті, хто створюють конфлікт, мають потребу «скинути» свої емоції, дати їм ви-
хід, оскільки агресор ніколи не думає про те, щоб набути якихось переваг. Він добре
розуміє, що його дії не принесуть йому користі, натомість настане психологічне роз-
вантаження. Таким чином, конфліктна інтеракція завжди супроводжується емоціями. Як
відомо, емоції часто викликають конфлікти, а ті, в свою чергу, – емоції. Емоції людини є
реакціями на вплив внутрішніх та зовнішніх подразників, вони мають яскраво виражену
суб'єктивну конотацію й охоплюють усі види почуттів та переживань [5: 632]. Емоції є
однією з форм відображення світу, проте вони відбивають не предмет і явище реальнос-
ті, а відношення, в які поглинають учасників конфліктного дискурсу. Отже, що однією з
характерних рис конфліктного дискурсу є емоційність.

На жаль, у теоретичних працях з конфлікту не приділяється увага мовним засобам
його вираження, які, як форма комунікативної інтеракції, провокують виникнення кон-
флікту. Між тим, інвектива, як складова мови та засіб комунікації, є першопричиною,
основним джерелом конфліктної ситуації. У цьому випадку інвектива виступає як со-
ціальне явище, чинник, який створює, формує і розвиває конфлікт.

Звернемося до прикладів:

(Випадок у маршрутному таксі, липень 2011 року, м. Тернопіль):

На зупинку під'їжджає маршрутне таксі, відчиняються дверцята, з вулиці кричить
літня жіночка, вочевидь пенсіонерка:

- По посвідченню можна?

- Так, - відповідає водій.

Бабуся заходить, сідає на вільне місце. Водій повертається і просить показати пенсій-
не посвідчення, на що пенсіонерка агресивно реагує.

- Йой, ну ви гляньте на цього віродка, то ти ще не ймеш віри старій жінці.
- Вибачте, але покажіть посвідчення.
- Тотиподивисінасебе,ти–хамло.Яктизістаримилюдьмирозмовляєш?Посвідчення покажи. Ті всліпло, чи шо?

- Жіночко... - не встиг закінчити речення водій, як бабуся його перебиває і знову починає своє.

- Хто лишень ті на роботу преїняв, єден пан Біг знає. Чорт насидяний, а не хлоп. Старій жінці віри не йме, диви сі на нього.

Тим часом жінка дістає хустинку, помалу розгортаючи, дістає пенсійне посвідчення, показує водієві і сідає на своє місце, бурмочучи прокльони.

Перед нами діалогічний текст, цілісність якого полягає у комунікативній структурно-граматичній і змістовій площині. Єдність теми (оплата за проїзд у міському транспорті) досягається співвіднесенням з одним і тим самим предметом дійсності, вживанням ключових слів *пенсійне посвідчення, стара жінка*. Експресивним мовленням є саме репліки пенсіонерки. Водій маршрутного таксі, як видно з діалогу, людина врівноважена, чемна, сумлінно ставиться до виконання своїх обов'язків, що виявляється у проханні показати пенсійне посвідчення. Лексика пасажирки відзначається ненормативністю, у тексті наявні діалектизми, властиві даному краю, у наведеному тексті – Тернопільській області: *віродок* (виродок), *хлоп* (чоловік), *єден* (єдиний), *не йме віри* (не вірить). Жінка вдається до образ: *віродок, хамло, чорт насидяний*, хоч так агресивно реагувати приводу не було, оскільки водій виявився вихованою людиною і не піддався провокації жінки до конфлікту. Як бачимо, мовці створюють образи тими засобами, які вони самі обирають з огляду на власний психологічний стан. Змалювання сварки у маршрутному таксі досягається мовними одиницями, які є доцільними і несуть основне смислове і оцінно-конотативне навантаження, сприяють точному і дійовому передаванню теми та концепції конфліктного МА.

Отже, конфліктний дискурс – це оцінне явище, яке виявляється у негативній оцінці мовцем дій адресата або ситуації, на яку ці дії вплинули.

Оцінка у конфліктній комунікації є інструментом досягнення мовцем мети. Ч.Стівенсон специфіку оцінного значення вбачає в тій меті, з якою використовується висловлення, що містить оцінку. На думку дослідника, основним призначенням ціннісних суджень є не повідомлення про факти, а здійснення впливу (*create an influence*) [3: 20]. Оцінка, за Стівенсоном, призначена для впливу на адресата. Той негатив, який містить оцінка, має на меті викликати в адресата певний психологічний стан, тобто відбиває не власне семантичний, а прагматичний аспект знакової ситуації.

За допомогою оцінних висловлювань можна опосередковано примусити адресата до дій та виконання деяких практичних вчинків. Оцінні висловлювання вказують реципієнтові на бажання усунути дискомфортну та деструктивну ситуацію.

Незважаючи на те, що «конфліктна поведінка особистості може розцінюватися як наслідок поганого виховання, а її прояв – як симптоми психопатологій» [4: 4], конфліктні ситуації посідають важливе місце серед стереотипних моделей міжособистісної інтерації та сприяють вирішенню певних комунікативних завдань. Метою конфліктної інтерації є висловлення мовцем негативних емоцій і досягнення ним катарсису. Той, хто слухає, зі свого боку, прагне виконати необхідні соціальні дії, які б забезпечили йому

компенсацію від шкоди, якої йому заподіяли, – вибачитися, визнати свою провину, змінити поведінку.

Конфліктний дискурс реалізується через прагматичні акти, спрямовані на дестабілізацію міжособистісних стосунків, до яких, наприклад, відносять мовленнєвий акт докору, оскільки докоряючи, мовець дає негативну оцінку поведінці партнера, тим самим заподіюючи шкоди опонентові.

Конфліктна мовленнєва поведінка характеризується комунікативними стратегіями домінування мовця, зниженням статусу комунікативного партнера, комунікативного протистояння, створення негативної тональності спілкування тощо.

Отже, специфікою інтерпретації конфліктного дискурсу в комунікативно-прагматичному просторі є взаємодія опонентів, яку спрямовано на розв'язання протиріччя з перевагою вербальної форми спілкування. Якщо акцентується на причинах і наслідках конфлікту, під час якого наявна агресивна поведінка особистостей, то вона може мати вираження як у вербальній, так й у фізичній формі. Порушення конфліктного мовленнєвого акту відбувається внаслідок зіткнення способу життя комунікантів, їхніх гендерних і соціальних ролей, освіти, віку, професії, національно-культурних традицій тощо. Річ у тім, що взаємодія соціальних чинників призводить до створення для кожного члена суспільства своєї моделі поведінки, своїх цінностей, стереотипів, норм та елементів, які є основними для комунікантів.

У результаті дослідження ми дійшли таких висновків: 1) лінгвоконфліктологія – галузь прикладної лінгвістики і міждисциплінарних досліджень на межі мови, психології, соціології, права тощо. Предметом дослідження лінгвоконфліктології є лінгвістичний, психологічний, політичний, соціальний, побутовий аспекти мови. Виокремлення лінгвоконфліктології як нової галузі прикладних і міждисциплінарних досліджень є закономірним етапом розвитку лінгвістики, психології, соціології, політології та суспільства в цілому, що випливає з логіки їхньої еволюції; 2) конфліктний МА зазвичай формує агресію опонента, яка лежить в основі емоційного досвіду адресанта, його внутрішнього психічного стану і переходить у злість, розлюченість, лють, нестямність, шаленство тощо. У такий спосіб конфліктність стає закономірністю функціонування сучасного суспільства. Її спричинено незадоволенням індивідумом чи владою, чи станом свого здоров'я, чи економічними і соціальними умовами життя, чи політичними подіями, чи особистим життям, чи безпомічністю тощо; 3) інвективність конфліктного МА буде високою, якщо комуніканти порушують соціальні норми; учасники мають намір образити один одного, ведуть себе агресивно, виражають негативні емоції. Підвищена інвективність конфліктного МА спостерігається при застосуванні розмовної мови, лайки, інтенції образи, мотиву образи, негативних емоцій, агресії тощо; 4) серед лексико-фразеологічних засобів, які несуть образи, опоненти використовують не лише інвективи, а й стилістично нейтральну лексику, які є засобом негативної оцінки адресата, зменшують його авторитет в очах опонентів та стилістично характеризують його; 5) щодо характерних особливостей учасників конфліктної мовленнєвої інтеракції, то вони такі: тиск на опонента, зневажання його думки, негативне ставлення, образлива негативно-оцінна конотація; ставлення до опонента як до тупої, недалекої, дурнуватої, простуватої людини; вживання інвективи; введення опонента у стан хвилювання; керування його увагою; домінування над ним; створення ефекту непередбачуваності; висування певних звинувачень тощо.

Перспективу дослідження вбачаємо у дослідженні лінгвоконфліктології в політичній, соціальній та юридичній мовленнєвій інтеракції і аналізові мовних засобів, які спричинюють конфлікт.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агрессия : причины, последствия, контроль / под. ред. Л.Берковича. – СПб. : Изд. Дом "НЕВА", 2000.
2. Анцупов А.Я. Словарь конфликтолога : [2-е изд.] / А.Я.Анцупов, А.И.Шипилов. – СПб. : Питер, 2006. – 528 с. : ил.
3. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека / Н.Д.Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999.
4. Кънева Н.К. Интегральный подход к проблеме коммуникативных неудач : автореф. дис. ... канд. филол. наук / 10.02.19 / Н.К.Кънева. – Тверь, 1999. – 18 с.
5. Психологический энциклопедический словарь. – М. : Большая российская энциклопедия, 1995.
6. Шейнов В.П. Конфликты в нашей жизни и их разрешение / В.П.Шейнов. – Минск : Харвест, 1996.
7. Юрьева О.В. Эффективность речевого общения (на материале современного английского языка) : автореф. дис. ... канд.филол.наук / 10.02.04 / О.В.Юрьева. – М., 1999. – 18 с.
8. [Электронный ресурс] ; [сайт] : Режим доступа : <http://vk.com/feed>. -Назва з екрану.

УДК 376.016

Малюхова Н.І.
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

В статті висвітлюються особливості розвитку різних видів мовлення у дітей з порушеннями зору молодшого шкільного віку.

Ключові слова: мовлення, психічні функції, діти з порушеннями зору, компенсація, корекція.

В статтє освещены особенности развития устной и письменной речи у детей с нарушениями зрения младшего школьного возраста.

Ключевые слова: устная речь, психические функции, дети с нарушениями зрения, компенсация, коррекция.

© Малюхова Н.І., 2011

The article highlights features of development usnoy speech in children with visual impairments.

Keywords: *usnaya speech, mental function, children with visual impairments, compensation, correction.*

В сучасних умовах навчання та виховання дітей із порушеннями психофізичного розвитку актуальним є вирішення проблем корекції та розвитку вербально-комунікативних якостей дитини з вадами зору.

Дослідженнями вчених (С.Л. Жильцова, М.Л. Немцова, Н.А. Крилова, Л.И. Солнцева, Є.П. Синьова, Л.С. Вавіна, Л.С. Волкова, С.О. Покутнева, С.В.Федоренко та інші) встановило, що засвоєння мовлення та його розвиток у слабозорих дітей відбувається, як і у дітей із нормальним зором, у процесі спілкування. Але порушення міжаналізаторних зв'язків, обумовлене зоровим дефектом, викликає у даної категорії дітей труднощі у встановленні контактів з оточуючими, підтриманні процесу спілкування, спотворює систему образів, уявлень, уповільнює динаміку розвитку та накопичення мовних засобів і виразних рухів, надає своєрідності співвідношенню слова та образу, змісту лексики, викликає відставання у формуванні мовленнєвих навичок та мовного відчуття. Доведено, що у дітей із порушеннями зору можуть бути мовленнєві розлади, обумовлені патологією зорового аналізатору, а також мовленнєві порушення, що мають первинний характер в основі яких лежать факторні причини: дислалія, ринолалія, дизартрія, заїкання, широко представлені системні порушення.

Порушуються різні компоненти мовленнєвої діяльності: вимовна сторона, фонематичні процеси, лексична і граматична будова. На різній стадії проявляється ураження комунікативної функції мовлення.

О.О. Лапп вивчаючи розвиток мовлення дітей з порушеннями зору, зазначає, що обмеження візуального контролю за вербальними й невербальними засобами спілкування призводить до того, що в даної категорії дітей проблеми зі звуковимовою зустрічаються в 2 рази частіше, ніж у нормі.

У дітей з порушеннями зору виділяють чотири рівні сформованості мовлення, в кожному з яких представлені по-різному порушення тих чи інших мовленнєвих компонентів, ступінь порушення, а також багатоманітність факторів, які лежать в основі мовленнєвого розладу.

Перший рівень сформованості мовлення.

У дітей даного рівня добре сформоване експресивне мовлення. У них зустрічаються незначні порушення звуковимови. Це може стосуватися окремих звуків або якоїсь групи звуків (свистячі, шиплячі, сонорні). Частіше ці порушення мають фонетичний характер. Можуть зустрічатися діти, у яких порушення звукової сторони мовлення викликані анатомічними змінами в артикуляційному апараті. Дітям притаманний високий рівень розвитку всіх фонематичних процесів. Діти готові до оволодіння звуковим аналізом і синтезом. У них сформовані фонематичні уявлення. У цих дітей спостерігається 100-відсоткова предметна співвіднесеність слів. Вони володіють узагальненнями, а також у них розвинутий словник дієслів та ознак предметів. В монологічному мовленні діти доречно використовують словниковий запас. Діти правильно будують розгорнуті фрази, їх висловлювання логічні, нормальний темп та ритм мовлення. В мовленні, ігровій та навчальній діяльності діти виявляють активність, зацікавленість, мають позитивне став-

лення до колективу та в цілому до життя. Немовленнєва симптоматика: практично у всіх дітей достатньо повна просторова орієнтація, достатньо розвинута загальна моторика, координація рухів, рівновага, стереогноз, дрібна моторика рук, мовленнєва моторика. Даний рівень мовленнєвого розвитку у дітей з порушеннями зору зустрічається рідше, ніж інші рівні (15,4 %).

Другий рівень сформованості мовлення.

На цьому мовленнєвому рівні знаходиться значна частина сліпих та слабозорих дітей (36,4 %). У цих дітей спостерігається велика кількість порушених звуків, що проявляється в замінах, взаємозамінах, пропусках або відсутності звуків. Порушені групи звуків. Недостатньо розвинуті фонематичні процеси: неповне слухове сприймання, несформовані фонематичні уявлення, діти не володіють навичками звукового аналізу та синтезу, недостатня сформованість слухової диференціації звуків та мовно-слухових уявлень, виникають труднощі під час аналізу речення. Фонетико-фонематичні порушення не впливають на розуміння дітьми мовлення оточуючих. У дітей спостерігається практично повне розуміння мовлення, але вони не розуміють завдань на використання прийменників, внаслідок того, що у них не сформовані уявлення про простір та відсутні відповідні навички у використанні прийменників. У цих дітей лише експресивне мовлення відрізняється задовільним якісним рівнем. Активний словник обмежений в межах 90-95 %; допускаються 1-2 помилки у співвіднесенні слова та образу предмета, у використанні узагальнюючих понять, граматичних категорій, можуть зустрічатися порушення під час зміни іменників за числами, при використанні відмінкових закінчень іменників, труднощі при словотворенні; мають місце труднощі в складанні речень та розгорнутих розповідей, практично відсутні розповіді, де є елементи творчості, фантазії, порівняння, образності. Стиль мовлення характеризується лаконічністю та стилістю. Практично відсутня емоційна забарвленість. Діти беруть участь у колективній грі, але у них зазначається більш низький рівень активності та інтересу до ігрової та навчальної діяльності. мовленнєвий розвиток дещо відстає від мовленнєвої норми.

Третій рівень сформованості мовлення.

Найбільш часто сліпі та слабозорі діти можуть бути віднесені до цього мовленнєвого рівня (40%). У дітей виявляються значні порушення фонетичної сторони мовлення. Відсутня слухова та вимовна диференціація звуків, не сформовані фонематичні уявлення звуків. Це призводить до певних труднощів при формуванні навичок фонематичного аналізу та синтезу. У 52,3 % дітей цього рівня фонематичний аналіз та синтез недостатньо сформовані, у 47,7 % - не сформовані зовсім. У частини дітей спостерігається неповне розуміння мовлення оточуючих.

Експресивне мовлення відзначається своєю бідністю. Дитина співвідносить з предметами не більше 75 - 80% слів. На тому ж рівні приблизно знаходиться й узагальнююча функція слів. У дітей практично збережена словозміна під час використання однини та множини, але спостерігаються багаточисельні порушення при використанні відмінкових закінчень; багато помилок при узгодженні числівників з іменниками, прикметниками. Завдання на словотворення діти виконують лише за допомогою дорослих.

Зв'язне мовлення характеризується великою кількістю аграматизмів. Діти користуються простою за будовою фразою, не використовують складносурядних та складнопідрядних речень. Практично відсутні розгорнуті оповідання. В оповіданнях відсутня об-

разність, емоційність. Мовленнєвий розвиток цих дітей значно відстає від вікової норми.

Оскільки у дітей широко представлені фонетичні, лексичні, граматичні порушення, то можна говорити про загальний недорозвиток мовлення. Він може бути зумовлений цілим рядом негативних факторів, що впливають на становлення мовлення (в більшості відмічені в анамнезі або наявні соматичні ускладнення, переважно вроджена зорова патологія та високий ступінь порушення зору, рухова несформованість; несприятливі умови середовища).

У цих дітей спостерігається також сповільнений розвиток й інших психічних процесів, зокрема, пізнавальної діяльності. готовність до засвоєння знань з рідної мови знаходиться у цих дітей на низькому рівні. Необхідно зазначити, що відсутність виражених патологічних процесів в організмі, морфологічних змін в центральній нервовій системі, збереженість та нормальна діяльність інших аналізаторів – все це є свідченням того, що такі порушення за своєю структурою є функціональними. Отже стан, відповідний третьому мовленнєвому рівню, можна розглядати як зворотній, як тимчасову затримку мовленнєвого розвитку, що зумовлена впливом багатьох негативних факторів. Негативну роль тут відіграє і зорова патологія, оскільки порушення мовлення багато в чому зумовлюються неминучим в даному випадку збідненням сенсорного досвіду.

У дітей спостерігається відсутність інтересу до колективної ігрової діяльності.

Четвертий рівень сформованості мовлення.

Цей, найбільш складний, мовленнєвий рівень зустрічається у дітей з порушеннями зору досить рідко (8,2 %).

У дітей спостерігаються значні порушення фонетичної сторони мовлення, а також відсутня слухова диференціація звуків та не сформованість фонематичних уявлень. Повністю не сформовані процеси фонематичного аналізу та синтезу.

Не сформовані поняття (а в процесі корекційного навчання засвоюються з труднощами): слово, звук, речення, склад. Це створює умови, за наявності яких дитина не розуміє відповідних завдань.

У дітей спостерігається імпресивний аграматизм, порушення імпресивного мовлення. Діти не розуміють образності, багатозначності.

Експресивний словник обмежений. Діти можуть співвіднести не більше, ніж 50 % слів з певними предметами. Дуже часто оформлення слів викривлене та носить характер лепету. Грубий експресивний аграматизм.

Зв'язне мовлення практично відсутнє. Діти можуть лише перерахувати окремі назви, дії. Речення не оформлюється граматично. У цих дітей спостерігається грубе недорозвинення всіх компонентів мовленнєвої системи.

У більшості дітей спостерігається порушення динаміки мисленнєвих процесів. Виникають великі труднощі під час запам'ятовування, узагальнення, порівняння, умовиводів. Діти не проявляють активності в колективній грі. Відсутній інтерес до навчальної діяльності.

Труднощі, які виникають під час спілкування внаслідок грубого недорозвинення мовлення дуже часто призводять до негативізму.

Якщо в основі недорозвинення мовлення в дітей з нормальним зором лежить насамперед неповноцінність звукового сприймання або недоліки артикуляції, що перешкоджають оволодінню фонематичним складом слова, а недоліки зорового сприймання (у

вигляді оптичної агнозії) зустрічаються лише в поодиноких випадках, то серед учнів з вадами зору випадки недорозвинення мовлення, обумовлені недоліками зорового сприймання, спостерігаються значно частіше та становлять специфічну для них форму.

Причиною недорозвинення мовлення стає порушення предметного сприймання, яке впливає в першу чергу на нагромадження словникового запасу й розвиток граматичних уявлень. Утрудненість зорового сприйняття заважає формуванню значень слів і в умовах несприятливого мовленнєвого спілкування накладає відбиток на розвиток значеннєвої сторони мовлення, призводить до вторинної затримки інтелектуального розвитку дитини.

Крім функції спілкування, позначення, узагальнення, абстрагування та спонування мовлення слабозорих виконує також функцію компенсаторну, включаючись у чуттєве і опосередковане пізнання навколишнього світу, в процесі становлення особистості.

Компенсація наслідків порушень зору за участю мовлення найбільш чітко виступає в чуттєвому пізнанні, оскільки мовлення, слово уточнює, корегує та направляє протікання процесів чуттєвого пізнання, дозволяє здійснювати більш повно і точно відображення предметного світу в образах сприйняття, усуваючи фрагментарність та спотворення [4].

Як показують спостереження С. Коробко та результати проведеного ним дослідження, порушення писемного мовлення в учнів з вадами зору мають значну поширеність. Вони відзначені в 29 з 214 обстежених їм учнів 1-У класів. Обстеженням були охоплені тільки діти з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом. Поширеність розглянутих відхилень в умовах порушеного зорового сприйняття порівняно з дітьми зі збереженим зором ставить питання про зв'язок зорової недостатності з порушеннями писемного мовлення.

Стан писемного мовлення вивчався на матеріалі диктантів, проведених відповідно до програми, і диктанту, текст якого насичений подібними звуками. Вивчався також стан усного мовлення й зорового сприйняття у всіх обстежених дітей. Порівняльне вивчення стану зору й усного мовлення учнів, у письмових роботах яких були виявлені або, навпаки, були відсутні заміни букв, показало, що між наявністю заміни букв і станом зору безпосередньої залежності немає. Разом з тим, виявлений прямий зв'язок появи заміни зі станом усного мовлення. Більшість дітей, яка допускала заміни букв на письмі, мали загальне недорозвинення мовлення різного ступеню. Однак аналіз походження та структури аномального розвитку мовлення дозволив стверджувати, що недолік зорового сприймання є одним з факторів, який визначає різні форми недорозвинення мовлення.

На думку С. Коробко вплив порушення зорового сприймання на заміни букв має наступний характер: порушення предметного сприймання, яке викликає дезорганізацію розвитку значеннєвої сторони мовлення, внаслідок взаємозв'язків компонентів мови призводить до фонематичних недоліків, які на письмі виявляються заміною букв. У загальному аналізі прояву мовленнєвого недорозвинення фактами, найбільш доказовими для даного висновку про природу заміни букв, є: розбіжність у часі найбільшої виразності зорової недостатності та розглянутих заміни букв; відповідності в більшості випадків заміни букв змішуванням і замінам відповідних звуків, фонематичних уявлень [3].

Для успішного опанування правопису необхідним є певний рівень розвитку фонематичного слуху. Дослідники в галузі тифлопедагогіки і логопедії (Л. Вавіна, Л. Волкова, С. Федоренко, М. Хватцев та ін.) вказують на значне відставання саме цього боку мовлення у дітей зі зниженим зором. Недорозвиток фонематичного слуху у даної категорії дітей

є однією з причин утруднень у правописі слів з парними приголосними (дзвінки - глухі, тверді - м'які) і з ненаголошеними голосними в корені слова.

Враховуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що мовлення, слово уточнює та спрямовує чуттєве відображення дійсності, а дефекти зору призводять до повного або часткового випадіння зорових образів з чуттєвого досвіду, оскільки в ряді випадків предмети та явища зовнішнього світу виявляються недоступними для сприймання збереженими органами відчуття. Усунення цих прогалин, а також уточнення та корекція недосить повних й точних, а часто перекручених дотикових, зорових та інших образів є функцією мовлення спільно із мисленням. Тому, організація навчально-виховної роботи спеціальних шкільних закладів повинна спрямовуватися на розвиток мовлення, як могутнього компенсаторного засобу подолання наслідків порушення зору у даній категорії дітей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Л.С. Выявление и коррекция нарушений устной речи у слепых и слабовидящих детей. – Л., 1982.
2. Коробко С.Л. Графические нарушения в письме слабовидящих школьников. // Дефектология.- 1978, №2, с. 18-24
3. Свиридчук Т.П. Изучение познавательной деятельности слепых и слабовидящих дошкольников // Методические рекомендации к исследованию проблем коррекционной работы в специальных школах. – К.: Вища школа, 1975. – с. 90 – 92.
4. Синьова Є.П. Тифлопсихологія. - К. 2004. – 213 с.

ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ
У СЕРЕДИНІ XX ст.

У статті йдеться про розвиток науки про праслов'янську мову в середині XX ст., розглядаються досягнення слов'янського порівняльно-історичного мовознавства та дослідження у галузі історичного словотвору слов'янських мов; аналізуються найвагоміші праці видатних учених.

Ключові слова: праслов'янська мова, порівняльно-історичне мовознавство, слов'янські мови, історичний словотвір слов'янських мов.

В статье говорится о развитии науки о праславянском языке в середине XX в., рассматриваются достижения славянского сравнительно-исторического языкознания и исследования в области исторического словообразования славянских языков; анализируются важнейшие труды выдающихся учёных.

Ключевые слова: праславянский язык, сравнительно-историческое языкознание, славянские языки, историческое словообразование славянских языков.

The article is about the learning of Proto-Slavonic language in the middle of the XX century, the achievements of Slavic comparative-historical linguistics and research in the field of word-formation history of the Slavic languages.

Key words: Proto-Slavonic, comparative linguistics, Slavonic languages, historical word-building of Slavonic languages.

Становлення науки про праслов'янську мову й перші вагомі досягнення в цій галузі відбувалися в кінці XIX – на початку XX ст. Особливо інтенсивно розвивалася наука про праслов'янську мову у 20–30 рр. минулого століття. Це було викликано розширенням досліджень у галузі історії мов, розвитком компаративістики. Завершився цей етап появою перших узагальнень у галузі фонетики, лексики й морфології, створенням перших граматик праслов'янської мови. Докладніше про це читайте у нашій публікації [1: 215–216].

На другому етапі розвитку науки про праслов'янську мову настає її розквіт, відбувається ряд відкриттів серйозного загальнолінгвістичного значення завдяки зміцненню і розширенню старих та створенню нових наукових славістичних центрів, появі наукових славістичних видань у багатьох країнах. З 1929 року почали відбуватися міжнародні з'їзди славістів, де не лише обговорювалися наукові доповіді, але й приймалися рішення щодо розв'язання важливих наукових проблем, що потребували зусиль учених різних країн. До таких проектів належить створення загальної славістичної бібліографії, загальнослов'янського лінгвістичного атласу та ін. На цьому етапі було чітко розроблено перспективи наукових досліджень з відносно єдиною методологією.

У цей період внесок у розвиток праслов'янської тематики зробили А. Белич [2: 346], Л.А. Булаховський [2: 348], П.О. Бузук [3: 58], А. Вайан [2: 445–446], М.М. Дурново [2: 352–353], О. Гуер [2: 395], Н. Ван-Вейк [2: 449–450], Т. Лер-Сплавінський [2: 407–411],

© Марченко Т.Я., 2011

А. Лескін [2: 411], Р. Нахтигал [2: 422], М.С. Трубецкой [2: 370–371], Р. Якобсон [2: 396] та багато інших. Велике значення для розроблення питань слов'янського мовознавства мали праці скандинавських славістів: К. Станга [2: 438–439], Р. Екблома [2: 386–387], К. Кнутссона [2: 401], І. Торб'єрнсона [2: 443]; Г. Гуннарссона [2: 392].

Слов'янське мовознавство, вивчення чеської, польської, болгарської та інших мов – це улюблена ділянка наукової творчості академіка Л.А. Булаховського. Наукова спадщина його багата і різноманітна [3: 6–61], ми ж зупинимось на тих напрямках і працях, які безпосередньо торкаються розвитку науки про праслов'янську мову. Леонід Арсенійович був найвизначнішим фахівцем у галузі слов'янської акцентології, він реконструював спільнослов'янську акцентологічну систему і вивчив її відбиття й розвиток в окремих слов'янських мовах. У своїх розвідках він часто віднаходив зв'язки цієї складової з іншими складовими мовних систем: „Сравительно-исторические комментарии к восточнославянскому ударению. Суффиксальные образования имен существительных с окончаниями склонений мужского и среднего родов” (1955). Поряд з акцентологією, центральною проблемою слов'янського мовознавства, якій дослідник присвячував велику увагу, була проблема вивчення перерозподілів і зрушень всередині системи різноманітних складників структури слов'янських мов, що розвиваються внаслідок граматичної аналогії. Академік Л.А. Булаховський здійснив численні дослідження з граматичної аналогії на ґрунті слов'янських мов, заглиблюючись при цьому до найдавніших етапів історії мови, що дало особливо багато прикладів дії аналогії в різних сферах мовної структури, і довів, що зміни за аналогією є одним з головних чинників мовного розвитку. Важливими для етимологів є погляди вченого на етимологічні дослідження. Учений був добрим знавцем слов'янської етимології й етимологічним питанням присвятив увагу в багатьох своїх працях історичного характеру. Він підкреслював, що етимолог майже завжди має справу з імовірними формами, тому обов'язковим є ретельне опрацювання усіх можливих пояснень будь-якого слова. Особливо уважним дослідник має бути до непевних формантів, особливо, коли йдеться про тлумачення слів зі складною, затемненою структурою [4: 60–63].

Видатний український та білоруський мовознавець Петро Опанасович Бузук досліджував питання діалектології та лінгвістичної географії, порівняльної граматики слов'янських мов, етимології, вивчав пам'ятки слов'янської писемності.

Особливо виразно проявилися здібності П.О. Бузука як ученого-дослідника в галузі праслов'янської тематики. Він опрацьовував питання історії праслов'янської мови, формування її діалектів і взаємовідносин між ними, питання праслов'янської єдності й особливостей формування окремих праслов'янських груп. П. А. Бузук виклав свої погляди на історію праслов'янської мови в праці „Спроба гісторичної епохи славянської фанетики” (1928). Ґрунтуючись на даних відносної хронології найважливіших фонетичних процесів, учений розробив загальну концепцію розвитку праслов'янської мови. Він розподілив мовні явища праслов'янської мови, виокремивши групи з відносною хронологією та абсолютною хронологією і врахував при цьому дані лінгвістичної географії. На підставі такого розподілу учений склав свою оригінальну періодизацію праслов'янської мови і виділив епоху переважання загальноіндоевропейських ізоглос, епоху балтослов'янських ізоглос, епоху власне праслов'янських ізоглос. Було висунуто припущення, що прामова на всіх етапах свого існування мала діалектне членування й завжди стано-

вила собою певну сукупність ізоглос [5: 472]. Це була перша в історії індоєвропейстики спроба висвітлення історії прамови та її діалектології.

Згідно з позиціями класичної компаративістики, реконструйована мова відновлюється, виходячи з моделі родовідного дерева, як єдина, діалектно не членована. Наукові розробки П.О. Бузука сприяли тому, що в компаративістиці виробилося розуміння діалектного членування кожної мови, у тому числі й прамови. П.О. Бузук неодноразово підкреслював, що після розпаду праслов'янської мови її діалекти вступали в складні взаємовідносини, у результаті чого їх звукова система, граматики, лексика й семантика набули значних своєрідних ознак. Звертаючи увагу на те, що в українській та білоруській мовах існують явища, які беруть початок у далекому минулому й оминають „загально-руську” (давньоруську) епоху, П.О. Бузук припускав можливість певних мовних змін, що відбулися на початку праслов'янської епохи й були властиві лише давнім українській та білоруській мовам. А це означає, що історію цих мов треба рахувати майже з того періоду, з якого починається й праслов'янська мова [6: 57].

Академік Олександр Белич, президент Сербської академії наук, учень П.Ф. Фортунатова, був одним з найвизначніших славістів першої половини XX століття, фахівцем у галузі порівняльної граматики слов'янських мов, керівником „Белградської лінгвістичної школи”, автором праць з діалектології сербської мови, серед яких особливо цінна праця «Диалектологическая карта сербского языка», що побачила світ в Петербурзі в 1906 г. У своїх працях сербський дослідник на великому матеріалі слов'янських мов зробив цікаві й цінні спостереження, розробляв проблеми походження праслов'янської дієслівної системи, історії категорії двоїни в слов'янських мовах („О двоїни у словенском језицима” („Про двоїну у слов'янських мовах”) (1932)), створив цілий ряд фундаментальних праць із загальнослов'янських питань: історичної граматики, діалектології: „Галички дијалекат” („Галицький діалект”) (1935), акцентології „Акцентатске студије” („Акцентологічні студії”), історії мови. А. Белич у статті „О прасловенском језику” („Про праслов'янську мову”) (1922) висловив думку про необхідність і можливість створення історії та діалектології праслов'янської мови. Розвиткові слов'янського мовознавства сприяли праці професора М.М. Дурново: „Очерк истории русского языка” (1924), „Введение в историю русского языка” (1927), „Мысли о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов” (1929) та ін. Цінними є славістичні праці професора Л.П. Якубинського „Die Vertretung des urslavischen *ě* im čakavischen” („Рефлексія праслов'янського *ě* в чакавському говорі”) (1925). У праці „История древнерусского языка” (1953) порушуються важливі питання праслов'янської мови, взаємовідношення між слов'янськими та неслов'янськими мовами.

Помітний слід в історії слов'янського мовознавства лишив чеський дослідник Олдрідж Гуер, відомий як автор знаменитої розвідки „Slovanská deklinace jmenná” („Слов'янське іменне відмінювання”) (1910). У науці існувало й існує багато різноманітних поглядів стосовно походження того чи іншого відмінкового закінчення в праслов'янській мові. О. Гуер критично опрацював усі висунуті тлумачення і запропонував найбільш переконливе розв'язання неясних питань. Проаналізувавши великий матеріал, дослідник зміг дати досить ясний і обґрунтований виклад спільнослов'янського іменного відмінювання. О. Гуер працював також над історією чеської мови, написав ряд праць, серед яких „Úvod do dějin jazyka českého” („Вступ до історії чеської мови) (1924

1-ше вид., 1946 2-ге вид.). По суті, це коротка граматика праслов'янської мови, дуже чітко й зручно викладена [4: 97–98].

Дуже цінні праці з слов'янського мовознавства написав видатний голландський лінгвіст, професор Н. Ван-Вейк, якого цікавили найрізноманітніші питання славістики. Відомий він перш за все своїми ґрунтовними розвідками з слов'янської акцентології [4: 115–116]. Погляди на загальний розвиток слов'янських мов вчений виклав у значній кількості наукових праць. Помітне місце в науковій спадщині Н. Ван-Вейка посідають праці, присвячені питанням класифікації слов'янських мов: „*Remarques sur le groupement des langues slaves*” („Зауваження до групування слов'янських мов”) (1924); спорідненості між слов'янськими мовами: „*Kilka uwag o stosunkach pokrewieństwa między językami zachodnio-słowiańskimi*” („Кілька зауважень про спорідненість між західнослов'янськими мовами”) (1927); „*O stosunkach pokrewieństwa między językami południowo-słowiańskimi*” („Про спорідненість між південнослов'янськими мовами”) (1927), „*O stosunkach pokrewieństwa językowego*” („Про мовну спорідненість”) (1927); історичним етапам існування праслов'янської мови „*O dwóch okresach w rozwoju języka prasłowiańskiego i o ich znaczeniu dla językoznawstwa ogólnego*” („Про два періоди в розвитку праслов'янської мови та про їхнє значення для загального мовознавства”) (1927); розвиткові окремих слов'янських груп та мов: „*Les langues slaves: de l'unité à la pluralité*” („Слов'янські мови від єдності до множинності”) (1937); „*L'origine de la langue polonaise commune*” („Походження спільнопольської мови”) (1937). Вчений багато працював у галузі слов'янської діалектології, особливо цікавився питанням перехідних і мішаних діалектів, здебільшого західнослов'янських і почасти південнослов'янських, що, зрозуміло, безпосередньо пов'язується з питаннями виокремлення груп слов'янських мов, висвітлює певні етапи становлення окремих мов. Н. Ван-Вейк дослідив велику кількість старослов'янських пам'яток і багато праць присвятив питанням фонетики та морфології старослов'янської мови. Найбільше значення має праця „*Geschichte der altslawischen Sprache*” („Історія старослов'янської мови”) (1931). Не залишилися поза увагою ученого і проблеми фонетики та морфології праслов'янської мови: „*Zur Aussprache des urslawischen ѣ*” („До вимови праслов'янського *ѣ*”) (1923–1924). У колі всебічних інтересів ученого була й історія окремих морфологічних одиниць у складі слов'янських мов, зокрема, словотвірних формантів: „*Zur Entwicklung der partizipialen Nomiativendung -onts in der slavischen Sprachen*” („До питання про розвиток дієприкметникового закінчення *-onts* у називному відмінку в слов'янських мовах”) (1925); „*Die slavischen Partizipia auf -to und die Aorist formen auf -тъ*” („Слов'янські дієприкметники на *-to* та аористні форми на *-тъ*”) (1926).

На початку другого етапу розвитку науки про праслов'янську мову проблеми відносної хронології посідають центральне місце. Хоча вони спочатку безпосередньо зачіпають переважно фонетичний рівень мови, проте у зв'язку з тим, що фонетичний та морфологічний рівні, особливо в історичні періоди розвитку та становлення мов тісно пов'язані, усі ці проблеми знайшли своє відображення в структурі словотвірних морфем та вплинули на їхній склад. У центрі уваги класичного порівняльно-історичного мовознавства була зовнішня реконструкція „архетипів” і гіпотетично відновлювана історія окремих мовних форм від правовного архетипу до відомих засвідчених форм окремих споріднених мов. Прамова при цьому набувала площинного, бездіалектного характеру.

Для подолання цієї проблеми компаративістики, на яку у свій час звернув увагу ще П.Ф. Фортунатов, необхідно було з'ясувати хронологічну ієрархію явищ. При цьому для історії прамови більш важливою є не хронологічна послідовність сама по собі, а відносна послідовність: важливо те, яке явище було раніше чи пізніше іншого, так чи інакше пов'язаного з ним.

У 20-ті роки минулого століття дослідники багато уваги приділяли проблемам відносної хронології. Долучився до дискусії про відносну хронологію другої та третьої палаталізації М.С. Трубецкой, вивчаючи різноманітні явища праслов'янської мови у статті „Essai sur la chronologie de certains faits phonétiques du slave commun” („Есе про хронологію деяких загальнослов'янських фонетичних фактів” (1922). Учений працював над дисертацією „Опыт праистории славянских языков” (рукопис праці втрачено), де пропонував критично переглянути всі звукові закони спільнослов'янської прамови, визначити відносну хронологію зміни звуків з часів виокремлення слов'ян із індоєвропейської мовної єдності до появи найдавніших пам'яток окремих слов'янських мов, відтворивши таким чином повну картину звукової еволюції. Ці ідеї було викладено в спецкурсі „Праславянский язык” (1935) [5: 471]. Встановлення відносної хронологізації основних фонетичних процесів праслов'янської мови зумовило висунення проблеми періодизації праслов'янської мови, і М.С. Трубецкой запропонував свою періодизацію. Проблема відносної хронології постала і в галузі морфології. Сприяли її розв'язанню дослідження граматичної аналогії і її впливу на еволюцію морфологічної структури. На думку Р. Якобсона, еволюція морфологічної структури є наслідком вторгнення граматичної аналогії у фонетичну систему мови [5: 476].

На початкових етапах розвитку порівняльно-історичного мовознавства головну увагу дослідники приділяли фонологічним явищам. До сьогодні фонологія, включаючи морфонологію, є тим компонентом загальнослов'янської мовної структури, який досліджений найбільш повно. Аналіз словотвірних процесів, структура і функціонування словотвірних морфем характеризувалися у зв'язку з їх впливом на формування основи слова. Особливого значення при вивченні словотвірних морфем праслов'янської мови набуває принцип аналогії, який тісно пов'язаний з постулатом непорушності фонетичних законів. Учень Бодуена де Куртене К.Ю. Аппель запропонував оригінальну класифікацію граматичної аналогії, де фігурують суфіксальні морфеми, виділивши аналогію формальну, яка включає флексії та суфікси і аналогію радикальну [5: 475]. Пізніше В.О. Богородицький висунув положення про закономірності процесів аналогії та запропонував розрізняти „фонетичну” і „морфологічну” основи дії аналогії та вказав на тісний зв'язок між ними: якщо фонетичні закони викликають зовнішню різноманітність морфем, то фактор аналогії, навпаки, викликає їх повторне уподібнення [5: 475].

Звертаючись до теми дослідження загальнослов'янського словотвору, слід підкреслити, що неможливо провести чітку межу між словотвором і лексикологією, включно з етимологією та лексичною семантикою, оскільки і етимологія, і лексична семантика тісно пов'язані з різноманітними словотвірними процесами. Тому в багатьох працях, присвячених загальнослов'янській лексикології, розглядалися й питання, що стосувалися словотвору.

Одним із найважливіших досягнень цього періоду було усвідомлення необхідності послідовного поєднання типологічних та порівняльно-історичних досліджень, що забез-

печило б все більше проникнення в глиб віків. Із залученням даних типології, фактів і матеріалів неспоріднених мов суто генетичний підхід при реконструкції прамови поступився генетико-типологічному. Перед дослідниками праслов'янської мови постали нові завдання, порівняно з попереднім періодом, коли увагу було зосереджено на виявленні і описові інвентаря мовних одиниць різних рівнів. Тепер виникла необхідність вивчення динамічних, еволюційних процесів у межах праслов'янської мови. Праслов'янська мова почала розглядатися не як склад реконструйованих архетипів, що має статичний, площинний характер, але як жива, історично змінна система, а „площинний характер” реконструйованої мови набув ознак динамічності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Марченко Т.Я. Становлення та початковий етап розвитку науки про праслов'янську мову / Т.Я. Марченко // Мова і культура: Наук. вид. – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – Вип. 14. – Том IV(150). – С. 211–215.
2. Бирнбаум Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции : Пер. с англ. / Вступ. ст. В.А. Дыбо; Общ. ред. В.А. Дыбо и В.К. Журавлева / Х. Бирнбаум. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
3. Українська мова. Енциклопедія. Видання третє, зі змінами і доповненнями. – К.: „Наукова думка”. – 856 с.
4. Кравчук Р.В. З історії слов'янського мовознавства / Рейнгольд Володимирович Кравчук. – К.: Радянська школа, 1961. – 140 с.
5. Журавлев В.К. Наука о праславянском языке : эволюция идей, понятий и методов / Бирнбаум Х. Праславянский язык : Достижения и проблемы в его реконструкции : Пер. с англ. / Вступ. ст. В.А. Дыбо; Общ. ред. В.А. Дыбо и В.К. Журавлева. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
6. Рамановіч Я., Юрэвіч А. П. А. Бузук / Я. Рамановіч, А. Юрэвіч. – Мінск: Выдавецтва „Навука і тэхніка”, 1969. – 104 с.

НАРАТИВНИЙ ДИСКУРС ТА ІСТОРИЧНА ПРАВДА В РОМАНАХ-ЕПОПЕЯХ «РОРІОЇ» С. ЖЕРОМСЬКОГО ТА «ВОЙНА И МИР» Л. ТОЛСТОГО: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР

У статті аналізуються наративні способи досягнення історичної правди С. Жеромським та Л. Толстим у романах „Роріої” та „Война и мир”, розглядається їхня роль у створенні цілісної картини епохи наполеонівських воєн.

Ключові слова: правда, літературна фікція, нарація, наратор, історична достовірність.

В статье анализируются нарративные способы достижения исторической правды С. Жеромским и Л. Толстым в романах „Роріої” и „Война и мир”, рассматривается их роль в создании целостной картины эпохи наполеоновских воєн.

Ключевые слова: правда, литературная фикция, нарация, наратор, историческая достоверность.

In the article it is analyzed the narrative methods of S. Zheromsky in his novel-epic „Ashes” and L. Tolstoy in his novel-epic „War and Peace” in achieving of historical truth and the role of these novels in description of the events of the period of napoleon’s wars.

Key words: truth, literary fiction, narration, narrator, historic reliability.

У визначеному в заголовку аспекті, незважаючи на велику кількість праць [1; 7; 9; 11; 13; 15 та ін.], „Роріої” С. Жеромського і „Война и мир” Л. Толстого майже не вивчалися.

Мета статті полягає в тому, щоб, проаналізувавши спільні та відмінні ознаки наративу в романах-епопеях обох письменників, визначити роль оповідних принципів, застосованих ними у змалюванні історичних подій для досягнення життєвої та історичної правди.

Пізнати історичну реальність можна, беручи в ній безпосередню участь або ж, черпаючи відомості про неї з хронік, наукових трактатів чи художніх текстів. Але чи однаковою буде правда, подана в документах, працях істориків і правда, змалювана артистами слова? „На відміну від спеціальних наукових дисциплін, які прагнуть описати, проаналізувати, задокументалізувати перебіг історичних реалій, література розкриває його через відтворення життєвої долі людини, перейнятої сумнівами, тривогами, надіями, розчаруваннями, змаганнями тощо” [3: 440]. Розмірковуючи над цією проблемою, В. Шмід слушно зауважив: „Литературный вымысел – изображение мира, не претендующее на *прямое отношение изображаемого к какому бы то ни было реальному, внелитературному миру*” (тут і далі курсив – мій – В. О.) [8: 31]. Ця думка вченого конкретизує і поглиблює визначення *правди*, яке подане в літературознавчій енциклопедії як „сукупність тверджень у художньому творі, застосовуваних для переконання читачів у повній відповідності зображення життєвим реаліям. Правда не має логічного характеру, поза текстом не підлягає верифікації, бо належить до літературної фікції” [3: 440].

© Останчук В.В., 2011

Проблема історичної достовірності в романах-епопеях „Война и мир” та „Пориоły” порушувалася в літературознавстві неодноразово. Так, Г. Глинський визнає перевагу роману Л. Толстого перед працями істориків: „Niejeden uczony opis, przeciążony datami i nazwami, – пише польський дослідник, – nie powie wszystkiego tak wymownie, a może nawet i nie nauczy tyle, co obraz przez niego nakreślony. Gdybyśmy zechcieli z dzieł miejscowych historyków studiować epokę od 1800-1815, z pewnością mniej byśmy skorzystali niż przeszlicznej powieści „Wojna i pokój”¹» [Цит: 9: 158].

Висловлювання Й.І. Крашевського про роман Л. Толстого не лише перегукуються у свідомості сучасного реципієнта з думками Г. Глинського, а й уточнюють їх завдяки своїй більш сконцентрованій формі вираження: „Jest to książka, która... wejdzie do literatury jako pomnik dziejowy” [Цит: 9: 159].

У міркуваннях російського критика Н. Страхова, який зосередив свою увагу на історичній правді, водночас порушується питання про спосіб нарації: „Чем все были поражены в „Войне и мире” – писал він. – Конечно, объективностью, образностью. Трудно представить себе образы более отчетливые, краски более яркие. Точно видишь все то, что описывается, и слышишь все звуки того, что совершается. Автор ничего не рассказывает от себя: он прямо выводит лица и заставляет их говорить, чувствовать и действовать, причем каждое слово и каждое движение верно до изумительной точности, т.е. вполне носит характер лица, которому принадлежит. Как будто имеешь дело с живыми людьми, и притом видишь их гораздо яснее, чем умеешь видеть в действительной жизни” [Цит: 1: 192].

Найбільш яскраво виразив достовірність художнього осмислення подій минулого в романі „Война и мир” І. Франко: „Толстой, – зазначив він, – не писав кореспонденцій з театру війни, не писав історії, не малював усього вигляду облоги, а малював, на основі воєнних подій, певну групу людей: офіцерів, солдатів, міщан і т. ін., аналізуючи з мікроскопічними подробицями той вплив, що на них робили великі історичні події... Він задумав змалювати факт величезного історичного значення – війну Наполеона з Росією й катастрофу великої французької армії 1812 року – і на цьому тлі показати в характерних типах усе російське суспільство... Цілковиту історичну вірність описів боїв під Шенграбеном, Аустерліцем і Бородиним признали навіть такі очевидці, як А. Л. Норов” [7: 40].

На подібні оцінки літературознавців заслужив і роман „Пориоły”.

Є. Деген: „Żeromski jest okrutnym, bezkompromisowym realistą...” Rosjanie cenili Żeromskiego jako piewę, cierpienie szlachetnych dusz, jako autora, który z „okrutnym realizmem odzwierciedlał złe żywioły, prześladowające ludzkość”, jako przedstawiciela plejady artystów, którzy „odczuli cierpienia swoich czasów i zostawili szczęśliwszym pokoleniom wyrazisty dokument, świadczący o tym, jakimi drogami osiągnięto to problematyczne szczęście”³» [Цит: 10: 347].

¹ Жоден учений опис, обтяжений датами і назвами, не розповідь всього так промовисто, а може навіть і не навчить стільки, як образ, накреслений ним. Якби ми захотіли, спираючись на праці місцевих істориків, вивчати епоху від 1800-1815, ми б меншою мірою скористалися з них, ніж з прекрасного роману „Війна і мир”.

² Це книжка, яка... увійде до літератури як пам’ятка історії.

³ Жеромський – жахливий, безкомпромісний реаліст... Росіяни цінували Жеромського як співця „мук шляхетних душ”, як автора, який з „жахливим реалізмом відтворював погані стихії, що переслідують людей”, як представника плеяди художників, які „відчули терпіння своїх часів і зали-

Й. Якубовський: „Żeromski dążył w sposób bardzo świadomy do stworzenia powieści historycznej, która by dała możliwie pełny obraz minionych form życia zarówno społecznego, jak i kulturalnego, a nie tylko samej wojny” [14: 42].

С. Мацкевич: „Толстой opisuje... swoich rodziców i wydarzenia, które znał bezpośrednio... Tolstoj ze względu na niesłychaną miłość do prawdy, do realizmu w swoich opisach i sytuacjach – nie mógłby być pisarzem historycznym, bo powieść historyczna, poza ograniczoną ilością faktów, składa się z fantazji autora... „Wojna i pokój” nie jest żadną powieścią historyczną...”
Стосовно польського роману критик висловив подібний висновок: „Według mej klasyfikacji *Dzieje grzechu* Żeromskiego są powieścią historyczną, a *Popioły* nie są powieścią historyczną...”⁵ [Цит: 9: 165-166].

Сам С. Жеромський, як і Л. Толстой, вважав свій твір не історичним романом, а „романом з кінця XVIII і початку XIX століття” („powieść z końca XVIII i początku XIX wieku”). І. Матушевський пояснює це наступним чином: «*Popioły* nie dadzą się wtłoczyć w rubrykę romansów, których pierwowzór stworzył Walter Scott, a które powszechnie noszą miano „historycznych”»⁶ [12: 224]. С. Жеромський створив новий тип історичного роману, який не вдавалося зміряти загальноприйнятими мірками, а тому „*Popioły*” викликали чимало кількості негативних оцінок. Дещо подібне відбулося з твором Л. Толстого „Война и мир”, котрий, викликавши захоплення у відомого критика Г. Брандеса, не був сприйнятий ним як романний жанр. Причиною таких непорозумінь певною мірою слугувала незвичайна структура цих нарацій. Так, М. Гловінський, пояснюючи несприйняття роману С. Жеромського „*Dzieje grzechu*” писав: „Nie wiadano bowiem jak czytać utwór, który tonie w liryzmie, nie proponując dystansu wobec zdarzeń dziejących się na powieściowej scenie”⁷ [12: 226]. Сказане стосується і „*Popiołów*”.

Новаторство Толстого і Жеромського полягало в незвичному використанні в структурі романів величезного історичного матеріалу: архівних документів, щоденників, кореспонденції, які інколи дослівно включалися письменниками в тексти їхніх творів. В результаті дискурс документа перехреснувався з дискурсом автора-наратора і героїв. Незважаючи на те, що методи використання історичних джерел обома авторами були подібні, способи наративного їх втілення відрізнялися. Це яскраво простежується при описі обома письменниками історичних битв, які відбувалися під час наполеонівських воєн і масонства – релігійно-етичного руху, що виник на початку XVIII ст. в Англії, а згодом поширився в інших країнах Європи. Таємні товариства нерідко поєднували за-

шили щасливішим поколінням виразний документ, який свідчить про те, якими дорогами досягнуто це проблематичне щастя.”

⁴ Жеромський свідомо прагнув до створення історичного роману, який би дав повний образ минулих форм життя як суспільного, так і культурного, а не тільки самої війни.

⁵ Толстой описує... своїх батьків і події, які знав безпосередньо. Толстой з погляду на нечувану любов до правди, до реалізму в своїх описах і ситуаціях – не міг би бути історичним письменником, бо історичний роман, поза обмеженою кількістю фактів, складається з фантазії автора... „Війна і мир” не є жодним історичним романом... Згідно з мою класифікацією „Історія гріха” Жеромського є історичним романом, а „Попіл” не є історичним романом.

⁶ „Попіл” не вдається втиснути в рубрику вальтерскотівських романсів, які сьогодні називаються „історичними”.

⁷ Невідомо було, як читати твір, який тоне в ліризмі, не пропонуючи відстані щодо подій, які відбуваються на романній сцені

вдання „морального самовдосконалення” з консервативними політичними поглядами [4: 152]. Сцени в романах „Война и мир” і „Пори́оту”, в яких показана процедура прийому до масонської ложі, на перший погляд, – ідентичні. Пор.:

„В комнате было **черно-темно**: только в одном месте горела лампада в чем-то **белом**. Пьер подошел ближе и увидел, что лампада стояла на **черном** столе, на котором лежала одна раскрытая книга. Книга была Евангелия; то **белое**, в чем горела лампада, был человеческий череп с двумя дырами и зубами... Пьер обошел стол и увидел большой, наполненный чем-то и открытый ящик. Это был гроб с костями. Его несколько не удивило то, что он увидел” [2 (5: 487)].

Rafał znalazł się sam jeden w sali wysokiej, sklepionej, **ciemnej** prawie, obitej sukmem. Był tam stół **czarny** dziwnego kształtu, a na nim trupia głowa, w którą wstawiona **świeca** tliła się bynajmniej nie tajemniczo. Przychodzień powiódł oczyma wokoło i nie bez drżenia zobaczył w kątach czaszki, piszczele, gnaty ludzkie. Zamiast wszakże spodziewanego dawniej wzruszenia doświadczył raczej drgawek gniewu. Wściekał się, że oto zostawiono umyślnie trupie piszczele i głowy dla przestraszenia go jak durnia⁸ [2 (16: 55)].

І Л. Толстой, і С. Жеромський таємничу обстановку, у якій відбувається прийом у масони, малюють чорно-білими фарбами: **темна кімната, чорний стіл, білий череп**, у котрий вставлена свічка. Проте наративний спосіб створення картини – різний: Л. Толстой робить це плавно, поступово. На початку невідомо, що служить основою для лампадки („горела лампада в чем-то белом”). І тільки тоді, коли П’єр наважився підійти ближче, стає очевидним, що „то белое, в чем горела лампада, был человеческий череп с двумя дырами и зубами”. У С. Жеромського – інший тип нарації, він передає події через невластне пряму мову. Рафал – відразу зауважив, що на столі стояла „trupia głowa, w którą wstawiona świeca tliła się bynajmniej nie tajemniczo” [2 (16: 55)]. Відрізняється також і сприйняття героями того, що відбувається і наративний спосіб його змалювання. П’єра „несколько не удивило то, что он увидал”, натомість Рафал „wściekał się, że oto zostawiono umyślnie trupie piszczele i głowy dla przestraszenia go jak durnia” [2 (16: 55)]. У такий же спосіб передані обома письменниками відчуття героїв: у Л. Толстого найголовнішу роль передає всезнаючий автор-натор, тоді як у С. Жеромського такої визначеності немає, нарація ніби миготить і не можна з впевненістю стверджувати, чи вона йде від автора, чи від героя.

У романі російського письменника, „як у житті”, події подаються у хронологічному порядку. „Пори́отам” така лінійність – не притаманна, що викликало незрозуміння критиків, які відзначали у романі „недосконалість композиції”. Під час прийому до масонської ложі героям були передані однакові „добродчинності”, але спосіб їх передачі – різний. У Л. Толстого усе відбувається поступово: з’являється ритор і вручає Безухову сформульовані „заповіді”: „Добродетели эти были: 1) скромность, соблюдение тайны ордена, 2) повиновение высшим чинам ордена, 3) добронравие, 4) любовь к человечеству, 5) мужество, 6) щедрость и 7) любовь к смерти” [2 (5: 490)].

⁸ Рафал опинився сам-один у високій, склепінчастій, майже темній, оббитій сукном залі. Стояв там чорний, дивної форми стіл, а на столі лежав череп; вставлена в нього свічка блимала зовсім не таємничо. Прибулець обвів очима круг себе і не без трепету в серці побачив по кутках черепи, берцові й стегнові кістки людей. Але замість сподіваного хвилювання відчув у собі конвульсії гніву. Розлютився він не на жарт: кістки й черепи поклали тут для того, щоб налякати його як дурня [2: 292].

Герой С. Жеромського не отримує чітко окреслених, пронумерованих вимог, він виділяє їх з довгої промови масона: „Z długiej jego przemowy słuchający zapamiętał powtarzane wielokroć wyrazy: zaufanie i szczerość, miłosierdzie dla ubogich, posłuszeństwo, łagodność, cierpliwość, odwaga i milczenie” [2 (16: 55)]. У Л. Толстого автор-наратор формулює основні положення – „добродетели”, відступу від яких бути не може, а у С. Жеромського вони переломлюються через свідомість героя, а тому є правдою індивідуальною, а не універсальною. Наратор у „Poriołach” подає лише ті „добродетелі”, які вдалося запам’ятати Рафалу.

Правда, висловлена авторитетним наратором у „Войне и мире” видається абсолютною, такою, що не підлягає обговоренню, але насправді – це не так. Про це зауважує В. Шмід, спираючись на думки Женете Ж.: „Всеведение автора является привилегией и признаком фикциональности. На самом деле оно является не знанием, а свободным вымыслом” [8: 30]. Ознакою фіктивної оповіді В. Шмід вважає доступ читача до внутрішніх процесів зображених героїв, особливо історичних осіб. Наводячи для прикладу фрагмент з роману Л. Толстого „Война мир”, в якому всезнаючий наратор передає таємні порухи в душі Наполеона під час Бородинської битви у формі невласне прямого монологу, В. Шмід робить висновки: „В фактуальном, историографическом тексте такая инсценировка внутренней жизни политического деятеля была бы немислима и недопустима. Источников, которые позволили бы историку осмелиться на соответствующие выводы, просто не существует” [8: 30].

У романі Л. Толстого історичні постаті живуть життям звичайних людей, вони не підносяться над побутом, письменник не гіперболізує їхніх заслуг, навпаки – показує іноді дуже приземлено, наприклад, під час раннього туалету (Наполеон). У С. Жеромського справа виглядає трохи по-іншому: видатні постаті (Наполеон, генерал Домбровський, князь Понятовський, князь Сулковський) з’являються у своїх властивих історичних функціях, але тільки епізодично.

Малюючи портрети історичних осіб, письменники дотримуються інколи протилежних поглядів. Так, для Л. Толстого Наполеон – Антихрист, а для Жеромського – майже Ангел. У такому випадку виникає питання: чи можна з художніх творів дізнатися правду? – Правда в літературі не має абсолютного характеру. Навіть в самому романі „Porioły” зустрічаються протилежні погляди на одну і ту ж постать. Так, для Трепки Наполеон – „*uzurpator*”: „Na skinienie *uzurpatora*, wskutek intrygi jego współszalbierców deptać wolne ludy, dusić plemiona...”¹⁰ [2 (16: 214)]. На це воїн Мечик відповідає: „*Uzurpator! Ten sam uzurpator jest panem Berlina i panem Wiednia. Nie wiesz waszmość owo zgoła, co mówisz... Niech żyje Cesarz! Po stokroć! Po tysiąckroć! Chwała mu wieczna!*”¹¹ [2 (16: 214)] У „Войне и мире” – на перший погляд – подібна ситуація: на початку роману, в салоні Анни Шерер зіткнулися контрастні точки зору щодо Наполеона. На захист „величайшего человека в мире” стає П’єр: „Наполеон велик, потому что он стал выше революции... Народ отдал

⁹ З довгої його промови слухач запам’ятав багато разів повторені слова: довіра і щирість, милосердя до убогих, слухняність, лагідність, терпеливість, відвага і мовчання [2: 292].

¹⁰ По знаку узурпатора, через інтриги його брехливих поплічників топтати вільні народи, душили племена...” [2: 411]

¹¹ Узурпатор! Цей самий узурпатор – володар над Берліном і володар над Віднем... Ви зовсім не знаєте, що говорите... Хай живе імператор! Славлю його стократно! Тисячократно! Вічна йому хвала!” [2: 411]

ему власть только ... потому, что народ видел в нем великого человека” [1 (5: 59)]. У цей момент решта гостей бачать в Бонапарте „убийцу и злодея” [1 (5: 39)]. Але пізніше П’єр теж підтримує думку більшості і в нього виникає бажання вбити Наполеона. Неоднакове бачення історії Л. Толстим і С. Жеромським не породжує суперечностей у її розумінні, а навпаки, допомагає пізнати її різнобічно, глибше, створює цілісну картину минулих подій. Це можна простежити і під час описів битв обома письменниками. Так, Аустерліц став великою поразкою для росіян і перемогою для поляків: „...idę z miejsca Austerlitz zwanego, gdzie my niesłychaną batalię wygrali, a ja nogę oto postradał¹²” [2 (16: 185)] – розповідає про ті події в „Poroiach” їхній безпосередній учасник – воїн Мечик. Всезнаючий наратор у „Войне и мире” коментує: „В пятом часу вечера сражение было проиграно на всех пунктах. Более ста орудий находилось уже во власти французов” [1 (5: 404)].

У повідомленнях автора „Poroiów” спостерігається певна нараторська відстань щодо представлених подій і людей на війні, але тільки в ті моменти, коли йдеться про боротьбу поляків у шеренгах наполеонівської армії або про події в оточенні чужоземців. Тому розповідь про Аустерліц подана у формі окремого вставного оповідання і в ній майже відсутнє втручання автора-наратора. Там же, де описи долі польського народу вирвані з серця самого письменника, виступає емоційне сполучення автора-наратора і героя. Цього не можна сказати про „Войну и мир”: всезнаючий автор-наратор панує тут майже над усіма подіями. Проте, незважаючи на різні наративні підходи у вирішенні подібних історичних ситуацій, романи Л. Толстого і С. Жеромського, доповнюючи один одного, допомагають проникнути у психіку росіян і поляків, зрозуміти роль людини на тлі історичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулак А. Т. Стилистика романа Л. Н. Толстого «Война и мир». Автореф. на соискание ученой степени д-ра филолог. наук. – Харьков, 1997. – 36 с.
2. Жеромський С. Попіл / Пер. з пол. Струтинський. – К.: Дніпро, 1982. – 751 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – Т.2 / [Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
4. Новий тлумачний словник української мови: В 3 т. / [уклад. Василь Яременко, Оксана Сліпушко]. – К.: Аконті, 2004.
5. Толстой Л. Н. Война и мир. I и II тома. / Вступ. Статья и примеч. Л. Д. Опульской. – М.: Худож. лит., 1983. – 832 с. Посилання на це видання подаються з вказівкою тому і сторінки.
6. Толстой Л. Н. Война и мир. III и IV тома. / Примеч. Л. Д. Опульской. – М.: Худож. лит., 1983. – 799 с. Посилання на це видання подаються з вказівкою тому і сторінки.
7. Франко І. Лев Толстой. // І. Франко. Твори: В 20-ти томах: Т. 18: Літературно-критичні статті. – К.: Держвидав, 1955. – 559 с.
8. Шмид В. Нарратология. – М.: Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
9. Białokozowicz B. Z dziejów wzajemnych polsko-rosyjskich związków literackich w XIX wieku. – Warszawa: Książka i wiedza, 1971. – 395 s.
10. Baudouin de Courtenay. Krzewiciele zdziczenia // Żeromski. Z dziejów recepcji twórczości 1895-1964. – Warszawa: PWN, 1975. – S. 53-58.

¹² іду з Аустерліца, де ми нечувану баталію виграли, а я ногу втратив [2: 388]

11. Grodzicki A. Źródła historyczne „Popiołów” Żeromskiego. – Kraków: Drukarnia uniwersytetu Jagiellońskiego pod zarządem Józefa Filipowskiego, 1935. – 80 s.
12. Konstrukcja a recepcja // Głowiński M. Gry powieściowe. Szkice z teorii i historii form narracyjnych. – W-wa: PWN, 1973. – S. 215-242.
13. Matuszewski I. Żeromski i „Popioły” // Jakubowski J. Stefan Żeromski. – Warszawa: Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne, 1975. – S. 224-239.
14. Popioły – wielka nowoczesna powieść historyczna // Jakubowski J. Stefan Żeromski. – Warszawa: Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne, 1975. – S. 39-47.
15. Wyka K. Żeromski jako pisarz historyczny // Stefan Żeromski. Prace wykonane w zakładzie historii literatury polskiej epoki imperializmu instytutu badań literackich. – Kraków: Czytelnik, 1951. – 369 s.
16. Żeromski S. Popioły: W 3 t. – Warszawa: Czytelnik, 1970. Посилання на це видання подаються з вказівкою тому і сторінки.

УДК 821.131.1 Данте

Юдін О.А.
(Київ, Україна)

АВТОРСЬКЕ САМОУСВІДОМЛЕННЯ У «НОВОМУ ЖИТТІ» ДАНТЕ І ЙОГО ОБУМОВЛЕНІСТЬ РАМКАМИ СПІЛЬНОТИ ПОЕЗІЇ НАРОДНОЮ МОВОЮ

У статті розглядається твір Данте «Нове життя» у контексті середньовічного поняття auctoritas (авторства-авторитету) та погляду на творчість Данте крізь призму домагань статусу автора. Проводиться думка про те, що книга «Нове життя», на відміну від «Бенкету» та інших творів періоду вигнання, написана у горизонті вузької спільноти поезії про кохання народною мовою. «Нове життя», окрім основної сюжетної лінії, реалізує також стратегію самоутвердження у цій спільноті і є доказом домагань поетом статусу майстра. Розглядаються питання жанру твору.

Ключові слова: auctoritas (авторство-авторитет), автор, інститут авторства, риторична настанова, психологічний роман, коментар.

В статье рассматривается произведение Данте «Новая жизнь» в контексте средневекового понятия auctoritas (авторства-авторитета) и взгляда на творчество Данте сквозь призму притязаний на статус автора. Обосновывается тезис о том, что книга «Новая жизнь», в отличие от «Пира» и более поздних произведений, написана еще в горизонте узкого сообщества поэзии про любовь на народном языке. «Новая жизнь», кроме основной сюжетной линии, реализует также стратегию самоутверждения в этом сообществе и выступает доказательством притязаний на статус мастера. Рассматриваются вопросы жанра произведения.

Ключевые слова: auctoritas (авторство-авторитет), автор, институт авторства, риторическая установка, психологический роман, комментарий.

© Юдін О.А., 2011

The article deals with Dante's Vita Nuova in the context of medieval notion of auctoritas (authorship-authorprity) and interpretation of Dante's works through the idea of claims on the status of the author. The main thesis is that Vita Nuova unlike Il Convivio and others later works is written in the horizon of a narrow community of dicatori d'amore in volgare. Vita Nuova besides the main plot also realizes the strategy of selfaffirmation in this community and is the proof for claims on the status of mastership. The question of genre is analized.

Key-words: auctoritas, author (autore, auctor), institute of authorship, rhetorical attitude, psychological novel, commentary.

У західному літературознавстві утвердився підхід до творчості Данте в цілому, який розглядає її в контексті середньовічних теорій авторства [9] та процесу translatio auctoritatis, тобто перенесення категорії авторства-авторитету на поетичну творчість на-родними мовами (причому це стосується не тільки італійської літератури) [20; 21, 3].

Середньовічне поняття авторства не збігається не тільки з сучасним, але й античним. В середньовічному понятті auctoritas тісно пов'язані авторство й авторитет, а останній у свою чергу передбачає ієрархію текстів (від біблійних до отців церкви філософів і навіть язичницьких поетів) [7, 74-75] і походить від трансцендентної істини і влади. Тобто Бог виступає як Auctor auctores [9, 76].

Увесь творчий шлях Данте можна розглядати як поступовий рух до присвоєння авторитету (auctoritas) і відтак здобуття статусу «автора» (auctor) і водночас як створення нового інституту авторства. І перші кроки до цієї мети зроблені у ранньому Дантовому творі «Новому житті». Водночас виникає питання щодо того, наскільки свідомо були зроблені ці кроки. Звісно, картина всього творчого життя Данте, що увінчується «Комедією» і, ще більшою мірою, посмертне вшанування поета, закріплення за його головним твором епітету «божественної» (divino) та подальше життя його творчості поета у віках спонукають, якщо не спокушають, до телеологічного способу розгляду цього питання, який видається вищою мірою природним. Адже увесь цей подальший шлях і подальше життя творчості Данте дуже важко усунути подумки, або, можна сказати, піддати фено-менологічній редукції, так щоб очистити перспективу й подивитися зсередини самого тексту у невизначене майбутнє. Втім, на нашу думку, для такого твердження ще немає достатніх підстав. Натомість, не виходячи за межі фактів, тобто прямо викладеного в тексті, можна стверджувати, що усвідомлення наявності підстав для такого домагання і отже своїх прав на статус autore відбулося, так би мовити, post factum.

Загалом у творах Данте слова «автор», «авторитет» та їхні похідні зустрічають 123 рази. І ще раз у письмі до Кангранде делла Скала. Вони стосуються чотирьох культурних царин: 1) інституційний авторитет, зокрема, тимчасовий авторитет імператора і духовний авторитет папи, 2) канонічні класичні письменники, філософи і поети, Арістотель і Вергілій, 3) поетичне авторство ізольовано, 4) Бог як вищий Автор і Авторитет, від якого походить авторитет Біблії та отців церкви [9: 8]. При цьому Данте лише двічі в ізольованих випадках вживає стосовно себе ці поняття: у трактаті «Бенкет», коли він говорить про необхідність надати собі більшого авторитету (1. IV), а також у листі до Чіно да Пістоїя (Epistulae, III, 2). Можна сказати, що Данте ніколи прямо не заявляв своїх домагань на титул autore, тобто, простіше кажучи, практика вживання поняття autore (auctor) стосовно себе відсутня. Проте починаючи з наступного після «Нового життя»

прозаїчного твору Данте «Бенкет» (Il Convivio), ідея авторитету й авторства є постійно присутньою там, де йдеться про поетичну творчість загалом і *поетичне самоусвідомлення*, самовизначення, зокрема. Ідея авторитету й авторства пронизує весь текст незалежно від конкретної обговорюваної теми, тобто поєднується прямо чи опосередковано з усіма обговорюваними питаннями і, більше того, пов'язана з задумом, тобто відкрито задекларованими намірами, цілями, які ставить перед собою поет у цьому тексті. Інакше кажучи, у «Бенкеті» є декілька ключових концептів, які поєднані між собою, переходять одне в інше і, можна сказати, семантично перекривають одне одного. Отже, всі тематичне різноманіття «Бенкету» вміщуються в горизонті, в семантичному полі, що окреслюється категоріями авторитету й авторства (серед інших ключових).

Натомість в самому тексті «малої книги пам'яті» жодного разу не з'являються слова *autore* (автор) та *autoritate* (авторитет). «Нове життя» написане в горизонті вузької творчої і читацької спільноти так званих *dicitori d'amore*, тобто поетів про кохання, що пишуть народною мовою. Поняття *auctoritas* не є актуальним для цієї спільноти.

У «Новому житті» лише два моменти можна пов'язати з прихованим утримуванням на думці концепта авторитетності.

По-перше, це жанровий момент. На думку, деяких дослідників «Vita Nuova» є ідіо-синкратичною адаптацією латинської традиції коментарів до пояснення Дантових поетичних текстів з метою поставити його в структурну позицію *auctor*, і це 1293 році, коли йому ще не було тридцяти» [9, 67]. Інакше кажучи, жанр «Нового життя» при цьому визначається як насамперед своєрідний глосарій до своїх поетичних творів. Проте, з іншого боку, коментарі Данте до своїх поетичних текстів відповідають також іншій традиції автокоментарів, так званих провансальських *razos de trobar*, тобто традиції прозаїчних зазвичай пояснень до віршів, що їм передували, у провансальських збірках. Зокрема, саме з цією традицією генетично пов'язував «Нове життя» один з найвизначніших російських дослідників творчості Данте І.Н. Голєніщев-Кутузов [3, 423], водночас не перебільшуючи її значення: «Цілком імовірно, що йому були відомі поширені в провансальській літературі короткі нотатки *razos* (пояснення, коментарі). *Razos* тлумачили смисл поетичного твору, іноді давали також відомості про осіб, згаданих у піснях трубадурів. В найстаріших рукописах провансальської поезії біографічні нотатки про авторів знаходяться перед віршами, а *razos* перед кожним віршем». Причому коментаторська традиція генетично виводити «Нове життя» за *razos* ж доволі давньою і авторитетною [див.: 19, хі]. Голєніщев-Кутузов навіть вказує, що зазвичай коментатори навіть схильні були перебільшувати вплив *razos* на структуру Дантової «малої книги»: «Провансальські впливи були подолані флорентійським поетом, який створив твір цілком оригінальний не тільки за змістом, але й за формою» [3, 477]. Це твердження виглядає цілком обґрунтованим, хоча воно виходить, імовірно, не тільки з самого тексту «Нового життя», але й усієї творчості Данте та більш ніж шести століть утвердження його авторитету. Адже справді видається справедливою думка Голєніщева-Кутузова про те, що ««Нове життя» – це перший психологічний роман в Європі після загибелі античної цивілізації» [3, 424; 2, 183]. Крім того, Голєніщев-Кутузов вказує на ще одне можливе джерело, що послужило жанровим зразком для Данте, а саме, «Розрада від філософії» Северина Боеція, що теж має сенс, адже Данте був добре знайомий з книжкою Боеція і часто посилається на нього, зокрема, в «Бенкеті». (Більше того, як ми побачимо, Боецій виступає для нього не тільки

ки і навіть не стільки як філософський авторитет, скільки як взірець для наслідування, модель для поведінки.) Проте в останній своїй праці «Данте та світова культура» (1971) Голєнішев-Кутузов приєднується до думки американського дослідника Чарльза Сінглтона, який виявив, що за своєю структурою коментарі до сонетів та канцон у «Новому житті» формально відповідають іншому джерелу, а саме, «Коментарям до Сентенцій Петра Ломбарда» францисканського монаха Бонавентури да Батьореа [2, 185]. Утім це стосується насамперед тієї частини прозаїчного тексту, що містить так зване *divisione*, тобто в якій наводиться пояснення вірша за допомогою поділу на частини. Деякі дослідники продовжують триматися думки про вплив *razos* на прозу «Нового життя» і навіть переносять його на наступну книгу Данте «Бенкет» [5, 139-40].

Утім, варто додати кілька слів щодо можливого впливу «Розради від філософії» на дантове «Нове життя». Власне, думка про книгу Боеція як одне з джерел Дантового «Нового життя» є поширеною серед дослідників [див. також: 5, 44; 6, 318; 8, 155]. Щоправда, деякі коментатори «Нового життя» вважають, що з «Розрадою від філософії» Данте познайомився лише в роки написання наступної своєї книжки «Бенкету» [19, xi]. Справді, лише у «Бенкеті» знаходимо прямі посилення на Боеція. Хоча саме «Бенкет», як ми далі побачимо, орієнтується на зовсім іншу жанрову традицію. Щодо питання фактичного знайомства з «Розрадою» Боеція вже під час написання «Нового життя», маємо вказівку самого Данте у «Бенкеті» про те, що він «через деякий час» (*dopo alquanto tempo*) звернувся до Боеція, щоб утішитися після смерті Беатріче¹, а трохи згодом до книги Цицерона. Після чого поет додає, що хоча «спочатку йому було важко проникнути в їхній смисл» (*duro mi fosse ne la prima entrare ne la loro sentenza*), і він робив це в мміру свого знання граматики та розумових здібностей, але вже у «Новому житті» можна помітити їхній вплив². Однак, хоча «Розрада від філософії» справді є найбільш близьким з жанрового погляду твором, попередником «малої книги» Данте, слід відзначити лише формальну подібність між книгами, і вплив Боеція (якщо він мав місце) не йде далі підказки великої

¹ «...come per me fu perduto lo primo diletto de la mia anima, de la quale fatta è menzione di sopra, io rimasi di tanta tristizia punto, che conforto non mi valeva alcuno. Tuttavia, dopo alquanto tempo, la mia mente, che si argomentava di sanare, provide, poi che nè 'l mio nè l'altrui consolare valea, ritornare al modo che alcuno sconcolato avea tenuto a consolarsi; e misimi a leggere quello non conosciuto da molti libro di Boezio, nel quale, cattivo e discacciato, consolato s'avea» (Convivio, 2, XII).

(...коли для мене була втрачена перша насолода моєї душі, про яку згадувалося вище, мене охопив такий пронизливий сум, що не знаходив жодної втіхи. Однак через деякий час мій розум, що намагався зцілитися, вирішив (оскільки ані я сам, ані інші не могли мене втішити) звернутися до способу, що ним скористався вже один безутішний, і почав читати відому небагатьом книгу Боеція, в якій він, покинутий і перебуваючи у в'язниці, знайшов собі розраду.)

² «E avvegna che duro mi fosse ne la prima entrare ne la loro sentenza, finalmente v'entrai tanto entro, quanto l'arte di gramatica ch'io avea e un poco di mio ingegno potea fare; per lo quale ingegno molte cose, quasi come sognando, già vedevo, sì come ne la Vita Nuova si può vedere» (Convivio, 2, XII).

(І хоча спочатку мені було важко проникнути в їхній смисл, врешті-решт мені вдалося проникнути в них настільки, наскільки моє володіння мистецтвом граматики і почасти мої розумові здібності дозволяли це зробити; завдяки цим здібностям мені вже відкрилися, наче уві сні, багато речей, як це можна бачити в «Новому житті».)

Більше того, у «Бенкеті» Данте пропонує алегоричне тлумачення «шляхетної дами» з «Нового життя» як уособлення філософії в образі жінки, з чого також випливає, що вже до написання своєї першої «малої книги» він був знайомий з книжкою Боеція.

форми, в якій поєднуються вірші та проза. Подібність обмежується формальною структурою, натомість важлива принципова відмінність полягає у структурних відносинах між віршами та прозою. У Боеція вони є самостійними шарами твору, які не накладаються, а доповнюють одне одне: вірші є поданим у віршовій формі своєрідним внутрішнім монологом, тоді як прозова частина являє собою алегоризовану бесіду з уособленою в образі жінки Філософією. Отже, з певної точки зору і те, й друге є внутрішнім монологом, проте вони поділяються за змістом. У віршах постає самотнє «я», занурене в свої страждання, а в прозі – «я» у діалозі з філософією. І другий суттєвий момент полягає в тому, що вірші і проза є синхронічними, тобто як висловлювання розгортаються паралельно в одному часі. Натомість у Данте між прозою і віршами – значний часовий проміжок. Проза є пізніше написаним коментарем до віршів. Але при цьому проза і вірші за змістом є тотожними за оголошеним наміром самого поета, і про сенс цієї декларації ми детальніше говоритимемо далі.

Отже, цілком можливо, що Данте справді мав на увазі також латинську традицію коментарів до *auctores*, проте, з одного боку, поділ на частини становить постійний, але не головний момент прозаїчного тексту і є найбільш, так би мовити, механічною його частиною (детальніше ми про це говоритимемо далі). З іншого боку, між поясненнями своїх віршів у «Новому житті» та коментарями у «Бенкеті» справді є принципова, якісна різниця, про що також йтиметься нижче. Забігаючи наперед, скажемо лише, що тут Данте не є, власне, коментатором. Він лише переказує прозою те, що сказано у віршах, розширюючи обсяг біографічних фактів і пояснюючи внутрішню структуру віршів з точки зору зміни тем, предметів, тобто з точки зору риторичних правил побудови. Інакше кажучи, він залишається на точці зору «автора», тобто особи, що пережила певні події і відбила їх у поетичній формі, керуючись певними правилами організації тексту. В «Бенкеті» Данте переходить на точку зору читача, з умов і правил сприйняття тексту, правил тлумачення смислів, що ніяк не пов'язані з риторичною традицією. Отже, точною відліку стає *lector* (читач), і це принципово, оскільки тільки *lector* є підґрунтям, фундаментом, на якому можна утвердити себе як *auctor*'а.

Смислова єдність «Нового життя» обумовлена образом Беатріче. Тема почуття до Беатріче і ідея вірності їй є панівною в «Новому житті», і важко побачити, як з цим можуть бути пов'язані якісь приховані авторські – з погляду здобуття *autoritade* – амбіції Данте.

Це, звісно, не означає, що «Нове життя» написане наївним у певному сенсі поетом, який просто захоплений своїм предметом, своїм почуттям до Беатріче, оспівує її у віршах, поезизує свої страждання і прагне поділитися їх історією. Момент поетичного самоусвідомлення (тобто того, що стосовно письменників нової європейської літератури називають авторською самосвідомістю) тут виразно присутній.

Але це не амбіція присвоєння *auctoritas*. Натомість у плані поетичного самоусвідомлення текст твору пронизує інша *риторична за походженням і смислом настанова* – демонстрація відповідності своїх творів правилам риторичної побудови, і звідси – доведення цілкового контролю над своїм текстом, відповідності тексту своїм намірам, тобто власної поетичної майстерності. У «Божественній комедії» Данте, звертаючись до Вергілія, називає його «*Tu se' lo mio maestro e 'l mio autore*» (Ти – мій майстер і мій автор) (I, I, 85), тобто поєднує дві різних генетично категорії. Власне, стратегія поєднання їх, тобто поєднання майстерності як характеристики поетичної творчості та авторства

як статусу похідного від авторитету, основна стратегія Данте починаючи від «Бенкету». В «Новому житті» експліцитно присутнє домагання визнання за собою *лише першої характеристики*. Про друге можна лише припускати, йому ніщо не суперечить, але це припущення не є необхідним.

«Нове життя» являє собою віршопрозу і почасти біографічний, почасти риторичний коментар до своїх віршів. Основними способами пояснення своїх віршів, що його використовує Данте у «малій книзі», є розширений переказ подій, які відбулися у віршах, а також поділ віршів на частини, котрий є нічим іншим, як просто планом вірша, тобто покаже внутрішню структурованість твору і виявляють логіку викладу.

Найпростіший приклад міститься у третьому розділі (III), в якому вміщений сонет «A ciascun'alma presa» (Всім закоханим душам):

«Questo sonetto si divide in due parti; che ne la prima parte saluto e domando rispensione, ne la seconda significo a che si dee rispondere. La seconda parte comincia quivi: *Già eran*» (VN, III).

(Цей сонет поділяється на дві частини: в першій частині я вітаю і прошу про відповідь, у другій вказую, на що потрібно відповісти. Друга частина починається так: *Уже минули* [години].)

При цьому поділ на частини є суто логічним і зазвичай ніяк не координується з віршовим членуванням поетичної мови. Так у вказаному вище сонеті перша частина становить перші чотири рядки, а друга – решту сонету. Нерідко розміри частин, як їх визначає Данте, збігаються з рядком.

У більшості випадків подібне тлумачення лише ускладнюється в сенсі збільшення кількості частин. Найбільший за обсягом поділ міститься у дев'ятнадцятому розділі «книжечки» і стосується канцони «Donne ch'avete intelletto d'amore» (Дами, що володіють розумом любові).

Така процедура є доволі механічною і не має нічого спільного з тлумаченням як герменевтичною діяльністю. (Єдиним прикладом такого пояснення, що можна наблизити до герменевтики, є тридцятий розділ, в якому Данте говорить про фігуру поетичного уособлення.) Отже, домінує *риторичний підхід*: логічне членування не відповідає і не рахується (принаймні у поясненнях) з віршовим, зі строфікою вірша, як це матиме місце за подальшого розвитку сонетної форми, скажімо, в Петрарки. Членування канцони (та інших віршів) відбувається суто за принципом риторичної побудови промови.

Водночас у деяких випадках Данте взагалі констатує відсутність необхідності поділу на частини, пояснюючи це тим, що вірш для свого розуміння не потребує таких процедур (зокрема у розділах XIV, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXIX, XL).

Не менш прикметним є випадок, коли поет перериває процедуру поділу, відмовляючись тим, що решта вірша є зрозумілою, але водночас зазначаючи доцільність подальшого поділу, тобто наводить протилежні з логічної точки зору доводи, як, наприклад, у завершенні поділу канцони «Donne ch'avete intelletto d'amore».

Подібний приклад відмови від подальшого поділу маємо стосовно сонету в розділі XL. У цих ситуаціях поет одночасно стверджує і зрозумілість вірша без подальшого поділу на частини і впевненість у потребі для розуміння продовження процедури поділу. А зауваження щодо бажаності обмеження кола тих, хто вповні зрозуміє канцону, до того ж надає комунікативним намірам Данте, так би мовити, присмак певної езотеричності. Звісно, не йдеться про таємне знання, а лише про свідоме звуження аудиторії, для якої

призначаються поділи як частина тексту. На нашу думку, адресатом у даному випадку виступає саме спільнота поетів *dicitori d'Amore*. Адже, насправді, ці поділи мало чим можуть допомогти в тому, що стосується розуміння змісту канцони, і являють собою, щось на зразок конспекту твору, тільки складеного *postfactum* («не мучитиму себе подальшими поділами»).

Адже, за вказівкою коментаторів, поділ на частини є звичайною вправою у шкільній риторичі, де вона називається *divisione* [19, xi]. Цей момент у тексті є значною мірою формальним, наче механічне виконання певного правила. З монотонною настійливістю Данте кожного разу додає до вірша аналіз його структури. Не випадково існувала навіть певна практика видання текстів Дантової «книжечки», коли редактори друкували ці відповідні абзаци іншим шрифтом – курсивом або дрібним [див., напр.: 11; 13; 14; 15; 16], - виносили в кінець книги [див.: 12; 117] або просто їх опускали [10], що явно свідчить про сприйняття їх як рутинного додатку [19, xi]. Імовірно, така практика навіть переважала до початку XX століття. Справді, ці аналітичні доповнення мало що додають до розуміння смислу конкретних віршів, проте вони мають інше смислове навантаження. Зрештою, можна навіть сказати, що в цьому елементі тексту Данте виходить за межі завдання, яке він поставив перед собою у вступі, адже аналітичний опис віршів не вписується в межі оповіді про те, що записано в «книзі пам'яті». На нашу думку, аналіз структури віршів за принципами *divisione* демонструє знову ж таки володіння принципами риторики і раціональний контроль поета над своїм твором, а отже, професійну спроможність їхнього творця як поетичного майстра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голенищев-Кутузов И.Н. Данте. – М.: Молодая гвардия, 1967. – 288 с.
2. Голенищев-Кутузов И.Н. Творчество Данте и мировая культура. – М.: Наука, 1971. – 552 с.
3. Данте Алигьери. Малые произведения. – М.: Наука, 1968. – 652 с.
4. Дживелегов А.К. Данте Алигьери. Жизнь и творчество. – М.: ОГИЗ, 1946. – 412 с.
5. Елина Н.Г. Данте. – М.: Художественная литература, 1965. – 200 с.
6. Майоров Г.Г. Судьба и дело Боэция // Боэций. «Утешение философией» и другие трактаты. – М.: Наука, 1990. – С. 315-413.
7. Панофский Э. Готическая архитектура и схоластика // Богословие в культуре Средневековья. – Киев: Христианское братство «Путь к истине», 1992. – 384 с. / С. 49-78.
8. Уколова В.И. «Последний римлянин» Боэций. – М. Наука, 1987. – 160 с.
9. Ascoli A.R. Dante and the Making of a Modern Author. – New York: Cambridge University Press, 2008. – 480 p.
10. Dante Alighieri. Vita nuova / trans. R.W.Emerson. – Chapel Hill: University of North Carolina, 1960. – 146 p.
11. The Early Italian poets from Ciullo d'Alcomio to Dante Alighieri (1100-1200-1300) in the original metres, together with Dante's Vita nuova / translated by D.G.Rosetti. – London: G. Routledge, 1911. – 384 p.
12. La vita nuova e le Rime di Dante Alighieri / riscontrate coi migliori esemplari e rivedute da G.G. Keil. – Chemnitz: Appresso Carlo Maucke, 1810. – 300 p.

13. La vita nuova di Dante Alighieri / con traduzione italiana e note illustrazioni di Pietro Fraticelli (Opere minori di Dante Alighieri, Vol. 2). – Firenze: G. Barbèra, 1861. – 454 p.
14. La Vita nuova e Il Canzoniere di Dante Alighieri / commentati di G.-B. Guillian. – Firenze: G. Barbera, 1863. – 477 p.
15. La vita nuova di Dante Alighieri. – Venezia: Tip. Antonelli, 1865. – 164 p.
16. La Vita nuova e Il Canzoniere di Dante Alighieri / commentati di Giambattista Guillian. – Firenze: Successori Le Monnier, 1868. – 412 p.
17. La vita nuova di Dante Alighieri / con introduzione, commento e glossario di T. Casini. – Firenze: G. C. Sansoni, 1885. – 229 p.
18. La vita nuova (La Vie Nouvelle) par Dante Alighieri / traduction accompagnée de commentaries par Max Durand Fardel. – Paris, 1898. – 218 p.
19. La vita nuova di Dante Alighieri / ed. with introduction, notes, and vocabulary by K. McKenzie. – Boston - New York – Chicago: D.C. Heath & Co., 1922. – 172 p.
20. Minnis A. Medieval Theory of Authorship: Scholastic Literary Attitudes in the Later Middle Ages. – University of Pennsylvania Press, 2009. – 368 p.
21. Minnis A. Translations of authority. – Cambridge University Press, 2009. – 272 p.

УДК 8.102/1

Зарецька О.О.

(Київ, Україна)

ДИСКУРС ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ (за матеріалами емпіричного дослідження)

У роботі представлено результати емпіричного дослідження уявлень дорослих людей різного віку про особистісний розвиток і зростання. Об'єктом аналізу були наративи, породжені опитуваними у відповідь на анкету. Особливу увагу при проведенні аналізу приділено особистісному досвіду, його проявам у наративних практиках, рефлексивному переосмисленню досвіду людиною під час породження наративу, а також домінантним якостям особистості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання. Виявлено деякі гендерні відмінності у наративах особистісного розвитку і зростання, з'ясовано психологічні контексти породження наративів особистісного розвитку і зростання.

Ключові слова: особистісний розвиток, особистісне зростання, наратив, анкетування, особистісний досвід, наративні практики.

В работе представлены результаты эмпирического исследования представлений взрослых людей разного возраста о личностном росте и развитии. Объектом анализа были нарративы, порождённые анкетирруемыми в ответ на анкету. Особое внимание при проведении анализа уделено личностному опыту, его проявлениям в нарративных практиках, рефлексивному переосмыслению опыта человеком при порождении нарратива, а также доминантным качествам личности, проявившимся при осмыслении лич-

© Зарецька О.О., 2011

ностного розвитку и роста. Выявлены некоторые гендерные особенности нарративов личностного развития и роста, а также психологические контексты порождения нарративов такого типа.

Ключевые слова: личностное развитие, личностный рост, нарратив, анкетирование, личный опыт, нарративные практики.

The paper presents the results of an empirical study of ideas of adults of all ages about personality growth and development. The narratives generated by respondents in response to the questionnaire were analysed. Particular attention was paid to the analysis of personality experience, its manifestations in narrative practices, reflexive rethinking the own experience while generating a narrative, as well as to the dominant personality features that appeared in personality development and growth comprehension. Some gender-specific properties of the narratives of personal development and growth were established, as well as psychological contexts of generating narratives of this type.

Key words: personality growth, personality development, narrative, survey, personality experience, narrative practices.

Представлену роботу присвячено дослідженню індивідуального дискурсу дорослої людини щодо особистісного розвитку і зростання людини. В ході емпіричного дослідження було проведено анкетування дорослих різного віку, яке переслідувало ціль викликати у опитуваних породження наративів, що втілюють уявлення дорослої людини про особистісний розвиток і зростання.

Значущість проблеми особистісного розвитку і зростання людини не викликає сумнівів, а можливості, які надає використання сучасних методів дослідження, зокрема, методів психологічної герменевтики і наративної психології ([3], [4], [5], [6], [7], [8]), робить можливим глибоке занурення у багатство індивідуального досвіду конкретної людини. Незважаючи на інтерес сучасних дослідників до всього спектру проблем особистісного розвитку і зростання, уявлення дорослих з цього приводу ніколи не аналізувалися. Осмислення людиною свого індивідуального особистісного розвитку і зростання – тобто постановка проблеми в індивідуальній площині – ніколи не було предметом дослідження. Цим і визначається актуальність проведеної роботи.

В межах даного дослідження було вирішено не заглиблюватися у розведення особистісного розвитку і особистісного зростання – це окреме теоретичне питання (саме тому всюди використовується неподільна синтагма «особистісний розвиток і зростання»). В наші завдання не входило аналізувати і оцінювати особистісний розвиток і особистісне зростання самих опитуваних – тільки зміст породжених ними нарацій (анкетування спонукає аналіз і оцінку самими опитуваними як свого, так і взагалі особистісного розвитку і зростання людини).

Методика дослідження.

Для опитування було використано анкету з 4 питаннями:

- Чи вважаєте Ви, що особистість протягом життя людини змінюється?
- Якщо так, то що, з Вашої точки зору, змінюється в особистості?
- Як би Ви охарактеризували таке явище, як особистісне зростання?
- Які життєві обставини сприяють особистісному розвитку, а які, навпаки, не сприяють?

Анкета надавалася у письмовому вигляді, відповіді отримувалися здебільшого через електронну пошту, інколи на цьому ж аркуші паперу, зрідка (за бажанням опитуваного) – усно. Аналіз відповідей, що торкаються саме життєвих обставин особистісного розвитку і зростання, не представлений у даній роботі – йому присвячено кілька попередніх публікацій [1], [2].

У опитуванні взяли участь 50 дорослих, 55% з них – жінки. Основну групу опитуваних (53%) складають дорослі від 50 до 65 років (умовна назва «люди зрілого дорослого віку»), 15% відповідей дали «ранні дорослі» (до 35 років), 15% - дорослі середнього віку (35-50 років) і 17% люди старші 65 років («пізня дорослість»; найстарішому з опитуваних 88 років).

Аналіз результатів опитування.

Відповіді на анкету чітко розділилися за ознаками:

- Готовність/неготовність опитуваного осмислити заявлену проблему у концептуальній площині (питання анкети спонукають до цього);
- Наявність/відсутність в уявленні опитуваного хоча б якихось смислів відносно особистісного розвитку і зростання і, відповідно, наявність/відсутність самої теми в його «психологічній ситуації», нерелексованість подій, фактів, ситуацій свого життя у цій площині;
- Готовність/неготовність опитуваного вербалізувати, текстуалізувати чи просто відкрити експериментатору своє бачення проблеми.

За *формою відповіді* далеко не завжди відповідали тому, що прийнято вважати наративом [3], [7], [8]. Було отримано відповіді 3 типів:

1. Достатньо коротка відповідь на питання анкети (1-2 речення або взагалі односкладову відповідь) – як у проєктивному експерименті або як «стимул – реакція». Текст наративу при цьому ближче за формою і за сутністю до тезаурусу.
2. Вся анкета цілком сприймається як єдиний стимул, реакцією на який є наратив-есе, як правило, розміром у 1-2 абзаци з однією ідеєю відносно особистісного розвитку і зростання і короткою деталізацією або коротко окресленими альтернативами.
3. Анкета пробуджує у опитуваного у відповідь фонтан ідей, дослідник отримує розгорнуте есе, ще й не одне. Навздогін часто ці опитувані шлють досліднику слабо пов'язані з темою опитування тексти (свої і чужі), з яких він має почерпнути додаткову інформацію про їх думку з цього приводу.

Було проведено *контентний аналіз* отриманих наративів, який дав можливість виділити змістовні одиниці (теми) 4 видів: одиниці концептуального плану; одиниці фактологічного (подієвого) плану; одиниці рефлективного плану; одиниці організаційно-методологічного плану.

Якщо спробувати інтерпретувати *рефлексивну позицію* опитуваного відносно питань анкети, можна виділити 3 позиції:

1. Позиція «Я могу на цю тему говорити» і «Я хочу на цю тему говорити». Цих опитуваних не треба було умовляти: навіть якщо анкета опинялась у них випадково (анкету отримали родичі чи друзі), вони самі ініціативно відповідали на питання, як правило, протягом 3-5 днів, відповіді були чіткими і короткими, по суті це тези ненаписаного наративу. Можна припустити, що самооцінка цих опитуваних не допускає того, що вони «не в змозі» відповісти, а ступінь організованості і зібраності примушував робити це

швидко, чітко і коротко. Зайва категоричність відповідей їх явно не бентежила – сам факт відповіді цінувався ними вище, ніж можлива неповнота, необґрунтованість чи неаргументованість.

2. Позиція «Я не можу» і «не хочу» говорити на цю тему, вербалізована чи ні, частіше без пояснення причин чи з не завжди зрозумілими поясненнями типу «я звичайно, відповідати не збираюсь – менталітет не той» (!?). Так само можна інтерпретувати і повну відсутність реакції на анкету – від добрих знайомих, зазвичай зацікавлених у контакті, це звучало саме так. Нагадування чи повторні пропозиції з боку експериментатора не зрушили справу: у відповідь – «глухе» мовчання. Цікаві мотиви такої реакції, хоча про них можна тільки здогадуватися: нема часу на розгорнуту відповідь? Недостає «бази», щоб зробити відповідь переконливою? Питання такого типу здаються занадто серйозними як для відповіді без спеціальної підготовки? Побожування виглядати слабким на фоні інших? Повна відсутність міркувань на цю тему (хоча це видається сумнівним)? – залишається тільки гадати.

3. Позиція «треба поміркувати» - і далі або повне мовчання (як у другій позиції), або після недовгої паузи змістовний і розгорнутий наратив.

Спостереження і аналіз наративних практик особистісного розвитку і зростання дозволив виявити деякі несподівані результати. Так, у соціумі є дискурс особистісного розвитку і зростання, *на індивідуальному рівні дискурсу практично немає* (крім «профі» – вчених, вчителів, тренерів особистісного розвитку, їх учнів, - всіх, хто практикує чи практикується у техніках особистісного розвитку або для кого це об'єкт професійного інтересу). Зазвичай обговорюють особистісний розвиток і зростання іншої людини – дитини, учня і т.п. Індивідуальної рефлексивної практики такого спрямування нема, вона не сформована соціумом, не є об'єктом виховання чи бажаною якістю у дорослої людини. У індивідуальних процесах осмислення, породжених нашою анкетною, звичка до рефлексивної практики такого типу не спостерігалася, і рефлексія часто не досягалася (ми говоримо тільки про можливості використаних нами методів) – якийсь могутній захисний механізм не давав їй здійснитися. Можна назвати це «парадоксом нерелексованості свого особистісного розвитку і зростання». Опитувані часто демонструють відсторонення від свого суб'єктивного досвіду. Можливо, рефлексію не дають запустити механізми збереження самоідентифікації, самоідентичності? Здається, що в цьому проявляється загроза зруйнувати щось усвідомленням – можливо, особистісний міф?

Частині опитуваних після відповіді на першу анкету пропонувалася друга, з більш конкретизованими питаннями стосовно саме їх індивідуального шляху розвитку особистості. Якщо перша анкета викликала у опитуваних відносно схвалення, то відповідей на другу дорослі активно ухилялися – навіть ті, хто прислав опуси у відповідь на першу. Дякували за те, що анкета відкрила їм очі на життя, обіцяли попрацювати, і далі – мовчання.

У наративах можна спостерігати *захисні механізми*, що використовуються дорослими при зустрічі з питаннями, що нахабно зазирають у найпотаємніше. Схоже, що для дорослих це болісна тема, заглиблення у яку погрожує чимось самоідентифікації.

У наративах проявилася багато форм і рівней захисту:

- Формальна короткість, тезаурусність, «нема часу» - чи міркувань, питаєм ми? Тут спостерігається категоричність як захисний механізм;

- Агресивне самоствердження, особливо у молодих самовпевнених і категоричних чоловіків (35-45 років, але не тільки) – «А що це за питання ви нам ставите? А чи розумієте ви в цьому стільки, скільки ми розуміємо? А я ось читав такого автора, а ви його чомусь не згадуєте і не цитуєте... Якщо хочете, я вам поясню...». Тут спостерігаємо заперечення як захисний механізм;

- Вихід і виведення обговорення на рівень вище – «давайте розмовляти не про мене, а взагалі». А щодо мене – «треба подумати», «відповідь ... (призначається строк, який не виконується, замість нього – тиша і вибачення)». Це «треба подумати» повторювалося нав'язливо часто. Тому можна говорити про перехід на більш абстрактний рівень обговорення як захисний механізм;

- Занадто розгорнутий і деталізований текст наративу теж інколи насторожував і викликав думки про трохи агресивний позитивізм як захисний механізм: «ухід» у позитивізм - це рятівна «байка» чи міф (проти власного неуспіху?) – як власна міфонаративна психотерапія.

Нами було виявлено і упорядковано *множину смислів*, з яких у сукупності складаються поняття «особистісний розвиток» і «особистісне зростання» у сучасній психології – як «базу» для проведення аналізу розуміння особистісного розвитку і зростання опитуваними. «Накладення» цих двох множин достатньо суттєве. Це означає, що «змістовне», концептуальне наповнення індивідуальних дискурсів особистісного розвитку і зростання суттєво сформоване і орієнтоване на прийняте у соціумі розуміння цих понять. А відсутність прив'язки і апеляції до свого індивідуального досвіду тільки підтверджує його «віртуальний» характер.

Було обрано такі *основні координатні направляючі* при аналізі наративів:

- Особистісний досвід – його прояви у наративних практиках, його динаміка у уявленнях опитуваного, апеляція до нього в міркуваннях про особистісний розвиток і особистісне зростання;

- Характеристики смислового простору особистості, які можуть бути промодельовані на основі наративів особистісного розвитку і зростання;

- Рефлексивне переосмислення досвіду, що проявилось у наративах;

- Домінантні особистісні якості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання.

Підставою для переважної уваги саме до цих тем при аналізі є загальна методологічна база, на якій будується дослідження – психогерменевтична парадигма.

Далі наведено висновки аналізу матеріалів наративних практик опитуваних дорослих по деяких з напрямків аналізу.

Особистісний досвід – основний вектор змін у дорослих. З віком і відповідним продовженням життєвого шляху нарощується обсяг індивідуального особистісного досвіду, широта часової перспективи і ретроспективи особистісного простору, наростає подієва насиченість досвіду, із-за чого збільшується дистанція між варіантами особистісного досвіду; здійснюється самоідентифікація (професійна, вікова, гендерна, часова тощо), відбувається усвідомлення своєї екзистенційності, формування свого психологічного поля і індивідуального життєвого простору (межі свого «Я»).

З дорослішанням наростає унікальність індивідуального досвіду. Усвідомлення цієї унікальності, не підкріплене вмінням «вписати» її у сформовану при соціокультурній

самоідентифікації уяву про особистісний розвиток і особистісне зростання як такі, мабуть, і є перешкодою для адекватного осмислення свого індивідуального особистісного розвитку і зростання, що і виявилось у відповідях опитуваних.

У «молодих дорослих» (від 20-25 до 35-40 років) досвід ще свіжо набутий, не такий великий за обсягом, достатньою мірою віртуальний, в ньому не так багато частин, що у протиріччя одна з одною. Суб'єкти у цьому віці знаходяться значною мірою «посередині» подієвого контексту, перші вагомі віхи життєвого шляху ще активно переживаються і часто переоцінюються. Для текстів наративів цієї вікової групи характерні тезаурусність, короткість, категоричність суджень про особистісний розвиток і про себе, що не розгойдується досі протиріччями і не спростовується множинністю і варіативністю досвіду більш зрілих дорослих. В окремих випадках категоричність межує з безвідповідальністю за свої слова.

Якщо досягнуто «позитивну» стаціонарність, молодий дорослий насолоджується своїм нещодавно досягнутим статусом – сімейним, професійним, віковим, гендерним (у тих, хто відчув свою гендерну силу); негативна категоричність спостерігається, якщо досягнутий статус не відповідає життєвим сподіванням.

У відповідях молодих простежується більший ступінь невизначеності, замаскований загальними висновками інтелектуального плану, за якими не простежується власний життєвий досвід.

У більш зрілих дорослих (35-40 – 50-55 років) «віртуальна» складова досвіду помітно послаблюється на користь «реальної». У досвіді наростає соціокультурна складова, що сприяє наростанню його варіативності. Це розгойдує властиву попередній віковій групі категоричність настановлень; з'являються сумніви у своїй правоті. З'являються виваженість і багатогранність підходу до життєвих проблем, розумна гнучкість – без цього набутий досвід може стати джерелом консерватизму, ригідності, несприйняття всього того, що йде не від тебе самого. Наростає діалог з реальним життям, що оточує суб'єкта; наростає конструктивна позиція по відношенню до реального життя: суб'єкт стає здатним конструктивно вирішувати життєві і особистісні проблеми. Наративи короткі та місткі. За узагальненими і трошки «вихолощеними» ствердженнями опитуваних, здається, ховаються особистісні прояви, особистісний досвід і рефлексія себе, які опитуваний суб'єкт не бажає показувати. Складається враження, що опитуваний боїться власної відвертості, боїться необережним словом відкрити себе, а сказати йому є що.

У групі більш «пізньої дорослості» (50-55 – 65-70 років) звертає на себе увагу поява потреби «ділитися досвідом» і обговорювати свій набутий досвід, потреби в діалозі, в якому накопичені у процесі набуття досвіду особистісні смисли могли б бути актуалізовані, текстуалізовані і обговорені. Категоричність набуває здебільшого запитувального характеру і може розглядатися як провокація для вступу в діалог: «А що ви на це скажете?». У наративах прозвучало і усвідомлення незатребуваності накопиченого особистісного досвіду: «Кому це потрібно?» Типово віковими здаються зміна структури цілей, втрата векторності цілей, часове обмеження цілей («якщо доживу»). Відбувається формування узагальненої концепції життя; переосмислення свого місця у соціально-психологічному просторі, що постійно змінюється. Наративи частини опитуваних цієї вікової групи характеризуються короткістю і тезаурусною будовою; частині інших властиве багатослів'я і «многомисліє» (наративна розкутість, що межує з графоманією).

У наративах ще більш літніх людей (після 70 років) відстежується вибудова внутрішнього автонаративу як концепції прожитого життя. Він глибоко захований, ним не діляться; його «сцементовано», він майже не піддається зовнішньому впливу. В цьому віці категоричність знову йде вгору і досягає нового максимуму. Самі наративи короткі.

Розвиток (звичайно, різного ступеню) усвідомлення свого особистісного досвіду, практика рефлексії своєї унікальної позиції у часі-просторі-соціумі протягом усього періоду дорослості проявляється (правда, далеко не у всіх) у формуванні усвідомлення свого досягнутого статусу у відповідності з уявою про систему соціальних очікувань. Аналіз наративів залишає враження, що з віком ця якість наростає.

Формування емоційного прийняття/неприйняття своїх вікових досягнень, свого життєвого успіху/неуспіху, відповідно, вибудова і постійна корекція життєвого замислу і Я-концепції, схоже, досягають максимуму на більш пізніх вікових відрізках.

Смисловий простір особистості. Моделювання смислового простору опитуваних на підставі породжених ними наративів у різних вікових групах дорослих показало нарощування структурованості особистісного смислового простору і його цілісності.

Домінантну роль у смисловому просторі молодшої особистості грають життєві очікування, довго випестувані уявлення про власне майбутнє. Цей внутрішній віртуальний контекст визначає оцінку суб'єктом реальних подій – часто занижену. Не цінується досягнуте, якщо воно нижче очікуваного. Саме з цими життєвими очікуваннями відбувається внутрішній діалог (більшою мірою, ніж з реальними людьми, навіть значущими для опитуваного), у ході якого формується оцінка (часто занижена) свого досягнутого рівня у особистісному розвитку. Для молодого дорослого характерні відкритість смислового простору, що проявляється у відкритості (іноді дозованої і фільтрованої) інформаційного потоку з боку соціуму, що дуже важливо для вироблення світоглядної позиції, побудови стійкого «образу світу».

У періоді середньої дорослості відкритість не безумовна, відбувається жорсткий відбір того, що пропускається, як результат осмислення, усвідомлення особистісного і соціокультурного досвіду і його спрямованості на майбутнє. Досвід активно переосмислюється, формується узагальнена концепція життя. Для цього віку характерна мінімальна залежність від соціуму.

У ще більш пізньої вікової групи дорослих ставлення до власного досвіду, його осмислення і інтерпретація обумовлені впливом зовнішніх соціальних факторів, переосмисленням досвіду і виробленою самооцінкою досягнутого життєвого успіху/неуспіху. Неуспіх емоційно переживається (у жінок це яскраво відображено у наративах).

Щодо несуперечності особистісного смислового простору – вміння вибудовувати історію власного життя як неповторний, відкритий, незавершений особистісний твір, а також потреби і вміння переосмислювати, конструювати і реконструювати досвід - то ця якість у наративах дорослих виявила динаміку: від виправдання свого життєвого шляху у автонаративі групи молодих дорослих до появи поруч з цим прямо протилежних настроїв у другій групі зрілих дорослих. У зовсім літніх опитуваних ці моменти виправдання не присутні у наративах, це не актуально або глибоко приховано.

Очевидна динаміка простежується і у такої характеристики особистісного простору як ступінь його реалістичності, наявність/відсутність захисних форм інтерпретації. Якщо для групи молодих опитуваних дорослих характерно формування усвідомленої і узагаль-

неної самооцінки, часто завищеної, і в наступній віковій групі середньої дорослості ця якість наростає до максимуму, то в більш пізніх періодах дорослості соціокультурний контекст примушує «переписати» багато з цих завищених самооцінок; з'являється тенденція (не у всіх, безумовно) глибоко ховати вироблену узагальнену концепцію свого життя: людина не готова її оприлюднювати, свідомо чи несвідомо приховує, маскує, щоб не проявилася. У наративах зовсім літніх опитуваних захисні форми інтерпретації відсутні – людина домовилася сама з собою, проставила оцінки і «зацементувала» їх.

Домінантні особистісні якості, що проявилися при осмисленні особистісного розвитку і зростання. «Дорослішання особистості» виражається у наростанні особистісної стійкості, навіть ригідності, самості, самототожності; вибудові власної Я-концепції. Вже у групі молодих дорослих спостерігається наростання впевненості у непорушності свого особистісного життєвого шляху – це знайшло яскраве відображення в отриманих наративах. Ця якість проходить динаміку від юнацького максимуму, що пояснюється молодим категоричним самоствердженням, особливо властивим молодим чоловікам, через мінімум середнього дорослого віку, пов'язаний з появою і наростанням сумнівів у своїй непогрішній правоті, до максимуму пізньої дорослості.

Для періоду ранньої дорослості характерні становлення і набуття індивідуальних смислоттєвих орієнтацій («бути самим собою», самореалізуватися», «усвідомлювати себе як цінність»); набуття і прийняття своєї індивідуальності створює можливість побудови власної системи цінностей і перетворення їх у принципи власного життя, особистісні настановлення. Самоприйняття є і найважливішою умовою самореалізації. Все це проявляється у текстах наративів особистісного розвитку і зростання.

Для ранньої дорослості типове прагнення особистісної експансії, самовираження у всіх сферах життя (професійній, емоційній, особистісній, соціальній); вироблення власного індивідуального життєвого стилю. У наративах знайшло відображення звільнення від невиправданого юнацького максималізму, потреба у створенні власного оточення.

Для більш зрілих дорослих характерно наростання переживання цінності своєї особистісної унікальності, своєї самості, себе як такого. Гендерні розбіжності поглиблюються. Для цього віку характерно торжество самототожності, відносна свобода від зовнішніх впливів.

У зрілих дорослих яскраво виражені дві протилежні тенденції: у одних – замикання у собі, прогресує наростання інтровертності; у другій частини опитуваних – нарощування екстравертності, потреби у «нав'язуванні» свого особистісного досвіду – моралізаторство, нескінченні розповіді епізодів з власного життя, яке теж прогресує з віком.

У ще більш пізніх періодах дорослості особистісна стійкість іноді починає приймати форму ригідності.

Психологічні контексти породження наративів особистісного розвитку. Доросла людина готова міркувати «взагалі», формулювати висновки з своєї концепції життя – але не стосовно себе. Мабуть, потрібні якісь особливі умови, контексти, щоб це стало можливим, і вона була б готова породити наратив особистісного розвитку і зростання із залученням свого індивідуального матеріалу. За даними опитування вимальовуються декілька таких ситуацій:

1. Ситуація свідомої гордості за успіх: людина пишається своїм життєвим шляхом, вважає його гідним поваги і наслідування (іноді – від дійсно серйозного успіху у житті,

іноді – від простоти підходу до життя, іноді – від звуженого, спрощеного уявлення про предмет, інколи – психологічний захист від своїх змарнованих очікувань);

2. Ситуація розчарування у своїх життєвих досягненнях: людина глибоко розчарована своїм, як вона вважає, життєвим неуспіхом;

3. Ситуація відвертості з близькою по духу людиною або у обставинах задушевної розмови;

4. Письмова практика – щоденники, задушевні листи (це та сама задушевна розмова).

Відображення гендерних розбіжностей і особливостей у наративах особистісного розвитку і зростання. У наративах особистісного розвитку і зростання знайшла відображення психологічна залежність жінки від найближчого оточення і психологічна налаштованість на когось із близьких, націленість на досягнення схвалення і підвищення оцінки себе цією значимою близькою людиною. Як фактор, що впливає на особистісний розвиток і зростання, жінки називали і емоційну реакцію на зустріч з негативною оцінкою себе іншими людьми, бажання змінити оцінку себе близькими людьми, суттєве значення цієї оцінки для себе. Такі фактори жодного разу не були сформульовані чоловіками.

У жіночих наративах зустрілись і незамасковані скарги на власний життєвий неуспіх, що чоловікам не властиво.

У чоловіків частіше зустрічались тезаурусність, короткість і категоричність текстів наративів.

Претензія на об'єктивність більш характерна для чоловіків різного віку, у той час як жінкам властива конкретна апеляція до своїх суб'єктивних переживань, до свого суб'єктивного досвіду, більша емоційність.

Висновки. Аналіз проведеного опитування дорослих різного віку стосовно їх уявлення про особистісний розвиток і зростання людини дозволив виявити феномен нерелексованості або слабкої рефлексованості індивідом власного особистісного розвитку. Питання анкети торкалися «потаємного» у людині, глибоко особистого і прихованого, інколи навіть від неї самої. Але емпірично викликаний процес осмислення і наративізації затягує особу у заглиблення і текстуалізацію потаємного і тим самим трохи відкриває завісу над цим. Наративна практика такого типу формує систему знання «особистісного забрала», «щита». Завдання опитування полягало у тому, щоб «розговорити», розписати, примусити людину породити думки з цього приводу і бажати ними поділитися.

Виявлені вікові підгрупи, що відрізняються особливостями уявлення про особистісний розвиток і зростання і специфічним усвідомленням власного особистісного розвитку і зростання, в цілому, відповідають прийнятому віковому розподілу дорослих, проте в нашому емпіричному матеріалі вони чітко виділяються за особливостями отриманих при опитуванні наративів. Так, у дорослих зрілого віку помітна перевага споглядально-ретроспективного і відсторонено-змудрого погляду на особистісний розвиток і зростання. Середній дорослий вік характеризується помітною перевагою діяльнісного плану, що проявилось і у наративах особистісного розвитку і зростання. Безумовно, межа між віковими підгрупами не є чіткою за віковою ознакою: індивідуальні характеристики суб'єкта можуть звести її нанівець. Діяльнісне настановлення дорослих середнього віку формує межу і з дорослою молоддю: у тих менше проявляється власний, індивідуальний особистісний досвід, а більше відчувається погляд, нав'язаний вихованням і освітою.

Подальше заглиблення у індивідуальні уявлення людини стосовно її особистісного розвитку і зростання може стати базою для побудови ефективних методик стимулювання цього процесу – навіть у дорослої зрілої людини. Наративні практики, викликані проведеним опитуванням, свідчать про те, що це проблема, актуальна для людини у будь-якому віці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зарецька О.О. Життєві контексти особистісного зростання: до постановки проблеми. // Матеріали II Всеукраїнського психологічного Конгресу, присвяченого 110 річниці від дня народження Г.С.Костюка. 19-20 квітня 2010 року). Том I. – Київ, 2010. - С. 90-94.
2. Зарецька О.О. Життєві обставини і особистісний розвиток: підхід з позицій психологічної герменевтики / О. О. Зарецька // Наук. студ. із соц. та політ. психол.: зб. статей / НАПН України, Ін-т соц. та політ. психології; [ред. рада: М. М. Слюсаревський (голова), В. Г. Кремень, С. Д. Максименко та ін.]. – К.: Міленіум, 2011. – Вип. 25 (28). – 148 с. – С. 31–38.
3. Наративні психотехнології / [Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю.]. – К. : Главник, 2007. – 144 с. - (Серія «Психол. інструментарій»).
4. Проблеми психологічної герменевтики: монографія / [Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. та ін.]. – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
5. Проблемы психологической герменевтики / [Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. и др.]. – К. : Изд-во Национального педагогического университета им. Н.П.Драгоманова, 2009. – 382 с.
6. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду / [Чепелева Н.В., Титаренко Т.М., Смульсон М.Л. та ін.]. - К. : Педагогічна думка, 2008.
7. Чепелева Н.В. Общая характеристика нарративной психологии / Н.В. Чепелева // Проблемы психологической герменевтики. Под ред. Н.В.Чепелевой. – К.: Издательство Национального педагогического университета им. Н.П. Драгоманова, 2009. – С. 127-134.
8. Чепелева Н.В. Теоретичні засади наративної психології / Чепелева Н.В., Смульсон М.Л., Шиловська О.М., Гуцол С.Ю. // Наративні психотехнології. / М.Л.Смульсон. – К., 2007. – С. 3-37. (Серія «Психол. інструментарій»).

РОМАН ПРО МИТЦЯ У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСКУСІЙ

У статті проаналізовано виникнення і становлення роману про митця у системі епічних жанрів. Розглянуто його жанрово-стильові особливості, тематичну спрямованість і провідні мотиви. Увагу акцентовано на жанрових модифікаціях роману про митця.

Ключові слова: жанровий різновид, роман про митця, жанрові модифікації, формування творчої особистості, мотив.

The article is concerned with the emergence and development of a novel concerning an artist in the system of epic genres. Its genre and stylistic features, the leading motives and content are considered. Genre modifications of the novel concerning an artist have been singled out.

Key words: genre variety, a novel concerning an artist, genre modifications, formation of the creative individual, motive.

В статті проаналізовано виникнення і становлення роману про художника в системі епічних жанрів. Розглянуто його жанрово-стильові особливості, ведучі мотиви і тематична направленість. Увагу акцентується на жанрових модифікаціях роману про художника.

Ключевые слова: жанровая разновидность, роман о художнике, жанровые модификации формирование творческой личности, мотив.

Незважаючи на скептичне ставлення значної частини постмодерної критики до будь-якої таксономії, сучасне літературознавство намагається для якомога рельєфнішої картографії літературного процесу поєднувати різноманітні класифікації, з-поміж яких генетичний аналіз продовжує займати провідні позиції.

Особливо складним є питання жанрового окреслення роману. За Н. Бернадською, в цій проблемній царині можна виділити кілька основних напрямів: дослідження романної специфіки, її співвіднесення з епосом як родом літератури, а також принципи класифікації романних різновидів [1: 1]. Багатство жанрових модифікацій роману обумовлене свободою і пластичністю цього жанру, унікального з погляду розмаїття наративних форм, нелімітованості стилістичних, образних, часопросторових структур, відкритості концептуальних систем. Ця жанрова форма постійно еволюціонує і трансформується, що й зумовлює розгалуження системи різновидів сучасної романістики. І скільки б не говорилося про його занепад, роман і надалі залишається одним із найпопулярніших видів літератури. Х. Ортега-і-Гассет пояснював таку його стійкість прихованими можливостями: «Роман належить до однієї з рідкісних ділянок, які ще здатні плодоносити, можливо навіть перевершуючи всі передніші врожаї. Потужні поверхневі жили, доступні для виробітку, виснажилися. Втім, лишилися приховані жили, ризиковані глибинні розробки,

де, можливо, криються кращі кристали» [2: 302]. Мабуть, саме ці «приховані жили», які віднаходять автори, зумовлюють багатство романних видозмін.

Класифікація жанрових різновидів роману формувалася історично й тому є надзвичайно неоднорідною, вкрай строкатою. Ключовими критеріями у кожному конкретному випадку стають, як правило, ті чи інші чинники змісту й форми. Жанрові модифікації класифікують і за тематичними ознаками, стильовими напрямками, і за типом нарації, і за жанровірними домінантами, які походять з інших жанрів та родів, а також інших мистецтв і духовних царин, і за кількісним принципом тощо.

Сучасна українська дослідниця Т. Бовсунівська зауважує, що при творенні жанрової типології (в тому числі й романної типології) насамперед варто звернути увагу на тему, покладену в основу твору, її функціональну спрямованість, або ж – модальність, ступінь умовності та домінуючі формальні ознаки [3: 59]. Саме тому найчисленнішу таксономічну групу становлять різновиди роману, виокремлені за тематичним (чи, точніше, структурно-семантичним) критерієм, до яких власне належить і роман про митця.

Загалом, в українському літературознавстві спостерігаємо активне вивчення романних різновидів, однак роман про митця залишився на маргінесі теоретичного дискурсу. Так, В. Скуратівський, звернувшись у своєму дисертаційному дослідженні до проблеми мистецтва в німецькому романі XX століття, хоча часто послуговується терміном «Künstlerroman», проте не окреслив жанрові-стильові його риси. Поставивши за мету визначення характеру й ролі функціонування теми творчості і митця у літературному надбанні Німеччини 1900-1950 років, В. Скуратівський намагався з'ясувати її соціальну та філософсько-етичну сутність, простежити еволюційні лінії, зумовлені зміною історичної ситуації. «Саме з мистецької теми, – пише автор – з напружених роздумів про взаємовідносини суспільства і художника виникає повноцінний німецький роман...» [4: 82-83]. В. Скуратівський зазначив, що поступово проблема естетичних шукань творчої особистості переплелася з проблемами суто соціальними і таким чином мистецьку тему в сучасній німецькій романістиці було трансформовано в особливу парадигму людського існування взагалі.

Спробою виявити й охарактеризувати жанрові особливості цього різновиду є наукове дослідження Н. Білик [5]. Відзначимо, що це чи не єдина праця у вітчизняному літературознавстві, де словосполучення «роман про митця» з'являється вже у заголовку. Авторка, аналізуючи англійський роман про митця післявоєнних десятиліть, простежує його зв'язок з літературною традицією та вказує на суттєві відмінності як на рівні проблематики, так і на рівні поетики. У своїй розвідці Н. Білик зауважує, що в англійській літературі роман про митця як жанровий різновид зародився наприкінці XIX і на початку XX століття. Звернення до теми мистецтва, на думку Н. Білик, зумовлене тогочасними суперечками і дискусіями щодо завдань естетики і пов'язаними з ними соціальними та морально-етичними проблемами. Н. Білик, порівнюючи романи XIX і XX століть, зазначає, що письменники XIX століття показували згубний вплив суспільства на митця, зображували його як жертву, натомість література XX століття відкриває перед нами творчу особистість, яка спроможна виявляти свій протест та намагається протидіяти натиску.

Найновішу дефініцію цього поняття знаходимо у «Літературознавчій енциклопедії» Ю. Ковалева, виданій у 2007 році [6: 347]. Опублікована там невелика за обсягом стаття свідчить про важливу роль роману про митця у теоретико-літературознавчому процесі

та вказує на перспективи у дослідженні цього жанрового різновиду. Зокрема, за твердженням Ю. Ковалева, роман про митця – це широкоформатний епічний твір, присвячений творчій та життєвій долі письменників, малярів, музик, акторів. Як приклад, подані «Місто» В. Підмогильного, «Майстер корабля» Ю. Яновського, другий розділ роману «Діти Чумацького шляху» Докії Гуменної. Звичайно, що це далеко не повний перелік творів, які ми можемо трактувати як роман про митця. Автор зауважує, що цей різновид започаткований німецьким преромантизмом («Молоді літа Вільгельма Майстра» Й.-В. Гете), а впливали його письменники романтизму, реалізму й модернізму.

Таким чином, у працях вітчизняних літературознавців поняття «роман про митця» з'являється лише як констатація факту і вивчаються лише окремі твори цього жанрового різновиду, але не в історико-літературному чи типологічному контекстах, а в рамках творчості конкретних письменників. У нашому теоретичному дискурсі сформувалася тенденція до використання цього терміна при дослідженні романів зарубіжної, а не вітчизняної літератури.

Щоправда, варто зазначити, що й у зарубіжній літературно-критичній думці немає однозначного рішення проблеми виникнення і становлення роману про митця. Генеза цього жанрового різновиду досить складна і суперечлива, оскільки тема мистецтва й зображення процесу творчості є провідними у світовій літературній спадщині з давніх часів. Американська дослідниця Д. Льюїс, розглядаючи роман про митця у контексті англійської та американської літератури XIX століття, звертає увагу на те, як багато часу знадобилося авторам художньої літератури, щоб написати про сутність їхньої майстерності [7: IX]. Адже, як стверджує авторка, романи про митця починають з'являтися лише наприкінці XVIII століття. Дослідниця, намагаючись знайти цьому пояснення, вказує перш за все на цілковито формальну причину: усі роздуми про сутність мистецтва і творчості не могли посприяти створенню роману про митця, допоки не існувало роману як жанру. Д. Льюїс, що характерно передусім для англійського літературознавства, розрізняє поняття «*romance*» і «*novel*», де перше застосовується до античної та середньовічної прози і трактується як дороманна жанрова форма, а друге – до пізніших сучасних наративів, тому виникнення роману як такого дослідниця асоціює з виходом у 1605 році першої частини «Дон Кіхота» М. Сервантеса. І навіть після того, як роман став одним із основних літературних жанрів, *Künstlerroman*, за словами американської дослідниці, змушений був дочекатися епохи романтизму, з притаманною їй свободою, чуттєвістю та розумінням індивідуальності кожної людини. З огляду на це, Д. Льюїс пов'язує зародження *Künstlerroman* з появою епічного полотна «Роки навчання Вільгельма Майстра» Й. В. Гете.

На німецьку традицію роману про митця вказують і популярні довідкові видання. Автор літературознавчого словника Дж. Каддон [8: 446-447] зазначає, що одним із перших *Künstlerroman* є роман Й. В. Гете «Театральне покликання Вільгельма Майстра», написаний протягом 1777-1785 роках, але рукопис якого було віднайдено лише у 1909 році. До цього жанрового різновиду, на думку дослідника, належать також твори «Роки навчання Вільгельма Майстра» і «Роки мандрівок Вільгельма Майстра» Й. В. Гете, «Мандри Франца Штернбальда» Л. Тіка, «Зелений Генріх» Г. Келлера, «Людина з гусьми» Я. Вассермана та «Доктор Фаустус» Т. Манна. Зауважимо, що Дж. Каддон зараховує до *Künstlerroman* і новели: «Художник Нольтен» Е. Мьорке, «Бідний музикант» Ф. Гріль-

парцера та «Тоніо Крегер» Т. Манна. Проте, на нашу думку, варто все ж таки відокремлювати *Künstlerroman* від інших однотематичних епічних форм, щоб чіткіше усталити жанрові визначники роману про митця, принаймні так, як це намагається зробити Р. Серет.

Американська дослідниця Р. Серет, розглядаючи вищезгаданий романний різновид у період модернізму, застосовує цікавий підхід, аби з'ясувати, а що ж таке «роман про митця»? На це запитання авторка відповідає, ідучи від протилежного, тобто чим він не є, а саме: роман про митця не настільки автобіографічний як щоденник, не містить особистих зізнань як роман-сповідь. І, на відміну від інших літературознавців, Р. Серет розрізняє поняття «*Künstlerroman*» і «роман про митця». Дослідниця вважає, що роман про митця зображує вже сформовану творчу особистість, тоді як *Künstlerroman* показує лише процес її становлення [9: 5-7]. Однак навряд чи варто відокремлювати ці поняття, оскільки тоді доведеться шукати окреме визначення для романів, у яких, скажімо, докладніше зображено мистецьке середовище, як, наприклад, у творах польського письменника В. Берента «Тлін» і «Живе каміння». Вивчаючи особливості роману про митця, Р. Серет вказує на ще один відмітний чинник цього жанрового різновиду – мотив подорожі. Але передусім до цього варто додати провідну жанрову ознаку – мотив творіння, який, на думку російської дослідниці Н. Бочкарьової, складає основу сюжетної канви роману про митця.

У своїй концепції Н. Бочкарьова, на основі характеристики головного персонажа, доповнюючи типологію М. Бахтіна, виокремлює п'ятий тип роману – «роман творіння героєм-митцем особливого світу в хронотопі культури» [10: 15]. За твердженням російської дослідниці, роман про митця є основним різновидом «роману творіння». Аналізуючи твори різних національних літератур (в основному західноєвропейських) як варіанти історичного розвитку роману про митця від Середньовіччя до кінця XIX століття, Н. Бочкарьова основи його жанрової специфіки вбачає у таких духовних жанрах, як сповідь і життє [10: 24]. Прикладом слугують «Сповідь» А. Аврелія та «Історія моїх страждань» П. Абеляра. Походження вищезгаданого жанрового різновиду від середньовічної духовної літератури Н. Бочкарьова обґрунтовує тим, що зв'язок з творами А. Аврелія і П. Абеляра простежуємо у пізніших романах про митця не лише як внутрішню традицію, а й як пряме цитування (наприклад, в епіграфах).

Отже, як бачимо, ще немає єдності серед дослідників щодо історії виникнення роману про митця. І навіть у німецькому літературознавстві, зауважує Н. Бочкарьова, яке трактує *Künstlerroman* як національний жанр, існують суперечливі підходи щодо його визначення та походження. Генезу роману про митця виводять з різних пратворів (архетипних взірців, які лягли в основу жанрової традиції) в залежності від класифікаційних підстав, що їх пропонують дослідники: якщо йдеться про традицію романного зображення обдарованого героя, розвитку його поетичних здібностей, називають роман «Страждання молодого Вертера» Й.-В. Гете; якщо про романні роздуми про мистецтво – «Ардінгелло і блаженні острови» В. Гайнзе, а в джерельній основі романів, які змальовують окреслений тип особистості, вбачають твір «Антон Рейзер» К. Ф. Морица.

Спроби з'ясувати і окреслити чіткі генеалогічні межі ускладнюються проблемою визначення самого роману як жанру, адже сучасна літературознавча наука виділяє щонайменше чотири концепції походження романного жанру, бо обмірковує античну, середньовічну, ренесансну і новочасну версії його генеалогії.

Практично неможливо відмежувати від інших споріднених романних форм жанровий різновид роману, ідейно-тематичною основою якого є формування особистості, передусім людини творчої, її вибір життєвого шляху й загалом образ митця у процесі становлення. Безсумнівно, роман про митця тісно пов'язаний з романом виховання. Так, Британська енциклопедія трактує *Künstlerroman* як вид *Bildungsroman* і зазначає, що роман про митця змальовує молодь, простежує розвиток особистості та її прагнення до самовизначення [11: 37]. Щоправда, гадаємо, що не варто акцентувати виняткову увагу на юнацькому віці персонажів *Künstlerroman*, тому що відмітною ознакою цього жанру є радше намагання героя реалізувати власний талент, відбутися як письменник, художник чи музикант, а таке прагнення може з'явитися й у зрілої чи старшої людини. Зауважимо, що вищезгаданий жанровий різновид містить елементи біографічного роману, оскільки часто головними героями стають історичні особи. Слід відзначити, що роман про митця характеризується зображенням внутрішнього конфлікту творчої особистості, який обумовлює як поведінку та манери, так і психічний стан героя, моделює відношення митця до життя, до дійсності та формує його світоглядні орієнтири. Таким чином *Künstlerroman* акумулює риси психологічного роману. Таке взаємопроникнення гетерогенних елементів ускладнює процес виокремлення автономних, чітко окреслених жанрових особливостей і спричиняється до утворення різного роду модифікацій.

Російський дослідник А. Медведєв наводить цікаві внутрішньоганрові типології роману про митця, запропоновані німецькими літературознавцями [12: 9]. Так, Г. Маркузе виділив два типи роману про митця: реалістично-об'єктивний, де сучасна дійсність слугує об'єктом творчості, і романтичний, що зображує митця, який намагається втекти від навколишньої реальності в країну мрії. Таку класифікацію, за словами А. Медведєва, застосовують передусім до творів XIX століття. Інший німецький дослідник, Е. Шоре запропонував поділяти романи про митця за видами творчої діяльності: музичний, у якому герой є музикантом, і, відповідно, поетичний, живописний тощо. У своїх дослідженнях Е. Гуттманн і С. Гаусдюрфер виокремлюють ще два типи *Künstlerroman* на основі протиставлення фікційного і біографічного героїв. За схожою схемою розглядається роман про митця, наприклад, у німецьких спеціалізованих довідкових виданнях, де біографії творчих особистостей відносять до масової розважальної літератури, а роман про митця з вигаданим героєм трактується як «вищий» жанр, у якому увага зосереджується на проблемі творчості та власного життєвого призначення.

Окрім згаданих модифікацій запропонуємо ще одну класифікацію, в основі якої концепція українського літературознавця Н. Копистянської про чотири понятійні сфери жанру: I – статі теоретичне уявлення про його специфіку; II – історичний стан, зумовлений взаємозалежністю і взаємовпливом історико-суспільної ситуації епохи та закономірностями літературного процесу; III – національна своєрідність і IV – індивідуально-авторська реалізація жанру [13: 64]. Саме тому можемо виокремити романи про митця відносно епохи (напряму) та національної літератури, акцентуючи увагу на їх приналежності до культурних традицій та літературного досвіду, і водночас не випускати з поля зору унікальні індивідуально-стильові риси художнього феномену.

Отже, як бачимо, для існуючих концепцій роману про митця притаманна розбіжність поглядів, гіпотез, трактувань. Проведений аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових розвідок переконливо виявив необхідність подальшого дослідження низки аспектів цю-

го жанрового різновиду, а саме: потребує уточнення історія його виникнення, вимагає вдосконалення понятійний апарат, який все ще перебуває у стадії формування, а також варто з'ясувати специфіку формування і розвитку жанрових модифікацій роману про митця, щоб мати змогу глибше проникнути в самотні його структурні й семантичні особливості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернадська Н. Роман: проблеми великої епічної форми: навчальний посібник / Н. Бернадська. – Київ : Логос, 2007. – 116 с.
2. Ортега-і-Гасет Х. Думки про роман / Х. Ортега-і-Гасет // Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори; [перекл. з ісп. В. Сахна]. – Київ: Онові, 1994. – С. 273–305.
3. Бовсунівська Т. Теорія літературних жанрів: жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману: підручник / Т. Бовсунівська – Київ: Київський університет, 2009. – 520 с.
4. Скуратівський В. Проблеми мистецтва в німецькому романі критичного реалізму ХХ століття: дис. канд. філолог. наук / Скуратівський Вадим Леонтійович; КДУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 1970. – 337 с. – Бібліогр.: с. I–XX.
5. Билык Н. Английский реалистический «роман о художнике» послевоенных десятилетий: основные проблемы и тенденции: автореф. дис. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.01.05 «Литература стран Западной Европы, Америки и Австралии» / Билык Н.; КГУ им. Т. Шевченко. – Киев, 1987. – 17 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у двох томах / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. – Т. 2. – Київ: Академія, 2007. – С. 347.
7. Lewes D. Auto-poetica: representations of the Creative Process in Nineteenth-century British and American Fiction / D. Lewes. – Lexington Books, 2006. – 264 p.
8. Cuddon J.A. Dictionary of Literary Terms and Literary Theory, A. / Cuddon J.A. – 4 th edition. – Oxford: Blackwell, 1998. – P. 446–447.
9. Seret R. Voyage into Creativity: the Modern Künstlerroman / R. Seret. – New York: Peter Lang Publishing, 1992. – 168 p.
10. Бочкарёва Н. Роман о художнике как «роман творения»: генезис и поэтика: монография / Н. Бочкарёва. – Пермь: Пермский университет, 2000. – 252 с.
11. New Encyclopaedia Britannica, the: Macropaedia – 15 th edition. – Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1993. – Vol.7. – P. 37.
12. Медведев А. Немецкий роман о музыканте 30–40-х годов XX века: вопросы внутрижанровой типологии: дис. канд. филол. наук / Медведев Алексей Вадимович; ПГУ. – Пермь, 2001. – 194 с. Библиогр.: с. 178–194.
13. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368с.

**КРУГЛИЙ СТІЛ:
КИЇВСЬКА ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНА
ШКОЛА У ВИТОКАХ, ТРАДИЦІЯХ, ПЕРСОНАЛІЯХ:
ВІД М.О. МАКСИМОВИЧА ДО НАШИХ ДНІВ**

<i>Карпенко М.О., Маймескул О.А.</i> М.П. ДРАГОМАНОВ НА ТЕРЕНІ ШВЕЙЦАРІЇ: НАСТУПНІСТЬ ІДЕЙ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ.....	5
<i>Кравчук Г.Д.</i> ИМЯ И ЭТНОС В ДРЕВНЕРУССКОЙ АНТРОПОНИМИИ (в контексте исследований М. Максимовича).....	14
<i>Карпенко М.О.</i> ЛІНГВІСТИЧНА ШЕВЧЕНКІАНА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО В УКРАЇНОЗНАВЧОМУ КОНТЕКСТІ КИЇВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОЇ ШКОЛИ.....	22
<i>Якімова А.М.</i> ДО ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕКИ М.П. ДРАГОМАНОВА В СОФІЇ	37
<i>Маймескул О.А.</i> ПУБЛІКАЦІЇ М.П.ДРАГОМАНОВА ТА ПРО НЬОГО В БІБЛІОТЕКАХ ШВЕЙЦАРІЇ	40

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Малиновська І.В.</i> THE IMPACT OF THE ENGLISH LANGUAGE ON THE MULTIVERSUM OF PHILOSOPHY	48
--	----

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Прокофьева Л.П., Дурнова Н.А.</i> МЕТОДИКА ФОНОСЕМАНТИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РЕЧИ.....	55
<i>Трусов С.С.</i> СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ РАДИ ООН З ПРАВ ЛЮДИНИ	62

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Пустовіт Т.М., Дудатьєва В.М.</i> АКРОВІРШ ЯК ВИД ТАЙНОПИСУ В ДАВНІЙ РУСІ (соціокультурні аспекти криптографії)	70
<i>Луканська Г.А., Олексієнко Л.І.</i> НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА АНГЛІЙСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ З ВЛАСНИМИ НАЗВАМИ: ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЯВЛЕННЯ	74
<i>Науменко Л.О.</i> ДІАЛОГОВИЙ ДИСКУРС У ПРОЗОВОМУ КОНТЕКСТІ (на матеріалі українських письменників поч. ХХ століття)	81

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Петрикова В.Т.</i> ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНИХ ВЕРБАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КООРДИНАТ: СОЦІОЛОГІЧНІ ТА КУЛЬТУРОТВОРЧІ АСПЕКТИ	87
<i>Данилюк Л.В.</i> ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПОЛІКУЛЬТУРАЛІЗМУ У БАГАТОНАЦІОНАЛЬНІЙ ДЕРЖАВІ	92

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Сидоренко Е.Н.</i> ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ В НОМИНАЦИИ ЭРГОНИМИЧЕСКИХ ОБЪЕКТОВ ДОНЕТЧИНЫ	97
<i>Голі-Оглу Т.В.</i> ЕТНОКУЛЬТУРНІ МАРКЕРИ ПАРЕМІЙ ВЕСНЯНОЇ КАЛЕНДАРНОЇ ОБРЯДОВОСТІ СХІДНИХ СЛОВ'ЯН: ЗІСТАВНИЙ ВИМІР	104
<i>Дьячок Н.В.</i> ЕЩЕ РАЗ ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ЛЕКСИКАЛИЗАЦИИ ВЕРБАЛЬНЫХ РЕАЛИЗАЦИЙ НОМИНАТЕМ ТИПА «СЛОВСОЧЕТАНИЕ + ЭЛЛИПТИЧЕСКИЙ УНИВЕРБ»	110
<i>Жижма О.О.</i> СТЕПОВІ ГОВОРИ У ЛІРИЧНИХ ПІСНЯХ ПРИАЗОВ'Я	115
<i>Данилюк І.В.</i> МАРИНІЗМИ В ОБРАЗНІЙ СТРУКТУРІ АПОЗИТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ (на матеріалі українського поетичного дискурсу)	119
<i>Прокопова Л.І.</i> ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ НІМЕЦЬКОГО РОЗМОВНОГО МОВЛЕННЯ	123
<i>Воронина Л.В.</i> РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КАТЕГОРИИ ИМЕНИ ДЕЯТЕЛЯ ОТСУБСТАНТИВНЫМИ И ОТАДЪЕКТИВНЫМИ МОДЕЛЯМИ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА	126

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Коваль О.П. ТЕРМІНОТВІРНІ ПРОЦЕСИ У ПІДМОВІ НАСТІЛЬНОГО ТЕНІСУ	132
Дрібнюк О.Т. ФУНКЦІЇ МЕТАФОРИ У ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ	140
Брага І.І. МОВНА ОСОБИСТІСТЬ СУРЖИКОМОВЦЯВ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСІ....	144

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Столяренко М.Н. «БУРЯ» ВІЛЬЯМА ШЕКСПІРА І ЕМЕ СЕЗЕРА: ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ КОНТЕКСТ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КЛАСИКИ	150
Лотоцька К.Я. ТИПОЛОГІЯ ТА ПРАГМАТИКА ІНОШОМОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТЕКСТАХ СУЧАСНИХ ТРАВЕЛОГІВ (<i>на матеріалі</i> <i>«A Year in Provence» П. Мейла</i>)	157
Зіневич В.В. ОБРАЗ ДОМУ В ОПОВІДАННІ ВІЛЬЯМА ФОЛКНЕРА «ТРОЯНДА ДЛЯ ЕМІЛІ»	162
Ерохіна І.В. ПОЕМА АННИ АХМАТОВОЇ «У САМОГО МОРЯ» ЯК «НАЧАЛО» МИФА О ПОЕТЕ	167
Добробабіна О.Ю. «АВТОРСЬКА СВІДОМІСТЬ» У ПОВІСТЯХ Л.М. ТОЛСТОГО «КРЕЙЦЕРОВА СОНАТА», «ДІЯВОЛ»	174
Телєжкіна О.О. СТИСЛІСТЬ ФОРМИ І ЛАКОНІЧНІСТЬ ЗМІСТУ РУБАЇ – ОЗНАКА МОВНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ Д. ПАВЛИЧКА	179
Пономаренко О.О. THE LANGUAGES OF SCIENCE FICTION AND THEIR ROLE IN THE CREATION OF OTHER WORLDS AND SOCIETIES	186
Старецький Т.В. САТИРА І ЮМОР В ЗБІРНИКАХ АРМЕЙСКИХ «ДОСУГОВ» В. І. ДАЛЯ	189
Вишницька Ю.В. ЛАБІРИНТИ «ТРАМВАЙНО-ПІДЗЕМНИХ» ЧАСОПРОСТОРІВ НОВЕЛ ХУЛІО КОРТАСАРА ТА МІРЧА ЕЛІАДЕ	194

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

Лантєнок Е.Н. БЕЛОРУССКОЯЗЫЧНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ В РУССКОМ ПЕРЕВОДЕ: ВИДЫ И СПЕЦИФИКА УПОТРЕБЛЕНИЯ	202
Зінуква Н.В. ПЕРЕКЛАД ЯК СКЛАДОВА ЛІНГВІСТИЧНОЇ Ї ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ	207
Волченко О.М. АНАЛІЗ ГРАМАТИЧНИХ ЗАСОБІВ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗВ'ЯЗНОСТІ ТЕКСТУ В УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ	210

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

<i>Лоза Г.І.</i> НАВЧАЛЬНІ ТЕКСТИ: КОМУНІКАТИВНА ЦІЛЬОВА НАСТАНОВА І СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ.....	218
<i>Гурінчук С.В.</i> РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦЯ.....	223
<i>Ділай М.П.</i> ОСОБЛИВОСТІ МОВЛЕННЄВОЖАНРОВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНОЇ ПРОТЕСТАНТСЬКОЇ ПРОПОВІДІ	229
<i>Тішечкіна К.В.</i> СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ В УКРАЇНОМОВНИХ ТА АНГЛОМОВНИХ СЛОВНИКАХ.....	235
<i>Лютька В.Н.</i> ТЕМАТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ РОМАНА А.С. ПУШКИНА «ЕВГЕНИЙ ОНЕГИН»	239
<i>Каращук А.Я.</i> МЕТОДИ І ПІДХОДИ ДО ПРИКЛАДНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (лексико-і текстоцентричні підходи у лінгвістичних дослідженнях).....	244
<i>Шевцова О.В.</i> ТЕОРІЇ ЕКВІВАЛЕНТНОСТІ В НАУЦІ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА.....	251
<i>Форманова С.В.</i> ЛІНГВОКОНФЛІКТОЛОГІЯ ЯК НОВА ГАЛУЗЬ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	259
<i>Малюхова Н.І.</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ У СЛАБОЗОРИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	266
<i>Марченко Т.Я.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ У СЕРЕДИНІ ХХ ст.	272
<i>Остапчук В.В.</i> НАРАТИВНИЙ ДИСКУРС ТА ІСТОРИЧНА ПРАВДА В РОМАНАХ-ЕПОПЕЯХ «РОРІОЛґ» С. ЖЕРОМСЬКОГО ТА «ВОЙНА И МИР» Л. ТОЛСТОГО: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР.....	278
<i>Юдін О.А.</i> АВТОРСЬКЕ САМОУСВІДОМЛЕННЯ У «НОВОМУ ЖИТТІ» ДАНТЕ І ЙОГО ОБУМОВЛЕНІСТЬ РАМКАМИ СПІЛЬНОТИ ПОЕЗІЇ НАРОДНОЮ МОВОЮ	284
<i>Зарецька О.О.</i> ДИСКУРС ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ (за матеріалами емпіричного дослідження).....	291
<i>Сторошук І.І.</i> РОМАН ПРО МИТЦЯ У КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНИХ ДИСКУСІЙ	301

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 14

Том VIII (154)

Редактор: *О.Г. Бураго*

Макет і комп'ютерне верстування: *Є.М. Нестеренко*

Підписано до друку 22.12.2011 р.

Формат 60 x 84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».

Обл.-вид. арк. 27,71. Ум.-друк. арк. 18,13. Наклад 300 прим. Зам. № 1122-8.

Видавничий дім Дмитра Бураго

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.

Тел./факс: (044) 227-38-48, 227-38-28; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua

www.burago.com.ua

Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41

Книжки Видавничого дому Дмитра Бураго
можна замовити за тел.: [+38 044] 501 07 06,

**З питань видання монографій та авторефератів
звертатися за тел.: [+38 044] 227 38 86**

**e-mail: burago@list.ru
<http://www.burago.com.ua>**